

Н. Марръ.

ГРАММАТИКА

ЧАНСКАГО (ЛАЗСКАГО) ЯЗЫКА

СЪ ХРЕСТОМАТІЕЮ И СЛОВАРЕМЪ.

С.-ПЕТЕРБУРГЪ.

ТИПОГРАФІЯ ИМПЕРАТОРСКОЙ АКАДЕМІИ НАУКЪ.

Вас. Остр., 9 лн., № 12.

1910.

Напечатано по распоряженію Императорской Академіи Наукъ.
Октябрь 1910 года.

Непремѣнный Секретарь, Академикъ *С. Ольденбургъ*.

Содержаніе.

Содержаніе	стр. I
Списокъ таблицъ	VIII
Предисловіе. О чанскомъ языкѣ	IX
Литература предмета	XXIV
I. Цитуемые источники, устные и письменные	XXVII
II. Сомнительныя слова и формы, приводимыя въ трудѣ г. Ачаряна	XXIX
Грамматика чанскаго языка	1—80

Письмо и чтеніе.

§ 1. Чанскій языкъ; о гласныхъ и согласныхъ въ немъ	1
---	---

О звуковыхъ законахъ.

§ 2. Мѣсто чанскаго среди другихъ языковъ и его фонетика	4
--	---

Удареніе.

§ 3. Мѣсто ударенія и связанный съ удареніемъ явленія, особенно усъченіе собственныхъ именъ	4
--	---

Семасіология звуковъ.

(Трехсогласіе корней и огласовка ихъ).

§ 4. Двойная знаменательность звуковъ	6
а) Трехсогласіе корней	7
б) Морфологическая огласовка	7

О родѣ

§ 5. Пережитки окончанія женскаго рода	8
§ 6. Приемы для обозначенія лицъ женскаго пола	8

Склоненіе именъ.

§ 7. Семь падежей, два числа	9
§ 8. Три основныхъ падежа	9
§ 9. О звательномъ падежѣ	9
§ 10. Именительный падежъ	9
§ 11. Объ окончаніи именительнаго падежа при согласныхъ и гласныхъ основахъ	10

	стр.
§ 12. Сращаемость окончанія именительнаго падежа съ основою и перемѣщеніе согласнаго элемента падежныхъ окончаній на послѣднее мѣсто	10
§ 13. Всегдашнее наличіе гласнаго характера именительнаго въ косвенныхъ падежахъ	10
§ 14. Родительный падежъ. Окончаніе цѣлое и усѣченное. Обезформленный Род. падежъ	11
§ 15. Направительный падежъ, оный же Дат. на Ѣ и Ѥ, гезр. ѣ	11
§ 16. Четыре падежныхъ новообразованія: дательный мѣстоименный, отложительный, творительный и дательный картскій. Обезформленный Дат. падежъ	11
§ 17. Послѣложные падежи: отложительный съ послѣлогомъ и сопутственный	12
§ 18. Показатель множественности	13
§ 19. Падежные окончанія во мн. числѣ	14
§ 20. Возстановленіе первоначальнаго вида основъ во мн. числѣ нѣкоторыхъ словъ	14
§ 21. Три падежа основнаго склоненія: Им., Род. и Дат.	14
§ 22. Основы—гласныя и согласныя; склоняемыя темы—всѣ гласныя	15
§ 23. Склоненіе исключительно гласное	15
§ 24. Распознаваніе гласныхъ и согласныхъ основъ по анализу	15
§ 25. Пять видовъ гласнаго склоненія: е-склоненіе, і-склоненіе, а-склоненіе, о-склоненіе, и-склоненіе	15

Прилагательныя.

Склоненіе.

§ 26. О склоненіи прилагательныхъ	17
§ 27. Условія склоняемости прилагательныхъ	17
§ 28. Условія несклоняемости прилагательныхъ	17

Степени сравненія.

§ 29. Случай самостоятельнаго образованія сравнительной степени	17
§ 30. Синтаксическое или описательное выраженіе степеней сравненія	17

Отрицательныя прилагательныя.

§ 31. Префиксы отрицанія	19
§ 32. Префиксъ отрицанія ѣ, гезр. ѣ-ѣ	19
§ 33. Префиксъ отрицанія ѣ-ѣ	19

Числительныя.

§ 34. Количественныя числительныя	19
§ 35. Порядковыя числительныя: а) префиксальныя, б) суффиксальныя	21
§ 36. Порядковыя числительныя при помощи мѣстоименія Ѣѣ, гезр. ѢѢ	23

Мѣстоименія.

§ 37. Личныя мѣстоименія: самостоятельныя	24
§ 38. Личныя мѣстоименія: мѣстоименныя частицы	24

	СТР.
§ 39. Корень (я) и основа (я) личного мѣстоименія 3-го лица	25
§ 40. Составъ указательныхъ мѣстоименій	25
§ 41. Три основы указательныхъ мѣстоименій: а) простые указательныя мѣстоименія, б) сложные указательныя мѣстоименія	25
§ 42. Притяжательныя мѣстоименія	27
§ 43. Способъ для выраженія возвратнаго мѣстоименія	27
§ 44. Взаимныя мѣстоименія	28
§ 45. Вопросительныя мѣстоименія	28
§ 46. Относительныя мѣстоименія	28
§ 47. О склоненіи мѣстоименій	28
§ 48. Особенности и непослѣдовательности склоненія мѣстоименій въ образованіи надежей и мн. числа	33
§ 49. Условія склоняемости притяжательныхъ мѣстоименій	35

Послѣлоги и предлоги.

§ 50. Предлоги въ глаголахъ, послѣлоги въ именахъ	36
---	----

Послѣлоги.

§ 51. Самостоятельные послѣлоги	36
---	----

Предлоги.

§ 52. Мѣсто предлоговъ въ глаголахъ	37
§ 53. Предлоги а) простые, б) сложные	37
§ 54. Предложныя нарѣчія	37
§ 55. Взаимное мѣстоименіе въ качествѣ предлога	38

Нарѣчія.

§ 56. Нарѣчія, служація и послѣлогами	38
---	----

Предлоги въ глаголахъ.

§ 57. Фонетическія явленія при стеченіи гласныхъ префиксовъ въ глагольныхъ формахъ съ гласными исходами предлоговъ: а) ъ и б) я	39
§ 58. Замѣщеніе предложнаго нарѣчія я звукомъ б въ 1-мъ и во 2-мъ лицахъ обоихъ чиселъ	39
§ 59. Перерожденіе ъ въ я въ предлогѣ къ	39
§ 60. Утвердительная частица я , гезр. я въ роли предлога для усиленія времени	40

Спряженіе.

§ 61. Характеристика чанскаго спряженія	40
§ 62. Глагольныя и именныя основы въ спряженіи	40
§ 63. Твердая, плавная или слабая основа	40
§ 64. О различныхъ видахъ слабыхъ коренныхъ	40
§ 65. Коренные глаголы со слабымъ х , гезр. я , двухсогласные и односогласные	41
§ 66. Вышнее совпаденіе спряженія слабыхъ коренныхъ глаголовъ со спряженіемъ отыменныхъ глаголовъ	41

	СТР.
§ 67. Основы отыменныхъ глаголовъ и спряженіе съ помощью нара- щаемаго вспомогательнаго глагола	42
§ 68. Нарашаемые вспомогательные глаголы: а) $\frac{2}{3}$ <i>дѣлать</i> , б) $\frac{2}{3}$ <i>суще- ствовать</i> и с) $\frac{1}{3}$ <i>существовать</i>	42
§ 69. Формы отъ $\frac{2}{3}$	43
§ 70. Формы а) отъ $\frac{2}{3}$ и б) отъ $\frac{1}{3}$	43
§ 71. Субъективный и объективный строй спряженія	44
Спряженіе глаголовъ субъективнаго строя.	
§ 72. Абсолютныя и относительныя формы спряженій субъектив- наго строя. Спряженіе абсолютныхъ формъ	44
§ 73. Субъективныя мѣстоименія 1-го и 3-го лицъ, префиксы и суф- фиксы, и ихъ особенности	44
Дѣйствительный залогъ.	
§ 74. Полное развитіе дѣйствительнаго залога	45
Породы и времена.	
§ 75. Четыре породы	45
§ 76. Характеры породъ	45
§ 77. Двѣ группы основныхъ временъ, каждая изъ главнаго (на- стоящаго или аориста) и производныхъ	46
§ 78. О третьей группѣ временъ	46
§ 79. Источникъ дѣленія основныхъ временъ на двѣ группы	46
Спряженіе и классы.	
§ 80. Одно спряженіе: характеръ	47
§ 81. Два основныхъ класса: а-классъ и и-классъ	47
§ 82. Побочные классы: а) безъ гласнаго характера, б) съ характеромъ „, с) съ характеромъ „, d) съ характеромъ „	47
§ 83. Способъ образованія абсолютныхъ формъ спряженія субъектив- наго строя	48
Главныя времена.	
§ 84. Спряженіе главныхъ временъ, настоящаго и аориста, по всѣмъ классамъ и породамъ, кромѣ IV-й, дѣйствительнаго залога	49
Производныя времена.	
§ 85. Образованіе прошедшаго несовершеннаго, производнаго отъ настоящаго времени, и спряженіе его по тѣмъ же классамъ и породамъ	50
§ 86. Гласный характеръ (а) сослагательнаго и его спряженіе	51
§ 87. Производство прошедшаго сослагательнаго, будущаго по двумъ нарѣчіямъ, будущаго параллельнаго и условнаго	51
Повелительное наклоненіе.	
§ 88. Формы для повелительнаго наклоненія, положительнаго и отрица- тельнаго	54

§ 89. Отрицательныя формы съ <i>ჰაზ</i> , <i>გერპ.</i> <i>ჰა</i> или <i>ჰაზინო</i> , <i>გერპ.</i> <i>ჰაინო</i> , равно <i>ჰაინა</i>	СТР. 55
---	------------

Страдательный залогъ.

§ 90. Двѣ породы: I-я и II-я. Образованія по III-й породѣ съ характеромъ <i>გ</i>	57
§ 91. Образованіе главныхъ временъ: настоящаго и аориста	57
§ 92. Одно спряженіе и два класса: е-классъ (<i>ჟა</i>) и и-классъ (<i>ჟა</i>)	57
§ 93. Способъ спряженія. Настоящее время	57
§ 94. Прошедшее несовершенное	58
§ 95. Спряженіе временъ второй группы по дѣйствительному залогу	59
§ 96. Объ особенностяхъ въ образованіи временъ страдательнаго залога	59

Относительныя формы спряженія.

§ 97. Отличіе относительныхъ формъ	59
§ 98. Спряженіе IV-й породы всегда съ относительными формами	59

Спряженіе глаголовъ объективнаго строя.

§ 99. Способъ образованія формъ объективнаго строя. Три спряженія. Различныя формальныя или семасіологическія особенности	60
---	----

Описательное спряженіе.

§ 100. Спряженіе дѣйствительнаго залога съ помощью <i>ჰაღაჟბ</i> <i>имѣю</i> и страдательнаго съ помощью <i>ჟაღაჟ</i> <i>я есмь</i>	61
§ 101. Сочетаніе именъ съ глаголами <i>ძალაბაჟუ</i> <i>дѣлать</i> , <i>ჰაღაბაჟუ</i> <i>давать</i> , <i>საღაღაღუ</i> <i>дѣлать</i> и т. п.	61
§ 102. Образованіе отыменныхъ глаголовъ отъ любого существительнаго или прилагательнаго	61

Отглагольныя имена.

(Имена дѣйствія и причастія).

§ 103. Различныя виды отглагольныхъ именъ	62
§ 104. Причастіе дѣйствительнаго залога — 3-е лицо настоящаго; причастіе страдательнаго на <i>ჟა</i>	62
§ 105. Герундивная форма на <i>გა</i>	63

Сводныя корни.

§ 106. Перечень сводныхъ корней, восполняющихъ другъ друга въ спряженіи	63
§ 107. <i>ქაღ</i> <i>ქაღ</i> > <i>ქაღ</i> <i>дѣлать</i>	63
§ 108. <i>ჟა</i> > <i>ჟა</i> <i>дѣлать</i>	64
§ 109. <i>ღ</i> <i>существовать</i>	67
§ 110. <i>ღ</i> <i>ходить</i> , <i>გაღღ</i> <i>ходить</i> и <i>საღ</i> , <i>გერპ.</i> <i>ღ</i> <i>ходить</i>	67

Союзы.

§ 111. <i>და</i> , <i>და</i> , <i>და</i>	71
--	----

	СТР.
Словообразование.	
§ 112. Способы образования словъ	71
§ 113. Основные формы словъ или зиждательныя основы, образуемыя внутреннею огласовкою	71
§ 114. Слова съ удвоениемъ всего корня или перваго коренного	71
§ 115. Ласкательныя формы собственныхъ именъ	72
§ 116. Наиболѣе распространенныя суффиксы, коренные и заимствован- ныя изъ турецкаго	72
§ 117. Надежныя окончанія въ качествѣ суффиксовъ	74
§ 118. Глагольныя формы, служащія существительными и прилагатель- ными	74
§ 119. Наиболѣе характерныя префиксы	74
§ 120. Сложныя слова	76

Синтаксическія особенности.

§ 121. Фонетическія и синтаксическія явленія въ связи съ сочетаніемъ словъ въ предложеніи	76
§ 122. Аномаліи въ употребленіи падежей	77
§ 123. Частица <i>ը</i> для усиленія мысли	78
§ 124. Числительныя не управляютъ падежомъ	79
§ 125. Отрицаніе <i>չ</i> съ сослагательнымъ наклоненіемъ	79
§ 126. Самостоятельныя обороты: а) съ причастіемъ, б) съ па- дежными временами	79
§ 127. Род. падежъ отъ аориста 3-го лица	80
§ 128. Гласное <i>ւ</i> , какъ варость	80

Хрестоматія чанснаго языка	81—123
--------------------------------------	--------

А. ЗАПАДНОЕ НАРЪЧІЕ.

I. Атинскій говоръ.

	<i>Ենչնոյ</i>	<i>Бесѣды.</i>	
1. <i>Երկուց-յակոս</i> Съ учителемъ			81
2. <i>Կռնիմ-յակոս</i> Съ лодочникомъ			83
3. <i>Գրնոմն</i> О лошади			84
4. <i>Կքք</i> Въ ресторанѣ			85
5. <i>Կանտնայոմն</i> О сапожникѣ			85
6. <i>Կանոմն</i> О пароходѣ			85
7. <i>Կանոմն</i> Объ уплатѣ долга			86
8. <i>Կանոմն</i> О перешеллахъ			86
9. <i>Չիս ևս երկուցն կռնիկալոս</i> Извозъ на лодкѣ орѣха и рыбы			87
10. <i>Երկու ևս զայլ</i> Другія занятія			87
11. <i>Երկուց-յակոս</i> Съ охотникомъ:			
а) <i>Կռնայոմն</i> Съ ястребомъ			89
б) <i>Կռնայոմն</i> О рыбѣ			89
12. <i>Երկուց-յակոս ևս կռնայոմն</i> Рыбакъ съ рыбакомъ			90
13. <i>Կռնայոմն</i> О праздникѣ «литроп»			92
14. <i>Չիս ևս կռնայոմն</i> О дождѣ и кукурузѣ			92

	СТР.
15. <i>გზაგა</i> О путешествіи:	
a) <i>ბარსილოშა</i> на Пархалъ	93
b) <i>ათინისე</i> ხალისი изъ Атины въ Хопэ	93
16. <i>ქობისე</i> О книгѣ	94
17. <i>ბეჭევიშ-კალა</i> Съ дѣтьми (a, b, c)	96
18. <i>ლაშვიშ</i> ხეყალავი Лазскіе вопросы	97
19. <i>ასევე</i> ხანდაზღუდვი Изъ чужихъ разговоровъ (a, b, c)	99
	<i>კვანთვი</i> Отрывки.
20. <i>ქვემო-ბეჭეში</i> ფიქონივი Мысли Февзи-бея (a — f)	99
21. <i>თუნიქის</i> Стихъ. Сообщилъ Февзи-бей	100
22. <i>თუნიქის</i> Стихъ. Сообщилъ Февзи-бей	100
23. <i>ლაშვიშ</i> შესევივი Чанскія пословицы (a—e). Сообщилъ Февзи-бей	100

II. Вицскій говоръ.

	<i>Бესედა.</i>	
1. <i>ახანდა</i> ვივი Изъ разговора		101
	<i>Стихи.</i>	
2. <i>თხისე</i> კაზი Глупецъ. Сообщилъ Фахри-эфенди		101
3. <i>უტუტუნი</i> Ἰ унтура. Сообщилъ Фахри-эфенди		101
4. <i>ახანდა</i> იქსია. Сообщилъ Шевки		101
5. <i>თხისე</i> Рыба «пюнцо». Сочинилъ Шевки		102
6. <i>ახანდა</i> Холодъ. Сообщилъ Фахри-эфенди		102
7. <i>ახანდა</i> სარ-ოღლი. Сообщилъ Фахри-эфенди		102
8. <i>ბეჭეში</i> Вицэ. Бесѣда между двумя группами виццевъ, нагорныхъ и нижнихъ. Сообщилъ Фахри-эфенди		102
9. <i>თუნიქის</i> ხეში Первая ночь. Сообщилъ Месхудъ Пешлеван-оғлы. Сочиненіе его отца		102
10. <i>ჭანდიკაშ</i> Когда пишешь. Сообщилъ Фахри-эфенди		102
11. <i>ხელოლი</i> Хелиль. Бесѣда между дѣвушкою и парнемъ. Сообщилъ Фахри-эфенди		103
12. <i>ბონჯუნი</i> ჯესე შუტუვი Бонджуна и Шуту. Бесѣда между подругою и Бонджуною. Сообщилъ Фахри-эфенди		103
13. <i>ახანდა</i> Плачь. Сообщилъ Юсуф-эфенди		103
14. <i>ახანდა</i> ჭანდიკაშ Сочиненіе архавской женщины. Сообщилъ Шевки		103
15. <i>ბეჭევიში</i> ბონჯოვი შუტუვი Пчела. Сочиненіе дѣвушки. Сообщилъ Шевки		103
16. <i>ქვემო-ბეჭეში</i> Въ бѣлой рубашкѣ. Сообщилъ Юсуфъ		104
17. <i>თუნიქის</i> ბონჯოვი Красавица. Сообщилъ Хаки Іемурал-оғлы		104
18. <i>გაგანი</i> О, міръ! Сообщилъ Хаки Іемурал-оғлы		105
19. <i>ბონჯოვი</i> ჯესევივი Поэма о женщинѣ. Сообщилъ Хаки Іемурал-оғлы		105
20. <i>თუნიქის</i> Стихотвореніе		108
21. <i>თუნიქის</i> მანდიკაშ Ода Марру. Сочиненіе Решид-хилма Пешлеван-оғлы		108
22. <i>ლაშვიშ</i> ჯესევივი Поэма о Лазистанѣ. Сочиненіе Решид-хилма Пешлеван-оғлы		109

ათინისე ბონჯოვი ატინსკია პესნი.

(შე ვაჩარია სე исправленіями).

23. <i>ქალე</i> ბონჯოვი, მიში ბე? Чья ты, дѣвушка?	112
24. <i>ქალე</i> ქალისევივი Ну, поди сюда!	113

25. ღაღას ან ბიწისა ქიხისუბ	Въ комнатѣ сидитъ дѣвушка	113
26. პაპულის ქიხისუბაჲ	Пѣтухъ зашѣлъ	114

В. ВОСТОЧНОЕ НАРѢЧІЕ.

I. Хонскій говоръ.

Стихи.

1. ხბო	Колыбельная пѣсня	115
2. პაპული	Пѣтухъ	115

II. На такъ называемомъ «батуекомъ» говорѣ.

(По записи Ачаряна съ исправленіями).

ოლაფუ

Бесѣда.

1.	О чанскомъ языкѣ	116
2.	Объ отвѣтѣ на вопросъ	116
3.	О здоровьѣ	117
4.	О письмѣ	117
5.	О часѣ	118
6.	О времени	118
7.	О настроеніи	119
8.	Объ имени	119
9.	Характеристика лицъ	119
10.	О пути куда-либо или откуда	119
11.	О дѣлахъ	120
12.	О домѣ	120
13.	О секретѣ	120
14.	О долгѣ	121
15.	О погодѣ	121
16.	Объ ѣдѣ	122
17.	О фруктахъ	122
18.	О ресторанѣ	122
19.	О снѣ	123
20.	О потѣ	123
21.	О пути	123

Чанско-русскій словарь	125—240
----------------------------------	---------

Таблицы.

Въ Предисловіи:

I.	Генеалогическая таблица чанскихъ нарѣчій и говоровъ	XIX
II.	Генеалогическая таблица яфетическихъ языковъ	XXIII

Въ Грамматикѣ:

I.	Чанскій алфавитъ изъ грузинскихъ буквъ военного письма	2—3
II.	Примѣры склоненія	16
III.	Склоненіе личныхъ мѣстоименій первыхъ двухъ лицъ	29
IV.	Склоненіе личнаго мѣстоименія 3-го лица и указательныхъ мѣстоименій	30—31
V.	Склоненіе вопросительныхъ и относительныхъ мѣстоименій	32

ПРЕДИСЛОВІЕ.

О чанскомъ языкѣ.

Разработка теоріи о родствѣ грузинскаго, собственно картскаго языка, съ семитическими выдвинула на очередь вопросъ объ изученіи живыхъ говоровъ. Нельзя ограничиваться одними письменными источниками, памятниками литературнаго языка, хотя бы и съ древнѣйшихъ поръ. Живые грузинскіе говоры сохраняютъ часто болѣе архаичныя явленія, чѣмъ языкъ древнѣйшихъ памятниковъ грузинской письменности. Подробное изученіе этихъ говоровъ еще впереди, но сильное ознакомленіе съ ихъ реаліями выяснило нынѣ же невозможность довольствоваться діалектическими матеріалами одного грузинскаго.

Сугубый интересъ представляютъ родственные съ грузинскимъ языки, составляющіе съ нимъ одну яфетическую вѣтвь, ту яфетическую, которая и находится въ генетическомъ родствѣ съ другою вѣтвью, семитическою. Сугубый интересъ родственныхъ яфетическихъ языковъ состоитъ въ томъ, что они при сличеніи съ одной стороны съ грузинскимъ, а съ другой — съ семитическими даютъ возможность двойной провѣрки нашихъ фонетическихъ законовъ. Въ этихъ цѣляхъ мною направлены были разысканія въ сторону мингрельскаго и чанскаго (лазскаго), которые до побывки въ Лазистанѣ мнѣ казались двумя нарѣчіями одного языка¹⁾.

Лингвистическій интересъ къ мингрело-чанской группѣ языковъ или, какъ по недостаточной выясненности называлъ я тогда, иверскому языку усиливался у меня отъ того, что въ яфетическомъ составѣ обоихъ языковъ Арменіи, и хайскаго и армянскаго, я сталъ замѣчать элементы ближайшаго сродства именно съ мингрельскимъ и чан-

1) О равенствѣ терминовъ „чанъ“ и „лазь“ и исконности перваго см. Н. Марръ, *Крещеніе армянъ, грузинъ, абхазовъ и алановъ св. Григоріемъ* (Арабская версія) въ Зап. Вост. Отд. Имп. Русск. Археол. Общ., т. XVI (1905), стр. 155—166, и *Изъ поиздки въ Турецкій Лазистанъ* (Впечатлѣнія и наблюденія) въ Изв. Имп. Акад. Наукъ, 1910, стр. 548, 607. Тамъ же въ связи съ этимъ устанавливается необходимость и законѣрность термина „тубал-кайяскій“, ц. с., стр. 548.

скимъ¹⁾. Найскій языкъ, называвшійся всеѣми нами до сихъ поръ армянскимъ, какъ и менѣе впрочемъ обслѣдованный дѣйствительный армянскій, лишь по глубокому недоразумѣнію признается учеными не нашей школы чистымъ индоевропейскимъ; арменисты старой школы не усваиваютъ фактического сродства найскаго съ грузинскимъ, такъ какъ не имѣютъ представленія объ исторической грамматикѣ грузинскаго языка, не имѣютъ представленія о сравнительной грамматикѣ яфетическиххъ языковъ, въ частности о фонетикѣ ихъ, между тѣмъ выступили новые факты, которые неожиданно для насъ вскрываютъ дальнѣйшую картину сложности самого яфетическаго ядра найскаго языка, внушаютъ мысль о томъ, что въ найскомъ языкѣ помимо арійскаго отложились нѣсколько яфетическиххъ языковъ; въ связи съ этимъ въ найскомъ языкѣ не только обозначились органическіе яфетидизмы, но получилась возможность ихъ ближе характеризовать, подойти къ вопросу объ установленіи ихъ болѣе тѣснаго родства съ тѣмъ или другимъ опредѣленнымъ яфетическимъ языкомъ. Отъ этого, естественно, чувствовалась лишь спльнѣе потребность въ мингрельскиххъ и чанскиххъ матеріалахъ.

1) Приходится повторить, что нѣкогда «простонародный», и нынѣ живой, армянскій, легшій въ основу ново-армянскаго литературнаго языка, есть особый языкъ, отличный отъ другого «армянскаго» языка, княжескаго, живого языка древнихъ армянскиххъ феодаловъ, легшаго въ основу литературнаго языка древней Арменіи. Армяне до сихъ поръ этотъ княжескій языкъ называютъ „письменнымъ“ (gabar), а такъ какъ древне-армянская письменность была исключительно духовной, то, въ противоположность такъ называемому „письменному“, собственно княжескому языку простонародный языкъ у армянъ принято называть „свѣтскимъ“ (aŋqarhabar). Однако въ лингвистической терминологіи устарѣлыя названія (gabar *письменный*, aŋqarhabar *свѣтскій*) не могутъ быть долѣе удержаны; ихъ породила судьба письменности въ древней Арменіи, не зависѣвшая отъ качества того или иного языка, а нынѣ, послѣ постигшихъ армянскую литературу превратностей, названія тѣ не имѣютъ оправданія и съ точки зрѣнія сравнительной характеристики живой рѣчи и литературной. Не приемлемы и болѣе реальныя термины „княжескій“ и „простонародный“: они характеризуютъ не языки, а социальныя отношенія различныхъ классовъ Арменіи, говорившихъ въ интересующихъ насъ двухъ языкахъ, притомъ въ извѣстный періодъ, и можно подумать, что рѣчь идетъ лишь о двухъ стиляхъ, высокому и низкому, одного и того же языка. Потому въ лингвистической терминологіи остается использовать два существующія названія, одно—мѣстное національное, „найскій языкъ“ (Հայերէշ), унаслѣдованное отъ княжескаго слоя населенія Арменіи и нынѣшними ея сынами, другое — общеизвѣстное, „армянскій языкъ“, и примѣнять первое для обозначенія такъ называемаго древне-«армянскаго», который въ извѣстный періодъ былъ княжескимъ и потомъ письменнымъ, другое — для обозначенія такъ называемаго «ново»-армянскаго, который существовалъ и въ древности, тогда былъ простонароднымъ и съ извѣстной поры сталъ свѣтскимъ, вообще единственнымъ живымъ языкомъ. Кстати, древніе армяне сами „простонародный“ языкъ называли армянскимъ (garkakan, см. Н. Марръ въ рецензіи на „Государственный строй древней Грузіи и древней Арменіи I“ И. А. Джавахова, Ж. М. Н. Пр., 1908, стр. 213).

То небольшое, что было въ нашемъ распоряженіи, вызывало на преимущественныя разысканія въ Лазистанѣ прежде всего потому, что собранныя чанскіе матеріалы были не только незначительны, но, что особенно беспокоило, завѣдомо ненадежны¹⁾. Чанскій манилъ еще тѣмъ апіорнымъ соображеніемъ, что въ немъ чище должны были сохраниться своеобразныя явленія, чѣмъ въ мингрельскомъ: мингрельскій языкъ подвергся грузинскому вліянію; здѣсь сказались непосредственное сосѣдство грузинъ и долгое ихъ политическое господство.

Лично меня манило къ чанскому еще то, что изъ яфетическихъ языковъ въ немъ я находилъ и продолжаю находить больше всего точекъ соприкосновенія съ языкомъ такъ называемыхъ сузскихъ надписей, между прочимъ въ суффиксѣ мн. числа — *pe* (> чан. *pe ʒə*). Въ немъ же намѣчались грамматическія явленія, дающія опору для методологически-научнаго, а не гадательнаго лингвистическаго анализа до сихъ поръ неопознаннаго языка клинообразныхъ надписей Арменіи.

Были и другіе культурно-историческіе вопросы, возбуждавшіе интересъ къ лазамъ. О нихъ рѣчь въ цитованныхъ уже путевыхъ замѣткахъ: „Изъ поѣздки въ Турецкій Лазистанъ“. Тамъ же данъ перечень селъ Турецкаго Лазистана, говорящихъ по-чански²⁾. Тамъ же названы пункты, городки и села, гдѣ я бывалъ и изучалъ языкъ, именованы мои учителя и вообще лазы, принимавшіе ближайшее участіе въ моихъ занятіяхъ ихъ родною рѣчью³⁾.

Въ настоящій моментъ на западѣ крайній пунктъ распространенія чанской рѣчи Кемеръ. Лазы, говорящіе по-лазски или, что тоже, по-чански, занимаютъ прибрежную полосу отъ Кемера, на западѣ, до Сарпа, на востокѣ. Сарпъ находится уже въ Россіи, въ трехъ часахъ ѣзды отъ Чороха на западъ (по воздушной линіи $16\frac{1}{3}$ версты отъ Батумскаго маяка). На указанной узкой полосѣ размѣщается чанскій языкъ съ двумя діалектами и рядомъ говоровъ и подговоровъ.

1) Въ 1904-мъ году во время путешествія по Шавшетіи я убѣдился фактически, что трудомъ г. Аджарянца, точнѣе Ачаряна (см. ниже *Цитуемые источники, устные и письменные*), посвященнымъ лазскому, надо пользоваться съ крайнею осторожностью и въ фактической части (Н. Марръ, *Дневникъ поѣздки въ Шавшетію и Кларджетію*, стр. 30, прилож. къ *Житію Григорія Хандатійскаго*).

2) ц. с., стр. 615. У г. Ачаряна въ словарь внесены нѣсколько географическихъ названій Лазистана вообще, но опредѣленія ихъ давы черезчуръ общія или несовсѣмъ точныя, именно: „*აბღაღის*“, „*აჭარის*“, „*აჭარეთი*“, „*აჭარეთის*“, „*აჭარა*“, „*აჭარეთის*“, — „названія лазскихъ селъ“, „*აჭარეთის*“, „*აჭარეთის*“ — „города лазовъ-христіанъ“, „*აჭარეთის*“ (Ачар.: Yamura), „*აჭარ*“, „*აჭარეთის*“, — „города лазовъ-магометанъ“.

3) см. ниже *Цитуемые источники, устные и письменные*.

Однако, языкъ или нарѣчіе — чанская рѣчь? Приходится признать, что языкъ.

Взглядъ на чанскій, какъ на дѣтище мингрельскаго, или, наоборотъ, какъ на родителя мингрельскаго, совершенно ненаучный¹⁾. Сами лазы свою родную рѣчь считаютъ испорченнымъ мингрельскимъ языкомъ и себя производятъ отъ мингрельцевъ, по это ни на чемъ не основано, или основано на такихъ же соображеніяхъ, ничего общаго съ лингвистикою не имѣющихъ, въ силу какихъ мингрельскій нѣкогда, да и тогда не въ кругѣ специалистовъ-лингвистовъ, признавался испорченнымъ грузинскимъ.

Болѣе того: приходится отказаться и отъ прежней мысли разсматривать чанскую и мингрельскую рѣчь какъ два нарѣчія одного языка, иверскаго. Въ лингвистическомъ отношеніи самъ терминъ „иверскій“ — видовой: онъ эквивалентъ лишь мингрельскаго, какъ „чанскій“ — эквивалентъ того, что теперь принято называть лазскимъ.

Спора нѣтъ, что чанскій и мингрельскій не только родственны другъ съ другомъ, но и чрезвычайно близки: они стоятъ ближе другъ къ другу, чѣмъ къ грузинскому. Эта сравнительная близость мингрельскаго къ чанскому выступала бы еще болѣе ярко, если бы каждый изъ нихъ не былъ дифференцированъ подъ особымъ сосѣдскимъ вліяніемъ.

Какъ въ мингрельскомъ сказывается сильное грузинское вліяніе, такъ въ чанскомъ велико вліяніе турецкаго. Порою кажется, что турецкій на чанскій языкъ повліялъ значительно сильнѣе, чѣмъ грузинскій на мингрельскій. Правда, на чанскій языкъ вліяніе турецкаго, какъ неродственного, сказывается почти исключительно въ словарѣ; но нѣтъ лаза, не говорящаго по-турецки; почти каждый лазъ лучше говоритъ по-турецки, чѣмъ на родномъ чанскомъ языкѣ.

Естественно, я не могъ наблюсти наиболѣе чистую рѣчь. Лучше всего знаютъ чанскій языкъ женщины, притомъ не городскія, къ коимъ относятъ себя и жительницы такихъ мѣстечекъ, какъ Атина. Хопэ и т. п., а сельскія. Женщины же соблюдаютъ строже древніе обычаи. Въ общемъ сельская рѣчь чище городской. Впрочемъ булепепъ Али-реизъ основательно утверждалъ, что Баш-кой, крайнее на верху Атинскаго ущелья лазское селеніе, такъ же не можетъ похвастаться чистотою чанской рѣчи, какъ и городокъ Атина. Въ селахъ по Атинскому ущелью болѣе или менѣе одинаково имѣютъ пристрастіе

1) У Erckert'a въ *Die Sprachen des Kaukasischen Stammes* лазскій названъ прямо таки „діалектомъ мингрельскаго главнаго діалекта“: „lazischer Dialect des mingrelischen Hauptdialectes“!

къ турецкимъ словамъ и оборотамъ. Лучшая чанская рѣчь, по его мнѣнію, въ семи, восьми часахъ пути отъ моря по ущелью Фортуны. Здѣсь въ селахъ говорятъ чисто, безъ такой, какъ въ Атпскомъ ущельѣ, примѣси турецкихъ словъ.

Однако, безъ помощи турецкихъ словъ въ данный моментъ и нельзя вести бесѣду съ лазомъ изъ Турціи на родномъ его языкѣ. Говоря точнѣе, нѣтъ лаза, говорящаго вообще на лазскомъ или чанскомъ языкѣ. Современный лазъ способенъ говорить лишь на какомъ-либо чанскомъ говорѣ, въ лучшемъ случаѣ нарѣчій, но никогда на чанскомъ языкѣ, такъ какъ при отсутствіи чанской литературы, при отсутствіи общей родной культурной или политической жизни нѣтъ и языка обще-чанскаго. Когда я старался, пользуясь средствами различныхъ чанскихъ нарѣчій и говоромъ, вести бесѣду на чистомъ чанскомъ языкѣ, безъ примѣси турецкихъ заимствованій, меня не понимали.

Касательно заимствованій изъ турецкаго одно замѣчаніе: они въ громадномъ большинствѣ самимъ турецкимъ восприняты изъ персидскаго или арабскаго, отчасти греческаго. Съ другой стороны, не всегда общія чанскому и турецкому слова представляютъ заимствованія изъ турецкаго въ чанскій. Но этотъ чреватый послѣдствіями вопросъ пахнетъ въ дѣвственномъ состояніи. И это вполне естественно, разъ, при продолжающемся господствѣ навыковъ схоластической филологіи, лоскутокъ пергамента или папируса съ нѣсколькими нечитаемыми по дефектности строками мертваго текста вызываетъ болѣе общепризнанный интересъ среди ученыхъ, чѣмъ богатѣйшая живая старина — пережитки народностей древнѣйшаго культурнаго міра съ ихъ неисчерпаемымъ разнообразіемъ живыхъ лингвистическихъ матеріаловъ.

Кромѣ турецкаго, на чанскій изъ неродственныхъ языковъ вліялъ греческій. Греческихъ словъ и теперь довольно много, ихъ было въ чанской рѣчи, надо думать, еще больше, но они вытѣснены въ качествѣ чанскихъ турецкими.

Я все не теряю надежды, что яфетическіе языки рано или поздно сдѣлаются предметомъ научнаго интереса вообще филологовъ. Специалисты тогда обратятъ вниманіе на чанскій языкъ по вопросу о греческихъ въ немъ заимствованіяхъ¹⁾. Весьма вѣроятно, греческихъ

1) Пока остается поражаться и тому, что до сихъ поръ вопросъ о несомнѣнныхъ тѣсныхъ узлахъ, связывавшихъ древнюю Россію съ Кавказомъ, не привлекаетъ ни одного серьезнаго изслѣдователя русскаго языка. Казалось бы, стоило труда найти опроверженіе или подтвержденіе этого факта въ заимствованіяхъ русскаго изъ яфетическихъ языковъ. Чанскіе матеріалы часто и особенно рѣзко наталкивали насъ на этотъ вопросъ. Дѣло, конечно, не въ единич-

займствованій окажется нѣсколько болѣе, чѣмъ мнѣ удалось отождествить въ *Словарѣ*. Мимоходомъ лишь замѣчу нѣсколько особенностей чанской передачи греческихъ звуковъ: γ передается чанскимъ ɣ ǵ, υ—η u, resp. o i¹⁾, ξ—ʎ sk, resp. ʎ s²⁾, φ—ϕ f[a ne p h = φ], ψ—ʒ ms или ʎ s. Имена существительныя или прилагательныя на os появляются съ окончаніемъ ɔb on, какъ напр. օյճծաճօ ʒermon-i *кисель* (букв. *горячій*, ср. въ *Словарѣ* օյճծ). Любопытно, что слово это встрѣчается и въ сочиненіи католика Арсенія О (*церковномъ*) *раздѣленіи Арменіи и Грузіи* въ значеніи „топлоты“ св. Причастія³⁾.

Вліяніе хайскаго языка незначительное и болѣе позднее, быть можетъ, черезъ армянскую рѣчь хемшиповъ. Особенно сильно могло бы сказаться такое поздне-армянское вліяніе на атинскомъ говорѣ: по Атинскому уцелю и происходитъ постоянное движеніе дѣятельныхъ хемшиновъ для общенія съ вышнимъ міромъ черезъ море.

Однако, не всякое сходство между хайскимъ и чанскимъ слѣдуетъ учитывать въ качествѣ армянскаго вліянія. Бываютъ случаи обратнаго явленія, т. е. вліянія чанскаго на хайскій языкъ, какъ было показано мною примѣрно на словѣ *ձմեռ* tant *муха*⁴⁾. Кромѣ того, надо помнить, что хайскій языкъ, какъ и армянскій, въ извѣстной мѣрѣ генетически родствененъ съ чанскимъ: онъ самъ доброю своею частью — яфетическій языкъ. Болѣе того: до-арійскіе языки Арменіи, отложившіеся въ хайскомъ и армянскомъ, какъ будто ближе стояли къ сванскому и даже мингрельскому и чанскому, чѣмъ къ грузинскому, хотя бы въ нѣкоторыхъ существенныхъ явленіяхъ.

Такимъ образомъ, если учесть позднѣйшія вліянія на чанскій языкъ армянскаго, греческаго и особенно турецкаго, сходство чанскаго съ мингрельскимъ будетъ еще болѣе значительно, они окажутся еще въ болѣе тѣсной близости, и тѣмъ не менѣе чанскій и мингрельскій не два нарѣчія одного языка, а два языка.

ныхъ созвучныхъ словахъ, быть можетъ, и случайно совпавшихъ, въ родѣ напримѣръ օյճծ յաւս յաւսիկա, *жаба*, въ которомъ Rosen (ц. с., стр. 29), привелъ неизвѣстную мнѣ форму օյճծ լաւս, склоненъ былъ признать „славянское“ заимствованіе!

1) Появленіе . i въ восточномъ нарѣчіи въ такихъ случаяхъ объясняется тѣмъ, что этому нарѣчію вообще свойствененъ перебой и въ i.

2) Исчезновеніе ɣ k находится въ связи съ судьбою яфетическаго ɣ k на чанской диалектической почвѣ.

3) Ө. Жорданія, Գեղարքայաճո լեզուներ, Тифлисъ 1893, стр. 328, 18: «ձմեռ օյճծաճօ ձմեռաճօ լեզուներ Գեղարքայաճո և Գեղարքայաճո».

4) Къ вопросу о ближайшемъ сродствѣ армянскаго [слѣдовало бы хайскаго] языка съ иверскимъ [слѣдовало бы: съ тубал-кайнскими языками], Зап. Вост. Отд. Имп. Русск. Археол. Общ., т. XIX, стр. 071=отд. отд., стр. 3.

Къ учету подлежитъ не только дифференціація, исторически возникшая подъ вліяніемъ чуждыхъ языковъ, но также исторически развивавшееся сближеніе или взаимное уподобленіе мингрельскаго и чанскаго языковъ, тысячелѣтіями жившихъ въ непосредственномъ со-сѣдствѣ. Сравнительно недавнее явленіе — нынѣшнее состояніе, когда Мингрелію отъ Лазистана отдѣляетъ полоса съ грузино-христіанскимъ и грузино-мусульманскимъ населеніемъ, — т. е. полоса съ гурійцами, кобулетцами, аджарцами, шавшето-имерхевцами и тао-кларджетцами, изъ коихъ мусульманская часть въ значительной степени отуречена и въ языковомъ отношеніи. Грузинское же вліяніе связано съ иммиграціею грузинъ, точнѣе — картовъ, начало которой положено лишь въ концѣ VIII-го вѣка по Р. Хр. Но и по образованіи грузинскаго средостѣнія тѣсное общеніе чановъ съ мингрельцами не прекращалось: оно поддерживалось объединявшимъ ихъ моремъ, на берегахъ коего живутъ какъ мингрельцы, такъ лазы или чаны. Взаимное вліяніе мингрельскаго и чанскаго усиливалось еще отъ того, что мингрельцы съ лазами часто образовывали одно политическое цѣлое: то мингрельцы господствовали, и подъ ихъ властью объединялись съ мингрельцами лазы, Мингрелію тогда называлась страна отъ сѣвернаго предѣла настоящей Мингреліи до Трапозунда, то гегемонія находилась въ рукахъ лазовъ, и страню лазовъ или Лазикою, т. е. Лазистаномъ считалась также страна отъ западныхъ предѣловъ настоящей Лазики до Абхазіи. И эта географическая номенклатура, отражавшая мѣстныхъ политическо-племенныхъ отношеній, усваивалась языкомъ такого государства, какъ византійское, въ сферу вліянія, порою даже въ составъ, котораго входили названныя страны цѣликомъ или частично.

Наконецъ, сближеніе чанскаго или лазскаго съ мингрельскимъ вызывалось общимъ грузинскимъ вліяніемъ: грузинская рѣчь оказала вліяніе не только на мингрельскій, но и на чанскій языкъ. Въ обоихъ языкахъ одинаково усвоены даже чисто-грузинскія или картскія грамматическія явленія, такъ напр. дательный картскій на *ṭ s* (§ 16, d). Точно также замѣчается грузинское вліяніе и въ лексику чанскаго языка. Конечно, несравненно больше грузинскихъ заимствованныхъ словъ въ восточномъ или горловомъ нарѣчій чанскаго языка и еще больше въ окраинныхъ говорахъ этого нарѣчія, расположенныхъ на рубежѣ по линіи соприкосновенія съ грузинскою рѣчью, но нѣкоторыми грузинскими словами или формами вытѣснены чанскіе эквиваленты на всемъ протяженіи чанской рѣчи,

напр. картская (грузинская) форма $\zeta\zeta$ ღა *небо* вытѣснила одинаково и въ Мингреліи, и въ Лазистанѣ мѣстный или родной тубал-кайнскій обликъ того же слова, именно $\zeta\zeta$ ღა, сохранившійся однако какъ переживание въ названіи *четверга*: $\zeta\zeta$ - $\zeta\zeta$ ღა-ღა или $\zeta\zeta$ - $\zeta\zeta$ ღა-შიღა, буквально *день неба* ¹⁾.

Если учтемъ такимъ образомъ и эти наносныя общія черты, придающія чанскому языку еще больше сходства съ мингрельскимъ, передъ нами предстанутъ два давно индивидуализованныхъ языка, хотя и весьма близко стоящихъ другъ къ другу, но все же самостоятельныхъ.

Что, однако, дастъ право чанской рѣчи считаться самостоятельнымъ языкомъ?

Чанскій языкъ отличаетъ отъ мингрельскаго главнымъ образомъ глаголь: въ немъ — образованіе будущаго, совершенно неизвѣстное мингрельскому (§ 87, b, A, 1); въ немъ особое образованіе аориста, именно псклчительно на $\circ$ i (§§ 80, 84), и въ чанскомъ такимъ образомъ одно спряженіе; въ немъ настоящее образуется лишь съ двумя гласными характерами ζ a и η u ($> \circ$ i), и въ чанскомъ спряженіи слѣдовательно лишь два класса (§ 81); въ немъ „масдар“ное образованіе отглагольныхъ именъ (§ 103), такъ — отъ корня ჳ ζ ჳ ζ *тисать* при мингрельскомъ неопредѣленномъ ჳ ζ ჳ ζ *tarwa* чанскій „масдар“ — $\zeta\zeta$ ჳ ζ *ontaci*. Сейчасъ нѣтъ надобности останавливаться на иныхъ различіяхъ — въ мѣстоименіяхъ, особенно указательныхъ, въ существительныхъ и прилагательныхъ.

Самостоятельность же чанскому языку придаетъ то, что у него свои нарѣчія и говоры, при всемъ разнообразіи объединяемые единствомъ или общностью лингвистическихъ нормъ.

Нарѣчія самого чанскаго языка ипогда настолько разнятся другъ отъ друга, что сами лазы, говорящіе на двухъ различныхъ нарѣчіяхъ одного родного чанскаго, не понимаютъ другъ друга.

Два нарѣчія чанскаго языка географически расположены одно на востокѣ отъ Сарпа до границы Хопской казы съ Вицскою, другое — на западѣ отъ упомянутой границы до посѣлка Кемеръ на западѣ отъ Атины.

Въ районѣ восточнаго нарѣчія теперь лишь одинъ городокъ: Хонэ. Исслѣдователи говорятъ еще о батумской лазской, геср. чан-

¹⁾ О самостоятельномъ появленіи $\zeta\zeta$ ღა діалектически см. *Словарь*.

ской рѣчи. Это такое же недоразумѣніе, какъ если бы въ настоящее время признали ризскую чанскую рѣчь. Какъ въ Ризз, такъ и въ Батумѣ лазы или чаны живутъ, но это пришлые изъ различныхъ частей Лазистана жители, въ Батумѣ — преимущественно изъ Хопэ и вообще района восточнаго нарѣчія, и говоръ большинства ихъ хопскій или одного изъ пунктовъ съ восточнымъ нарѣчіемъ.

Особый говоръ восточнаго нарѣчія существуетъ у чхальцевъ. Чхала (Нчхала-су пятиверстной карты)—лѣвый притокъ Чороха въ русскомъ отрѣзкѣ современнаго Лазистана, на три, четыре версты ниже р. Мургула, также лѣваго притока Чороха ¹⁾. Чхальцы сейчасъ имѣются и въ Турецкомъ Лазистанѣ въ числѣ ста домовъ: они, переселившись въ Турцію, обосновались за хемшипскими селами ²⁾.

Въ районѣ западнаго нарѣчія три городка, наибольшій—Атина, резиденція каймакама, главы Атинской казы, затѣмъ Вицэ и Архава или, какъ называютъ сами лазы по-чански, Арѣаб-и.

Западное, сравнительно широко раскинувшееся, нарѣчіе распадается на два говора, географически опредѣляемые терминами атинскій (А) или западный и вицэ-архавскій (V) или вицскій, онъ же восточный.

Атинскій или западный говоръ западнаго нарѣчія распространенъ вдоль ущелій рѣкъ Атины и Фортуны съ перечисленными нами въ другомъ мѣстѣ лазскими селами и поселками ³⁾, причемъ къ нимъ примыкаютъ съ востока Арташенъ, а съ запада все селенія до Кемера, включая и его.

Атинскій или западный говоръ крупныхъ дѣленій не имѣетъ, но онъ распадается на подговоры, приурочиваемые къ отдѣльнымъ селамъ. Такъ существуетъ булейскій подговоръ (b) въ селеніи Булейгъ на рѣчкѣ того же имени, на востокѣ отъ р. Атины.

Вицскій говоръ или восточный говоръ западнаго нарѣчія распространенъ по ущельямъ рѣкъ Вицэ, Абу-цкари, Сумлы и Архавы съ перечисленными уже, насколько я могъ освѣдомиться, лазскими селами и поселками ⁴⁾.

Вицэ-архавскій говоръ, онъ же восточный говоръ западнаго на-

1) Болѣе точными свѣдѣніями про чхальскихъ чановъ я обязанъ І. А. Кипшидзе, только что совершившему по нашему порученію лингвистическую экскурсію въ Русскій Лазистанъ.

2) Последнее свѣдѣніе я сообщаю со словъ Али-эфенди.

3) Изъ поѣздки въ Турецкій Лазистанъ, стр. 608—612.

4) ц. с., стр. 613—614.

и 18068678

рѣчія, распадается прежде всего на два крупныя подраздѣленія: 1) вицскій подговоръ и 2) архавскій подговоръ.

Отъ подробной діалектической карты чанскаго языка мы, конечно, стоимъ еще далеко, но всеже намѣчаются уже сейчасъ предѣлы географическаго распространенія двухъ нарѣчій и говоровъ, отчасти также подговоровъ западнаго нарѣчія.

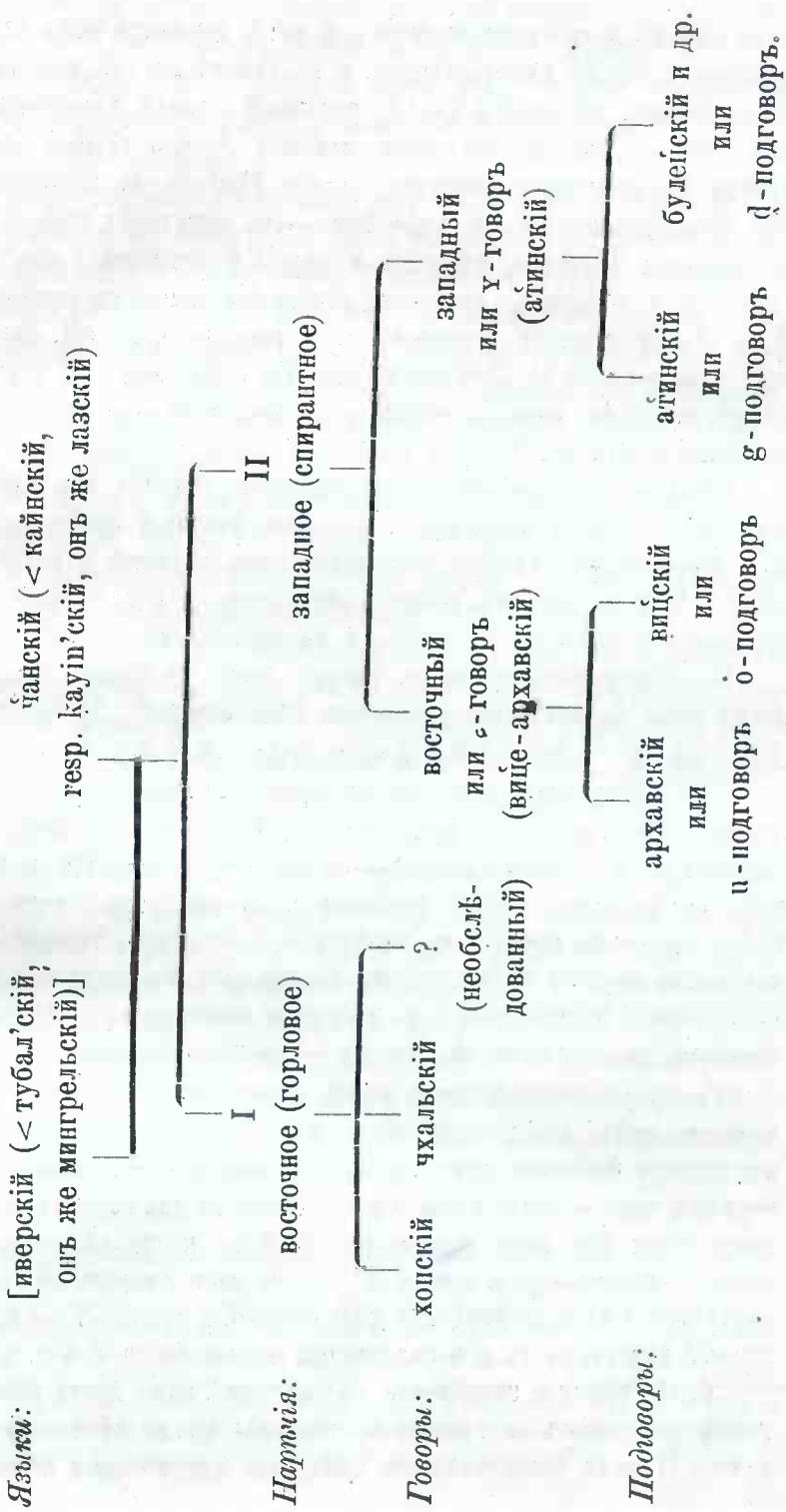
На таблицѣ I (стр. XIX) дана генеалогія чанскихъ нарѣчій, говоровъ и подговоровъ въ томъ видѣ, какъ она представляется теперь, послѣ нашей поѣздки въ Турецкій Лазистанъ. Географическое распредѣленіе соотвѣтствуетъ въ точности діалектическому дѣленію чанскаго языка на нарѣчія, говоры и подговоры по чисто лингвистическимъ признакамъ.

Основное различіе восточнаго и западнаго нарѣчій состоитъ въ томъ, что, во-первыхъ, восточное нарѣчіе сохранило горловой яфетической звукъ γ k или въ непочатой сохранности или въ степени отупѣнія— γ k , лишивъ k , тубал-каинскій эквивалентъ картскаго k , аспираціи β ϵ , а западное — нѣтъ: оно, наоборотъ, лишило k твердаго элемента, сохранивъ его аспирацію β ϵ , которал затѣмъ исчезла послѣ согласныхъ или исчезаетъ вездѣ, можно сказать, на нашихъ глазахъ, напр. на восточномъ нарѣчій $\gamma\epsilon\beta\epsilon$ $k\epsilon\alpha$ *копа пашня*, на западномъ $\beta\epsilon\beta\epsilon$ $\epsilon\alpha\alpha$, гесп. $\epsilon\beta\epsilon$ $\alpha\alpha$, на вост. нарѣчій $\partial\beta\gamma\epsilon$ $m-tko$ *лавровишня*, на западномъ — $\beta\gamma$ (A), на вост. нарѣчій $\partial\beta\gamma\epsilon\beta\epsilon$ $m-tkun-\epsilon\alpha$ *у меня болитъ*, на западномъ — $\partial\beta\gamma\epsilon\beta\epsilon$ (A); во-вторыхъ, будущее въ восточномъ нарѣчій образуется съ помощью глагола $\partial\beta\epsilon\beta$ $m\epsilon\alpha$ *я хочу*, напр. $\partial\beta\epsilon\beta\epsilon\partial\beta\epsilon\beta$ $\beta\epsilon\alpha\alpha\alpha\epsilon\alpha\alpha$ *я напишу*, а въ западномъ — съ помощью суффикса $\epsilon\gamma$ ge , напр. $\partial\beta\epsilon\beta\epsilon\epsilon\epsilon\gamma$ $\beta\epsilon\alpha\alpha\alpha\epsilon$ *я напишу*.

Различіе восточнаго (или вицэ-архавскаго) и западнаго (или атинскаго) говоровъ западнаго нарѣчія въ томъ же фонетически кардинальномъ вопросѣ сводится къ тому, что въ восточномъ говорѣ, такъ въ Вицэ, долго сохранялся спирантъ β ϵ , нынѣ вымирающій, въ непочатомъ видѣ, въ западномъ говорѣ — его замѣнялъ α y , также вымирающій, напр. вост. $\partial\alpha\gamma\epsilon\beta\epsilon$ y *у меня есть* въ Вицэ — $\partial\alpha\beta\epsilon\beta\epsilon\beta\epsilon$ $m\epsilon\epsilon\epsilon\alpha\alpha\alpha-\epsilon\alpha$, въ западномъ говорѣ — $\partial\alpha\alpha\epsilon\beta\epsilon$ $m\epsilon\alpha\alpha\alpha\epsilon$, вост. $\gamma\epsilon\beta\epsilon$ — въ Вицэ $\beta\epsilon\beta\epsilon$, въ западномъ говорѣ — $\epsilon\beta\epsilon$ $\alpha\alpha$ (< * $\alpha\epsilon\beta\epsilon$ * $y\alpha\alpha$).

Надо, конечно, учесть перекрещиваніе діалектическихъ явленій, прежде всего взаимное вліяніе смежныхъ говоровъ, такъ напр. восточное вліяніе изъ Хопэ доходитъ не только до Архавы, но и до Вицэ, гдѣ теперь почти господствуетъ γ k вм. γ k , гесп. k . Весьма возможно,

І. Генеалогическая таблица чанскихъ нарѣчій и говоровъ.

что въ самомъ восточномъ нарѣчій γ к вм. к держится подъ вліяніемъ картскаго, а также мингрельскаго, и въ такомъ случаѣ иногда этимъ γ к вытѣсненъ мѣстный к ($< \kappa$), успѣвшій однако перекочевать въ Вицѣ, гдѣ онъ сохранился, напр. сейчасъ ტუბი tkub-i близнецы звучитъ въ восточномъ нарѣчій, ტუბი tkub-i—въ восточномъ говорѣ западнаго нарѣчія и ტუბი tub-i—въ западномъ говорѣ западнаго нарѣчія. Конечно, имѣются и другія фонетическія особенности у нарѣчій и говоровъ, такъ—въ отношеніи гласныхъ восточное нарѣчіе характеризуется перебоемъ η u, resp. ϵ o, въ $\circ$ i, напр. ბუსა pusa *новобрачная* въ восточномъ нарѣчій ბისა pisa, а въ восточномъ говорѣ западнаго нарѣчія вмѣсто η u появляется ϵ o, напр. მტკორი m-tk-or-i *длиннй* вм. მტკური m-tk-ur-i, resp. მტური m-t-ur-i.

Западный и восточный говоры западнаго нарѣчія другъ отъ друга отличаются прежде всего тѣмъ, что мѣстоименный префиксъ 1-го л. въ одномъ говорѣ, именно вицѣ-архавскомъ звучитъ и передъ гласнымъ δ b, а въ другомъ говорѣ, атинскомъ, — γ v, напр. я *есмы* на западномъ говорѣ ვარე v-ore, а на восточномъ — ბარე b-ore.

Въ подговорахъ атинскаго говора, напр. въ булейскомъ, наблюдаемъ такія фонетическія измѣненія, какъ перебой δ k, собств. к въ ჭ t , ჯ g [$< \text{g}$] — въ ჯ d или ქ q [$< \text{q}$] — въ ბ f и т. п.

Еще болѣе рѣзкія діалектическія различія замѣчаются нерѣдко въ лексикѣ, напр. *стулъ* на восточномъ нарѣчій — თრბი thon-i, на западномъ, въ восточномъ говорѣ — არბი orbi (архавскій подговоръ), resp. არბი orbo (вицскій подговоръ), въ западномъ говорѣ — კულა kul-i; *говорю* на восточномъ нарѣчій — ვიგარგალა vigarğala, а на западномъ нарѣчій въ восточномъ говорѣ по архавскому подговору — ბირამიამ biramiām, по вицскому подговору — ბისამიამ bisamiām, въ западномъ же говорѣ — ვიყარა viqara.

Сообразно со сказаннымъ вмѣсто географической терминологіи по странамъ свѣта или по названіямъ мѣстъ въ діалектологическую номенклатуру чанскаго языка можно бы ввести чисто лингвистическіе термины, такъ—чанскій языкъ раздѣляется на два нарѣчія, горловое и спирантное; изъ нихъ спирантное нарѣчіе подраздѣляется на два говора—говоръ- ϵ (ϵ) и говоръ- Υ (Υ); въ свою очередь говоръ- ϵ подраздѣляется на подговоръ-и и подговоръ-о, а говоръ- Υ — на несмягченный подговоръ съ g и смягченный подговоръ съ d и т. п.

Болѣе близкое знакомство съ чанскимъ намъ даетъ возможность яснѣе представить внутреннія соотношенія между яфетическими языками. Прежде представлялось такъ, что яфетическая вѣтвь раздѣ-

ляется прямо на языки грузинскій, сванскій, иверскій (съ лазскимъ и мингрельскимъ нарѣчіями), языки до-арійской Арменіи и т. п. И тогда было видно, что отношенія между родственными языками грузинскимъ, сванскимъ и мингрельскимъ довольно дальнія и во всякомъ случаѣ неодинаковыя.

Тенерь для насъ стало ясно, что, сопоставляя грузинскій, сванскій и иверскій, мы сравнивали другъ съ другомъ не просто языки, а группы языковъ или представителей различныхъ группъ. Яфетическую вѣтвь языковъ надо дѣлить не прямо на языки, а на группы, и лишь представителя той или иной группы и усматривать въ томъ или иномъ наличномъ языкѣ. Сейчасъ фактически установлено, что мингрельскій и чанскій, два самостоятельныхъ языка, настолько близки другъ съ другомъ, что составляютъ особую тубал-каинскую группу. Въ грузинскомъ языкѣ, въ которомъ, какъ извѣстно, слились два языка, картскій и месхскій, столь же близко родственные другъ съ другомъ, имѣемъ представителя кашд-мосохской группы. Въ сванскомъ языкѣ наличие двухъ довольно характерныхъ нарѣчій, княжескаго и свободнаго, также способно поддержать насъ въ мысли, что и здѣсь имѣемъ дѣло съ группою языковъ уже на пути сліянія, но вопросъ о сванской группѣ осложняется тѣмъ, что нынѣшнее географическое положеніе свановъ отнюдь не можетъ считаться псоннымъ. Въ географической номенклатурѣ на рубежѣ съ Арменією, именно въ области, называвшейся у армянъ Гугарами, вскрываются лингвистическія явленія, находящія свое объясненіе въ сванскомъ языкѣ. Прежде всего это — суффиксъ мн. числа *ag*, наличный между прочимъ въ названіи той же области *Gugar-q*¹⁾. Въ яфетической вѣтви ни одна другая группа не сохранила этого показателя мн. числа: его имѣемъ еще въ армянскомъ, въ которомъ особенно рѣзко бросаются въ глаза яфетическія переживанія, изъ армянскаго же онъ еще въ древности успѣлъ проникнуть въ хайскій, и когда болѣе основательно будутъ изучены сванскій, хайскій и армянскій языки въ ихъ взаимныхъ отношеніяхъ, то, быть можетъ, сванскій языкъ придется соединить въ одну группу

1) *q* (*g*, *j*) въ хайскомъ языкѣ есть показатель множественности; онъ — также яфетическаго происхожденія. Слѣдовательно, въ терминѣ *Gugar-ag-q* имѣемъ случай наслоенія двухъ окончаній множественнаго числа, причемъ первое, сросшееся съ основою, принято за часть самого корня (ср. Н. Марръ, *Грам. древне-арм. языка*, § 109, 8). Въ яфетическихъ языкахъ, такъ напр. въ качествѣ переживанія въ грузинскомъ, существуетъ и *g* *ep*, какъ показатель множественности, и его находимъ въ греческой формѣ *Γωγ-αρ-ην-η*, представляющей также случай наслоенія двухъ окончаній мн. числа. Къ наслоенію двухъ окончаній мн. числа параллели имѣются и въ чанскомъ языкѣ (*Грам.*, § 48, е, 2, 3).

съ однимъ изъ языковъ до-арійской Арменіи, именно, съ до-арійскимъ армянскимъ.

На таблицѣ II (стр. XXIII) показана генеалогія яфетическихъ языковъ, какъ она представляется намъ теперь, послѣ посильнаго обслѣдованія чанскаго языка.

Само собою разумѣется, что мы здѣсь даемъ лишь общіе выводы, что же касается подробностей, основанныхъ на собранномъ и предлагаемомъ въ настоящей работѣ матеріалѣ, онѣ сохраняются для труда, посвященнаго специально сравнительному изученію яфетическихъ языковъ. Мы, естественно, хотѣли бы тѣмъ временемъ лично или черезъ другихъ пополнить и исправить собранныя данныя, особенно — преумножить чанскіе тексты¹⁾.

Въ *Хрестоматіи* у меня приведены сочиненія лучшаго современнаго чанскаго поэта — Решид-хилма Шехлеван-оглы, но я не имѣлъ случая видѣть „странствующихъ пѣвцовъ Лазистана и Понтійскихъ горъ“, по словамъ К. Коха „въ самомъ дѣлѣ имѣющихъ нѣкоторое сходство съ средневѣковыми трубадурами“²⁾.

Наши чанскія разысканія на мѣстѣ были кратковременны и неизбежно поверхностны. Ихъ достаточно развѣ для того, чтобы приготовить почву для серьезнаго исчерпывающаго изслѣдованія въ будущемъ. Такъ смотрю я и на издаваемую здѣсь *Грамматику чанскаго языка съ хрестоматіею и словаремъ*. Но въ итогѣ и сейчасъ наличное изученіе чанскаго языка плодотворно настолько, чтобы съ чувствомъ убѣжденія высказать слѣдующее руководящее положеніе: если ученіе о родствѣ яфетической вѣтви языковъ съ семитической и его широкія обобщенія и способны были лишь вызвать реальный, осмысленный интересъ къ такимъ частностямъ, какъ грузинскіе и сродные діалекты, выработать въ насъ чуткость для систематическаго воспріятія жизненно-разнообразныхъ фонетическо-морфологическихъ фактовъ въ ихъ закономѣрныхъ соотношеніяхъ, то съ другой стороны, только съ преумноженіемъ надежныхъ матеріаловъ по живымъ говорамъ, въ томъ числѣ и чанскимъ, и углубленнымъ ихъ изученіемъ можетъ получить должную разработку и окончательное, безспорное утвержденіе сама общая наша лингвистическая теорія.

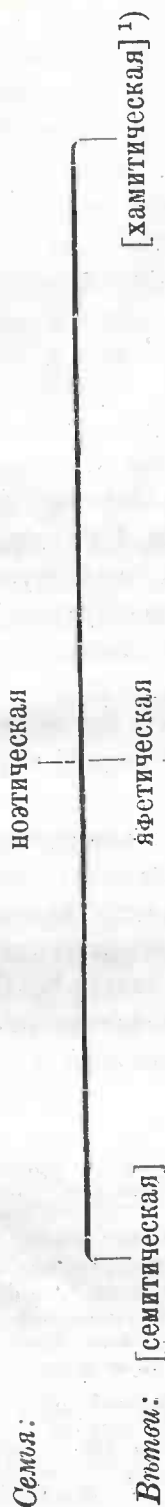
1) Результаты лѣтней поѣздки І. А. Кипшидзе, именно лингвистическія наблюденія по чхальскому говору и записи нѣсколькихъ текстовъ появятся въ настоящей серіи.

2) *Reise von Redut-Kaleh nach Trebisond* въ «Die Kaukasischen Länder und Armenien», Leipzig 1855, стр. 103.

II. Генеалогическая таблица яфетическихъ языковъ.

Семья:

Группы:

Языки:

Примѣчаніе 1. Судя по тому, что пока выслено по вопросу объ отношеніи хамитическихъ языковъ къ семитическимъ, яфетическая вѣтвь стоитъ ближе къ семитической, чѣмъ хамитическая. Потому позволимъ я себѣ перемѣнить въ настоящей таблицѣ традиционный порядокъ въ перечнѣ трехъ братьевъ: Сима, Хама и Яфета, геер. Іафета.

Примѣчаніе 2. Вопросъ ставлю лишь въ отношеніи того, правда-ли дошедшій до насъ сонскій, геер. сванскій языкъ, составлялъ одну группу съ сомехскимъ, успѣвшимъ исчезнуть въ составѣ картскаго, а также армянскаго. Такъ-то сванскій — безусловно яфетическій языкъ, а также, по всей видимости, яфетическимъ былъ — сомехскій.

Примѣчаніе 3. Подразумѣваются языки, въ предѣлахъ древней Грузіи и древней до-арійской Арменіи, относительно которыхъ пока имѣется лишь болѣе или менѣе основательная презумпція въ пользу родства ихъ съ яфетическими, какъ-то сузскій въ клинообразныхъ письменахъ и др.

Примѣчаніе 4. Подъ вопросомъ находится сейчасъ не родство языковъ до-арійской Арменіи съ яфетическими, а точное ихъ мѣсто въ кругу языковъ яфетической вѣтви, ближайшее родство до-арійскаго хайскаго и до-арійскаго армянскаго языковъ съ той или иной ея группой.

Литература предмета.

Два слова о предшественниках по собиранію чанскихъ матеріаловъ¹⁾. Перечень ихъ дается ниже — въ спискѣ I: *Цитуемые источники, устные и письменные*. Изъ нихъ наибольшаго довѣрія заслуживаетъ Georg Rosen. Столь же заслуженной въ обратномъ смыслѣ можно признать интересующую насъ здѣсь часть труда Egskert'a: что ни слово, то или сомнѣніе, или недоразумѣніе²⁾. Работа Реасоск'а слишкомъ незначительна, чтобы сказать что либо. Одно его преимущество: онъ былъ въ Лазистанѣ, слышалъ настоящихъ лазовъ³⁾. О Клапротѣ упомяну лишь потому, что онъ первый обратилъ вниманіе на нашъ языкъ (см. въ спискѣ I подѣ К и Tr).

Трудъ г. Ачаряна основанъ на матеріалахъ предшественниковъ, частью на собственномъ его собираніи. На компилятивной части сказались всѣ достоинства и недостатки предшественниковъ; на обѣихъ частяхъ, и оригинальной, и заимствованной отразилось самымъ плачевнымъ образомъ то, что г. Ачарянъ не различаетъ реально основныхъ звуковъ яфетическихъ языковъ. Это было извѣстно мнѣ и раньше⁴⁾. Но то, что выяснилось по ознакомленіи на мѣстѣ съ подлинными звуками, превзошло всѣ наши догадки о дефектахъ фонетической передачи

---

1) По чисто теоретической разработкѣ не можетъ быть забыта работа А. А. Цагарели — *Сравнительный обзоръ морфологии иберійской группы кавказскихъ языковъ*, СПб. 1872, но ей, не нашедшей въ свое время живого отклика въ ученой средѣ, сейчасъ мѣсто въ исторіи вопроса

2) Между прочимъ у Egskert'a цѣлый рядъ грузинскихъ словъ, выдаваемыхъ за лазскія (чанскія), какъ напр. „saumendo“ [діалектическая — особенно въ устахъ мингрельцевъ — форма изъ saumedo] *надежный*, „sando“ *заслуживающій довѣрія* (у Eg. 457 оба съ значеніемъ „истинный“), šamodgoma *осень*, „šamprig“ [во всякомъ случаѣ „šamprug“, въ нашей транскрипціи „šamprig-i“] *вертелъ* (Ачар. вслѣдъ за Eg. спѣшитъ отождествить его съ „арм. šamprug“: оно имѣется и въ грузинскомъ, и слово одного происхожденія съ арб. seftūd: سفتود *вертелъ*), „šiši“ *страхъ*. Совсѣмъ сомнительное слово — „šiši“ *страусъ*.

3) Въ Архавѣ я видѣлъ лаза, принимавшаго участіе въ занятіяхъ Реасоск'а: по его словамъ, онъ тамъ пробылъ три дня.

4) см. выше, стр. XI, прим. 1.

г. Ачаряна¹⁾. Къ этимъ недочетамъ присоединились недоразумѣнія, возникшія отъ незнанія основныхъ явленій яфетической грамматики, хотя бы по грузинскому языку. Достаточно указать, что „kčiš“ [kčiš] г. Ачарянтъ приводитъ въ качествѣ глагольной основы со значеніемъ *достигать*, тогда какъ звукъ *č* k, замѣститель *č* g по уподобленію съ глухимъ *č* t, есть объективный мѣстоименный префиксъ 2-го лица, которому нѣтъ мѣста въ отвлеченной основѣ „čiš“, т. е. *čiš* [tš], а аор. „mekčiši“ (mekčiši) значить не „я достигъ, настигъ“, а „я тебя, герс. васъ настигъ“. Въ отдѣльныхъ случаяхъ отъ такихъ курьезовъ не бываетъ свободенъ и Rosen, напр. у него приводится слово, повторенное безъ поправки и у г. Ачаряна, — „sojapan сапожникъ“, но такого слова не существуетъ, приведенный же комплексъ фонемъ есть, быть можетъ, искаженіе фразы *so tuman „idn шмотъ?“*²⁾. Не могу не отмѣтить одного крупнаго недоразумѣнія, общаго всѣмъ моимъ предшественникамъ, занимавшимся грамматикою чанскаго языка: будущее время они называютъ настоящимъ. Дѣйствительно, разъ буйеиць Али-реизъ въ качествѣ настоящаго привелъ форму сослаг. + *č*, т. е. наше будущее время; когда же я его спросилъ, а какъ онъ приведетъ будущее время турецкаго языка, онъ отвѣтилъ, что интересующая меня лазская (чанская) форма соотвѣтствуетъ и настоящему, и будущему въ турецкомъ; однако, когда я произвелъ отъ примѣрнаго глагола настоящее по-чански, онъ перевелъ его на турецкій настоящимъ же, и послѣ того самъ безъ всякаго напоминанія настоящее переводилъ настоящимъ, а сослаг. + *č* — будущимъ. И вообще ни изъ летучихъ бесѣдъ, ни изъ записанныхъ текстовъ я не могъ извлечь какихъ-либо данныхъ, чтобы сомнѣваться въ принятомъ опредѣленіи указанной формы. Все это однако въ свѣдѣ время не помѣшало работѣ г. Ачаряна и его предшественниковъ сослужить мнѣ хорошую службу³⁾: какъ никакъ,

1) Между прочимъ у г. Ачаряна цѣлый рядъ словъ съ *č* g вм. *č* k, такъ «gai», «gaude», «ged—gederi», «gibri» и т. п.; я ихъ не слышалъ, но эту подробность все же отмѣчаю, допуская пока, что она можетъ оправдаться матеріалами изъ какого либо, неизвѣстнаго мнѣ, говора восточнаго нарѣчія.

2) Въ курдскомъ имѣется слово „سوچی vöçî“ со значеніемъ *сапожникъ*, проявляющее нѣкоторое созвучіе съ предполагаемымъ чан. „sojapan“, но и оно не помогаетъ въ истолкованіи формы „sojapan“.

3) Совершенно въ сторонѣ отъ науки стоятъ различныя псевдо-лингвистическія упражненія на тему о чанскомъ языкѣ вродѣ 42—46 страницъ статьи М. Г. Джанашивили: „Историко-археологическій очеркъ Гуріи, Чорохскаго бассейна и Чанети (Лазистана)“. (*Батумъ и его окрестности*. Къ 25-лѣтію присоединенія гор. Батума къ Россійской Имперіи. Изданіе Батумскаго Городскаго Общественнаго Управленія, Батумъ 1906).

на основаніи ихъ еще до поѣздки я выработалъ общую схему грамматики чанскаго языка и благодаря имъ пріѣхалъ въ Лазистанъ съ нѣкоторой подготовкой. Специально, сводный трудъ г. Ачаряна, особенно его словарь служилъ мнѣ готовымъ опроснымъ листомъ по лексикографіи, который, понятно, исправлялся и пополнялся на основаніи непосредственныхъ наблюденій. Неудостоверенные и непроверенные матеріалы изъ указанныхъ источниковъ мы приводимъ въ *Словарь* лишь тогда, когда за нихъ стоитъ какое либо теоретическое соображеніе, но въ такихъ случаяхъ они всегда представлены въ кавычкахъ. Цѣлый рядъ словъ или ихъ формъ за крайнюю ихъ сомнительностью мы исключили, но на всякій случай даемъ ихъ списокъ подъ цифрою II.

Тексты г. Ачаряна (ц. с., стр. 439—446 = отд. отт., 101—108) намъ не удалось проверить полностью, но мы всеже внесли ихъ, какъ матеріалъ для будущихъ опросовъ, въ нашу *Хрестоматию*, понятно съ устраненіемъ наиболее грубыхъ, при томъ явныхъ, ошибокъ и неточностей.

Цитуемые источники, устные и письменные.

- А = атинский говоръ съ его подговорами.
- Али-реизъ = булейецъ, одинъ изъ моихъ источниковъ по атинскому говору, см. *Изъ поѣздки*, стр. 555.
- Али-эфенди = Хаджи-Карал-оглы Али-эфенди, хопецъ, см. *Изъ поѣздки*, стр. 567.
- Аслап-бей = членъ бегекаго дома въ Вицѣ, см. *Изъ поѣздки*, стр. 560.
- At = атино-вицѣ-архавское или западное нарѣчіе въ матеріалахъ изъ труда г. Ачаряна или его источниковъ, особенно Rosen'a.
- Ачар. (Ачарянъ) = М. Н. Adjarian, *Étude sur la langue lazé* (Extrait des Mémoires de la Société de linguistique de Paris, 1899, t. X, стр. 145 — 160, 228 — 240, 364—40⁰/₁, 405 — 446, 447—448 = отд. отт., стр. 1—108, 109 — 110).
- b = булейскій подговоръ западнаго (атинскаго) говора западнаго нарѣчія.
- Bt или «Bt» = въ цитатахъ изъ труда г. Ачаряна есть обозначеніе Батума, но такъ какъ теперь коренныхъ лазовъ въ Батумѣ уже нѣтъ, то подъ этою ссылкою приходится подразумѣвать различныя говоры преимущественно восточнаго нарѣчія.
- √ V = восточный (вицѣ-архавскій) говоръ западнаго нарѣчія; иногда V имѣетъ значеніе лишь специально вицѣскаго говора, но въ такихъ случаяхъ указывается эквивалентъ по архавскому (px) подговору или отсутствіе въ немъ приводимой съ V формы (— px).
- Er. = Erekert, *Die Sprachen des Kaukasischen Stammes*, Wien 1895. I Th., стр. 1—204. II Th., стр. 347—353.
- Изъ поѣздки* = Н. Марръ, *Изъ поѣздки въ Турецкій Лазистанъ*. (Впечатлѣнія и наблюденія), Извѣстія Имп. Акад. Наукъ, 1910, стр. 547 — 570 и 607—632.
- К = сел. Кеморъ въ цитатахъ изъ труда г. Ачаряна, восходящихъ черезъ Rosen'a или непосредственно къ книгѣ Клапрота, *Asia polyglotta*, Paris 1823, стр. 122—124.
- Кемаль = Кемаль Балта-задѣ Ибраим-эфенди, см. *Изъ поѣздки*, стр. 555.
- Кязим-бей = племянникъ Аслап-бея, изъ Вицѣ, см. *Изъ поѣздки*, стр. 561.
- OT = Н. Марръ, *Основныя таблицы къ грамматикѣ грузин-*

скаго языка съ предварительнымъ сообщеніемъ о родствѣ грузинскаго языка съ семитическими, С.-Пб. 1908.

Peacock = *Original Vocabularies of Five West Caucasian Languages*. Compiled on the spot by Mr. Peacock, Vice-Consul of Batúm, Trans-Caucasia, South Russia, at the request of, and communicated by, Dr. R. N. Cust, Hon. Sec. R. A. S., with a Note въ *The Journal of the Royal Asiatic Society*, XIX (1887), стр. 145—156.

R = Georg Rosen, *Über die Sprache der Lazen* (Philologische und historische Abhandlungen der Königlichen Akademie der Wissenschaften zu Berlin. Aus dem Jahre 1843, Berlin 1845), стр. 1—38.

✓ рх = архавскій подговоръ восточнаго (вицѣ-архавскаго) говора западнаго (аѣино-вицѣ-архавскаго) нарѣчія, см. V.

Серветъ = 10-ти-лѣтній мальчикъ изъ села Ламго въ Аѣинскомъ ущельѣ, см. *Изъ поѣздки*, стр. 556—557.

Tr = мнимо-трапезундскій діалектъ по Клапроту. Еще G. Rosen замѣтилъ (ц. с., стр. 1, прим. 1), что „von einem besondern Trebisonischen Dialecte des Lazischen kann nicht die Rede sein“: какъ въ Батумѣ, такъ и Трапезундѣ лазы теперь лишь пришлые.

Фахри-эфенди = Фахри Мамудъ-яичи (<язичи)-оғлы или Мамуѣа-оғлы, одинъ изъ моихъ учителей по вицѣскому говору, талантливый отъ природы преподаватель, волею судебъ содѣржатель кофейни въ Вицѣ.

Февзи-бей = Тилатур-задѣ Февзи-эфенди, главный мой учитель чанскаго языка въ Аѣинѣ, см. *Изъ поѣздки*, стр. 551, 554—555.

Шевки = Шевки, онъ же Козьма Кади-оғлы, *Изъ поѣздки*, стр. 542.

Шевки Дж. = Шевки Джарах-оғлы, *Изъ поѣздки*, стр. 555.

Шуѣри = Шуѣри-эфенди Балта-задѣ, см. *Изъ поѣздки*, стр. 560.

Хаки Темурал-оғлы = самъ вицѣцъ. Въ числѣ его сообщеній въ Вицѣ—Поэма о женщинѣ, сочиненіе архавянки, почему въ поэмѣ кое-какія архавскія выраженія.

Эристовъ, Сл. = кн. Раф. Дав. Эристовъ, *Краткій грузино-руско-латинскій словарь*, изъ трехъ естественныхъ царствъ природы, Тифлисъ 1884.

Юсуфъ = Юсуфъ изъ Вицѣ, не назвавшій своей фамиліи.

Юсуфъ-эфенди = Курдзали Юсуфъ-эфенди, архавецъ.

Сомнительные слова и формы, приводимые в трудѣ г. Ачаряна¹⁾:

- „ban“ в м. ბან «по R».
- „buri Bt seul de lui même”²⁾.
- „bca“ см. ბყს.
- „borja“ по R см. ბორჩხა.
- „borxa“ по Eg. » ბორჩხა.
- „bskibu“ по R » ბსკიბუ.
- „bskua“ по R » ბსკუა.
- „bšora“ по R » ბეორა.
- „butxa“ » ბუტხა.
- „buzi“ по R » ბუძი.
- „ca“ » ცა.
- „sakali“ » საკალი.
- „Ceha название лазской деревни“.
- „cekeni“ см. ცეკენი.
- „ckneni“ » ცეკენი.
- „cobul Bt прыгать, скакать, аор. icobuli, icobulaminon“.
- „coxule Bt“ см. წობლე.
- „cuga“ см. წუგა.
- „cxon“ » წკონ.
- „čami Bt еще“.
- „čarxi Bt проколоть, сунуть“.
- „čekoni“ по Eg. см. ჩეკონი.
- „čic“ » ეუცხოლ.
- „čoxre“ » წობლე.
- „čp“ » ჩპ.
- „čpid Bt душисть, аор. doučpidi, б. vučpedaminon“.
- „čuve Tr“ см. ჯუეში.
- „dze Tr“ см. ზე.
- get: „taroni gaggetasunon“, развѣ „ტარონი გაგეტასუნონ“.
- „gar Bt метать молнии, otro otro или karineri karineri garapu непрерывно свѣтитъ молнія“, см. ზან.
- „gonci At шумъ, крикъ, суматоха“.
- „gunčxa“ см. გუნჩხა.
- „ganj Bt усиливать, возбуждать, оживлять“.
- „gosmeti Bt хрищъ“.
- „ivoga тѣнь“, хотя и по R, но его не знаютъ ни въ А, ни въ V, ни въ рх.
- „jantx Bt лизать“.
- „jara“ см. ბეორა.
- „jegü [g'eghu] dick“ по R.
- „jibbeti Bt страшный, ужасный“ см. კასში.
- „jumenöc“ см. ბუმენც.
- „jummuš“ см. ბუმი.
- „jun“ см. ჯუ.
- „ka“ по Eg. см. ცა.
- „kanaruga Bt сорока“.

1) Некоторые формы восходятъ къ Клапроту, напр sakali, čuve, kiše и др.

2) Изъ примѣровъ видно, что г. Ачарянь не разобрался въ формѣ съ грузинскимъ суффиксомъ -ებური, такъ въ А ბუმენური (груз. ბუმენური), ბქუნებური (груз. ბქუნებური, древне-груз. ბქუნებური) и т. п.

- „kiše x“ см. ԵՅԳ.
 „mša“ см. ԺԳՏ.
 „okonva битва, сраженіе“ по R.
 „par Bt разсѣивать, аор. doipari,
 б. pragaminon“.
 „porča“ см. օրճԵՆ.
 „porxa“ » օրճԵՆ.
 „rokseyd Bt смущаться, затруд-
 няться“.
 „sabatandi среда“ по R.
 „sguáli At прекрасный“.
 „sisila“ по R см. ՎօՎօջԵՆ.
 „sipri“ по R см. ՎօօջԵՆ.
 „sotkorè“—„sotkorènu“ по Er. ни-
 тать.
 „sxeni“ по R см. ՇԵԿԵՆ.
 „sxeni kučxa“ по R см. ՇԵԿԵՆ-ԾԿԵՆ.
 „šaveri At грязный“.
 „tea Tr.“ см. ԺԳՏ.
 „teana Tr.“ см. ՎՏԵՆ.
 „zaa Tr.“ см. ՇԵ.
 „za“¹⁾ по Er. см. ՇԵ.
 „žana At“ см. ՎՏԵՆ.
 „žari B“ см. ԵՅԳՅԵՆ.
 „xap Bt запрягать, [III-я пор.] аор.
 voxarini я запрегъ, б. voxari-
 naminon“.
 „xvil: axvilu почитать“ по Er.

1) Впрочемъ этой разновидности съ „ž“ не слѣдовало бы отмѣчать, когда есть форма съ „с“ (см. выше): очень часто этими двумя начертаніями у Ачар. передается одинъ и тотъ же звукъ Վ Է.

Грамматика Чанскаго языка.

Письмо и чтение.

§ 1. Чанскій языкъ, называемый и лазскимъ, не сохранился въ какихъ-либо памятникахъ письменности: возможно однако, что лазы имѣли грамоту въ древности. Въ настоящее время у лазовъ нѣтъ родной письменности. Для выраженія паличныхъ въ этомъ языкѣ звуковъ въ совершенствѣ подходитъ алфавитъ родственнаго языка—грузинскаго (табл. I).

а) Сравнительно съ грузинскими звуками въ чанскомъ замѣчается осложненіе гласныхъ; простые гласные передаются начертаніями основныхъ ифетическихъ звуковъ (s, j || o, e || η), а сложные, состоящіе изъ тѣхъ же гласныхъ въ сочетаніи со слабымъ согласнымъ e й,—описательно: es русск. я, ej ѣе, es йо, eη русск. ю, или съ помощью надписнаго знака " и ^ : es нѣм. ö. Въ чанскомъ существуетъ и слабый согласный z или ž, араб. ز. Самостоятельно онъ сохранился въ рѣдкихъ случаяхъ—діалектически, и тогда изображаемъ его древне-грузинской буквой z, обыкновенно же онъ сочетается съ гласнымъ, и тогда его передаемъ черезъ η съ надписнымъ знакомъ ^ (ž) по примѣру грузинскихъ рукописей съ XVIII-го вѣка, напр. žs, žj.

Начертаніемъ ž мы вынуждены пользоваться временно. Было бы достаточно во всѣхъ случаяхъ писать z, но я опасался, что послѣднюю букву будутъ также неправильно произносить, какъ произносятъ ее грузиновѣды, не прошедшіе нашей школы. Съ этимъ колебаніемъ перекрещивается еще то, что слабый z=ž въ самомъ чанскомъ вымираетъ: діалектически, да и вообще его вытѣснилъ и сейчасъ легко вытѣсняетъ твердый согласный s.

б) Изъ согласныхъ чанскій имѣетъ подобно мингрельскому въ качествѣ излишка эльфъ—f, ослабленіе твердаго согласнаго j (древне-араб. ج), но въ чанскомъ онъ представленъ весьма слабо — лишь діалектически (говоръ V).

Таблица I.

Чанскій алфавитъ изъ грузинскихъ буквъ военного письма.

Начертанія.

	Названія.	Кругое (печатное).	Скороченное.	Произношеніе ¹⁾ .	Аналитическая транскрипція.	Турецкія соотвѣствія.
1.	ას	ა	ა, ა	а	a	مثلا بَشَقَه
2.	ბას	ბ	ბ	б	b	ب
3.	გას	გ	გ	г	g	عجمي) گ
4.	დას	დ	დ	д	d	د
5.	ეას	ე	ე	э	e	مثلا آفندی
6.	ვას	ვ	ვ	в	v	فرسي) و
7.	ზას	ზ	ზ	з	z(≠)	ز
8.	თას	თ	თ	-[^h -T]	θ	ت
9.	ის	ი	ი	и	i	مثلا مِلت
10.	ქას	ქ	ქ	к	k(≠k)	عربي) ق
11.	ლას	ლ	ლ	л	l	ل
12.	მას	მ	მ	м	m	م
13.	ნას	ნ	ნ	н	n	ن
14.	ჩას	ჩ	ჩ	й	y	ی
15.	ოს	ო	ო	о	o	مثلا اوغلان) او
16.	პას	პ	პ	п	p	اسکي فرسي) پ
17.	ჯას	ჯ	ჯ	ж	j(≠)	ژ
18.	რას	რ	რ	р	r	ر

1) Разъ въ русскомъ алфавитѣ нѣтъ точной передачи, ввожу условную транскрипцію, но въ прямыхъ скобкахъ.

Начертания.

Названия.	Круглое (печатное).	Скороченное.	Произношение.	Аналитическая транскрипция.	Турецкий соответствия.
19.	სან	ს	ს	с	s(-) س
20.	ტან	ტ	ტ	т	t ط
21.	ვე	ვე	ვე	-[v]	w و (عربی)
22.	უნ	უნ	უნ	у	u (مثلا اوفاق او)
23.	ფან	ფ	ფ	-[f]	φ ف
24.	ქან	ქ	ქ	-[k]	q ك
25.	ღან	ღ	ღ	-[g]	g غ (عربی)
26.	ყან	ყ	ყ	-[k]	k ع (عربی)
27.	შინ	შ	შ	ш	sh(-) ش
28.	ჩინ	ჩ	ჩ	ч	ç چ
29.	ცან	ც	ც	ц	ç نَس = ت
30.	ძიღ	ძ	ძ	-[z=dz]	d ذ
31.	წიღ	წ	წ	-[t]	t طُس = (عربی) ظ
32.	ჭან	ჭ	ჭ	-[t]	t طُش
33.	ხან	ხ	ხ	x	q خ
34.	ჯან	ჯ	ჯ	-[j=dʒ]	d ج
35.	ჭან	ჭ	ჭ	-[h]	h(-) ح
36.	ჭან	ჭ	ჭ	φ	f ف
37.	ქლიჭი	ქ	ქ	-[ʔ]	ʔ (-) أ

Условныя начертанія для осложненных гласных:

a)	—	ა"	ა"	—(ö)	ö
b)	—	უ"	უ"	—(ü)	ü.

О ЗВУКОВЫХЪ ЗАКОНАХЪ.

§ 2. Чапскій принадлежитъ къ яфетической вѣтви поэтической семьи языковъ. Соответственно въ немъ наблюдается дѣленіе согласныхъ на твердые, постоянные, и слабые, бѣглые или легко исчезающіе: слабыми являются щелинные звуки въ парныхъ антиподныхъ рядахъ сибилантовъ и спирантовъ (с || з̣, ѳ || γ̣, ш || ѳ̣, ж || џ), плавные (ѳ, џ, б), а также сродные съ ними (з, ѳ). Звуки или фонемы чапскаго языка нормируются законами яфетической системы: чапскому свойственны закономѣрные звуковые ея переходы, какъ то — чередованіе, движеніе, паденіе и подъемъ, отупѣніе (диссибиляція и дезаспирація) и обостреніе (асспиляція и аспирація), удвоеніе, resp. раздвоеніе, наращеніе и усѣченіе и т. п. Относящіеся сюда факты исторической и діалектической фонетики чапскаго языка будутъ использованы въ сравнительной грамматикѣ языковъ яфетической вѣтви. Неудобно выдѣлять здѣсь и нужные въ настоящей *Грамматикѣ* звуковыя явленія, какъ, напр., перебой ж, resp. ѳ въ џ, исчезновеніе з (ж), resp. ж передъ џ, нарастаніе б на согласныхъ послѣ гласныхъ, появленіе гласнораздѣловъ—слабыхъ согласныхъ џ и з, перваго между ж и любымъ инымъ послѣдующимъ гласнымъ, втораго между ѳ и любымъ инымъ послѣдующимъ гласнымъ: достаточно того, что о нихъ упоминается при объясненіи морфологическихъ явленій, въ которыя они привходятъ.

Удареніе.

§ 3. Удареніе въ чапскомъ ставится обыкновенно на второмъ слогѣ съ конца: б̣ѣ б̣ѣ, к̣о то, к̣о' б̣о, б̣с' в̣о, ж̣у' ма, б̣ѣ б̣ѣ' џџ, ѳ̣а б̣ѣ' џџ, ѳ̣а' џџ, б̣ѣ б̣ѣ' џџ, ж̣у' ма' џџ.

Отступленіе отъ этой нормы наблюдается въ слѣдующихъ случаяхъ:

а) сложные глаголы удареніе ставятъ на огласовку предлога, которая часто бываетъ не во второмъ, а третьемъ съ конца слогѣ, и тогда удареніе переносится на этотъ третій съ конца

слогъ: ბჴს'რო ი *писалъ*, დრ'ბჴს'რო ი *написалъ*, დრ'ნჴს'რო *пиши*,
resp. *напиши*, დრ'ნჴს'რე *онъ написалъ*.

Въ связи съ этимъ

1) отрицательная частица *მე*, воспринимаясь проклитически, какъ приставка слѣдующей за нею глагольной формы, переносить на себя удареніе и тогда, когда она въ третьемъ съ конца слогѣ: მე' ნჴს'რემ AV *не пиши*, V: მე'დ მე'ლეთ *не приходите*, მე'დ ვერემთ *не шлите*, მე'ტ ვერემთ *не привязывайте*;

2) въ атинскомъ говорѣ междометіе *ო!* удареніе перетягиваетъ на себя, причемъ отъ словъ обращенія, именъ людей или ихъ прозвищъ, сохраняется лишь первый слогъ:

ქ'	ბა!	вм.	ქ'	ბაბა! <i>о, отецъ!</i>
ქ'	ბა!	"	ქ'	ბაბა! <i>о, мама! 1)</i>
ქ'	მუ!	"	ქ'	მუსტაფა! <i>о, Мустафа!</i>
ქ'	მე!	"	ქ'	მეჭმედ! <i>о, Мемедъ!</i>
ქ'	რე!	"	ქ'	რეშით! <i>о, Решидъ!</i>
ქ'	ხა!	"	ქ'	ხადиджа! <i>о, Хадиджа 2)</i>
ქ'	გულ!	"	ქ'	გულულემ! <i>о, любовь (букв. роза) моя!</i>

Въ такихъ случаяхъ въ нѣкоторыхъ селахъ Атинскаго ущелья вм. междометія *ო* появляется ჴქ' или კქ':

ჴქ'	ბა!	или	კქ'	ბა!
ჴქ'	ბა!	"		ნეტъ
ჴქ'	მუ!	"	კქ'	მუ!

Отъ ბოჴო имѣемъ ქ' ბჴო при კქ' ბოჴო.

b) Заимствованныя изъ турецкаго слова въ чанскомъ получаютъ именное окончаніе *ო*, и послѣдній слогъ, ударный въ турецкомъ, становится предпоследнимъ, ударнымъ въ чанскомъ:

بالق	=	ბალუკ	—	чан.	ბალუკო	<i>рыба</i> ,
بارداق	=	ბარდაკ	—	чан.	ბარდაკო	<i>кувшинъ</i> .

1) Нѣтъ *ნე ნუ* в. *ქ ნუბა* *о, невѣста*, но въ этомъ значеніи есть *ქ ლა* отъ *ქ ლაობ* (*კლინ*) *невѣста*.

2) Женское имя.

Если турецкое слово оканчивается гласнымъ, и гласный исходъ сохраняется въ чанскомъ, то удареніе можетъ стоять и на послѣднемъ слогѣ: *شاه* — *šəʃəʃ*, но и это объясняется, пожалуй, тѣмъ, что въ чанскомъ послѣ гласнаго безударный гласный звукъ отпалъ, и *šəʃəʃ* восходитъ къ *šəʃəʃ* [o].

с) Въ атинскомъ говорѣ на различныя мѣста постановки ударенія обратилъ особое мое вниманіе Февзи-бей, но слѣдующія правила въ его изложеніи не всегда находили подтвержденіе при моей провѣркѣ:

«1) различаются по ударенію тождественныя формы отрицательная и 3-ье лицо ед. ч. аор. съ родительнымъ отношеніемъ, именно первая ставитъ удареніе на послѣднемъ слогѣ, напр. *şuğulmuş* не написанный, но *şuğulmuş* онъ ему написалъ;

«2) точно также различаются по ударенію тождественныя формы отглагольнаго имени III-й породы и 3-го лица ед. ч. аориста, первая съ удареніемъ на послѣднемъ слогѣ».

Семасіологія звуковъ.

(Трехсогласіе корней и огласовка ихъ).

§ 4. Звуки чанскаго языка, какъ cadaго яфетическаго, обладаютъ двойкою семасіологіею: со всѣми ими одинаково связана, въ представленіи говорящихъ, знаменательность, но однимъ звукамъ, именно согласнымъ потенціально присущи значенія предметныхъ или отвлеченныхъ понятій безъ отношенія къ окружающему міру или способность выражать идеи внѣ пространства, не ограниченныя ни временемъ, ни мѣстомъ; другимъ звукамъ, именно гласнымъ, потенціально присуще значеніе пространственности, ограничивающее данную безпредѣльную идею въ отношеніи мѣста или времени, или одновременно и того и другого. Конкретно ни звуки-идееносители, ни звуки-предѣлоносители не имѣютъ отдѣльнаго, самостоятельнаго существованія; если, при стеченіи извѣстныхъ фонетическихъ условій, звуки-идееносители даже отсутствуютъ физически, т. е. на слухъ, и валицо для фізіологическаго воспріятія

остаются одни звуки-предѣлоносители, психологически все таки налицо идея, умѣщаемая въ пространствѣ звуками-предѣлоносителями: она подразумѣвается. Отвлеченно можно сказать: согласные, твердые и слабые, въ томъ числѣ и такъ называемые полугласные, какъ звуки-идееносители, служатъ корнями, а гласные, звуки-предѣлоносители, — образовательными элементами.

а) Каждый корень, въ отвлеченіи, — трехсогласный¹⁾, за исключеніемъ удвоенныхъ корней, кои закономѣрно состоятъ изъ двухъ согласныхъ звуковъ. Отступленіе отъ нормы въ сторону меньшаго или большаго числа согласныхъ въ корнѣ зависитъ отъ исчезновенія слабыхъ звуковъ или, наоборотъ, усиленія путемъ удвоенія, resp. раздвоенія согласныхъ или нарастанія на нихъ носового *б*, resp. *д*.

б) Морфологія основана на огласовкѣ, на снабженіи коренныхъ согласныхъ гласнымъ или гласными внутри и снаружи. Существа не касается, что наличное состояніе чанскаго сохранило тѣ или другія формы, образованныя внутренней огласовкой, въ окаменѣломъ видѣ. Въ морфологіи согласные также играютъ роль, входя въ составъ префиксовъ и суффиксовъ²⁾, но, во-первыхъ, и здѣсь согласные — самостоятельные идееносители, наличные или бывшіе, а служебную роль они играютъ въ состояніи сращенія; во-вторыхъ, эти служебные согласные морфологически категоризуются въ зависимости отъ ихъ огласовки, напр. служебный согласный звукъ *д* съ гласнымъ *о* (*до*) служитъ суффиксомъ родительнаго падежа, а съ гласнымъ *э* (*дэ*) — суффик-

1) Приходится отказаться не только отъ термина „трехбуквенный“, совершенно устарѣваго, но и отъ болѣе реальнаго — „трехзвучный“, чтобы не вводить путаницы въ совершенно ясное дѣло.

2) Служебными согласными являются въ составѣ и префиксовъ и суффиксовъ — губные $\frac{1, 2, 3}{3}$, гортанные *з, ж*, зубной *с*, плавные *ж, б*, въ составѣ только префиксовъ — *г, д*, только суффиксовъ — *д, з, в*. Префиксовый *б*, нынѣ исчезнувшій, есть точный перебой сибиланта *д*; изъ остающихся двухъ излишковъ въ суффиксахъ *з* — тубал-кайнская замѣна плавнаго *ж*. Префиксомъ является *з*, но это — *з* при стеченіи съ глухимъ согласнымъ. Есть еще въ префиксахъ служебный согласный *ч* (<*ч*) и въ суффиксахъ — *л*, но они оба представляютъ заимствованіе картскаго *л* (§ 119, с).

сомъ дательнаго, геср. направительнаго падежа; служебный согласный звукъ ∂ , въ значеніи мѣстоименнаго префикса 1-го лица, безъ огласовки выражаетъ всяческое отношеніе, въ томъ числѣ логическій прямой объектъ, съ гласнымъ ∂ ($\partial\partial$) — специально отношеніе какъ къ родительному падежу, съ гласнымъ ∂ ($\partial\partial$) или ∂ ($\partial\partial$) — отношеніе какъ къ дательному падежу.

Съ морфологическою огласовкою перекрещивается въ чанскомъ диалектическая перегласовка, которая подлежитъ особому учету, какъ напр. перебой η , геср. ∂ въ ∂ и т. п.

Для нагляднаго представленія корня въ той или иной формѣ берется условный трехгласный корень *ktl* и снабжается требуемою яфетическою огласовкою: *ktal*, *ktel*, *ktul*, *ktil*, *kotol*, *kutul*, *kitil* и т. п.

О родѣ.

§ 5. Подобно прочимъ яфетическимъ языкамъ чанскій языкъ сохранилъ различные виды окончанія грамматическаго женскаго рода, нѣкогда въ немъ существовавшаго. Въ чанскомъ имѣемъ какъ полные виды $\partial\partial$ - ∂ , тубал-кайн. $\partial\partial$ - ∂ > $\eta\partial$ - ∂ , или $\partial\partial$, тубал-кайн. $\partial\partial$ > $\eta\partial$ и т. п.¹⁾, такъ усѣченные — ∂ , тубал-кайн. ∂ > η . Эти пережитки грамматическаго женскаго рода въ чанскомъ нынѣ обрѣтаются въ качествѣ безразличныхъ, ничего не обозначающихъ суффиксовъ, какъ напр. $\partial\eta\partial$ - $\eta\partial$ - ∂ *колыно*, $\partial\partial$ - $\eta\partial$ - ∂ *самка*, *курица*, $\partial\partial$ - $\eta\partial$ - ∂ *самецъ*, *птухъ*, ∂ - $\eta\partial$ - ∂ *дѣвушка*, $\partial\partial$ - ∂ *спать*, $\partial\partial$ - ∂ *земля*, $\partial\partial$ - ∂ *волосъ*, $\partial\eta\partial$ - ∂ *тысяцъ*, $\partial\partial$ - ∂ *дѣвушка*, $\partial\partial$ - ∂ *сокъ незрѣлаго винограда*, $\partial\partial$ - ∂ *имя* и т. п.

§ 6. Въ настоящемъ видѣ чанскій не различаетъ уже грамматическаго рода.

Для обозначенія женскаго пола животныхъ названію ихъ предпосылаютъ $\partial\eta\partial$ *самка*, напр. $\partial\partial$ *собака*, *песъ* — $\partial\eta\partial$ $\partial\partial$ *псица* или *псица*, $\partial\partial$ - $\eta\partial$ *олень* — $\partial\eta\partial$ $\partial\partial$ - $\eta\partial$ *самка оленя*²⁾.

Вм. $\partial\eta\partial$ въ томъ же значеніи употребляютъ въ нѣкоторыхъ мѣстахъ, такъ V, $\partial\partial$ - $\eta\partial$ *самка*³⁾.

1) см. Н. Марръ, *Основныя таблицы къ грамматикѣ древне-грузинскаго языка*, С.-Пб. 1908, стр. 8, прим. 1.

2) Февзи-бей слышалъ $\partial\eta\partial$ только примѣнительно къ собакамъ: $\partial\eta\partial$ $\partial\partial$.

3) По Февзи-бею $\partial\partial$ - $\eta\partial$, а не $\partial\partial$ - $\eta\partial$ — тур. слово, да оно и не употребительно въ чанскомъ. Мальчикъ Кемаль утверждалъ, что $\partial\partial$ - $\eta\partial$ [безъ ∂] су-

Склоненіе именъ.

§ 7. Въ склоненіи чанскаго языка семь падежей и два числа, единственное и множественное.

§ 8. Изъ семи падежей три основныхъ: именительный, родительный и дополнительный, въ чанскомъ направительный=дательный.

Гласные характеры основныхъ органическихъ падежей ¹⁾:

Им.	j ^o [изъ $\epsilon \eta$]	e i [изъ o u]
Род.	j ^o	e i
Дат.=Направ.	$\epsilon < s$	o < a

§ 9. Въ перечень падежей не принятъ звательный, представляющій лишь основу или сращенную, или чистую, т. е. безъ именного исхода j, геср. o, и даже сокращенную въ зависимости отъ перемѣщенія ударенія на восклицательную частицу или междометіе. Все дѣло при образованіи этого падежа въ этомъ восклицаніи (§ 3, а, 2).

§ 10. Именительный падежъ.

а) Картское окончаніе Им. падежа o панболѣе распространено теперь въ чанскомъ языкѣ, напр. $\eta\epsilon\upsilon$ -o *человѣкъ*, $\epsilon\epsilon\epsilon$ -o *шея*, $\delta\sigma\eta\epsilon\upsilon$ A или $\sigma\upsilon\sigma\epsilon\upsilon$ V *смыз*, $\psi\sigma\sigma\epsilon\upsilon$ *сдой*: $\delta\sigma\eta\epsilon\upsilon$ $\eta\psi\eta$ $\epsilon\upsilon$ A или $\sigma\upsilon\sigma\epsilon\upsilon$ $\psi\eta\eta$ $\epsilon\upsilon\psi$ *смыз*—*бывъ*, $\sigma\upsilon\sigma\epsilon\upsilon$ $\delta\epsilon\delta\eta\epsilon\upsilon\sigma\sigma\epsilon\upsilon$ и *сдѣлалъ смѣжный мячъ*, *игралъ въ смѣжки*.

б) Рядомъ съ o, представляющимъ перебой первоначальнаго η , въ Им. падежѣ чанскій языкъ обнаруживаетъ и j, перебой первоначальнаго ϵ . Судя по Им. падежу мн. числа (§ 18), гдѣ оно возстанавливается вм. o (η - $\sigma\eta\eta$ вм. o- $\sigma\eta\eta$), это j и представляетъ спеціальное чанское, я бы сказалъ — тубал-кайнское окончаніе

существуетъ въ чанскомъ, и говорятъ $\eta\psi\eta\epsilon\upsilon\sigma\sigma\epsilon\upsilon$ *психа*, но въ примѣрѣ этомъ и второе слово—турецкое (كوبك). А чарянь, $\eta\psi\eta\epsilon\upsilon\sigma\sigma\epsilon\upsilon$ производящій также изъ турецкаго «кавѣк» [kavçak], приводитъ примѣры: « $\eta\psi\eta\epsilon\upsilon\sigma\sigma\epsilon\upsilon$ $\epsilon\psi\epsilon\upsilon$ *львица*», « $\eta\psi\eta\epsilon\upsilon\sigma\sigma\epsilon\upsilon$ $\sigma\psi\epsilon\upsilon$ *кобыла*». Но А чаряню $\eta\psi\eta\epsilon\upsilon\sigma\sigma\epsilon\upsilon$, какъ и $\sigma\psi\epsilon\upsilon$ *самецъ*, примѣняется и къ неодушевленнымъ предметамъ, напр. « $\sigma\psi\epsilon\upsilon$ $\sigma\eta\epsilon\upsilon$ *clef mâle*», « $\eta\psi\eta\epsilon\upsilon\sigma\sigma\epsilon\upsilon$ $\sigma\eta\epsilon\upsilon$ *clef femelle*». Ничего подобнаго мнѣ не довелось слышать, а касательно $\sigma\psi\epsilon\upsilon$ опрошенные мною лазы отвѣчали полнымъ незнаемъ. Изъ грузійскаго мнѣ извѣстна лишь фамилія $\sigma\psi\epsilon\upsilon$ - $\eta\psi\eta$, которая напрашивается для сопоставленія съ этимъ словомъ.

1) см. OT, табл. V.

Им. падежа: ბებ-ე *мамчикъ*, ბაბ-ე *лучина*, ვიწ-ე *Вяц-э*, названіе мѣстечка въ Лазистанѣ.

Въ V наблюдаю я *ახუბე* самостоятельно, но въ связи съ послѣдующимъ словомъ *o* в.м. ე: *ახუბე ჩემი* *моя двушка*.

с) Въ нѣкоторыхъ рѣдкихъ случаяхъ чанскій, повидимому, сохранилъ первоначальное окончаніе Им. падежа, напр. *წუფე* *маленькій*.

Примѣчаніе. Не всякое конечное ე однако можно принять за первоначальное окончаніе Им. падежа. Иногда въ концѣ чанскаго имени оказывается ე внутренней огласовки за отпаденіемъ того или иного согласнаго, напр. *ბუკე* *А подбородокъ* (ср. груз. *ბიკაბი*), *მსქობე* *мельница* (ср. груз. *წი-სქვი-ლი*), *ბაღე* *амбаръ для орѣха* (ср. груз. *ბეღ-ელა*, а также *ბელა*).

§ 11. Окончаніе Им. падежа ე, resp. *o* подобно грузинскому чанскій языкъ сохраняетъ лишь при основахъ съ согласнымъ исходомъ (§ 22, a, b); при основахъ же съ гласнымъ исходомъ оно отпадаетъ безслѣдно, напр. *თამა* *волосъ*, *გეცა* *земля*, *ხანა* *мать*, *აღწე* *восемь*.

Нѣкоторыя слова, особенно числительныя окончаніе *o* теряютъ и при согласномъ исходѣ основы, напр. *ხუთ* *пять*.

§ 12. Окончаніе Им. падежа ე или *o* [равно ე § 10, с], когда оно сохраняется, въ чанскомъ языкѣ, сращаясь съ согласною основою, удерживается и въ Дат. падежѣ, а также въ Род. Сращаемость окончанія Им. падежа съ согласными основами — одна изъ основныхъ особенностей склоненія языковъ тубал-кайнской группы въ отличіе отъ картской. Съ нею находится въ свою очередь въ связи то обстоятельство, что падежныя окончанія съ согласнымъ первоначально въ исходѣ (Род. -**o*შ, Направ. = Дат. -**o*შ и т. п.) въ тубал-кайнскихъ языкахъ, встрѣчаясь постоянно съ гласнымъ исходомъ, подверглись перемѣщенію: въ Род. — *შo*, въ Направ. = Дат. — *შა*, напр. не только *ბაღა* *базаръ*, *рынокъ*, Род. *ბაღა-შo*, Направ. = Дат. *ბაღა-შა*, но и *მდუთ-o* *туда*, Род. *მდუთo-შo*, Направ. = Дат. *მდუთo-შა*.

§ 13. Даже тѣ слова съ согласнымъ исходомъ, которыя опускаютъ въ Им. падежѣ характеръ *o*, проявляютъ его въ со-

стоянія сращенія въ другихъ падежахъ, напр. კუკუჭ ჰოხოლ (у пѣтуха, не *требешокъ*), Род. კუკუჭ + ი-ში, Дат. კუკუჭ + ი-ში.

§ 14. Родительный падежъ.

а) Полное окончаніе Род. падежа ში, напр. კაზი-ში *человѣкъ*, ჯლი-ში თამა *волоса шеи*, წყობი-ში მკვ V *молоко овцы*, ბერე-ში კოთი *палецъ мальчика*, ჯოდობი-ში კუბბე *нога собаки*.

б) Усѣченное окончаніе Род. падежа представляетъ одинъ согласный элементъ, напр. ჯლი-ში თამა V *волоса шеи*, მკვლი-ში (კვლი-ში по А.Ч.) ჯა V *тутовое дерево*, წყობი-ში ჰიჯი *берегъ моря*.

Усѣченное окончаніе Род. обычно въ архавскомъ подговорѣ.

в) Какъ и въ грузинскомъ, согласный элементъ Род. падежа можетъ отпасть, и тогда въ чанскомъ слово получаетъ видъ обезформленнаго Род. падежа съ сращеннымъ *o* или при гласныхъ основахъ и безъ этого *o*, напр. ჯლი-თამა *волоса шеи*, კუბბე-კოთი *палецъ ноги*, წყობი-ჰიჯი *морской берегъ*¹⁾. Такая форма наблюдается лишь въ сочетаніи съ другимъ словомъ, особенно въ сложныхъ словахъ, но не самостоятельно.

§ 15. Направительный падежъ.

а) Въ Направительномъ падежѣ сохранился чистый Дат. на ში, напр. თამა-ში ვეღუბ *А я иду домой*, წყობი-ში იდგობობი? *или* ბოდ-ში იდგობი? *А пойдешь ли на базаръ?*

б) Полнаго Дат. съ тубал-кайнскою перегласовкою *z* въ *o*, т. е. ში, въ чанскомъ не имѣется, но безъ согласнаго элемента этотъ тубал-кайнскій характеръ Дат. падежа служитъ для образованія нарѣчій, напр. დიდ-ო *очень, весьма* отъ დიდი-ო *большой, великій*.

§ 16. Число падежей три, помимо послѣднихъ, возрастаетъ до семи въ зависимости отъ того, что въ чанскомъ —

а) какъ въ грузинскомъ, имѣется мѣстоименный, именно Дат. мѣстоименный падежъ, образуемый по формѣ, отличной отъ гру-

1) Въ согласныхъ основахъ, сохраняющихъ по правилу характеръ *o*, гезр. *o*, служащій и характеромъ Род. падежа, этотъ гласный могъ приниматься за таковой, какъ пережитокъ первоначальной формы Род. падежа *o, гезр. *o, напр. ჯლი-*o*, კუბბე-*o*.

зискаго Дат. мѣстоименнаго (მან), именно съ помощью ꝑ, напр. კახი-ꝑ *человѣкъ*, ბაბა-ꝑ *отецъ*, თანრი-ꝑ *Богъ*; ღმერთი-ꝑ *Богъ*: კახი-ꝑ თქუ *человѣкъ сказалъ*, ბაბა-ꝑ მიკოუ *отецъ разсердился на меня*.

б) Род. надежъ съ тубал-кайнскою огласовкою შქ(შქი) использованъ въ качествѣ особаго отложительнаго падежа, напр. კახი-შქ *отъ человека*, ბერე-შქ *отъ мальчика*, ჳა-შქ *съ дерева*: ჳაშქ მიეზილი Ⴀ я собралъ съ дерева, ჳაშქ მეძწილი V id¹).

Это же окончанiе შქ выдѣливагося отложительнаго падежа получаетъ иногда паростъ б.

с) Подобно грузинскому Твор. თ, получившемуся дифференциациею согласнаго изъ род. ის. тупымъ подъемомъ согласнаго შ въ თ родительный надежъ შქ дифференцированъ въ თქ и использованъ въ качествѣ Твор. падежа, напр. ბიჯა-თქ *палкою*, ცხუღი-თქ *прушию*, მცხუღი-თქ Ⴀ id., ცხუბი-თქ *лошадью*, *верхомъ*.

д) Цѣликомъ заимствованъ изъ грузинскаго Дат. კარტსკი на ს безъ измѣненiя, напр. კახი-ს *человѣку*, კუჯი-ს *коровѣ*, ბერე-ს *мальчику*: ბერეს ქამებნი я далъ мальчику²).

Судя по синтаксису (§ 123, а), обезформленнымъ является и Дат., причемъ терется согласный элементъ კარტ. ს или, быть можетъ, туб.-кайн. ჯ.

Заимствованъ, повидимому, изъ грузинскаго и Направ. надежъ на Ⴀ (вм. ჳ), напр. შუ-თ? *зачѣмъ?* Ⴀსბაბაბი-თ *для бестды*, но примѣненiе этого падежа по сдѣланнымъ пока наблюденiямъ настолько рѣдко, что мы не рѣшились включить его въ таблицы.

§ 17. Послѣложные надежи.

а) Къ послѣложнымъ долженъ быть отнесенъ отложительный, когда въ томъ или иномъ говорѣ онъ получаетъ паростъ б (§ 16, b), остатокъ, по всей видимости, послѣлога ბო.

Въ Агйнскомъ говорѣ Род. съ послѣлогомъ ბო выражаетъ Дат. пользы [пли причины], напр. ბერეშქ-ბო *для мальчика* [resp. *изъ-за мальчика*].

1) Реасоск суффиксъ შქ указываетъ между прочимъ въ Род. падежѣ.

2) По Eckerst'u заимствованнымъ оказывается въ чанскомъ изъ грузинскаго и Род. усѣченный на -ს (< სო), напр. „კუჯი-ს ჳა [сестра брата!]“, „ბაბა-ს ცხუბი *лошадь отца*“, а Твор. звучитъ совершенно по-грузински: „ცხუბ-ით“, но все это—или изъ рѣчи огрузинившихся лазовъ, или одно недоразумѣнiе.

б) Изъ послѣложныхъ въ таблицу склоненія вносятъ напрасно еще сопутственный падежъ съ послѣлогомъ კაღა сз. Сопутственный падежъ представляетъ сочетаніе послѣлога კაღა съ Род. усѣченнымъ или обезформленнымъ, напр. ბეჭე-მ კაღა А или ბეჭე-კაღა сз *мальчикомъ*, ფუჯი-მ კაღა А или ფუჯი-კაღა сз *коровою*.

§ 18. Им. падежъ мн. числа въ чанскомъ языкѣ оканчивается на კვე¹). Показатель множественности — ფე, а внутреннее ე есть вращенный чанскій, герсп. тубал-кайнскій гласный характеръ Им. падежа (ე-ფე).

Къ склоняемой темѣ присоединяется показатель множественности ფე, при чемъ согласныя основы съ вращеннымъ окончаніемъ Им. падежа въ ед. ч. о во мн. числѣ вытѣсняють его тубал-кайнскимъ гласнымъ характеромъ того же падежа ე, напр.

ед. ч.	мн. ч.
კახ-ო <i>человѣкъ</i>	კახ + ე-ფე
ფუჯი-ო <i>корова</i>	ფუჯი + ე-ფე
ბეჭე-ე <i>мальчикъ</i>	ბეჭე + ე-ფე
ხეთ-ე <i>лучина</i>	ხეთ + ე-ფე
ბახხა <i>двуручка</i>	ბახხა-ფე
ფსქიბეუ х <i>мельница</i>	ფსქიბეუ-ფე
ხახ <i>мать</i>	ხახ-ფე
ფახჩხ <i>рубашка</i>	ფახჩხ-ფე.

Это объясненіе неизбежно напрашивается въ связи съ тѣмъ общимъ языкамъ тубал-кайнской группы явленіемъ, что гласные и согласные элементы падежныхъ окончаній подверглись перемѣщенію (§ 12), преобразившись изъ *o в ъo, изъ *e в ъe, изъ *a в ъa, изъ *e в ъe, изъ *o в ъo (карт. oo) въ o, и весьма вѣроятно, что показатель мн. числа კვე, допустивъ то же перемѣщеніе, преобразился въ ევე²).

1) Другой показатель множественности — с въ чанскомъ языкѣ сохранился лишь въ качествѣ переживания въ формѣ თ (§ 35, b, 1), то ხ (§§ 41, a, 1, 2; 46; 48, e) или просто ხ (§ 48, e, 1).

2) Февзи-бей, анализируя мн. ч. чанскаго склоненія на ევე, показателемъ множественности также считаетъ ე, а ე передъ ევე относить къ склоняемой темѣ.

§ 19. Падежные окончания во мн. числѣ тѣ же, что въ единственномъ, но исходное *j* окончанія мн. числа *oju*, гласный характеръ показателя множественности, остается и въ прочихъ падежахъ, напр.

Им.	<i>oju + j-oju</i>	Твор.	<i>oju + j-oju-oju</i>
Мѣстопим.	<i>oju + j-oju-j</i>	Напр.	<i>oju + j-oju-ju</i>
Род.	<i>oju + j-oju-ju</i>	Дат. карт.	<i>oju + j-oju-ju</i>
Отлож.	<i>oju + j-oju-ju</i>		

Естественно, тема множ. числа, какъ гласная основа-е, не принимаетъ окончанія Им. падежа *j* или *o* на общемъ основаніи (§ 11).

§ 20. Усѣченный плавный исходъ *l* основъ при образованіи мн. числа возстанавливается (ср. § 116, a, f), напр.

ед. ч.	мн. ч.
<i>da</i> (вм. * <i>da-l-o</i>) <i>сестра</i>	<i>dal + j-oju</i>
<i>nejs</i> (вм. * <i>nejs-l-o</i>) <i>новобрачная</i>	<i>nejsal + j-oju px</i>
<i>noberjs</i> (вм. * <i>noberjs-l-o</i>) <i>женщина</i>	<i>noberjsal + j-oju</i>
<i>noberds</i> или <i>berds</i> (вм. * <i>noberds-l-o</i>)	{ <i>berdsal + j-oju</i> { рѣже <i>noberdsal + j-oju</i>
<i>nejs</i> (вм. * <i>nejs-l-o</i>) <i>А мѣсто</i>	<i>nejsal + j-oju</i>
<i>jejs</i> (вм. * <i>jejs-l-o</i>) <i>рогъ</i>	<i>jejsal + j-oju V</i>
<i>jejs</i> (вм. * <i>jejs-l-o</i>) <i>камень</i>	<i>jejsal + j-oju</i>
<i>lejs</i> (вм. * <i>lejs-l-o</i>) <i>щека</i>	<i>lejsal + j-oju V</i>
<i>je</i> (вм. * <i>je-l-o</i>) <i>отъвъ</i>	<i>jeal + j-oju</i>
<i>je</i> (вм. * <i>je-l-o</i>) <i>дерево</i>	<i>jeal + j-oju</i>
<i>jejs</i> (вм. * <i>jejs-l-o</i>) <i>братъ</i>	<i>jejsal + j-oju¹⁾</i>

§ 21. Такимъ образомъ основное склоненіе чанскаго языка сводится къ тремъ падежамъ какъ въ ед., такъ во мн. числѣ.

Им.	<i>j o</i>	<i>e i</i>	[изъ <i>o u</i>]
Род.	<i>ju ju</i>	<i>je ji</i>	[» <i>-em iu</i>]
Дат.	[<i>ju ju</i>]	[<i>je ji</i>]	[» <i>o ju</i>].

1) Лишь по незнакомству съ исторіею яфетическихъ языковъ изслѣдователи склонны были видѣть въ такихъ случаяхъ особую форму самого мн. числа.

По заимствованіи картскаго Дат. падежа родной Дат. въ чанскомъ (ʒs), какъ и въ мингрельскомъ (ʒs, ʒs), использованъ въ значеніи Направительнаго.

§ 22. Основы въ чанскомъ языкѣ гласныя и согласныя въ зависимости отъ звука въ ихъ исходѣ.

а) Исходы гласныхъ основъ s и s представляютъ обыкновенно пережитокъ характера женскаго окончанія по отпаденіи согласнаго элемента s, s и т. п. (§ 5).

б) Какъ s и s, такъ o и j часто оказываются въ исходѣ какъ бы гласныхъ основъ за отпаденіемъ коренныхъ согласныхъ звуковъ, напр. jʒs камень изъ *jʒs (см. § 20).

в) Что касается согласныхъ основъ, въ чанскомъ языкѣ онѣ не сохранились въ чистомъ видѣ, перейдя въ склоненіи въ гласныя темы (§ 23).

§ 23. Такъ какъ окончаніе Им. падежа j или o, а также пережиточное s или j, систематически вросли въ основы склопяемыхъ словъ и переходятъ во всѣ падежи, то въ чанскомъ языкѣ нѣтъ согласнаго склоненія. По гласному склоненію измѣняются и гласныя и согласныя по происхожденію основы, послѣднія, обратившись въ гласныя темы благодаря вращенію того или иного гласнаго характера Им. падежа (j||o или s||j).

§ 24. Такимъ образомъ гласные въ исходѣ чанскихъ основъ—различнаго происхожденія, и только анализъ каждаго отдѣльнаго случая устанавливаетъ, основной ли данный исходный гласный или сращенный. Одинъ и тотъ же гласный, напр. o и j, а особенно j и s, можетъ быть и основнымъ и сращеннымъ, смотря по слову.

§ 25. Склоненіе въ чанскомъ по существу одно, но въ зависимости отъ темъ получается пять видовъ, смотря по гласному исходу ихъ, вращенному или основному: j, o, s, s и j (см. табл. II).

Наглядную особенность впрочемъ представляетъ видъ склоненія темъ-i: вм. o онѣ во мн. числѣ проявляютъ j. Объясненіе этого явленія уже дано (§ 18).

Таблица II.

Примѣры склоненія.

и-склоненіе.

о-склоненіе.

і-склоненіе.

о-склоненіе.

е-склоненіе.

С О Г Л А С Н Ы Я О С Н О В Ы :

Г Л А С Н Ы Я О С Н О В Ы :

дѣв-малычикѣ,

огуз-корова

огуз-корова

тѣмѣзъ воловъ.

огуз-дѣвушка

огуз-дѣвушка

ЕДИНОСТВЕННОЕ ЧИСЛО.

Им. дѣв-д
 Мѣстопл. дѣв + д-д
 Род. дѣв + д-дѣо, -д
 Отл. дѣв. + д-д
 Твор. дѣв + д-тп
 Направ. дѣв. + д-дѣс
 Дат. карт. дѣв + д-л

огуз-о
 огуз + о-д
 огуз + о-дѣо, -д
 огуз + о-д
 огуз + о-тп
 огуз + о-дѣс
 огуз + о-л

тѣмѣзъ
 тѣмѣзъ + о-д
 тѣмѣзъ + о-дѣо, -д
 тѣмѣзъ + о-д
 тѣмѣзъ + о-тп
 тѣмѣзъ + о-дѣс
 тѣмѣзъ + о-л

огуз-дѣву
 огуз-дѣву-д
 огуз-дѣву-дѣо, -д
 огуз-дѣву-д
 огуз-дѣву-тп
 огуз-дѣву-дѣс
 огуз-дѣву-л

МНОЖЕСТВЕННОЕ ЧИСЛО.

Им. дѣв + д-д
 Мѣстопл. дѣв + д-дѣд
 Род. дѣв + д-дѣдѣо, -дѣд
 Отл. дѣв. + д-дѣд
 Твор. дѣв + д-дѣд-тп
 Направ. дѣв + д-дѣдѣс
 Дат. карт. дѣв + д-дѣд-л

тѣмѣзъ-дѣд
 тѣмѣзъ-дѣд-д
 тѣмѣзъ-дѣдѣо, -дѣд
 тѣмѣзъ-дѣд
 тѣмѣзъ-дѣд-тп
 тѣмѣзъ-дѣдѣс
 тѣмѣзъ-дѣд-л

огуз-дѣву-дѣд
 огуз-дѣву-дѣд-д
 огуз-дѣву-дѣдѣо, -дѣд
 огуз-дѣву-дѣд
 огуз-дѣву-дѣд-тп
 огуз-дѣву-дѣдѣс
 огуз-дѣву-дѣд-л

нѣтъ,
 (см. е-склоненіе)

Прилагательныя.

Склоненіе.

§ 26. Прилагательныя, когда они склоняются, слѣдуютъ склоненію существительныхъ.

§ 27. Склоняются прилагательныя тогда, когда они являются самостоятельно — на правахъ именъ существительныхъ: *წუფუფუთჳ მალაშამი, დიდიშენ ხ ოთჳ სარდალი, მარტყინიჲ A, წუფუფუშენ (წუფუფუ A) ებჳლოფი დო დიდის (მარტყინის A) ქომეძისი ხ, A ა ავალჳ უ მალენკაო ი დალჳ ბოლშოო.*

§ 28. Въ качествѣ опредѣлительныхъ словъ прилагательныя всегда предшествуютъ существительному. Предшествуя опредѣляемому слову, прилагательныя, сколько бы ихъ ни было, составляютъ съ нимъ одно, какъ бы сложное, цѣлое: склоняется стоящее въ исходѣ слово, прилагательныя же, много ли ихъ или всего одно, какъ предшествующія, не измѣняются ни по падежамъ, ни по числамъ: დიდი ილი მარტყინი ოზონი ბოლშოი დომჳ, დიდი ილი მარტყინი ოზონიჲ ბოლშიე დოა, წუფუ ბეჭეშენ (ბეჭეშე A, x) ოთჳ მალენკაო სინა, წუფუ ბოზო მალენკაი ძუოცკაი, წუფუ ბოზოფუთჳ მალენკიმი ძუოცკაიმი.

21557
10

Степени сравненія.

§ 29. Только одно слово უჯგობო *лучшій* (ონის უჯგობს *лучшій* *изъ оснхъ*) представляетъ случай самостоятельнаго образованія степени сравненія съ префиксомъ უ- и съ суффиксомъ -ბო, показателемъ родительнаго падежа, но и эта форма, произведенная отъ мингр. ჯგობო *хорошій*, заимствована цѣликомъ изъ мингрельскаго хопскимъ говоромъ, и лишь подъ влїянїемъ послѣдняго встрѣчается въ архавскомъ и рѣдко вицскомъ говорахъ.

§ 30. У всѣхъ остальныхъ прилагательныхъ степени сравненія выражаются синтаксически или описательно.

а) Сравнительная степень выражается постановкою предмета, съ которымъ сравниваютъ, въ Отл. падежѣ: ჭამ ჭამუჲ მარტვირ ობ А *этотъ* — *больше*, чымъ *этотъ*, ადა ადაჲ დიდი რენ ხ, ჭამ ბობო და-ქიმიჲ მსქჳ ობ А *эта дъвушка* — *красивѣе моей сестры*. При этомъ передъ прилагательнымъ для усиленія можно еще ставить нарѣчія, коренныя ოჲშს А или დიდო *очень*, *весьма*, *значительно* и заимствованныя изъ турецкаго დაჭა, დას или და *еще*: ჭამ ჭამუჲ ოჲშს მარტვირ ობ А *этотъ* — *значительно больше*, чымъ *этотъ*, ადა ადაჲ დიდო დიდი რენ ხ, ადა კულანი და-ქიმიჲ დაჭა სქჳ რენ ხ *эта дъвушка еще больше красива, чымъ моя сестра*.

ბ) Превосходная степень выражается по образцу сравнительной съ тѣмъ лишь отличіемъ, что превосходство берется всегда сравнительно со всѣми, по-чадски — თელი или მთელი, каковое слово и ставится въ Отлож. падежѣ — თელიჲს или მთელიჲ: დობობოთი მთელიჲ ნახონ ობ А *Богъ* — *мудрейшій изъ всѣхъ*, დობობოთი თელიჲს ნახეი რენ, ჭიმ სოკადის ჭამ ოხარი მთელიჲს მსქჳ ობ А *на той ушѣ этотъ домъ красивѣе всѣхъ*, იას სოკადის ადა ოხარი თელიჲს სქჳ რენ. И въ этомъ случаѣ прилагательныя могутъ быть усилены перечисленными выше (§ 30, а) нарѣчїями: მთელიჲს ოჲშს ნახონი или თელიჲს დიდო ნახეი, მთელიჲს დაჭა მსქჳ и т. п.

Къ превосходной степени по значенію можно отнести, когда прилагательное усиливается нарѣчїемъ, обозначающимъ *весьма*, *очень* и т. п., какъ то დიდო. ოჲშს, ოჲლი: დიდო კა *очень хорошій*, ოჲშს ვარსი А, ოჲლი ნახონი А *весьма умный*, ოჲლი ქიე А *совершенно бѣлый*. Особенно излюблена турецкая частица *ენ* въ атинскомъ говорѣ: ენ მარტვირი *самый старшій*.

с) Усиленіе выражаемаго прилагательнымъ понятія достигается повтореніемъ слова съ переозвученіемъ во второмъ случаѣ любого начальнаго согласнаго въ მ или любого внутренняго гласнаго въ უ: წანერ მანერი *давнїй*, *предавнїй*, მჯვეში მჯვეში *древнїй*, *предревнїй*.

Отрицательныя прилагательныя.

§ 31. Для образованія отрицательныхъ прилагательныхъ служатъ префиксы უ, resp. უ-ბ, и დიხ.

§ 32. Отрицательныя прилагательныя образуются съ помощью префикса უ отъ именныхъ основъ, получающихъ при этомъ окончаніе полное ელ или усѣченное ე, и отъ глагольныхъ основъ, удерживающихъ аористный исходъ 3-го лица უ: ბაბა—უბაბელი *безъ отца, не имѣющій отца*, ნახა—უნახელი *безъ матери, не имѣющій матери*, ნახი—უნახე *безумный, глупый*, ფერი—უფერი *А (рѣдко) безиспытный, полинялый*, წინდი—უწინდე *безносый*, უჯი—უეჯე *безухій*, კუდელო—უკუდელო *безжестокый*; ქომოჯ—უქომოჯუ *букв. не выходящая замужъ, незамужняя*, ხილ—უხილე *х, рх неженатый, безъ жены*, უხილე *А*, ჭარ—უჭარე *рх не писанный, не исписанный*. Послѣ представки უ, какъ гласнаго, согласныя діалектически склонны получать посоевое парашеніе ნ: ჯუმე—უბჯუმელი *безъ соли*, ჯირი—უბჯირე *бессонный, бдителный*, უჭარე *не писанный, не исписанный*.

Есть уклоненія. Спеціальныи суффиксъ не принимается: უბქურე *безстрашный*. Префиксомъ иногда служитъ ლ, а не უ: «ლქომოჯი» *At водова* по Ачар.

§ 33. დიხ *безъ, не*: დიხ-ნება *безъязычный, нѣмой*. Префиксъ исключительно атинскій, но понятъ могутъ и въ V.

Числительныя.

§ 34. Количественныя числительныя, основныя:

AV, x	AV, x
ანთი, ან, ა <i>одинъ</i>	ოვრე <i>восемь</i>
ეურ, ეუ <i>два</i>	ნხრე <i>девять</i>
მემ, სემ <i>три</i>	ვით, ჯით, ვი <i>б десяти</i>
ოთხე <i>четыре</i>	ვით დო ან
ხეთ, ხე <i>б пять</i>	ვიტლარ <i>х, ვიტვარ</i> } <i>один-</i>
სში, ანში <i>шесть</i>	<i>надцать</i>
შეუთ, შეით, შიი <i>б семь</i>	

AV, x	AV, x
ვით დღე აქურ } <i>додьнадицать</i>	აქურენები (აქურენები) დღე ვიტვარ
ვიტღე აქურ } <i>додьнадицать</i>	<i>пятьдесятъ одинъ</i>
ვით დღე სუმ } <i>тринадицать</i>	სუმენები <i>шестьдесятъ</i>
ვიტღე სუმ } <i>тринадицать</i>	სუმენები დღე არ <i>шестьдесятъ</i>
ვით დღე ოთხე } <i>четырнадицать</i>	<i>одинъ</i>
ვიტღე ოთხე } <i>четырнадицать</i>	სუმენები დღე ვით <i>семьдесятъ</i>
И т. д.	სუმენები დღე ვიტღე არ (ვიტვარ)
ები <i>двадицать</i>	<i>семьдесятъ одинъ</i>
ები დღე არ <i>двадицать одинъ</i>	ოთხენები <i>восемьдесятъ</i>
ები დღე აქურ <i>двадицать два</i> И т. д.	ოთხენები დღე არ <i>восемьдесятъ</i>
ები დღე ვით <i>тридицать</i>	<i>одинъ</i>
ები დღე ვით დღე არ <i>тридицать</i>	ოთხენები დღე ვით <i>девясносто</i>
<i>одинъ</i>	ოთხენები დღე ვიტღე არ (ვიტვარ)
ები დღე ვით დღე აქურ <i>триди-</i>	<i>девясносто одинъ</i>
<i>цать два</i> И т. д.	ოში <i>сто</i>
აქურენები A, აქურენები x, V <i>сорокъ</i>	ოში დღე არ <i>сто одинъ</i>
აქურენები (აქურენები) დღე არ <i>со-</i>	აქურ ოში <i>двести</i>
<i>рокъ одинъ</i> И т. д.	სუმ ოში <i>триста</i>
აქურენები (აქურენები) დღე ვით	ოთხ ოში <i>четыреста</i>
<i>пятьдесятъ</i>	შიღჯა <i>тысяча</i>
აქურენები (აქურენები) დღე ვიტღე არ	ოთხე(ოთხ)შიღჯა <i>четыре тысячи</i>
ИЛИ	მიღჯე ობ <i>миллионъ</i> .

Истая тубал-кайнская форма შუმ, приводимая Ачаряпомъ, въ предѣлахъ обследованнаго района мнѣ не попадалась: ее вытѣснила картская форма სუმ-ი. აქურ, სუმ, სუთ и т. д., числительныя съ согласнымъ исходомъ, могутъ получать именное окончаніе ი: აქური, სუმი, სუთი. Въ А я слышалъ ვიტღე სუმი

Усѣченныя формы აქუ, სუ, ში, ვი послѣ своихъ гласныхъ უ или ი вызываютъ появленіе ბ передъ непосредственно слѣдующимъ დ или инымъ согласнымъ, напр. въ ლამგო *десять дней* произнесли ვი ბღჯა.

Въ ვით начальный звукъ ვ слышится и какъ полугласный ჳ (ჳ): ჳით = ვით.

Глухой Ը вь ვიტო ւն и т. д. есть результатъ компромиснаго слиянiя звонкаго Զ со среднимъ օ (ვიტღო ւն > ვიტო ւն > ვიტցօ), ср. § 111.

յնօ, resp. յն при послѣдующемъ Զ, судя по матеріаламъ Ачар., звучитъ յը или յյ: յյ Զօ նշօ *двадцать пять*.

Рядомъ съ греческимъ ̐ιλλια вь значенiи *тысячи* встрѣчается родное «գոտ-ուշ¹⁾» и чаще и больше всего тур. Ենի (بيك).

յըն вь Арташенѣ слышно уже չըն, а вь Ламго «85-лѣтній» старикъ систематически произносилъ Բըն: Բըն վնն *два года*.

§ 35. Порядковыя числительныя, за исключенiемъ *перваго*, образуются или съ префиксомъ Զ или съ суффиксомъ յնօ и ւնօ. И вь томъ, и вь другомъ случаѣ *первый*—заимствованное изъ турецкаго Երկինչօ.

а) Префиксальныя порядковыя образуются отъ количественныхъ съ префиксомъ Զ и суффиксомъ полнымъ ւնօ или усѣченнымъ ն, resp. ւ:

Մալլորանն	или	Մալլորն	<i>второй</i>
Մանդանն	”	Մանմն	<i>третій</i>
Մառտնն	”	Մառտն	<i>четвертый</i>
Մանդտանն	”	Մանդտն	<i>пятый</i>
Մանմանն	”	Մանմն	<i>шестой</i>
Մաժլլիտանն Ի	} ”	Մաժլլիտն	<i>седьмой</i>
Մաժլլитանն ԱՎ			
Մառքորանն	”	Մառքորն	<i>восьмой</i>
Մաննեռանն	”	Մաննեռն	<i>девятый</i>
Մանդտանն	”	Մանդտն	<i>десятый</i>
Մանդտորանն ԲԻ	} ”	Մանդտորանն	<i>одиннадцатый</i> .
Մանդտգանն Վ			
Մանդտլլորանն	”	—	<i>двѣнадцатый</i>
Մանդտլլորանն	”	—	<i>тринадцатый</i>
Մանդտորտանն	”	—	<i>четырнадцатый</i>
Մանդտլլորտանն	”	—	<i>пятнадцатый</i>
Մանդտլլորանն	”	—	<i>шестнадцатый</i>

1) При этомъ коренномъ словѣ, приводимомъ съ ссылкой на Վт, Ачарянъ ссылается и на Ат, но я не могу подтвердить.

მავიტოქიქითანო x }	—	семнадцатый	
მავიტოქითანო px }			
მავიტოვრანო	—	восемнадцатый	
მავიტოქინხრანო }	—	девятнадцатый	
მავიტოქინხრანო x }			
მავისანო	или	მავის	двадцатый
მავისანო	„	მავის	сотый.

Формы съ уŕченнымъ суффиксомъ s, взятыя мною изъ Ачаряна, ссылающагося на Vt, въ районѣ западнаго нарѣчія неизвѣстны. Февзи-бей сообщилъ было ихъ, но потомъ отказался и предложилъ формы съ суффиксомъ j вм. s: მასუძე, მათხე, მასუ, მასუითე, მასხრე, მავითე, однако этотъ рядъ также онъ дальше не повелъ и перечисленные формы называлъ съ сомнѣніемъ. Впрочемъ атинскому моему учителю префиксальныя порядковыя съ полнымъ суффиксомъ სბ-ო не удавалось перечислить далѣе десятаго, и нужныя числа (съ одиннадцатаго) онъ восполнялъ суффиксальными порядковыми на ობ-ო.

b) Суффиксальныя порядковыя образуются отъ количественныхъ присоединеніемъ суффикса jრ-ო къ количественнымъ въ архаической множественной формѣ на -ებ (ებ-ებ-ო) и ობ-ო непосредственно. Рядъ съ суффиксомъ jრ-ო, resp. -ებ-ებ-ო, взятый мною изъ Ачаряна, ссылающагося на Vt, принадлежитъ восточному нарѣчію, образованіе же на ობ-ო — особенность AV: въ атинскомъ говорѣ Февзи-бей имъ восполнялъ префиксальный рядъ, начиная съ *одиннадцатаго*:

1) съ суффиксомъ -ებ-ებ-ო

უორეებერი	второй	ჯითეებერი	десятый
მუძეებერი	третій	ვითდოვრეებერი	одиннадцатый
ოთხეებერი	четвертый	ვითდო-უორეებერი	двѣнадцатый
ხუთეებერი	пятый	ეძეებერი [ებებერი?]	двадцатый
სმუძეებერი	шестой	ემდოვითეებერი	тридцатый
მუჯითეებერი	седьмой	უორეებემდოვითდო-უორეებერი	пятьдесятъ второй
ოვრეებერი	восьмой		
ხხრეებერი	девятый	ოძეებერი	сотый.

Въ А, тѣмъ болѣе въ V однако также поймутъ этотъ рядъ, но съ кой-какой поправкою основъ въ нѣкоторыхъ числахъ, именно—*սոմբյերի, Տիյերի, Սլոտյերի, Եզերերի, Յոտյերի*. Къ этому ряду относится имѣющееся въ V числительное *օղտօնյերի* *первый*.

2) Съ суффиксомъ *ան-о*:

<i>զոտաճերան</i>	} <i>одинадцатый</i>	<i>զոտաՍլոտան</i>	<i>семнадцатый</i>
<i>զոճզերան</i>		<i>զոտաԵզերան</i>	<i>восемнадцатый</i>
<i>զոտաչյերան</i>	<i>двѣнадцатый</i>	<i>զոտանեւերան</i>	<i>девятнадцатый</i>
<i>զոտաՆոման</i>	<i>тринадцатый</i>	<i>յան</i>	<i>двадцатый</i>
<i>զոճատան</i>	<i>четырнадцатый</i>	<i>չյերան</i>	<i>сороковой</i>
<i>զոտաԽոտան</i>	<i>пятнадцатый</i>	<i>Նոմբյերան</i>	<i>шестидесятый</i>
<i>զոտաՍան</i>	<i>шестнадцатый</i>	<i>ատերանյան</i>	<i>восемидесятый</i> .

զոճատան записано мною въ Вицѣ. Въ Атинѣ Февзи-бей произнесъ *զոտատան* и поправился, произнося съ сомнѣніемъ: *զոտատան*. Послѣдовательность требовала бы и въ этихъ порядковыхъ «*զոճաչյերան*», «*զոճաԽոտան*», «*զոճաՍան*», «*զոճաՍլոտան*», «*զոճաԵզերան*», «*զոճանեւերան*», т. е. շ ԿՄ. տ, resp. տզ (см. § 34). Для атинскаго говора Февзи-бей въ параллель *չյերան* V и т. д. назвалъ формы на *յան*: *չյերանյան*, *Նոմբյերանյան*, *ատերանյան*. Въ свою очередь въ V суффиксъ *ան-о* оказался перенесеннымъ на нѣкоторыя числа префиксальныхъ порядковыхъ числительныхъ, именно — *ճզոտաչյերան*, *ճզոտաՆոման*, *ճզոտատան*. Всѣ эти колебанія проистекаютъ, по всей видимости, отъ того, что лазы нетверды въ родныхъ числительныхъ и теперь считать предпочитаютъ по-турецки. Сами лазы подтвердили это сдѣланное мною наблюдение. Въ Хонѣ мнѣ было ими сообщено, что родными порядковыми они считаютъ до десяти, въ крайнемъ случаѣ до двадцати, а затѣмъ переходятъ на турецкія числительныя.

§ 36. Нѣмецкимъ изслѣдователемъ Розеномъ къ порядковымъ числительнымъ отнесены не безъ основанія количественныя съ род. падежомъ мѣстоименія 3-го лица ед. ч. *ճյ՞՞*, при этомъ мѣстоименіе принято за особый образовательный суф-

фиксъ, между тѣмъ ɔ-ɔ или въ полной формѣ ɔ-ɔ ɔ ɔ ɔ въ такихъ случаяхъ понимается собирательно въ смыслѣ «изъ нихъ», «изъ этого числа», и напр. ɔ-ɔ ɔ ɔ ɔ или ɔ-ɔ ɔ ɔ ɔ собственно значить *второй изъ нихъ*. Таковъ рядъ —

ɔ ɔ ɔ	<i>первый изъ нихъ, первый</i>
ɔ-ɔ ɔ ɔ	<i>второй „ , второй</i>
ɔ-ɔ ɔ ɔ ɔ	<i>третий „ , третий</i>
ɔ-ɔ ɔ ɔ ɔ ɔ	<i>четвертый „ , четвертый</i>
ɔ-ɔ ɔ ɔ ɔ ɔ ɔ	<i>пятый „ , пятый</i>

и т. д.

Мѣстоименія.

§ 37. Личныя мѣстоименія: самостоятельныя —

	ед. ч.		мн. ч.
1-е л.	ɔ ɔ или ɔ ɔ ɔ	ɔ ɔ ɔ	или ɔ ɔ ɔ ɔ <i>мы</i>
2-е л.	ɔ „ ɔ ɔ <i>ты</i>	ɔ ɔ ɔ ɔ >	ɔ ɔ ɔ ɔ <i>вы</i>
3-е л.	Мѣстоим. па- дежъ ɔ ɔ <i>онъ</i>	Мѣстоим. падежъ ɔ ɔ ɔ ɔ ɔ ɔ	<i>они.</i>

§ 38. Личныя мѣстоименія: мѣстоименныя частицы —

	Субъективныя.		Объективныя.	
	преф.	суфф. туб.-к. карт.	неоф. род.	дат. туб.-к. карт.
	ед. ч.			
1-е л.	ɔ/ɔ (ɔ ɔ, ɔ)	— —	ɔ ɔ ɔ	ɔ ɔ ɔ
2-е л.	—	— —	ɔ ɔ ɔ	ɔ ɔ ɔ
3-е л.	—	ɔ ɔ	— ɔ	ɔ ɔ
	мн. ч.			
1-е л.	ɔ/ɔ (ɔ ɔ, ɔ)	—	ɔ ɔ ɔ	ɔ ɔ ɔ
2-е л.	—	—	ɔ ɔ ɔ	ɔ ɔ ɔ
3-е л.	—	ɔ ɔ	— —	ɔ ɔ

Неоформленный префиксъ ɔ, стекаясь съ послѣдующимъ, иногда по закону уподобленія переходитъ въ глухой ɔ или среднй ɔ, напр. ɔ ɔ ɔ ɔ ɔ *я тебя догоняю*, ɔ ɔ ɔ ɔ *я тебя далъ*.

Мѣстоименные суффиксы и префиксы применяются только въ глаголахъ (§ 73, 97, 99).

§ 39. Корень самостоятельнаго личнаго мѣстоименія 3-го лица ḡ . Гласный звукъ ḡ при немъ (ḡ-ḡ) — характеръ Им. падежа въ первоначальномъ его видѣ, до перебоя въ o . Какъ въ именахъ, въ данномъ мѣстоименіи гласный характеръ Им. падежа, сросшись съ корнемъ ḡ , перешелъ во всѣ другіе падежи, напр. Мѣстоим. $\text{ḡ} + \text{ḡ-ḡ}$, Род. $\text{ḡ} + \text{ḡ-ḡo}$ и т. д. Но самостоятельно * ḡ-ḡ въ качествѣ Им. падежа не употребляется; въ Им. падежѣ личное мѣстоименіе 3-го лица восполняется соответствующею формою указательныхъ мѣстоименій.

§ 40. Въ составъ однихъ указательныхъ мѣстоименій, большинства, входитъ корень того же личнаго мѣстоименія 3-го лица, другія — происходятъ отъ его разновидностей; потому указательныя мѣстоименія вообще замѣняютъ личное мѣстоименіе 3-го лица.

§ 41. Въ чанскомъ три основы указательнаго мѣстоименія, именно ḡḡ или ḡo для указанія дальняго предмета, ḡs для указанія ближняго предмета. Отъ этихъ-то основъ имѣемъ рядъ чанскихъ указательныхъ мѣстоименій, простыхъ и сложныхъ, въ сочетаніи съ личнымъ мѣстоименіемъ 3-го лица ḡ или другъ съ другомъ. Таковы —

а) Простыя указательныя мѣстоименія:

1) мн. ч. ḡsbo А *эти, они*.

Это — мн. ч. (-bo) отъ основы ḡs , въ единственномъ числѣ самостоятельно не употребляющейся ни въ полпомъ видѣ, ни съ потерей ḡ въ видѣ s по крайней мѣрѣ въ Турецкомъ Лазистанѣ¹⁾.

2) мн. ч. ḡobbo *ты, они*.

Это — мн. ч. (-bo) отъ основы ḡo , въ единственномъ числѣ самостоятельно не употребляющейся.

1) У Ачаряна приводится въ числѣ указательныхъ мѣстоименій s со словами: „въ Батумѣ, мало употребляется въ Атинѣ“. Въ восточномъ нарѣчій употребленіе s въ значеніи *этотъ* поддерживается и текстомъ (Хрест., В. 9, 1 и 4), но въ самой Атинѣ s значить лишь *одинъ*, будучи усѣченною формою числительнаго *ḡb. ḡḡḡḡ* *сегодня* получается изъ $\text{ḡ} \text{ḡḡḡ}$, если это не $\text{s} \text{ḡḡḡ}$. Въ V встрѣчается ḡs , но это — союзъ *да*.

3) * $\dot{\zeta}\dot{\zeta}$ *тотъ* также не встрѣчается самостоятельно ни въ полномъ видѣ, ни съ потерю спиранта въ видѣ $\dot{\zeta}$ въ самомъ чанскомъ, но въ мингрельскомъ $\dot{\zeta}$ —обычное указательное мѣстоименіе, означающее впрочемъ *этомъ*.

b) Сложныя указательныя мѣстоименія:

1) $\dot{\zeta}\dot{\zeta}\dot{\zeta}$ (V, нѣкоторыя села A) *этомъ*, $\dot{\zeta}\dot{\zeta}$ (x) *этомъ*.

Вицская форма, болѣе древняя, восходитъ къ *haу-на, т. е. представляетъ повтореніе основы указательнаго мѣстоименія $\dot{\zeta}\dot{\zeta}$ въ первомъ случаѣ съ окончаніемъ Им. падежа $\dot{\zeta}$, закономерно ослабѣвшимъ въ $\dot{\zeta}$ послѣ гласнаго.

Обѣ формы не склоняемы во мн. ч., $\dot{\zeta}\dot{\zeta}$ и въ ед. ч. Недостающіе падежи обоихъ чиселъ восполняются вульгарными формами $\dot{\zeta}\dot{\zeta}\dot{\zeta}$, т. е. $\dot{\zeta}\dot{\zeta}\dot{\zeta}\dot{\zeta}$ и $\dot{\zeta}\dot{\zeta}\dot{\zeta}\dot{\zeta}$, $\dot{\zeta}\dot{\zeta}\dot{\zeta}\dot{\zeta}$.

2) $\dot{\zeta}\dot{\zeta}\dot{\zeta}$ (V) *тотъ* (сущ.), *онъ*.

Эта вицская разновидность представляетъ сложеніе основъ указательныхъ мѣстоименій $\dot{\zeta}\dot{\zeta}$ и $\dot{\zeta}\dot{\zeta}$, съ потерю послѣднимъ спиранта $\dot{\zeta}$ ($\dot{\zeta}\dot{\zeta} > \dot{\zeta}$).

Въ архавскомъ подговорѣ $\dot{\zeta}\dot{\zeta}\dot{\zeta}$ служитъ именительнымъ падежомъ мѣстоименія $\dot{\zeta}\dot{\zeta}\dot{\zeta}$.

Въ V $\dot{\zeta}\dot{\zeta}\dot{\zeta}$ склоняется въ ед. ч.; во мн. числѣ оно заимствуетъ формы у $\dot{\zeta}\dot{\zeta}\dot{\zeta}$, resp. $\dot{\zeta}\dot{\zeta}$.

3) $\dot{\zeta}\dot{\zeta}$ или $\dot{\zeta}\dot{\zeta}$ (x) *тотъ*.

Эта разновидность представляетъ сложеніе основъ указательныхъ мѣстоименій $\dot{\zeta}\dot{\zeta}$ и $\dot{\zeta}\dot{\zeta}$, съ потерю обѣими спирантовъ ($\dot{\zeta}\dot{\zeta}$) и съ именнымъ окончаніемъ $\dot{\zeta}$ (< $\dot{\zeta}$) въ первой ($\dot{\zeta}\dot{\zeta}\dot{\zeta}$).

Обѣ формы несклоняемы. Недостающіе падежи обоихъ чиселъ восполняются формами $\dot{\zeta}\dot{\zeta}$, т. е. $\dot{\zeta}\dot{\zeta}\dot{\zeta}$ и т. п.

4) $\dot{\zeta}\dot{\zeta}\dot{\zeta}$ (V) *этомъ* (прилаг.) и $\dot{\zeta}\dot{\zeta}$ (x).

Въ этой разновидности имѣемъ сочетаніе основъ указательнаго мѣстоименія $\dot{\zeta}\dot{\zeta}$, въ восточномъ нарѣчій съ потерю $\dot{\zeta}$, и личнаго 3-го лица $\dot{\zeta}$.

5) $\dot{\zeta}\dot{\zeta}\dot{\zeta}$ (V) *тотъ* (прилаг.).

Въ этой разновидности—сочетаніе основъ указательнаго мѣстоименія $\dot{\zeta}\dot{\zeta}$ и личнаго 3-го лица $\dot{\zeta}$.

6) ჰიბ (А) *тотъ* (прилаг.).

Разновидность эта возникла изъ сочетанія основъ указательнаго мѣстоименія ჰი и личнаго 3-го лица ბ. Мн. число она образуется отъ первой основы: ჰი-ბი.

7) О мнимой основѣ თჟ, появляющейся въ качествѣ придатка во мн. числѣ см. § 48, е, з.

§ 42. Притяжательныя мѣстоименія:

	ед. ч.	мн. ч.
1-е л.	ჩემი (вост. и V), <i>мой</i>	ჩვენი (V), ჩვენი (A), ჩინი (X) <i>нашъ</i>
2-е л.	სახი <i>твой</i>	თქუნი <i>вашъ</i>
3-е л.	{ მუმი (X) <i>свой</i> ემუმი (X), ჰემუმი (V), ჰიმუმი (A) <i>id.</i>	{ მუთევემი (V), მუთევემი (X), ჰინი- მი <i>франц. leur</i> ჰენთევემი (PX), ენთევემი (X, A ¹), ენთევემი (A) <i>id.</i>

Притяжательныя мѣстоименія ставятся какъ передъ определяемыми, такъ, пожалуй, чаще за ними:

ჩემი დუღა <i>моя работа</i>	თი მუთევემი <i>ихъ голова</i> , თინიბი
სახი სი-სარი <i>твои вздохи</i>	(< თი ჰინიბი) A
თქუნი ლეჰი <i>ваши кубы</i>	სახს მუთევემი <i>ихъ мать</i> , სახსნიბი
ემუმი ჳუმსლევე <i>его братья</i>	(< სახს ჰინიბი) A
ენთევემი დაღევე <i>ихъ братья</i>	ხალი ჩქენი <i>наше состоянiе.</i>

§ 43. Возвратное мѣстоименіе выражается сочетаніемъ слова თი *голова* съ требуемымъ притяжательнымъ мѣстоименіемъ:

- თი ჩემი (ჩემი A) *себя* (при 1-мъ лицѣ ед. ч.)
- თი სახი *себя* (при 2-мъ лицѣ ед. ч.)
- თი მუმი *себя* (при 3-мъ лицѣ ед. ч.)
- თი ჩქენი V, თი ჩქენი A, თი ჩინი X *себя* (при 1-мъ л. мн. ч.)
- თი თქუნი *себя* (при 2-мъ л. мн. ч.)
- თი მუთევემი V, X, თინიბი (< თი ჰინიბი) A *себя* (при 3-мъ л. мн. ч.).

1) Для A эта форма — вульгарна.

§ 44. Взаимныя мѣстоименія представляютъ повтореніе числительнаго зѣоо *одинъ*: 1) зѣоо-зѣоо *другъ друга* (см. *Словарь*),
 √ 2) $\text{ѣзѣ} > \text{зѣ}$ *другъ друга* въ глаголахъ (§ 55).

§ 45. Вопросительныя мѣстоименія:

до *кто?* дѣ V и дѣез A *что?*

Въ атинскомъ говорѣ встрѣчается и дѣ , напр. во фразѣ дѣ ѣб *что такое* (букв. *что есть*)?

Въ V до и дѣ передъ гласнымъ получаютъ б въ исходѣ: доб , дѣб , напр. дѣб ѣѣ *что такое* (букв. *что есть*)?

§ 46. Относительныя мѣстоименія:

бздѣ V, бзд (x и A¹) *который, какой*.

Относительное мѣстоименіе также сложное: оно составлено изъ д , resp. дѣ , мѣстоименнаго корня 3-го лица, и бз *какой*, сохранившагося въ значеніи союза *что, какъ*. Въ A мн. ч. отъ этой простой основы и образуется: Им. бзбѣ , Род. бзбѣ-до и т. д. Въ восточномъ нарѣчій, а также въ вице-архавскомъ говорѣ западнаго нарѣчія при образованіи мн. числа мѣстоименіе бзд осложняется еще указательною основою ѣз ($\text{бзд} + \text{ѣз-ѣз}$), какъ происходитъ это и съ мѣстоименіемъ дѣ (§ 48, e, 3, 5).

§ 47. Личныя мѣстоименія 1-го и 2-го лица склоняются съ нѣкоторымъ своеобразиемъ (см. табл. III), остальные же мѣстоименія слѣдуютъ въ точности въ ед. ч. по гласнымъ -о или -ѣ, разъ -з склоненіямъ, во мн. ч. или по гласному -ѣ или по гласному -ѣ склоненію (см. табл. IV и V).

Въ IV-ю табл. слѣдовало бы внести Твор. на -ѣз (см. *Хрест.*, стр. 87, 3), какъ въ табл. V-й, но у меня не оказалось полностью нужныхъ относительно этой подробности наблюденій.

1) Въ A бздѣ съ наращеніемъ ѣ въ значеніи *который*, насколько я могъ освѣдомиться, нѣтъ; въ атинскомъ говорѣ встрѣчается бздѣ , но какъ стянутая форма вм. бзд ѣбѣ ? *какой есть? что есть?*

Таблица III.

Склоненіе личныхъ мѣстоименій первыхъ двухъ лицъ.

Единственное число.

	я			мы		
	А	AV, x	V, x	А	AV, x	V, x
Имен.		მს, მსხ			სი, სინ	
Мѣстоим.		მს, მსხ			სი, სინ	
Родит.	შქიმო		ჩქიმო		სკანო	
Отлож.	{ შქიმდე შქიმიშე		ჩქიმდენ	{ [სკანდე] სკანიშე		სკანდენ
Направ.	შქიმიხდე		ჩქიმდა	სკანიხდე		სკანდა
Дат. карт.		მს, მსხ			სი, სინ	

Множественное число.

	мы				вы		
	А	V	px	x	А	AV, x	V, x
Имен.	შქუ	ჩქუ	ჩქუნ	ჩქინ		თქუს, თქუსნ	
Мѣстоим.	შქუ	ჩქუ	ჩქუნ	ჩქინ		თქუს, თქუსნ	
Родит.	შქუნი	ჩქუნო		ჩქინო		თქუსნი	
Отлож.	{ [შქუნდე] შქუნიშე	ჩქუნდენ	[ჩქუნდენ]	ჩქინდენ	{ [თქუნდე] თქუსნიშე		თქუნდენ
Направ.	შქუნიხდე		ჩქუნდა	ჩქინდა	თქუსნიხდე		თქუნდა
Дат. карт.	შქუ	ჩქუ	ჩქუნ	ჩქინ		თქუს, თქუსნ	

Т а б л и

Склонение личнаго мѣстоименія 3-го

Е д и н с т в е н

	онъ	этотъ		
		А	У	Х
Им.	—	ѣсѣ	ѣсѣс	сѣс
Мѣстоим.	ѣ-ѣ	ѣсѣ-ѣ	ѣсѣс-ѣ	сѣ-ѣ
Род.	ѣ-ѣо	ѣсѣ-ѣо	ѣсѣс-ѣо	сѣ-ѣ
Отлож.	ѣ-ѣ-ѣ	ѣсѣ-ѣ-ѣ	ѣсѣс-ѣ-ѣ	сѣ-ѣ-ѣ
Направ.	ѣ-ѣс	ѣсѣ-ѣс	ѣсѣс-ѣс	сѣ-ѣс
Дат. карт.	ѣ-ѣ	ѣсѣ-ѣ	ѣсѣс-ѣ	сѣ-ѣ

М н о ж е с т в е н

Им.	—	ѣс-ѣо	сѣ + ѣ-ѣ	сѣ + ѣ-ѣ
Мѣстоим.	ѣ + ѣ-ѣ-ѣ	—	сѣ + ѣ-ѣ-ѣ	сѣ + ѣ-ѣ-ѣ
Род.	ѣ + ѣ-ѣ-ѣо, -ѣ-ѣ	ѣс-ѣ + о-ѣо	сѣ + ѣ-ѣ-ѣо	сѣ + ѣ-ѣ-ѣо
Отложн.	ѣ + ѣ-ѣ-ѣ-ѣ	ѣс-ѣ + о-ѣ	сѣ + ѣ-ѣ-ѣ-ѣ	сѣ + ѣ-ѣ-ѣ-ѣ
Направ.	ѣ + ѣ-ѣ-ѣс	ѣс-ѣ + о-ѣс	сѣ + ѣ-ѣ-ѣс	сѣ + ѣ-ѣ-ѣс
Дат. карт.	ѣ + ѣ-ѣ-ѣ	ѣс-ѣ + о-ѣ	сѣ + ѣ-ѣ-ѣ	сѣ + ѣ-ѣ-ѣ

და IV.

შიდა ი უკაზატელნოხ მწბოიენი.

ნოე ჩისლო.

<i>თოთზ</i>		
A	px, V	
ჭოძ	ჭჯს	ოს
—	ჭჯს-ქ	ქძ-ქ
ჭოძ-შო	ჭჯს-შო	ქძ-შ
ჭოძ-შქ	ჭჯს-შქ	ქძ-შ-ს
ჭოძ-შს	ჭჯს-შს	[ქძ-შს]
ჭოძ-ს	ჭჯს-ს	ქძ-ს

ოე ჩისლო.

	px		V	
ჭო-ნო	ჭქძ + თქ-თქ	ჭქნ + თქ-თქ	ქნ + თქ-თქ	ქძ + თქ-თქ
—	ჭქძ + თქ-თქ-ქ	ჭქნ + თქ-თქ-ქ	ქნ + თქ-თქ-ქ	ქძ + თქ-თქ-ქ
ჭო-ნ + ი-შო	ჭქძ + თქ-თქ-შ	ჭქნ + თქ-თქ-შ	ქნ + თქ-თქ-შო	ქძ + თქ-თქ-შ
ჭო-ნ + ი-შქ	[ჭქძ + თქ-თქ-შ-ს]	[ჭქნ + თქ-თქ-შ-ს]	ქნ + თქ-თქ-შქ	ქძ + თქ-თქ-შ-ს
ჭო-ნ + ი-შს	ჭქძ + თქ-თქ-შს	ჭქნ + თქ-თქ-შს	ქნ + თქ-თქ-შს	ქძ + თქ-თქ-შს
ჭო-ნ + ი-ს	ჭქძ + თქ-თქ ს	ჭქნ + თქ-თქ-ს	ქნ + თქ-თქ-ს	ქძ + თქ-თქ-ს

Т а б л и ц а V.

Склонение вопросительныхъ и относительныхъ мѣстоименій.

Е д и н с т в е н н о е ч и с л о .

	<i>кто?</i>	<i>что?</i>		<i>который</i>
Им.	ѡо, ѡоб § 45	V	ѡѡ, ѡѡб § 45	бсѡѡ V, бсѡ A, x
Мѣстоим.	ѡо-ѡ	A	ѡѡ, ѡѡб § 45	—
Род.	ѡо-ѡо	—	ѡѡ.ѡс	бсѡѡ-ѡо
Отлож.	ѡо-ѡѡ A, ѡо-ѡѡ-б	ѡѡ-ѡо	ѡѡ.ѡс-ѡо	{ бсѡѡ-ѡѡ-б, бсѡѡ-ѡѡ A
Твор.	ѡо-ѡѡѡ	—	ѡѡ.ѡс-ѡѡѡ	бсѡѡѡ-ѡѡѡ
Направ.	ѡо-ѡѡс	ѡѡ-ѡѡс	ѡѡ.ѡс-ѡѡс	бсѡѡѡ-ѡѡс
Дат. карг.	ѡо-ѡѡѡ	ѡѡ-ѡѡѡ	ѡѡ.ѡс-ѡѡѡ	бсѡѡѡ-ѡѡѡ

М н о ж е с т в е н н о е ч и с л о .

Им.		A		V
Мѣстоим.		бсѡ-б-о		бсѡѡ + ѡѡ-ѡѡѡ
Род.		—		бсѡѡ + ѡѡ-ѡѡѡ-ѡ
Отлож.	Н ѣ т ь	бсѡ-б + о-ѡо		бсѡѡ + ѡѡ-ѡѡѡ-ѡо
Твор.		бсѡ-б + о-ѡѡѡ		бсѡѡ + ѡѡ-ѡѡѡ-ѡѡѡ
Направ.	Н ѣ т ь	бсѡ-б + о-ѡѡѡ		бсѡѡ + ѡѡ-ѡѡѡ-ѡѡѡ
Дат. карг.		бсѡ-б + о-ѡѡс		бсѡѡ + ѡѡ-ѡѡѡ-ѡѡс
		бсѡ-б + о-ѡѡѡ		бсѡѡ + ѡѡ-ѡѡѡ-ѡѡѡ

§ 48. Особенности и непоследовательности склоненія мѣстоименій сводятся къ слѣдующимъ явленіямъ:

а) Въ ед. числѣ Отл. падежъ, рѣдко, именно въ западномъ нарѣчій, преимущественно въ атинскомъ говорѣ, появляется безъ исходнаго б, остатка послѣлога б₀, напр. ჳ₀მ₀-შ₀ А, по х კ₀მ₀-შ₀-ბ.

б) У личныхъ мѣстоименій первыхъ двухъ лицъ: 1) Отл. и Направ. падежи образуются съ помощью особыхъ суффиксовъ, ლე, resp. ლებ для Отлож. и ლა, resp. ლებ для Направ. Появленіе -ლებ въ Направ. есть результатъ смѣшенія двухъ категорій: атинскій говоръ, допустившій это смѣшеніе, съ одной стороны дифференцируетъ Направ. падежъ усиленіемъ основы слогомъ იბ (შ₀იმ + იბ-ლე, შ₀ენ₀ბ + იბ-ლე, ს₀კან₀ბ + იბ-ლე, თ₀ქ₀ან₀ბ + იბ-ლე), съ другой—замѣняетъ специальную форму Отлож. падежа на ლე общимъ образованіемъ, свойственнымъ всѣмъ именамъ на შ₀: შ₀იმ₀შ₀, შ₀ენ₀ბ₀შ₀, ს₀კან₀ბ₀შ₀, თ₀ქ₀ან₀ბ₀შ₀; въ вѣтскомъ говорѣ для этого случая допускается совершенно неумѣстное образованіе на შ₀: ჩ₀იმ₀შ₀, შ₀ენ₀ბ₀შ₀, ს₀კან₀ბ₀შ₀, თ₀ქ₀ან₀ბ₀შ₀, 2) для Направительнаго падежа рядомъ со специальной формой на -ლა въ хопской рѣчи появляется и послѣложное образованіе შ₀-ნი: ჩ₀იმ₀შ₀ენ₀ი, ჩ₀ენ₀ბ₀შ₀ენ₀ი, ს₀კან₀ბ₀შ₀ენ₀ი, თ₀ქ₀ან₀ბ₀შ₀ენ₀ი; 3) мѣстоименный и Дат. картскій падежи не представлены специальными формами, вмѣсто нихъ Им. падежъ и въ ед., и во мн. числѣ.

в) მუშენ въ Отлож. и მუშა въ Направ. сохранилъ хопскій говоръ; вмѣсто перваго Ачар. приводитъ მუშენ, вмѣсто втораго въ архавскомъ подговорѣ я наблюдаю მუშის, по обѣ послѣднія формы собственно произведены отъ притяжательнаго მუში.

г) Сопутственный падежъ въ личныхъ мѣстоименіяхъ образуется съ сохраненіемъ согласнаго исхода Род. въ атинскомъ говорѣ—შ₀იმ₀შ₀-კალა, შ₀ენ₀ბ₀შ₀-კალა, ს₀კან₀ბ₀შ₀-კალა, თ₀ქ₀ან₀ბ₀შ₀-კალა, въ V ჩ₀იმ₀შ₀-კალა, ჩ₀ენ₀ბ₀შ₀-კალა, ს₀კან₀ბ₀შ₀-კალა, თ₀ქ₀ან₀ბ₀შ₀-კალა, соотвѣтственно въ х ჩ₀ენ₀ბ₀შ₀-კალა, ს₀კან₀ბ₀შ₀-კალა, თ₀ქ₀ან₀ბ₀შ₀-კალა, а въ рх ჩ₀ენ₀ბ₀შ₀-კალა при ჩ₀ენ₀ბ₀შ₀-კალა, ს₀კან₀ბ₀შ₀-კალა и т. п., какъ въ „батумскихъ“ говорахъ по

Аҫар. Тотъ же надежъ въ личномъ мѣстоименіи 3-го лица и въ указательныхъ представленъ такъ:

А	У	х
	ед. ч.	
ᶒᶑᶎᶐ-ᶑᶎᶑᶎ	ᶑᶎᶑᶎ-ᶑᶎᶑᶎ	ᶑᶎᶐ-ᶑᶎᶑᶎ
ᶒᶑᶎᶐ-ᶑᶎᶑᶎ.	ᶒᶑᶎᶐ-ᶑᶎᶑᶎ	ᶑᶎᶐ-ᶑᶎᶑᶎ
	мн. ч.	
ᶒᶑᶎᶐ-ᶑᶎᶑᶎ	ᶑᶎᶐᶑᶎᶑᶎ-ᶑᶎᶑᶎ	ᶑᶎᶐᶑᶎᶑᶎ-ᶑᶎᶑᶎ
ᶒᶑᶎᶐ-ᶑᶎᶑᶎ	ᶑᶎᶐᶑᶎᶑᶎ-ᶑᶎᶑᶎ	ᶑᶎᶐᶑᶎᶑᶎ-ᶑᶎᶑᶎ
	рх, У	
	ᶒᶑᶎᶐᶑᶎᶑᶎ-ᶑᶎᶑᶎ, ᶒᶑᶎᶐᶑᶎᶑᶎ-ᶑᶎᶑᶎ рх	

Въ относительныхъ и вопросительныхъ мѣстоименіяхъ:

А	х, У
ᶑᶎᶐᶑᶎᶑᶎ-ᶑᶎᶑᶎ	ᶑᶎᶐᶑᶎ-ᶑᶎᶑᶎ
ᶑᶎᶎᶐᶑᶎ-ᶑᶎᶑᶎ	ᶑᶎᶐᶑᶎᶑᶎᶑᶎ-ᶑᶎᶑᶎ
ᶑᶎᶐᶑᶎ-ᶑᶎᶑᶎ	ᶑᶎᶐᶑᶎ-ᶑᶎᶑᶎ
ᶑᶎᶑᶎᶑᶎᶑᶎ-ᶑᶎᶑᶎ	ᶑᶎᶐᶑᶎ-ᶑᶎᶑᶎ.

е) Во мн. числѣ —

1) рядомъ съ оу сохранялся другой показатель мн. числа б съ именнымъ окончаніемъ о (б-о), правда, только въ А, такъ — ᶒᶑᶎ-бᶐ *эти, они*, ᶒᶑᶎ-бᶐ *тѣ, они*, бᶑ-бᶐ *которые*. Само собою понятно, что сюда же относятся формы: бᶑᶑᶎ-б рх или бᶑᶑᶎ-б *мы*, ᶑᶎᶑᶎᶑᶎ-б *вы*.

2) Показатель мн. числа б появляется и съ тубал-кайнскимъ именнымъ окончаніемъ е (б-е), по одновременно съ оу — въ формѣ съ двумя показателями множественности: ᶒᶑᶎᶐᶑᶎᶑᶎ *эти, здѣшніе*, ᶒᶑᶎᶐᶑᶎᶑᶎ *въ тѣхъ (мѣстахъ)*, бᶑᶑᶎ-о-бᶑᶎ-оу *которые, какіе*.

3) При образованіи мн. числа съ показателемъ оу мѣстоименная тема получаетъ чаще придатокъ оу, съ которымъ складывается основа, такъ —

а) *ᶑᶎᶐ въ сложеніи съ оу Мѣст. пад.: ᶑᶎᶐ + оу-оуᶑᶎ | *они* (Им. нѣтъ).

б) ᶑᶎᶑᶎ [$<$ ᶒᶑᶎᶐ] въ сложеніи съ оу: ᶑᶎᶑᶎ + оу-оуᶑᶎ *эти, они* и ᶑᶎᶑᶎ + оу-оуᶑᶎ (У) *эти, они*.

в) ᶒᶑᶎᶐ или ᶑᶎᶑᶎ въ сложеніи съ оу въ формѣ мн. числа: ᶒᶑᶎᶐ + оу-оуᶑᶎ (рх) *тѣ, они*, ᶑᶎᶑᶎ + оу-оуᶑᶎ (х) *ид.*, ᶑᶎᶑᶎ + оу-оуᶑᶎ (А).

Въ архавскомъ говорѣ рядомъ съ архаичнымъ ჰქმთოვევ ვსტრѣчается и ჰქნ + თჳ-ოვე: при мнѣ два архавца поспорили по вопросу, что правильно: ჰქმ + თჳ-ოვე или ჰქნ + თჳ-ოვე?

ღ) ნსმ въ сложениі съ თჳ: ნსმ + თჳ-ოვე *которые*.

Можно бы думать, что придатокъ თჳ представляетъ основу указательнаго мѣстоименія, сохранившуюся въ ближайше родственномъ мингрельскомъ языкѣ въ значеніи *этотъ*. Но болѣе вѣроятно, что въ слогѣ თჳ, появляющемся только во мн. ч. чанскихъ мѣстоименій, сохранился суффиксъ мн. числа, эквивалентъ картскаго თ (въ мѣстоименіяхъ: სთ, а также — ეთ), и во всѣхъ такихъ случаяхъ мы имѣемъ дѣло опять таки съ двумя показателями множественнаго числа: თჳ и თჳჳ.

§ 49. Притяжательныя мѣстоименія, когда предшествуютъ опредѣляемымъ словамъ, не склоняются (ср. § 28): ნქიმი კოთჳოვეს მოიმ პამამზ, შქიმი კოთჳოვეს А, სკანბი სემი კოთჳოვეს *пальцамъ твоей руки*, ეთჳოვეშ სჳოვემი კოთჳოვეს *пальцамъ ихъ рукъ*.

Когда же они слѣдуютъ за ними, то опредѣляемыя имена остаются неизмѣняемыми, а притяжательныя мѣстоименія склоняются, какъ самостоятельныя прилагательныя:

Им. ნსნს-ნქიმი *моя мать*, ნსნს-შქიმი, ჳჳმს-ნქიმი *мой братъ*, ჳჳმს-შქიმი.

Мѣстоим. ჳჳმს-შქინიქ *нашъ братъ*, ჳჳმს-ნქინიქ, ჳჳმს-შქინიქ.

Род. ეკნს-სკანბიმი *твоей двери*, ჳჳმს-სკანბიმი *твоего брата*.

Отл. თი-მემიშქ *отъ своей головы (отъ себя)*, ნსნს-ნქინიშქ *отъ нашей матери*.

Напр. ონონი-შქინის *въ нашъ домъ*.

Дат. карт. დეღდა-შქიმის *моей работъ*, ნსნს-სკანბის *твоей матери*.

ნსნს-ნქიმიშს (შქიმიშს А) ვიდი *я пошелъ къ своей матери*, ნსნს-სკანბიშს იდი *иди къ твоей матери*, «ჳჳმს-სკანბიშს ქსჳჳჳჳთი *Вт я взялъ у твоихъ братьевъ*» по А ч а р.

Склоняются притяжательныя мѣстоименія и тогда, когда они стоятъ самостоятельно при опущенномъ, но подразумѣваемомъ опредѣляемомъ словѣ: ონონი-ნქიმიშ ეკნს სხე რენ, სმს თქუნსიმი უნს რენ დო ეთჳოვეშიმი ჳითას რენ *дверь моего дома — бѣлая, а*

Предлоги.

§ 52. Предлоги въ глаголахъ занимають первое мѣсто, предшествуя не только спрягаемой темѣ, по и гласнымъ показателямъ породъ или отношенія, а также мѣстоименнымъ префиксамъ. Предлогамъ можетъ предшествовать лишь утвердительный префиксъ ქ (§ 60).

§ 53. Предлоги бываютъ простые и сложные.

а) Простые предлоги:

გა- *прочь.*

გე- *внизъ, низ-*: გვეულერ სვოჯუ ვიივ, ნიივოჯუ.

გო- *вдоль, про-*: გოვეულერ ულიუ, პროხაჯივოჯუ.

დო-, resp. დე- *внизъ.* Этотъ предлогъ, особенно დო часто теряетъ свое самостоятельное значеніе и обращается въ служебную частицу.

ე- *сверху, воз-*: ევეულერ वोივოჯუ, ვიივოჯუ ვერი.

ქე-

б) Сложные предлоги:

ამ- *внутрь, в-*: ამვეულერ იду ვიივრი, ვიივოჯუ.

გამ- *внѣ, вонѣ, вы-*: გამვეულერ იду ვიივ, ვიივოჯუ.

გაღე *внѣ, вонѣ.*

გეღე- *сверху внизъ*: გეღევეულერ იду ვერი ვიივ, ი სიუსკაი.

გეღე- *сверху внизъ*: გეღევეიივოჯუ ი პოსმოტრილ ვიივ ვერი.

გოღე- *пред-*.

დოღე- [დოღე-] *внизъ, внутрь*: დოღევეულერ ვიივრი სიუსკაი.

ეღე- *снизу сверху*: ეღევეულერ იду სიივ ვერი, პიივი.

ქე- *под-*; *вонѣ, прѣчь* (или *сверху?*).

ქეღე-, resp. ქე- *наружу, вы-*: ქეღევეიივ ვიივოჯუ, ქევეიივ.

ქე- *снизу сверху.*

§ 54. Предлогами служатъ также и нѣкоторыя нарѣчія. Такъовы предложныя нарѣчія:

ქე- *туда*, въ направленіи къ третьему лицу: ქევეიივ ი იიივრი *туда*.

მრ- *сюда*, въ направлєніи къ первому лицу: *მრვილი я принесъ сюда.*

მენდა-, მენდე- *туда дальше*, *მენდეჴსანმინან ნაწიში ემი*
туда дальше, *მენდევილამ ისუჴსი* *туда дальше*, *отношу.*

მელე- *туда*: *მელეველურ იდი* *туда.*

მრლე- (მრლრ-) *сюда*: *მრლეველურ იდი* *сюда.*

მეეს- *отсюда* *туда*: *მეესველურ იდი* *отсюда* *туда.*

მრეს- *оттуда* *сюда*: *მრესველურ იდი* *оттуда* *сюда.*

მეშე-.

§ 55. Въ качествѣ предлога выступаетъ и взаимное мѣстоименіе (§ 44) რკრ: ქკვილეს (ქრ რკვილეს) V *ბიმი დრუზ დრუა*, ქკვილდეეს რხ.

Нарѣчія.

§ 56. Особого вниманія заслуживаютъ нарѣчія мѣста, иногда употребляемыя и для выраженія отношенія во времени.

а) Простыя формы нарѣчія малочисленны, таковы — ეო *сверху*, რაიო *снизу*, შქს *въ срединѣ*, *შიური*, რშქენს *въ срединѣ*, დაზი *близъ*, *ოკოლო*, რღინე *раньше*, *передъ.*

б) Многочисленны сложныя нарѣчія —

1) сь ღრ (на вопросъ *оттуда*): *მრღენდრ* *отсюда*, *მელენდრ* *оттуда*, *სვთი* *сторону*; V *ნასუპროთივ*, *ქილენდრ* *сверху*, *წაღენდრ* *снизу*, ჴამდრ *ქილე* *смыше* *этого*, ჴინდრ *მელე* *дальше* *того*, *სვ* *ту* *сторону*,

2) сь ლე: *გალე* *ში*, *ვონ*, *ოჴდელე* *შივ*, *კელე* V *კ*, *ხქინი* *კელე* *მოხთი* *ჴიდი* *კო* *მი*, *ხქინდე* *კელე* *მოხთი* *ხ*, *კელე* *ხ* *პოთი*, *რკელე* V, *მელე* *პო* *ту* *сторону*, *ნა* *თი* *сторон*, *მრლე* *პო* *სი* *сторону*, *ნა* *სეი* *сторон*, *ქილე* *сверх*, *წაღე* *შივ*, *წახლე* *перед*, *მენდრადე* *ადამ*, *далеко*, ჴაქილე (აქილე) *сюда*, ჴექილე (ექილე) *туда*,

3) сь შოე, resp. შოი: *ელაშოე* *რх* *сверх*, *ელაშოი*; *გელაშოე* *რх* *შივ*, *გელაშოი*,

4) сь ხე, resp. ხს: *დღღახე* *შიური*, *შიური*, *ჴეახე* *ნოსა*, *ჴეახეს* *პო* R,

5) съ გური: შქა-გური *самая середина; съ самой середины.*

Эти нарѣчія иногда употребляются какъ послѣлоги, и въ такомъ случаѣ они обыкновенно требуютъ Род.: ჰამუმ ეილე რხ *выше этого*, ამუმ ეილე ხ, ჰამუმ მელე რხ *далше этого*, ამუმ მელე, ჰემუმ მელე რხ.

Предлоги въ глаголахъ.

§ 57. Отъ предлоговъ съ гласными исходами при стеченіи съ гласными характерами породъ или отношенія возникаютъ слѣдующія фонетическія измѣненія:

а) предлоги съ исходомъ *o* передъ слѣдующимъ гласнымъ теряютъ его, оставивъ слѣдъ въ видѣ гласнораздѣльнаго слабого согласнаго ჯ, *გვრ.* ვ, который при послѣдующемъ *o* или *u* исчезаетъ безслѣдно: დო + 'ჯ' + აჭირენ > დვაჭირენ *ему недостаетъ*, დო + 'ჯ' + იბადი > დ-იბადი [вм. დვ-იბადი] *ты состарился* გო + 'ჯ' + ულერ > გ-ულერ [вм. გვ-ულერ] *гуляешь*, მო + ულერ > მ-ულერ;

б) предлоги съ исходомъ *y* передъ слѣдующимъ гласнымъ теряютъ его, оставивъ слѣдъ въ видѣ гласнораздѣльнаго слабого согласнаго ჟ, причемъ звукомъ *ჟ* იотпруется слѣдующее *ა*, *ი*, *ო* или *უ*, напр. ევულერ *поднимаюсь*, იდუ *вверхъ* — 2-е л. ე + 'ჟ' + ულერ > ეულერ, გვეულერ *спускаюсь*, იდუ *внизъ* — 3-е л. გე + 'ჟ' + ულერ > გჟულერ.

§ 58. Крайне своеобразному измѣненію подвергается предложное нарѣчіе მე при стеченіи съ гласными: у вторыхъ и третьихъ лицъ оно замѣняется представкой ნ, напр. მე-ვულერ я *иду туда*, 2-е л. ед. ч. — ნ-ულერ, мн. ч. ნ-ულერთ, 3-е л. ед. ч. — ნ-ულერ, мн. ч. ნ-ულერს, მე-ვობლერ или მევობლერ *приближаюсь*, 2 л. ед. ч. — ნ-ობლერ или ნ-ობლერ, мн. ч. ნ-ობლერთ или ნ-ობლერს, 3 л. ед. ч. — ნ-ობლერს или ნ-ობლერ, мн. ч. ნ-ობლერს или ნ-ობლერს, მე-ვატერ *остръчаюсь*, 2-е л. ед. ч. — ნ-ატერ, мн. ч. ნ-ატერთ, 3-е л. ед. ч. ნ-ატერ, мн. ч. — ნ-ატერს или ნ-ატერს, аор. მე-ვატი, 2 л. ნ-ატი, ნ-ატი, 3 л. ნ-ატე. ნ-ატეს.

§ 59. Предлогъ დო діалектически свое *o*, уподобляя послѣдующему *o*, перерождаетъ въ ე точный перебойный эквива-

лентъ ѡ: ᠳᠡᠵᠢᠨᠪᠦᠰᠦᠨᠠᠨ в.м. ᠳᠡᠵᠢᠨᠪᠦᠰᠦᠨᠠᠨ *будемъ говорить*, ᠳᠡᠪᠣᠵᠣ рх я *былъ* > ᠳᠡᠵᠢᠨ А.

§ 60. Роль предлога играетъ утвердительная частица ꙓ: по смыслу она служитъ для болѣе энергичнаго выраженія даннаго времени, усиливаетъ или подчеркиваетъ совершеніе того или иного дѣйствія или состояніе въ данномъ именно времени, подтверждаетъ его, чаще всего въ аористѣ и въ этомъ времени почти всегда, но также и въ другихъ временахъ. ꙓ предшествуетъ всегда глаголу, полнотѣ его формы, слѣдовательно, и предлогу. Сталкиваясь съ послѣдующимъ гласнымъ, частица усиленія теряетъ гласный исходъ ѡ, напр. ꙓᠡᠪ *есть* в.м. ꙓᠡᠪ, а иногда, подобно ᠳᠡ , уподобляя свое ѡ слѣдующему ѡ, измѣняетъ его въ ꙓ: ꙓꙓ.

Спряжение.

§ 61. Спряжение чанскаго языка, какъ всякаго яфетическаго, основано на сочетаніи тѣхъ или иныхъ темъ съ мѣстоименными частицами, префиксами и суффиксами субъективными и объективными (§ 38).

§ 62. Темами для спряженія служатъ основы глагольныя или именныя въ зависимости отъ того, коренной ли глаголь или отыменный.

§ 63. Глагольная основа бываетъ твердая, когда корень ея состоитъ изъ твердыхъ согласныхъ, плавная, съ плавнымъ ᠳ , resp. ᠳ , также б въ качествѣ послѣдняго коренного, и слабая, если она съ слабымъ согласнымъ, однимъ или болѣе, въ числѣ коренныхъ.

§ 64. Слабые коренные бываютъ различныя (§ 2)—съ з (ᠵ), resp. з , э и т. п.; они занимаютъ различныя мѣста, такъ иногда и 1-ое, напр. ᠳᠡ *расти* — представляетъ слабый корень съ первымъ слабымъ э (туб.-к. $\text{urd} \parallel \text{карт. } \text{zrd}$), иногда 2-ое мѣсто, напр. ᠵᠡᠪ *кв* *убивать* диалектически представляетъ слабый корень съ слабыми вторымъ з и даже первымъ э или э (ᠳᠡᠵᠢᠨ *убивать* ᠣ-ᠳᠡᠵᠢᠨ , resp. ᠳᠡᠵᠢᠨ ᠣ-yilu , ᠳᠡᠵᠢᠨ $\text{il-ums} < *uvil-ums$ *убиваетъ*). Но въ спряженіи приходится считаться лишь съ слабымъ кореннымъ на послѣднемъ мѣстѣ.

§ 65. Коренныхъ глаголовъ сравнительно ограниченное количество. Въ громадномъ большинствѣ это слабыя основы, со слабымъ *з*, *gesp.* *з* въ качествѣ послѣдняго коренного; за утратою слабого *з*, *gesp.* *з* эти глаголы часто бываютъ представлены лишь двумя или даже однимъ кореннымъ:

а) у части ихъ слабый коренной *з*, *gesp.* *з* сохраняется и во вторыхъ временахъ, напр. *ღვ*, *ოვ*, *ნ-თხვ*, *სვ*, *შვ*, *ჩვ*, *ჩქვ*, *წვ.ხვ*, *ჰვ*;

б) у большинства слабый коренной *з*, *gesp.* *з* во вторыхъ временахъ теряется безслѣдно, и изъ трехсогласныхъ корни становятся двухсогласными и даже односогласными, не говоря о возможности исчезновенія и единственнаго наличнаго коренного, напр. въ глаголѣ *ღ*:

1) *двухсогласные корни:*

<i>ბღ</i>	изъ	<i>ბღვ</i>	<i>რვ</i>	изъ	<i>რგვ</i>
<i>ბღ</i>	"	<i>ბღვ</i>	<i>რთ</i>	"	<i>რთვ</i>
<i>გნ</i>	"	<i>გნვ</i>	<i>რჩ</i>	"	<i>რჩვ</i>
<i>კნ</i>	"	<i>კნვ</i>	<i>ტბ</i> (> <i>ტ</i>)	изъ	<i>ტბვ</i> = <i>ოქვ</i>
<i>მტ</i>	"	<i>მტვ</i>	<i>ჩხ</i>	"	<i>ჩხვ</i>
<i>მღ</i>	"	<i>მღვ</i>	<i>ძღ</i>	"	<i>ძღვ</i>
<i>მტქ</i>	"	<i>მტქვ</i>	<i>წბ</i>	"	<i>წბვ</i>
<i>ნტ</i>	"	<i>ნტვ</i>	<i>ჭბ</i>	"	<i>ჭბვ</i>
<i>ნჭ</i>	"	<i>ნჭვ</i>			

2) *односогласные корни:*

<i>ღ</i>	изъ	<i>ღვ</i>	<i>ღ</i>	изъ	<i>ღვ</i>
<i>ღ</i>	"	<i>ღვ</i>	<i>ჟ, resp. [ც]</i>	"	<i>ჟვ, resp. ჰ</i>
<i>ღ, resp. [ც]</i>	"	<i>ღ¹ვ, см. ჟ</i>	<i>ჩ</i>	"	<i>ჩვ</i>
<i>ტ</i>	"	<i>ტვ</i>	<i>ჭ</i>	"	<i>ჭვ</i>

с) у всѣхъ этихъ глаголовъ въ первыхъ временахъ коренной *з*, *gesp.* *з*, находясь послѣ гласнаго, отвердѣваетъ въ *ბ*, *gesp.* *ფ* или *ძ*.

§ 66. Такъ какъ послѣднимъ согласнымъ большинства коренныхъ глаголовъ является слабый *з*, *gesp.* *з*, т. е. звукъ, 1) совпадающій съ парашеннымъ вспомогательнымъ *з*, 2) повторяющій какъ основную его форму, такъ побочныя варіаціи (*ბ* > *ფ*, *ძ*), и

3) подобно ему принимающей на себя ту или иную определенную огласовку времени, то на видъ само спряженіе коренныхъ глаголовъ ничѣмъ не отличается отъ спряженія отыменныхъ, и по сему въ дальнѣйшемъ изложеніи мы не останавливаемся специально на спряженія коренныхъ глаголовъ, не выдѣляемъ ихъ.

Отличія, конечно, имѣются не только по существу, но и формальныя, но они касаются лишь основъ: въ отыменныхъ глаголахъ основы составляютъ непременно цѣлый слогъ, иногда не одинъ, независимо отъ того или иного гласнаго характера времени, въ слабыхъ коренныхъ глаголахъ основу обыкновенно составляютъ одни согласные, иногда всего навсего одинъ коренной согласный.

Единственное отличіе, касающееся самого спряженія, состоитъ въ томъ, что группа коренныхъ глаголовъ съ послѣднимъ кореннымъ з (§ 65, а) обнаруживаетъ его во вторыхъ временахъ: н. ᠔ᠭᠢᠵᠤ *кладу*, аор. ᠔ᠭᠢᠵᠤ .

§ 67. Основы отыменныхъ глаголовъ въ чанскомъ языкѣ мертвыя или неподвижныя, различныя застывшія формы тѣхъ или иныхъ корней. Отыменные глаголы не обнаруживаютъ подвижности или способности внутренней перегласовки, лежащей въ основѣ различія настоящей и аористной темъ въ яфетическомъ спряженіи. Перегласовка сохраняется и въ этихъ глаголахъ, но ей подвергается не сама основа, а наращаемый вспомогательный глаголъ. Такимъ образомъ въ чанскомъ языкѣ господствуетъ спряженіе съ помощью наращаемаго вспомогательнаго глагола.

§ 68. Нарощаемыхъ вспомогательныхъ глаголовъ въ чанскомъ три: ᠔/з *дѣлать*, ᠖ *быть*, *существовать*, ᠘ *существовать*.

а) ᠔/з *дѣлать*. Губной коренной представленъ двойко въ зависимости отъ мѣста: послѣ гласнаго онъ—твердый ᠔ , а послѣ согласнаго—слабый з ; кромѣ того, твердый ᠔ разбивается на діалектическія разновидности ᠵ и ᠔ : первая—восточная (x), вторая—западная (AV). Архангелскій ᠔ едва-едва слышенъ: въ А иногда при записываніи приходилось колебаться между ᠔ и ᠵ , а въ х между ᠵ и ᠔ . Въ общемъ если ᠔ и встрѣчается, то крайне рѣдко; наличие его преувеличивали

прежніе изслѣдователи, не только Ачарянъ, въ этой подробности не обладающій нужною чуткостью слуха, но и Rosen. δ/γ *дылатъ*, — остатокъ трехсогласнаго яфетическаго корня ϵby || ϵby , въ чанскомъ представленнаго самостоятельно въ видѣ двухсогласнаго $\gamma\delta kv$, мѣстами односогласнаго $z v$ ($< \epsilon v$), причемъ въ говорахъ западнаго нарѣчія часто исчезаетъ и этотъ послѣдній пережитокъ корня (§ 108).

b) ϵ , казалось бы, есть остатокъ слабаго трехсогласнаго корня ϵyz *существовать*. Этотъ корень въ чанскомъ, какъ и въ другихъ яфетическихъ языкахъ, встрѣчается самостоятельно (§ 109); но такъ какъ плавный звукъ ϵ въ тубал-каинской группѣ бываетъ эквивалентомъ картскаго ϵ , то чан. ϵ можетъ оказаться остаткомъ другого слабаго трехсогласнаго корня, именно hvl [туб.-к. ϵvr] $< hvn$ (|| hvy);

c) υ *существовать* — остатокъ слабаго трехсогласнаго корня ϵys .

§ 69. Существенное значеніе имѣеть для чанскаго спряженія δ/γ съ его закономѣрными діалектными (δ , γ) разновидностями. Отъ него образуются —

a) причастная форма дѣйствительнаго залога

1) $katl$ — $*\epsilon by$: δ (AV) и γ (x);

2) $kutl$ — $*\epsilon by$: $\gamma\delta$ (AV) и $\gamma\gamma$ (x), а съ перебоємъ γ въ $\circ$ въ восточномъ нарѣчіи еще: $\circ\gamma$ (x).

b) Причастіе страдательнаго залога $ktil$ — $*\epsilon vil$: $\gamma\circ$; въ наращенномъ состояніи эта форма теряетъ и послѣдній коренной z , и вм. $\gamma\circ$ налицо въ состояніи наращенія лишь $\circ$ (ср. впрочемъ и самостоятельно, § 108).

c) 3-ье лицо ед. ч. аориста, гдѣ обще-яфетическій характеръ s , стекаясь съ кореннымъ z нашего глагола ($z^s < \epsilon va$), образуетъ закономѣрно ϵ , что въ чанскомъ успѣло замутиться въ γ .

§ 70. Остальнымъ наращаемымъ вспомоgetельнымъ принадлежатъ

a) отъ ϵ *существовать* —

1) причастная форма $\Gamma kt^1 el$ страдательнаго залога ($*\epsilon uer$ или $*hvel$, см. § 68, b), гдѣ гласный характеръ есть тубал-каинскій эквивалентъ яфетическаго i , сохранившася и въ картскомъ: γ^{ϵ} (карт. $\circ\epsilon$),

2) причастная форма 'kt'ul страдательного залога (*суит или *hvul): ꞗꞗ (карт. ꞗꞗ),

b) отъ ꞗ *существовать* только и есть, что форма 'k'atl: ꞗꞗ (< *cays) *сущий, есть*.

§ 71. У чапскихъ глаголовъ два строя, субъективный и объективный.

Спряжение глаголовъ субъективнаго строя.

§ 72. Спряжение субъективнаго строя бываетъ абсолютное, безъ выраженія въ формѣ глагола какого-либо отношенія къ объекту, или относительное, съ выраженіемъ такого отношенія при помощи объективныхъ мѣстоименныхъ частицъ (§ 97). Абсолютныя формы субъективнаго строя спрягаются съ помощью однихъ субъективныхъ мѣстоименныхъ частицъ (§ 38).

§ 73. Въ субъективныхъ мѣстоименныхъ частивцахъ —

a) для 1-го лица имѣются двѣ основныя разновидности префикса, ꞗ передъ гласнымъ и ꞗ передъ согласнымъ, напр. ꞗ-ꞗꞗ ꞗ *есмы*. ꞗ-ꞗꞗꞗ ꞗ *быю*.

1) Нарушеніе этой двойственности префикса 1-го лица наблюдается въ восточномъ говорѣ (V, рх) западнаго нарѣчія: здѣсь ꞗ ꞗꞗꞗ вовсе, и передъ гласнымъ его вытѣснилъ твердый согласный ꞗ, напр. ꞗ-ꞗꞗꞗ ꞗ *есмы*.

2) Въ обѣихъ нарѣчіяхъ твердый согласный ꞗ, стекаясь непосредственно съ согласными, уподобляется имъ: при среднемъ онъ становится среднимъ ꞗꞗ, при глухомъ, особенно гортанномъ ꞗ или ꞗ — глухимъ ꞗꞗ, напр. ꞗꞗꞗꞗ ꞗ ꞗꞗꞗ ꞗ *копаю*, ꞗꞗꞗꞗ (> ꞗꞗꞗꞗ > ꞗꞗꞗꞗꞗ в. м. ꞗ + ꞗꞗꞗꞗ) ꞗ ꞗꞗꞗꞗꞗ, ꞗꞗ (> ꞗꞗꞗ > ꞗꞗꞗꞗꞗ в. м. ꞗ + ꞗꞗꞗꞗ) ꞗ *сдѣлалъ*.

3) Въ атинскомъ говорѣ звонкій ꞗ слышенъ весьма близко къ ꞗꞗ, и въ нѣкоторыхъ случаяхъ, по всей видимости, имъ и замѣщается, напр. ꞗꞗꞗꞗ ꞗ ꞗꞗꞗꞗ.

Въ ꞗꞗꞗꞗꞗ, впрочемъ, появленіе ꞗ в. м. ꞗ объясняется скорѣе стеченіемъ ꞗ съ ꞗ, нарастающимъ на ꞗ: *ꞗꞗꞗꞗꞗ (§ 73, 5), но и въ другихъ случаяхъ слышался ꞗ, хотя часто нельзя было рѣшить по слуху, имѣемъ ли ꞗ или ꞗ, напр. ꞗꞗꞗꞗꞗ или ꞗꞗꞗꞗꞗ А, ꞗꞗꞗꞗꞗꞗꞗꞗ или ꞗꞗꞗꞗꞗꞗꞗ А. Иногда и въ V встрѣчались мы съ такимъ затрудненіемъ при выборѣ между ꞗ и ꞗꞗ, напр. ꞗꞗꞗꞗꞗꞗ ꞗꞗꞗꞗꞗꞗ.

4) Если спрягаемая тема начинается губнымъ, мѣстоименный префиксъ, показатель 1-го лица, опускается, и тогда формы первыхъ лицъ совпадаютъ съ формами вторыхъ лицъ: ბსბ *бита*—1 л. ед. ч. ბსბოვ , 2 л. ед. ч. ბსბოვ , 1 л. мн. ч. ბსბოვთ , 2 л. мн. ч. ბსბოვთ . Иногда въ такихъ случаяхъ префиксъ ბ вносится внутрь основы, напр. ბეკვლ —п. ბე-ბ-კვლსმ *рукаю*.

5) Основы съ начальнымъ ბ въ первыхъ лицахъ довольствуются замѣною ბ губнымъ მ : ბკვლ —п. მკ-მკვლემ *полю*.

б) Изъ двухъ разновидностей суффикса 3-го лица ед. ч. господствующею является, въ дѣйствительномъ залогѣ исключительно, картская форма ს , внесенная въ чанскій языкъ, какъ и въ мингрельскій, по всей вѣроятности, подъ влияніемъ грузинскаго языка, напр. წახედა-ს *пишетъ*; что же касается тубал-каинской формы ბ , она сохраняется въ спряженіи лишь страдательнаго залога, куда примыкаютъ и средніе глаголы, какъ напр. წებ *есть* (§ 109).

Суффиксъ ს разъ появляется и съ гласнымъ исходомъ ჟ , именно въ глаголѣ ს-ბ или ს-ბჟ , на атинскомъ говорѣ означающемъ *есть* (§ 109); быть можетъ, этотъ суффиксъ — переживание характера Им. падежа, въ видѣ სჟ .

ДѢЙСТВИТЕЛЬНЫЙ ЗАЛОГЪ.

§ 74. Изъ двухъ залоговъ, дѣйствительнаго и страдательнаго, полнѣе развитъ дѣйствительный. Онъ спрягается съ наращеннымъ вспомогательнымъ ბ/ვ .

Породы и времена.

§ 75. Въ дѣйствительномъ залогѣ четыре породы.

§ 76. Какъ и въ каждомъ яфетическомъ языкѣ породы различаются по гласнымъ характерамъ: I-я порода отличается отсутствіемъ такого гласнаго, напр. ბეკვლსმ я *пою* или ბეკვლემ V я *пишу*; гласный характеръ II-й породы— ო , въ атинскомъ говорѣ осложняемый согласнымъ ბ (ობ), напр. ბიეკვლსმ V я *пою у себя*, ვინეკვლემ A я *пишу для себя*, ბიეკვლემ рх *id.*; гласный характеръ III-й породы— ე , тубал-каинскій эквивалентъ обще-яфетическаго s , чисто сохранившагося въ картской группѣ,

напр. *зə-ə-ə-ə-ə-ə-ə-ə я разстилаю, зə-ə-ə-ə-ə-ə я зажигаю*; гласный характер IV-й породы тотъ же звукъ ə, но при этомъ въ ней тема — съ наращеннымъ вспомогательнымъ ə-ə (§ 98) во временахъ обьихъ группъ, напр. *зə-ə-ə-ə-ə-ə-ə-ə А я заставляю писать, ə-ə-ə-ə-ə-ə-ə-ə рх id.*

При образовании III-й породы некоторые глаголы къ основъ своей прибавляютъ придатокъ ə-ə, напр. *ə-ə-ə-ə-ə-ə-ə-ə III-я пор. зə-ə-ə-ə-ə-ə-ə-ə ə-ə-ə-ə-ə-ə-ə-ə пилаю, укрожаю.*

Въ остальномъ спряженіе глаголовъ по II-й, III-й и IV-й породамъ происходитъ по образцамъ I-й породы, какъ можно видѣть въ примѣрахъ.

Надо только отмѣтить, что въ атинскомъ говорѣ гласные характеры породъ ə и ə, получая наращеніе б, звучатъ ə-ə и ə-ə, а въ архавскомъ подговорѣ вицскаго говора они появляются въ чистомъ видѣ.

§ 77. Основные времена въ чанскомъ языкѣ раздѣляются на двѣ группы. Первую группу составляютъ главное — настоящее и производное отъ него — прошедшее несовершенное (см. также желательное, геср. повелительное, § 94), вторую группу составляютъ главное — аористъ и производныя отъ него — сослагательное и будущее.

§ 78. Третья группа, прош. совершенное и давнопрошедшее, не чужда чанскому, но въ немъ эти времена получаютъ рѣдкое примѣненіе. Образование же ихъ обычное, судя по уловленнымъ мною пока формамъ прош. совершеннаго: 3-е лице страд. залога сочетается съ объективнымъ префиксомъ Род. падежа (ср. § 99), напр. *ə-ə-ə-ə-ə-ə-ə-ə я учился.*

Когда чанскіе глаголы будутъ дослѣдованы вполне, къ третьей группѣ придется отнести и формы съ ə-ə, геср. ə-ə-ə-ə-ə-ə (§ 109), въ частности прош. совершенное страдат. залога, образованное описательно присоединеніемъ названныхъ словъ къ причастию въ усѣченной формѣ: *ə-ə-ə-ə-ə-ə-ə-ə (< ə-ə-ə-ə-ə-ə-ə-ə) онъ полинялъ, ə-ə-ə-ə-ə-ə-ə-ə (< ə-ə-ə-ə-ə-ə-ə-ə) онъ засохъ.*

ə-ə-ə-ə-ə-ə-ə-ə присоединяется и къ аористу для придачи особаго оттѣнка: *ə-ə-ə-ə-ə-ə-ə-ə ты тогда былъ, ə-ə-ə-ə-ə-ə-ə-ə онъ тогда былъ.*

§ 79. Раздѣленіе основныхъ временъ на двѣ группы зависитъ

отъ различія темъ главныхъ времемъ, настоящаго и аориста: настоящая тема — активна, аористная — пассивна. Въ обоихъ случаяхъ, однако, это существенное различіе достигается перегласовкою не глагольной основы, за исключеніемъ коренныхъ глаголовъ съ послѣднимъ согласнымъ *з* (§ 65), а наращаемаго вспомогательнаго, въ настоящемъ *сд*, resp. *соз*, или *гд*, resp. *ггз* (§ 69, а), напр. *ბჟჳსდ V порю* или *ბჟჳსგდ AV* или *ბჟჳსგგз я пишу*, въ аор. *о* (вм. *зо*, § 69, b), напр. *ბჟჳსო V я написалъ* (букв. *мнѣ*, resp. *мною написанъ*).

Спряженіе и классы.

§ 80. Въ чанскомъ языкѣ одно спряженіе: всѣ глаголы въ немъ образуютъ аор. съ характеромъ *о*, показателемъ страдательнаго залога, все равно, огласованъ ли имъ самъ основной глагольный корень или, что болѣе обычно, лишь наращенный вспомогательный глаголъ въ составѣ спрягаемой темы (§ 69, b).

Изъ трехъ спряженій, подлежащихъ въ грузинскомъ, чанскій такимъ образомъ сохранилъ одно III-ье спряженіе.

§ 81. Въ чанскомъ спряженіи два основныхъ класса: настоящее время имѣетъ въ дѣйствительномъ залогѣ или характеръ *з*, или характеръ *г*, воспринимаемые слабымъ кореннымъ или наращеннымъ вспомогательнымъ *д*, resp. *оз*: *-сд*, resp. *-соз*, или *-гд*, resp. *-ггз* (69, а).

Такимъ образомъ изъ пяти классовъ дѣйствительнаго залога, существующихъ грузинскому въ одномъ изъ спряженій, въ чанскомъ представлены 1-й или а-классъ и 3-й или о-классъ, съ замутненіемъ *о* въ *г* въ чанскомъ ставшій и-классомъ.

Примѣчаніе. Нѣсколько глаголовъ какъ будто сохраняютъ первоначальный видъ 2-го класса съ чистымъ характеромъ *о*, но въ этомъ *о* легче усмотрѣть діалектическое явленіе (§ 82, d).

§ 82. Рядомъ съ основными классами въ чанскомъ языкѣ имѣются и побочные, но они или встрѣчаются въ исключительныхъ глаголахъ, или представляютъ діалектическое видоизмѣненіе одного изъ основныхъ классовъ.

а) Есть классъ безъ гласнаго характера: его отличаетъ образованіе настоящаго времени безъ наращеннаго вспомогатель-

наго и вообще безъ специальной огласовки, точно на лицо 5-й классъ I-го параллельнаго грузинскаго спряженія, но по этому побочному классу спрягаются исключительно плавныя основы съ послѣднимъ кореннымъ *ც* или *ლ*, иногда *ბ* при предшествующемъ гласномъ, напр. *სვინი*, *ბინი*, *სხვისი*, *სელ*: II-я пор. п. вр. *ვინისი ივნილაო*, *ვინისი იყო*, *სხვისი ივრო*, *სელი რადუოსი*.

b) Въ восточномъ нарѣчій, судя по хопскому говору, довольно часто встрѣчается настоящее время съ характеромъ *o*, напр. *გოგონა ივნილთუ* *тяну*.

Однако въ данномъ случаѣ мы отнюдь не имѣемъ дѣла съ i-классомъ, равноцѣпнымъ 4-му классу грузинскаго спряженія. Въ хопскомъ говорѣ существуетъ позднѣйшій перебой и въ *i*, и въ хопской формѣ съ *o* на лицо лишь позднѣйшее діалектическое видоизмѣненіе болѣе древней формы съ *u*.

c) Въ восточномъ нарѣчій, такъ въ хопскомъ говорѣ, мы слышали настоящее время съ наращеннымъ вспомогательнымъ *ივ*, напр. *ვარკვილთუ ხვართაო*, *ვარკვილთუ ვივნილთაო ვარკვილთაო*. Весьма вѣроятно, е-классъ въ чанскомъ возникъ подъ картскимъ вліяніемъ. Восточнаго по огласовкѣ происхожденія и классъ на *u* въ западномъ нарѣчій, представленный глаголомъ *ვარკვილთაო ნადუოსი* V, *მეშინებდა* A.

d) Столь же рѣдко всплывалъ классъ-*o*: *ბინისილთუ* *х смотрю*, *ვარკვილთაო* *ვარკვილთაო* V *люблю*, *ბეგონისილთაო* *я голоденъ*. Эта разновидность, быть можетъ, какъ къ источнику, восходитъ къ вицскому подговору: здѣсь и въ другихъ случаяхъ *o* появляется вм. *u*.

§ 83. Для образованія абсолютныхъ формъ спряженія субъективнаго строя берется глагольная тема настоящая или аористная, и въ дѣйствительномъ залогѣ

a) къ пей приставляются извѣстныя уже намъ субъективныя мѣстоименныя частицы (§ 38), въ первыхъ лицахъ временъ обѣихъ группъ префиксъ, въ третьемъ лицѣ ед. ч. суффиксъ *ლ* кромѣ аориста и прошедшихъ временъ, гдѣ 3-е лицо ед. числа заканчивается всегда огласовкою *u* (§ 69, c);

b) во мн. числѣ, кромѣ того, оформленныя въ отношеніи

лица темы получаютъ въ качествѣ суффикса показатель множественности, въ 1-мъ и 2-мъ лицахъ *т*, въ 3-мъ *б*, resp. *сб*, *пб* и т. п., кромѣ аориста, гдѣ всегда *-п* (§ 70, b).

Главныя времена.

§ 84. Такимъ образомъ спряженіе главныхъ временъ по всеѣмъ классамъ и породамъ дѣйствительнаго залога происходитъ такъ:

въ дѣйствительномъ залогѣ отъ основъ *ჟვარ* корня *ჟვრ* *пороть*, *ჭარ* корня *ჭრ* *писать*, *ღვარ* корня *ღვრ* *промокать*, *ვ* *разводить огонь*.

Наст.

а - классъ

и - классъ.

V	V	X
I-я пор.	I-я пор.	I-я пор.
ед. ч.	ед. ч.	ед. ч.
ბ-ჟვარამ	ბ-ჭარემ	ბ-ჭარეფ
ჟვარამ	ჭარემ	ჭარეფ
ჟვარამ-ს	ჭარემ-ს	ჭარეფ-ს
მნ. ч.	მნ. ч.	მნ. ч.
ბ-ჟვარამ-თ	ბ-ჭარემ-თ	ბ-ჭარეფ-თ
ჟვარამ-თ	ჭარემ-თ	ჭარეფ-თ
ჟვარამ-სნ	ჭარემ-სნ	ჭარეფ-სნ
II-я пор.	II-я пор.	II-я пор.
ед. ч.	A	X
ვ-იღვარამ	ვ-ინჭარემ	ვ-იჭარეფ
იღვარამ	ინჭარემ	იჭარეფ
იღვარამ-ს	ინჭარემ-ს	იჭარეფ-ს
მნ. ч.	მნ. ч.	მნ. ч.
ვ-იღვარამ-თ	ვ-ინჭარემ-თ	ვ-იჭარეფ-თ
იღვარამ-თ	ინჭარემ-თ	იჭარეფ-თ
იღვარამ-სნ	ინჭარემ-სნ	იჭარეფ-სნ.

МН. Ч.	МН. Ч.	МН. Ч.
ბჟვანამ-ტი-თ	ბჟანემ-ტი-თ	ბჟანეფ-ტი-თ
ჟვანამ-ტი-თ	ჟანემ-ტი-თ	ჟანეფ-ტი-თ
ჟვანამ-ტეს	ჟანემ-ტეს	ჟანეფ-ტეს
II-я пор.	II-я пор.	III-я пор.
A		
ед. Ч.	ед. Ч.	ед. Ч.
ვიღვანამ-ტი	ვინჟანემ-ტი	ვოგვანამ-ტი
იღვანამ-ტი	ინჟანემ-ტი	ოგვანამ-ტი
იღვანამ-ტიჟ	ინჟანემ-ტიჟ	ოგვანამ-ტიჟ
МН. Ч.	МН. Ч.	МН. Ч.
ვიღვანამ-ტი-თ	ვინჟანემ-ტი-თ	ვოგვანამ-ტი-თ
იღვანამ-ტი-თ	ინჟანემ-ტი-თ	ოგვანამ-ტი-თ
იღვანამ-ტეს	ინჟანემ-ტეს	ოგვანამ-ტეს

§ 86. Характеръ сослагательнаго, какъ во всѣхъ яфетическихъ языкахъ, гласный *з*, который присоединяется къ аористной темѣ, напр. отъ аор. ბჟანო я написалъ.

Сослагат.		
I-я пор.	II-я пор.	III-я пор.
ед. Ч.	ед. Ч.	ед. Ч.
ბ-ჟანს, A მჟანს	ვ-ინჟანს	ვ-ოგვანს
ჟანს	ინჟანს	ოგვანს
ჟანს-ს	ინჟანს-ს	ოგვანს-ს
МН. Ч.	МН. Ч.	МН. Ч.
ბ-ჟანს-თ, A მ-ჟანს-თ	ვ-ინჟანს-თ	ვ-ოგვანს-თ
ჟანს-თ	ინჟანს-თ	ოგვანს-თ
ჟანს-ს	ინჟანს-ს	ოგვანს-ს

§ 87. Отъ сослагательнаго склоненія въ свою очередь производятся два времени, прошедшее сослагательное и будущія времена:

а) для производства прошедшаго сослагательнаго отъ сослагательнаго достаточно прибавить суффиксъ ტ съ тѣми надбавками ი (ტი), უ (ტუ) и ეს (ტეს) въ различныхъ лицахъ,

какія были указаны при описаніи прошедшаго несовершеннаго (§ 85):

прош. сослагат.

I-я пор.	II-я пор.	III-я пор.
ед. ч.	ед. ч.	ед. ч.
ò-ꞑꞑꞑꞑ-ꞑꞑ, A ꞑ-ꞑꞑꞑꞑ-ꞑꞑ	ꞑꞑ-òòꞑꞑꞑꞑ-ꞑꞑ	ꞑꞑ-ꞑꞑ ꞑꞑꞑ-ꞑꞑ
ꞑꞑꞑꞑ-ꞑꞑ	òòꞑꞑꞑꞑ-ꞑꞑ	ꞑꞑ ꞑꞑꞑ-ꞑꞑ
ꞑꞑꞑꞑ-ꞑꞑꞑ	òòꞑꞑꞑꞑ-ꞑꞑꞑ	ꞑꞑ ꞑꞑꞑ-ꞑꞑꞑ
мн. ч.	мн. ч.	мн. ч.
ò-ꞑꞑꞑꞑ-ꞑꞑ-ꞑꞑ, A ꞑ-ꞑꞑꞑꞑ-ꞑꞑ-ꞑꞑ	ꞑꞑ-òòꞑꞑꞑꞑ-ꞑꞑ-ꞑꞑ	ꞑꞑ-ꞑꞑ ꞑꞑꞑ-ꞑꞑ-ꞑꞑ
ꞑꞑꞑꞑ-ꞑꞑ-ꞑꞑ	òòꞑꞑꞑꞑ-ꞑꞑ-ꞑꞑ	ꞑꞑ ꞑꞑꞑ-ꞑꞑ-ꞑꞑ
ꞑꞑꞑꞑ-ꞑꞑꞑ	òòꞑꞑꞑꞑ-ꞑꞑꞑ	ꞑꞑ ꞑꞑꞑ-ꞑꞑꞑ

b) что касается будущаго и условнаго или будущаго параллельнаго, то они образуются различно въ западномъ и восточномъ нарѣчіяхъ —

A) въ западномъ нарѣчіи

1) для производства простаго будущаго времени къ сослагательному придается частица ꞑꞑ во всѣхъ лицахъ кромѣ 3-го мн. числа, гдѣ вм. ꞑꞑ появляется б, причемъ согласные звуки въ исходѣ спрягаемой части (ꞑ, ꞑ, б) при стеченіи съ согласнымъ б неизмѣняемой надбавки ꞑꞑ или б принимаютъ тубал-кайнское именное окончаніе ꞑ (ꞑꞑ, ꞑꞑ, бꞑ).

Будущ.

I-я пор.	II-я пор.	III-я пор.
ед. ч.	ед. ч.	ед. ч.
ò-ꞑꞑꞑꞑ-ꞑꞑ, A ꞑ-ꞑꞑꞑꞑ-ꞑꞑ	ꞑꞑ-òòꞑꞑꞑꞑ-ꞑꞑ	ꞑꞑ-ꞑꞑ ꞑꞑꞑ-ꞑꞑ
ꞑꞑꞑꞑ-ꞑꞑ	òòꞑꞑꞑꞑ-ꞑꞑ	ꞑꞑ ꞑꞑꞑ-ꞑꞑ
ꞑꞑꞑꞑꞑꞑ-ꞑꞑ	òòꞑꞑꞑꞑꞑꞑ-ꞑꞑ	ꞑꞑ ꞑꞑꞑꞑꞑꞑ-ꞑꞑ
мн. ч.	мн. ч.	мн. ч.
ò-ꞑꞑꞑꞑꞑꞑ-ꞑꞑ, A ꞑ-ꞑꞑꞑꞑꞑꞑ-ꞑꞑ	ꞑꞑ-òòꞑꞑꞑꞑꞑꞑ-ꞑꞑ	ꞑꞑ-ꞑꞑ ꞑꞑꞑꞑꞑꞑ-ꞑꞑ
ꞑꞑꞑꞑꞑꞑ-ꞑꞑ	òòꞑꞑꞑꞑꞑꞑ-ꞑꞑ	ꞑꞑ ꞑꞑꞑꞑꞑꞑ-ꞑꞑ
ꞑꞑꞑꞑꞑꞑ-ꞑꞑ	òòꞑꞑꞑꞑꞑꞑ-ꞑꞑ	ꞑꞑ ꞑꞑꞑꞑꞑꞑ-ꞑꞑ

Къ нѣкоторымъ лицамъ имѣются параллельныя формы: а) въ живой рѣчи, особенно въ вице-архавскомъ говорѣ, 3-е лицо ед.

со спряженіемъ основного глагола, причеиъ однако основной глаголъ измѣняется по лицамъ, но не по числамъ, и потому во мн. ч. онъ появляется въ формахъ ед. числа:

буд.		
I-я пор.	II-я пор.	III-я пор.
ед. ч.	ед. ч.	ед. ч.
б-ꣳꣳꣳ-մոնԷն	ց-ոꣳꣳꣳ-մոնԷն	ց-Էꣳꣳ-մոնԷն
ꣳꣳꣳ-ըոնԷն	ոꣳꣳꣳ-ըոնԷն	Էꣳꣳ-ըոնԷն
ꣳꣳꣳս-ղնԷն	ոꣳꣳꣳս-ղնԷն	Էꣳꣳս-ղնԷն
мн. ч.	мн. ч.	мн. ч.
б-ꣳꣳꣳ-մոնԷնսն	ց-ոꣳꣳꣳ-մոնԷնսն	ց-Էꣳꣳ-մոնԷնսն
ꣳꣳꣳ-ըոնԷնսն	ոꣳꣳꣳ-ըոնԷնսն	Էꣳꣳ-ըոնԷնսն
ꣳꣳꣳս-ղնԷնսն	ոꣳꣳꣳս-ղնԷնսն	Էꣳꣳս-ղնԷնսն

2) Для образованія условнаго времени въ восточномъ же нарѣчій съ сослагательнымъ сочетается опять таки глаголъ *хотѣть* въ формѣ 3-го лица ед. числа въ ед. ч. и мн. числа во мн. ч., но прошедшаго несовершеннаго — մոն-Եղյ *я хотѣлъ*, *мнѣ нужно было*, մոն-Եղիս *мы хотѣли*, *намъ нужно было*.

Условн.		
I-я пор.	II-я пор.	III-я пор.
ед. ч.	ед. ч.	ед. ч.
бꣳꣳꣳ-մոնԵղյ	ցոꣳꣳꣳ-մոնԵղյ	ցԷꣳꣳ-մոնԵղյ
ꣳꣳꣳ-ըոնԵղյ	ոꣳꣳꣳ-ըոնԵղյ	Էꣳꣳ-ըոնԵղյ
ꣳꣳꣳս-ղնԵղյ	ոꣳꣳꣳս-ղնԵղյ	Էꣳꣳս-ղնԵղյ
мн. ч.	мн. ч.	мн. ч.
бꣳꣳꣳ-մոնԵղիս	ցոꣳꣳꣳ-մոնԵղիս	ցԷꣳꣳ-մոնԵղիս
ꣳꣳꣳ-ըոնԵղիս	ոꣳꣳꣳ-ըոնԵղիս	Էꣳꣳ-ըոնԵղիս
ꣳꣳꣳս-ղնԵղիս	ոꣳꣳꣳս-ղնԵղիս	Էꣳꣳս-ղնԵղիս

Повелительное наклоненіе.

§ 88. Чанскій языкъ не имѣетъ спеціального образованія для повелительнаго наклоненія. Для выраженія этого наклоненія въ утвердительномъ предложеніи берутся вторыя лица аориста,

въ отрицательномъ—отрицаніе *მე* съ вторыми лицами настоящаго времени, причеиъ за гласнымъ *ე* отрицанія передъ согласнымъ глагола появляется *ბ*.

Повел. наклон.

п о л о ж и т е л ь н о е.

I-я пор.	II-я пор.	III-я пор.
ед. ч.	ед. ч.	ед. ч.
2 л. <i>ჴსტო</i>	<i>იბჴსტო, რხ იჴსტო</i>	<i>ეგჴსო</i>
мн. ч.	мн. ч.	мн. ч.
2 л. <i>ჴსტოთ</i>	<i>იბჴსტოთ, რხ იჴსტოთ</i>	<i>ეგჴსოთ</i>

о т р и ц а т е л ь н о е

I-я пор.	II-я пор.	III-я пор.
ед. ч.	ед. ч.	ед. ч.
зап.	вост.	
2 л. <i>მე (А მე-ბ) ჴსტეძე</i>	<i>მე ჴსტეჟე</i>	<i>მეთ იბჴსტეძე</i> и т. д.
мн. ч.	мн. ч.	
2 л. <i>მე (А მე-ბ) ჴსტეძეთ</i>	<i>მე ჴსტეჟეთ</i>	<i>მეთ იბჴსტეძეთ</i> и т. д.

Для выраженія тѣхъ же, особенно же другихъ лицъ повелит. наклоненія какъ въ утвердительномъ, такъ въ отрицательномъ предложеніи употребляются соответственныя формы сослагательнаго наклоненія, напр. *მე ხსტათ ნე კოპაითე, ჴსტებ რხ ნუსთ ინი ნიშუთჲ*.

§ 89. Первые изслѣдователи въ парадигмы спряженія особо внесли отрицательныя формы всѣхъ временъ, но на дѣлѣ, кромѣ повелительнаго, ни одно время или наклоненіе не отличаетъ отрицательной формы отъ положительной формы глагола. Отрицательной частицею служить во всѣхъ временахъ кромѣ повелительнаго *ჴსტ*, resp. *ჴს* или усиленная ея форма *ჴსტოთ*, resp. *ჴს-თო*, а также *ჴსთე* в.м. *ჴსთო*, напр.

НАСТ.

А	рх	У	х
ꠘꠠꠞ ꠘꠞꠠꠞꠞ	ꠘꠠꠞ ꠘꠞꠠꠞꠞ	ꠘꠠ ꠘꠞꠠꠞꠞ	ꠘꠠ ꠘꠞꠠꠞꠞꠞ
ꠘꠠꠞ ꠞꠠꠞꠞꠞ	ꠘꠠꠞ ꠞꠠꠞꠞꠞ	ꠘꠠ ꠞꠠꠞꠞꠞ	ꠘꠠꠞ ꠞꠠꠞꠞꠞꠞ
ꠘꠠꠞ ꠞꠠꠞꠞꠞꠞ	ꠘꠠꠞ ꠞꠠꠞꠞꠞꠞ	ꠘꠠ ꠞꠠꠞꠞꠞꠞ	ꠘꠠꠞ ꠞꠠꠞꠞꠞꠞꠞ
и т. д.	и т. д.	и т. д.	ꠘꠠ ꠘꠞꠠꠞꠞꠞꠞꠞ и т. д.

ПРОШ. НЕС.

ꠘꠠꠞ ꠘꠞꠠꠞꠞꠞꠞꠞ	ꠘꠠꠞ ꠘꠞꠠꠞꠞꠞꠞꠞ	ꠘꠠ ꠘꠞꠠꠞꠞꠞꠞꠞ	ꠘꠠ ꠘꠞꠠꠞꠞꠞꠞꠞꠞ
ꠘꠠꠞ ꠞꠠꠞꠞꠞꠞꠞ	ꠘꠠꠞ ꠞꠠꠞꠞꠞꠞꠞ	ꠘꠠ ꠞꠠꠞꠞꠞꠞꠞ	ꠘꠠꠞ ꠞꠠꠞꠞꠞꠞꠞꠞ
и т. д.	и т. д.	и т. д.	и т. д.

АОРИСТЪ

А, рх	У	х
ꠘꠠꠞ ꠘꠞꠠꠞꠞ, рх ꠘꠠꠞ ꠘꠞꠠꠞꠞ	ꠘꠠ ꠘꠞꠠꠞꠞ	ꠘꠠ ꠘꠞꠠꠞꠞ
ꠘꠠꠞ ꠞꠠꠞꠞꠞ	ꠘꠠ ꠞꠠꠞꠞꠞ	ꠘꠠꠞ ꠞꠠꠞꠞꠞ
и т. д.	и т. д.	и т. д.

СОСЛАГ.

А	рх	У	х
ꠘꠠꠞꠞ ꠘꠞꠠꠞꠞ	ꠘꠠꠞꠞ ꠘꠞꠠꠞꠞ	ꠘꠠꠞꠞ ꠘꠞꠠꠞꠞ	ꠘꠠꠞꠞ ꠘꠞꠠꠞꠞ
ꠘꠠꠞꠞ ꠞꠠꠞꠞꠞ	ꠘꠠꠞꠞ ꠞꠠꠞꠞꠞ	ꠘꠠꠞꠞ ꠞꠠꠞꠞꠞ	ꠘꠠꠞꠞ ꠞꠠꠞꠞꠞ
и т. д.	и т. д.	и т. д.	и т. д.

Эта форма мало употребительна въ атинскомъ говорѣ, ея совсѣмъ нѣтъ въ вицскомъ говорѣ, если вѣрить моимъ учителямъ

Вм. ꠘꠠꠞꠞ встрѣчается и ꠘꠠꠞꠞ. О постановкѣ при ꠘꠠꠞꠞ сослагательнаго вм. будущаго см. § 125.

Будущ.

А, рх	У
ꠘꠠꠞ ꠘꠞꠠꠞꠞꠞꠞꠞ	ꠘꠠ ꠘꠞꠠꠞꠞꠞꠞꠞ
ꠘꠠꠞ ꠞꠠꠞꠞꠞꠞꠞ	ꠘꠠ ꠞꠠꠞꠞꠞꠞꠞ
ꠘꠠꠞ ꠞꠠꠞꠞꠞꠞꠞꠞ	ꠘꠠ ꠞꠠꠞꠞꠞꠞꠞꠞ
и т. д.	

будущ. параллель.

А	У
ед. ч. ꠘꠠꠞꠞ ꠘꠞꠠꠞꠞꠞꠞꠞꠞ	ед. ч. ꠘꠠ ꠘꠞꠠꠞꠞꠞꠞꠞꠞ
ꠘꠠꠞꠞ ꠞꠠꠞꠞꠞꠞꠞꠞꠞ	ꠘꠠ ꠞꠠꠞꠞꠞꠞꠞꠞꠞ
ꠘꠠꠞꠞ ꠞꠠꠞꠞꠞꠞꠞꠞꠞꠞ	ꠘꠠ ꠞꠠꠞꠞꠞꠞꠞꠞꠞꠞ

III. Ч.

III. Ч.

ვსთი მესტრეკოთ

ვს ბესტრეკოთ

ვსთი ნესტრეკოთ

ვს ნესტრეკოთ

ვსთი ნესტრეკეს

ვს ნესტრეკეს

Страдательный залогъ.

§ 90. Въ страдательномъ залогѣ я наблюдаю двѣ породы, I-ю и II-ю (§ 76).

Встрѣчается характеръ III-й пор. — *ვ*, напр. *ვამტკობ-ვ-ე* я забыла, *ვამწყბ-ვ-ე* накушаю, но чаще у глаголовъ объективнаго строя, при томъ всегда въ основахъ, повидимому, картскаго происхожденія.

§ 91. Для образованія главныхъ временъ, настоящаго и аориста, берется глагольная тема или настоящая, или аористная: Аористная тема у страдательнаго залога общая съ дѣйствительнымъ, что же касается настоящей темы, то она пассивная: она получается наращеніемъ на основу даннаго глагола вспомога-тельнаго глагола *ე* въ формѣ причастія страдательнаго залога *ე* (§ 70,а,1) или *ე* (§ 70,а,2), напр. *ბე* *სიდაში*, *ტე* *ვბ-ე* *ვრუიში*.

§ 92. Такимъ образомъ въ страдательномъ залогѣ при одномъ спряженіи два класса, т. е. при одномъ аористѣ, общемъ съ дѣйствительнымъ залогомъ, два типа настоящаго времени, одинъ съ характеромъ *ე* (*ე*), другой съ характеромъ *ე* (*ე*).

Эти классы страдательнаго залога, е-классъ и и-классъ, въ чанскомъ—иного происхожденія, гласные *ე* и *ი* въ нихъ—характеры страдательнаго залога, въ грузинскомъ обыкновенно появляющіеся въ видѣ *ო* (§ 70,а,1) и *ე*, resp. *ე* (§ 70,а,2) въ исходѣ темы каждаго глагола въ страдательномъ залогѣ.

§ 93. Само спряженіе въ страдательномъ залогѣ происходитъ также, какъ въ дѣйствительномъ. Къ настоящей или аористной темѣ приставляются извѣстныя субъективныя мѣстоименныя частицы (§§ 38, 73) и показатели множественности (§ 83,б).

Настоящ.

I-й классъ.		2-й классъ.	
I-я пор.	II-я пор.	I-я пор.	
ед. ч.	ед. ч.	ед. ч.	
̀-к-г ^к	̀-о ^к г ^к -г ^к	̀-г ^к г ^к ̀-г ^к	
к-г ^к	о ^к г ^к -г ^к	г ^к г ^к ̀-г ^к	
к-г ^к	о ^к г ^к -г ^к	г ^к г ^к ̀-г ^к	
мн. ч.	мн. ч.	мн. ч.	
̀-к-г ^к -т	̀-о ^к г ^к -г ^к -т	̀-г ^к г ^к ̀-г ^к -т	
к-г ^к -т	о ^к г ^к -г ^к -т	г ^к г ^к ̀-г ^к -т	
{к-г ^к -сн A	о ^к г ^к -г ^к -сн A	г ^к г ^к ̀-г ^к -сн A	
{к-г ^к -сн V	о ^к г ^к -г ^к -сн V	г ^к г ^к ̀-г ^к -сн V	

Разница въ 3-мъ л. мн. числа происходитъ отъ того, что въ западномъ говорѣ оно образовано отъ пассивной темы (к^к), а въ восточномъ, подъ его же вліяніемъ и въ V, отъ 3-го лица ед. числа (к^к).

§ 94. Прошедшее несовершенное производится отъ настоящаго съ помощью суффикса г^к, именно, смотря по лицамъ г^к, г^к и г^к, какъ въ дѣйствительномъ (§ 85):

прош. несов.

I-й классъ.		II-й классъ.	
I-я пор.	II-я пор.	I-я пор.	
ед. ч.	ед. ч.	ед. ч.	
̀-к ^к -г ^к	̀-о ^к г ^к -г ^к	̀-г ^к г ^к ̀-г ^к	
к ^к -г ^к	о ^к г ^к -г ^к	г ^к г ^к ̀-г ^к	
к ^к -г ^к	о ^к г ^к -г ^к	г ^к г ^к ̀-г ^к	
мн. ч.	мн. ч.	мн. ч.	
̀-к ^к -г ^к -т	̀-о ^к г ^к -г ^к -т	̀-г ^к г ^к ̀-г ^к -т	
к ^к -г ^к -т	о ^к г ^к -г ^к -т	г ^к г ^к ̀-г ^к -т	
к ^к -г ^к	о ^к г ^к -г ^к	г ^к г ^к ̀-г ^к	

Потеря ь въ исходѣ основы свойственна третьимъ лицамъ, по мѣстами не исключается и сохраненіе ь: к^кг^к, г^кг^кг^к и т. д. (ср. § 99).

Отъ прош. несов. также образуется модальная разновидность съ помощью гласнаго s, характера сослагательнаго. Эта разновидность имѣетъ значеніе желательнаго, resp. повелительнаго, и отъ нея употребляется часто 3-е л. ед. числа: к^кг^кs *пусть сидитъ*.

§ 95. Въ спряженіи времяъ второй группы страдательный залогъ ничѣмъ не отличается отъ действительнаго (§§ 83, 84, 86 сл.).

§ 96. Особенности въ образованіи времяъ страдательнаго залога, когда онѣ бывають, зависятъ отъ особенности корней, такъ зубные корни, утрачивая послѣдній коренной *ღ* въ первыхъ временахъ, напр. *ბეჭ სიჯუ*, *ვიწკეღ სმოტო*, сохраняють его во вторыхъ временахъ: аор. *ბეჯდი*, *ვიწკედი*, сосл. *ბეჯდა*, *ვიწკედა*, б. *ბეჯდატყ*, *ბეჯდაძინონ*, *ვიწკედატყ*, *ვიწკედაძინონ*.

Относительныя формы спряженія.

§ 97. Относительныя формы отъ абсолютныхъ отличаются одною подробностью: для выраженія того или иного отношенія къ требуемому лицу абсолютныя формы получаютъ объективные префиксы, смотря по надобности, неоформленные, родительные или дательные. Единственный ущербъ, постигающій при этомъ абсолютную форму, — потеря субъективнаго префикса 1-го лица, какъ бы онъ ни звучалъ (*ბ/ვ*, *მ* или *ო*) при стеченіи съ объективнымъ префиксомъ 2-го лица, напр. *მე-გო-აქანატყ* я приведу къ тебѣ, *კა-გნი* я тебя хватилъ.

§ 98. Одна порода, именно IV-я, всегда включаетъ въ себѣ отношеніе, дательное, къ 3-му лицу, напр. *ვინტანტავი* я заставаю его писать. Посему спряженіе IV-й породы относится къ относительнымъ формамъ:

наст.

ა	რხ	ხ
<i>ვინტანტავი</i>	<i>ბინტანტავი</i>	<i>ვინტანტავი</i>
<i>ინტანტავი</i>	<i>ინტანტავი</i>	<i>ინტანტავი</i>
<i>ინტანტავის</i>	<i>ინტანტავის</i>	<i>ინტანტავის</i>
	и т. д.	

аор.

ა	რხ	ხ
<i>ვინტანტავი</i> ,	<i>ბინტანტავი</i> ,	<i>ვინტანტავი</i>
<i>ინტანტავი</i> ,	<i>ინტანტავი</i> ,	<i>ინტანტავი</i>
<i>ინტანტავი</i> ,	<i>ინტანტავი</i> .	<i>ინტანტავი</i>
	и т. д.	

	буд.	
А	рх	х
ფონჭარაფარე	ბეჭარაფარე	ფეჭარაფარე
ონჭარაფარე	ეჭარაფარე	ეჭარაფარე
ონჭარაფარესე	ეჭარაფარესე	ეჭარაფარესე

Здѣсь не перечислены производныя времена первой группы, повел., сослаг. и условное, образующіяся нормально.

Спряженіе глаголовъ объективнаго строя.

§ 99. Берется глагольная основа, образуется 3-е лицо по I-й породѣ страдательнаго залога, иногда и дѣйствительнаго, и сочетается съ объективными префиксами.

Всего три спряженія объективнаго строя въ зависимости отъ вида префиксовъ: I-е спряженіе съ неоформленными объективными префиксами, II-е спряженіе — съ родительными, III-е спряженіе — съ дательными.

I-е спряж.	II-е спряж.	III-е спряж.
наст.	наст.	наст.
მ-შენს <i>я помню</i>	მი-ღუნს <i>у меня есть,</i>	მა-ბარბაღუნს <i>брезжу</i>
გ-შენს	გი-ღუნს <i>[имѣю]</i>	გა-ბარბაღუნს
შენს	უ-ღუნს	ა-ბარბაღუნს
მ-შენსან	მი-ღუნსან, x, V	მა-ბარბაღუნსან
გ-შენსან	გი-ღუნსან, x, V	გა-ბარბაღუნსან
შენსან	უ-ღუნსან, x, V	ა-ბარბაღუნსან
прош. нес.	прош. нес.	прош. несов.
А		
მ-შენტე	მი-ღურტე მი-ღეტე	მა-ბარბაღურტე
გ-შენტე	გი-ღურტე გი-ღეტე	გა-ბარბაღურტე
შენტე	უ-ღურტე უ-ღეტე	ა-ბარბაღურტე
მ-შენტეს	მი-ღურტეს მი-ღეტეს	მა-ბარბაღურტეს
გ-შენტეს	გი-ღურტეს გი-ღეტეს	გა-ბარბაღურტეს
შენტეს	უ-ღურტეს უ-ღეტეს	ა-ბარბაღურტეს

Въ прош. несов. რ исчезаетъ діалектически, особенно въ восточномъ нарѣчій: მა-ბარბაღურტე и т. д. (ср. 94).

Нѣкоторые изъ глаголовъ объективнаго строя образуютъ и вторыя времена, напр. аор. მ-ბარბადე, сосл. მ-ბარბადს и т. д. Попадались и формы буд. параллельнаго: ჰქნეუკო.

Формы III-го спряженія объективнаго строя обыкновенно употребляются для выраженія возможности, напр. მამობენ я могу видѣть, ვარ ზღოვებენ не можетъ ловить.

Въ III-мъ спряженіи встрѣчается и тубал-кайнскій рядъ, т. е. съ дат. па. е, напр. аор. გო-მო-ჭკონდე я забылъ, გო-გო-ჭკონდე, გო-ო-ჭკონდე.

Описательное спряженіе.

§ 100. Глаголы მიღუბ იმყო и ვარე я есмь и ихъ прош. несов., сочетаясь съ прич. страд. залога на ერ-ი, образуютъ описательныя времена: прош. совершенное и давнопрошедшее дѣйств. и страд. залоговъ, напр.

дѣйств. зал.

страд. зал.

прош. соверш.

ჭარებო მიღუბ, გიღუბ и т. д.   ჭარებო ვარე, არე и т. д.

давнопрош.

ჭარებო მიღუტე, გიღუტე и т. д.   ჭარებო ვარტი, არტი и т. д.

Описательными временами являются и буд. съ ჰნან и даже съ ლე, равно буд. паралл. съ ე (§ 87, b).

§ 101. Къ описательному спряженію можно отнести спряженіе такихъ отыменныхъ глаголовъ, которые представляютъ сочетаніе имени, прилагательнаго или существительнаго, съ глаголами იხეხავეუ ძლათ, აღადე ძლათ, მესამე დავათ и т. п., напр. კახელი იხეხავეუ სოგლიათსა, ივანე იხეხავეუ უხუთსა, დუს ვადადი я совершилъ мольбу, просилъ, ჯეგაბი მამბი ათეხათსა.

§ 102. Отыменные глаголы въ большинствѣ впрочемъ образуются легко отъ любого, даже заимствованнаго существительнаго или прилагательнаго съ именемъ дѣйствія по III-ей породѣ, напр. ივიშანო — ივიშან-მანე ყაათსა, II-я пор. ი. ვივიშანსამ, ხანობი — იხანობრე ვით-ვითსა, I-я пор. ი. იხანობრე.

Отглагольные имена.

(Имена дѣйствія и причастія).

§ 103. Въмѣсто неопредѣленнаго склоненія въ чанскомъ имѣются различные виды отглагольныхъ именъ (араб. „масдар“).

а) Природное чанское отглагольное имя представляетъ 3-е лицо аориста съ префиксомъ *а*, тубал-кайнскою разновидностью гласнаго характера III-й, а также IV-й породы яфетическаго спряженія, напр. *а^ар^ар^а расти*, *а^ар^ар^а х (а^ар^ар^а А) писаніе*, *а^ар^ар^а копаніе*. При предлогахъ или равнозначущихъ имъ префиксахъ характеръ *а* отпадаетъ. Когда именное образование восходитъ къ IV-й породѣ, то это ясно по наращенному *а^а*: *а^ар^ар^ар^а возвращаніе*, *а^ар^ар^ар^а красть*, „*а^ар^ар^ар^ар^а*“ [вм. *а^ар^ар^а стирать*] R. Часто образование — по III-й пор. съ *а^а*: *а^ар^ар^а просить*, *а^ар^ар^ар^а призвать*, *а^ар^ар^ар^а гаснуть*.

б) Иногда это имя дѣйствія производится съ тѣмъ же префиксомъ отъ настоящей темы: *а^ар^ар^ар^а* рядомъ съ *а^ар^ар^ар^ар^а* *понимать*, *а^ар^ар^ар^а* рядомъ съ *а^ар^ар^ар^а* *смотреть*.

с) Нѣкоторые глаголы имя дѣйствія заканчиваютъ гласнымъ *а*: *а^ар^ар^ар^а*, *а^ар^ар^ар^ар^а*, „*а^ар^ар^ар^ар^а*“, „*а^ар^ар^ар^ар^а*“.

д) Иные глаголы имя дѣйствія образуютъ съ суффиксомъ *а^а*—*а^ар^ар^ар^а* *косить*, *а^ар^ар^ар^ар^а* и *а^ар^ар^ар^ар^а* *метать*, *а^ар^ар^ар^а* *бросать*, по II-й пор.: „*а^ар^ар^ар^а* Вт“ *расти*.

е) Встрѣчается и образование съ суффиксомъ *а^а*, герср. *а^а*, но это, внѣ сомнѣнія, заимствовано непосредственно или черезъ мингрельцевъ изъ грузинскаго, такъ *а^ар^ар^ар^ар^а* вм. *а^ар^ар^ар^ар^а*, *а^ар^ар^ар^ар^а* вм. *а^ар^ар^ар^ар^а* и т. п. Западное нарѣчіе его не знаетъ.

§ 104. Къ отглагольнымъ именамъ относятся и причастія, а также имя дѣйствующаго лица: ихъ два, одно дѣйствительнаго залога, другое — страдательнаго.

а) Причастіе дѣйствительнаго залога, оно же — имя дѣйствующаго лица (ср. § 118, а, б), представляетъ 3-е лицо ед. ч. настоящаго времени, напр. *а^ар^ар^ар^а А* или *а^ар^ар^ар^а х онъ пишетъ* и *а^ар^ар^ар^а А онъ копаетъ* и *а^ар^ар^ар^а*.

b) Причастіе страдательнаго залога образуется при помощи суффикса ერ-ი, напр. ჭარებრი *написанный*, ხაშკებრი *вскопанный*.

Въ восточномъ нарѣчїи, при налицїи другого г въ словѣ, г суффикса ერ-ი можетъ обратиться въ ლ, напр. въ х рядомъ съ ჭარებრი существуетъ и форма ჭარელა.

§ 105. Въ чанскомъ существуетъ и герундивная форма съ суффиксомъ ღა: суффиксъ присоединяется къ аористу, напр. ჭარიდღა, ხაშკიდღა.

Сводные корни.

§ 106. Въ нѣсколькихъ глаголахъ для полноты спряженїя сводятся два различныхъ корни. Глаголы въ такихъ случаяхъ первыя времена имѣютъ отъ одного корня, вторыя — цѣликомъ или отчасти отъ другого. Таковы: ქმ (> ქოჲ x) *дѣлать* (§ 107), უჲ (> უ A) *дѣлать* (§ 108), რ *существовать* (§ 109), ლჲ *ходить* съ გზაჲ *ходить* и ხა, resp. ხტ *ходить* (§ 110).

Можно еще упомянуть здѣсь же глаголы: a) ვიყსოზ *л ъмъ*, образующій лишь первыя времена, и b) ვ *брать*, чередующійся въ различныхъ временахъ съ ვ, разновидностью своего корня (ლჲ' > უმ' > ვ). Формы этихъ глаголовъ перечислены въ *Словарѣ*.

§ 107. ქმ || ქუმ > ქოჲ

			II-я пор.		
			наст.		
А			В		Х
ვიქუმ	<i>дѣлаю</i>		ბიქმ		ვიქოჲ
იქუმ			იქმ		იქოჲ
იქუმს			იქმს		იქოჲს
и т. д.					
			прош. нес.		
ვიქუმტო			ბიქმტო		ვიქოჲტო
			пов.		
იქუმტას			იქმტას		იქოჲტას.

Вторыя времена ქუმ восполняютъ формами корня უჲ (§108) по I-й породѣ.

§ 108. უვ > ვ

X	V	A
უკუკუყ ძალაძე	—	—
	I-я пор.	
	აორ.	
ვი ი ძალაძე,	ვი, დღ-ვი	ვი, დღ-ვი.
უვი [დღ-ვი	ვი	ი
უვი	უვი	ვი
ვით	ვით	ვით
უვით	ვით	ით
უვის	ვის	ეს
	СОСЛАГ.	
ვი	ვი	ვი
უვი	ვი	[ვი
უვის	ვის	ეს
ვით	ვით	ვით
უვით	ვით	ით
უვის	ვის	ეს]
	ბუდ.	
X	V	A
ვიძინან	ვიძე	ვიძე
უვიძინან	ვიძე	ვიძე
უვისუნან	ვისუნ	[ვისუნე
ვიძინანან	ვითუნ	ვითუნე
უვიძინანან	ვითუნ	ვითუნე
უვისუნანან	ვისუნ	ვისუნე]

Первыя времена у этого корня по I-й породѣ самостоятельно не употребляются, но они существуютъ, сохранившись въ состояніи сращенія со спрягаемыми темами въ видѣ: ვი, უვი и т. п. (§69); въ нихъ и имѣемъ наращенный вспомогательный глаголъ.

страд. залогъ.

II-я пор.

наст.

X	V	A
		<i>Եւոյ Եկատի</i>
ցոյցքի <i>ծնւալոց, ականւոց, եկալո</i>	Նցոյքի	[ցոյքի]
ոյցքի	ոցքի	ոյքի
ոյցքն	ոցքն	ոյքն
ցոյցքիտ	Նցոյքիտ	[ցոյքիտ]
ոյցքիտ > ոյցքտ	ոցքիտ	ոյքիտ
ոյցքնն	ոցքնն	ոյքնն

прош. несов.

ցոյցքիտ [> *ցոյցքիտի]	Նցոյքիտի
ոյցքիտի	ոցքիտի
ոյցքիտի	ոցքիտի
ցոյցքիտիտ	Նցոյքիտիտ
ոյցքիտիտ	ոցքիտիտ
ոյցքիտիտ	ոցքիտիտ

пов. накл.

ոյցքիտն <i>da budetn</i>	ոցքիտն <i>da budetn</i>
--------------------------	-------------------------

аор.

X	рх	рх	V	A
ցոյցք 1)	Նոնի 1)	Ըո-Նոն	Ըո-Նոն	Ըո-Նոն 1)
ոյցք	ոնի	Ը-ոն	Ը-ոն	ոն
ոյցք	ոնի	Ը-ոնի	Ը-ոնի	Ը-ոնի
ցոյցքիտ	Նոնիտ	Ըո-Նոնիտ	Ըո-Նոնիտ	Ըո-Նոնիտ
ոյցքիտ	ոնիտ	Ը-ոնիտ	Ը-ոնիտ	ոնիտ
ոյցքիտ	ոնիտ	Ը-ոնիտ	Ը-ոնիտ	Ը-ոնիտ

1) Какъ ցոյցք, такъ նոնի сочетаются, конечно, съ предлогомъ Ըո: Ըո-ցոյցք, Ըո-նոնի, Ը-ոյցք, Ը-ոնի, Ը-ոյցք, Ը-ոնի и т. д. Въ А замѣчаемъ, что формы безъ предлога Ըո, resp. Ը, сохранились лишь во 2-хъ лицахъ. Приходилось слышать и ослабленіе о въ 2. 3-й 2-й в. 3-й 2-й что случилось?

СОСЛАГ.

х	рх	рх	V	A
ვიყვან	ბინჟან	ბიგან	ბიან	ვიან
იყვან	ინჟან	იგან	იან	იან
იყვანს	ინჟანს	იგანს	იანს	იანს
ვიყვანთ	ბინჟანთ	ბიგანთ	ბიანთ	ვიანთ
იყვანთ	ინჟანთ	იგანთ	იანთ	იანთ
იყვანს	ინჟანს	იგანს	იანს	იანს

прош. сослаг.

ვიყვანტი, დღ-ვიყვანტი	[ბიგანტი	ბიანტი	ვიანტი 1)
დ-იყვანტი	იგანტი	იანტი	იანტი
დ-იყვანტიუ	и т. п.]		იანტიუ
ვიყვანტით, დღ-ვიყვან-			И т. д.
დ-იყვანტით	[ტიით		
დ-იყვანტიეს			

буд.

ვიყვანბინანს	ბიგანტი	ბიანტი	ვიანტი
იყვანბინანს	იგანტი	იანტი	იანტი
იყვანსუნანს	იგანსე	იანსე	იანსეტი
ვიყვანბინანსანს	ბიგანთე	ბიანთე	ვიანთეტი
იყვანბინანსანს	იგანთე	იანთე	იანთეტი
იყვანსუნანსანს	{იგანსენ	იანსენ	იანსენე
	{იგანსანსენ		

повел.

იყვი	ივი	იი
отриц. ში იყვიტ	შიანთ ივიტ	ში ივიტ
იყვით, დიყვით	ივით	იით
отриц. ში იყვით	ში ივიტთ	ში ივიტთ

Въ значеніи будущаго я слышалъ и форму *იგანსეტი* *будетъ*.

Отъ настоящей основы этого же корня — *იგან* я слышалъ въ значеніи *бываю* въ рх (по всей видимости, подъ восточнымъ вліяніемъ) формы первыхъ временъ страдательнаго залога II-й породы 2-го класса:

1) Эти формы въ А мнѣ сообщали, но съ *თ* вм. ტ: ვიანთი и т. д.

наст.	прош. несов.	пов.
ဒွေဇာတှ်	ဒွေဇာတှ်တိ	ဇာတှ်တံ
ဇာတှ်	ဇာတှ်တိ	<i>пустъ бываетъ</i>
ဇာတှ်	ဇာတှ်တှ်	
ဒွေဇာတှ်တ	ဒွေဇာတှ်တိတ	
ဇာတှ်တ	ဇာတှ်တိတ	
ဇာတှ်တံ	ဇာတှ်တံ	

§ 109. ဇ: настоящая основа полная—ဇာတှ်, предсѣченная—တှ်

наст.		прош. несов.		
А	х, V	А	х	V
ဇာတှ်	ဒွေဇာတှ်, ဝဲဇာတှ်	ဒွေဇာတှ်တိ	ဒွေဇာတှ်တိ,	ဝဲဇာတှ်တိ
ဇာတှ်	တှ်	ဇာတှ်တိ	တှ်တိ,	တိ
ဇာတှ်, ဇာ	တှ်	ဇာတှ်တှ်		တှ်
ဒွေဇာတှ်တ	ဒွေဇာတှ်တ, ဝဲဇာတှ်တ	ဒွေဇာတှ်တိတ	ဒွေဇာတှ်တိတ,	ဝဲဇာတှ်တိတ
ဇာတှ်တ	တှ်တ	ဇာတှ်တိတ		တိတ
ဇာတှ်တံ	တှ်တံ	ဇာတှ်တံ		တံ

пов.

ဇာတှ်တံ *да будетъ*   တံ *да будетъ.*

Съ предлогомъ *ဒ* часто употребляется н.: 2-е л. *ဒ-ဇာတှ်*, 3-е л. *ဒ-ဇာတှ်*.

ဇာတှ်, *resp.* *ဇာ* атинскаго говора образованъ съ помощью мѣстоименнаго суффикса *တှ်* или *တိ* отъ усѣченнаго вида *ဇ* той же основы *ဇာ*, *resp.* *ဇာ*.

Будущее параллельное (условное) *ယ* *ဇ* образуется отъ прош. несов.: *တှ်-ဇာတှ်တိ* (*если*) *ты былъ бы, будешь*, *တှ်-ဇာတှ်တှ်* (*если*) *было бы даже, будетъ*; къ прош. несов. восходить и сослагательное, отъ котораго произведено обычное буд.: *တှ်-ဇာတှ်တံ* «(кто ни) *будетъ*», (кто) *бы ни былъ*.

Въ качествѣ вторыхъ временъ этого глагола употребляются соответственныя формы корня *တှ်* по II-й породѣ.

§ 110. *ဒ* *ходить*, *တှ်* *ходить* и *တှ်*, *resp.* *တှ်* *ходить*.

а) Въ корпѣ ლ замѣчается, какъ и въ грузинскомъ, дифференціація коренного ლ по временамъ: въ первыхъ временахъ плавный звукъ держится (ლ), во вторыхъ онъ отвердѣваетъ въ ღ. Корень ლ есть остатокъ сугубо-слабаго трехсогласнаго *svl* (карт. *svl* || *hvl*: груз. სვლს, ვლს [*< hvla*]): Въ чанскомъ губной еще является въ неопредѣленномъ: ლღვს.

Спрягается глаголь по 2-му классу страдательнаго залога, въ первыхъ временахъ съ родительнымъ отношеніемъ 3-го лица, во вторыхъ временахъ абсолютно, но по II-й породѣ (см. стр. 69).

Усѣченныя формы (безъ რ) восточнаго нарѣчія даютъ себя знать ипогда не только въ сосѣднемъ архавскомъ, но и въ болѣе дальнемъ вицскомъ говорѣ.

Глаголь этотъ сочетается съ предлогами მჲ и მჟ со всѣми тѣми фонетическими послѣдствіями, которыя сопровождаютъ встрѣчу მჲ и მჟ съ гласнымъ ე (§§ 57, а, 58): მჲგუღურ, resp. მჲგუღუ *прихожу*, მჟღურ, resp. მჟღუ и т. д., მჟეღურ, resp. მჟბეღურ и მჟეღუ *иду туда*, ნეღურ, resp. ნეღუ, ნეღუნ и т. д., ნეღუნს, ხ ნეღვანს.

Въ восточномъ нарѣчіи для первыхъ лицъ Ачар. приводить съ предлогомъ მჟ формы „მეღეღუ“ „მეღეღუთ“.

Сюда относится и прош. сов. მჲმღვავუნ *я прибылъ*.

Для глаголовъ съ предлогами მჲ и მჟ вторыя времена заимствуются всегда у корня ხო, resp. ხტ.

б) Формы отъ основы გზლ особенностей не представляютъ въ образованіи, если исключить діалектическую утрату 1-го коренного; замѣтуются же у него для ლ аористъ и нѣкоторыя лица будущаго, такъ аор. ვიგზალი х, ბიგზალი V, ვიზალი A, იგზალი, იზალი A, იგზალე х, V, იზალე A, ვიგზალით х, ბიგზალით V, იგზალით х, V იგზალეს, буд. ვიზლარე A, იზლარე и т. п.

с) Корень ხო, resp. ხტ даетъ формы вторыхъ временъ, наиболѣе употребительныя и для ლ, но всегда съ предлогами მჲ или მჟ (см. стр. 70).

наст.	прош. несов.
AV, x	AV, x
ვეულერ, V ბუელერ,	ვეულერტი, V ბუელერტი
ულერ,	ულერტი
ულერხ	ულერტუ и т. д.
ვეულერთ, V ბუელერთ	
ულერთ	ПОВ.
ულერან, x, V ულერან	ულერტას
აორ.	ბუდ.
AV, x	x
ვიდი, V ბიდი	ვიდამინონ
იდი	იდიგინონ
იღუ	იღსუნონ
ვიდიით, V ბიდიით	ვიდამინონანს
იდიით	იდიგინონანს
იღეს	იღსუნონანს
იღი	
იღით	
იღეს	
სმ. также бо. Въ V, иногда въ A кромѣ того клас! приходи! иди сюда!	
отриц. მო მუელერ	მო მუელერტი
მო მუელერთ	მო მუელერტუ и т. д.
УСЛОВН.	УСЛОВН.
x	x
ვიდამინტუ	ვიდამინტეს
იდაგინტუ	იდაგინტეს
იდასუნტუ	იდასუნტეს

აორ. AV, X	პროშ. სოსლ. V, X	ბუდ. AV	ბუდ. X
მლა-ჭთი, X, V მლაფთი	მლა-ფთასტო	მლა-ჭთასტო, V მლა-ფთასტო	მლა-ფთასტინლან
მლა-ხთი	მლა-ხთასტო	მლა-ხთასტო	მლა-ხთასტინლან
მლა-ხთუ	მლა-ხთასტუ	მლა-ხთასტო, V მლა-ხთასტ	მლა-ხთასტინლან
მლა-ჭთით, X, V მლაფთით	მლა-ფთასტით	მლა-ჭთასტო, V მლა-ფთასტო, PX მლა-ფთასტო	მლა-ფთასტინლანს
მლა-ხთით	მლა-ხთასტით	მლა-ხთასტო, V მლა-ხთასტო, PX მლა-ხთასტო	მლა-ხთასტინლანს
მლა-ხთეს	მლა-ხთასტეს	{ მლა-ხთასტო, PX მლა-ხთასტო } { მლა-ხთასტო, V მლა-ხთასტო }	მლა-ხთასტინლანს

ბუდ. პარალ. AV	УСЛОВН. A	X
მლა-ჭთიკლ, V მლა-ფთიკლ	მლა-ჭთასტო	მლა-ფთასტინტუ
მლა-ხთიკლ	მლა-ხთასტო	მლა-ხთასტინტუ
მლა-ხთუკლ	მლა-ხთასტო, V მლა-ფთიკლ	მლა-ხთასტინტუ
მლა-ჭთიკლთ, V მლა-ფთიკლთ	მლა-ჭთასტო, ტო	მლა-ფთასტინტეს
მლა-ხთიკლთ	მლა-ხთასტო, ტო	მლა-ხთასტინტეს
მლა-ხთუკლს	{ PX მლა-ხთიკლ V მლა-ხთიკლს }	მლა-ხთასტინტეს

ПОВ.
მლახთით მლახთი

Отриц. см. л.

Также спрягается этотъ глаголь съ предлогомъ მე: აორ. მე-ჭთი, გერ. მე-ფთასტო, ბ. მე-ჭთასტო, გერ. მე-ფთასტო, პ მე-ფთასტინლანს и т. п.

СОЮЗЫ.

§ 111. Изъ союзовъ особаго упоминанія заслуживаютъ *და* и, *თ* *также*, и *и* *бъ* *если*, *когда* (букв. *что*):

a) при предшествующемъ *თ* согласный элементъ *და* союза *და* сливается съ нимъ, не только въ числительныхъ, но и въ глаголахъ, напр. *მეუბნებთა* (ср. § 34) *вм.* *მეუბნებთ და*;

b) *თ* появляется исключительно энклитически;

c) союзъ *ბ* ставится въ концѣ предложенія.

Словообразование.

§ 112. Слова образуются или исключительно внутреннею огласовкою согласныхъ звуковъ корня или также внѣшними наращениями—съ помощью префиксовъ и суффиксовъ.

§ 113. Основные формы словъ и вообще зиждательныхъ основъ, образуемыхъ одною внутреннею огласовкою, слѣдующія:

a) *ktal*: *კვალ-ი* (*ეჭვლი > კვლი*) *сыръ*, *კვავ-ი* *яйцо* (*шуплатное*), съ тубал.-кайн. огласовкою—*ktol*: *თბალ-ა* *выжимки*.

b) *ktel*: *ტკეპი* *кора*, *ტკეცი* *губокъ*,
ketl: *კეფი*-*ი* *конопля*.

c) *ktul*: *მხუჯი* *плечо*, *ტკუბი* *близнецы*, глаг. осн. *ქთურ*,
kutl: *ფურჯი*-*ი* *лестъ*, *ფურჯი*-*ი* *почка*, глаг. осн. *ფურს*.

d) *ktil*: *თბილ-ი* *мелкй орнакъ*, *სკილ-ი* *сынъ*, глаг. осн. *ქთილ*,
kitl: *კიბლ-ი* *зубъ* (ср. *kitil*).

e) *kotol > kutul*: *ქომოჯი*-*ი* *мужъ*, *ქომოლ-ი* *доблестный*, глаг. осн. *კომობ-*, *ჭუბურ-ი* *капитанъ*.

f) *kitil*: глагольн. осн. *კიბილ-* (*კიბილ-ი* *зубъ*), *სიბილ-*, *ქიბილ-*.

Осложненіе или затемниѣніе перечисленныхъ простыхъ формъ возникаетъ въ зависимости отъ перебоя гласныхъ и ослабленія или удвоенія согласныхъ, въ томъ числѣ наращения *ბ*.

§ 114. Особую группу составляютъ слова съ удвоеніемъ всего корня или перваго коренного, какъ напр. глагольные основы:

ბარბაღ-, ღარღაღ, имена сущ.: კამწამ-ი *რტყიწყი*, ჟამჟამ-ი *ვრებეშოკვ*,
 ფიმფილი, resp. ფიმბილი-ი *ბოროდა*, ფოფოჟ-ი *წყი*, ფუფულ-ი *ნარიშ*.

§ 115. Ласкательныя формы собственныхъ именъ получаютъ путемъ сокращенія (ср. § 3, а, 2). Отбрасывается или начальный слогъ, или исходный если не слогъ, то звукъ, и кромѣ того въ оставшейся части происходятъ тѣ или иныя фонетическія измѣненія, напр. исчезновеніе плавнаго *Მ* Მ, отупѣніе *Მ* Მ въ *Მ* Მ, подъемъ *Მ* *s* въ *Მ* Მ и сліяніе *Მ* *st* въ *Მ* Მ:

იბა	Иба	вм. Ибра	изъ „Ибраһимъ“
ქაჯა	Каца	„ Хаса	„ „Хасанъ“
ქუჯე	Куце	„ Хусе	„ „Хусейнъ“
ცაჟა	Цаѳа	„ Стаѳа	„ „Мустаѳа“.

Эти сокращенія перечислены были въ х мѣстными лазами; они же называли ихъ прежними.

§ 116. Наиболье распространенные суффиксы, помимо пережитковъ женскаго окончанія (§ 5):

а) *Მ*-ი (ср. §§ 70, а, 1, 104, b) для образованія прилагательныхъ, чаще обозначающихъ время, напр. ღამენეო *вчерашний*, წახეო *снабженный годами*, დამეო *достигший тѣтъ* (âgê), დღაღეო *ежедневный*, конечно, не отъ დღა, а отъ архаичнаго его вида *დღაღი (ср. § 20).

ბ) *Მ* въ AV (-рх) для образованія уменьшительныхъ или ласкательныхъ словъ, напр. ხეჯოჟ რხ *бычекъ*.

გ) *Მ*ს, resp. *Მ*ს, равно *Მ*ს или *Მ*ს въ A для образованія уменьшительныхъ или ласкательныхъ словъ: კუკმა—კუკმინს *кувшинчикъ*, კაილი—კაილინს *лодочка*, Მხეო—Მხეონს *домшко*, მუხეო—მუხეონს *маленькая теллица*; отъ ბეკე—ბეკენს *мальченокъ*, *мальчишка*. Вѣроятно, сюда же относится Მჟაღენს A *желобокъ родника*. Сюда же примыкають уменьшительныя на -*Მ*ს или -*Მ*ს: ბეკეᲛს *мальчишка*, კუკმინს *кувшинчикъ*.

დ) *Მ*Მს въ AV (-рх) для образованія уменьшительныхъ или ласкательныхъ именъ: ხეჯოჟინს *бычекъ*.

Примѣчаніе. Суффиксъ *Მ*Მს представляетъ сочетаніе *Მ* (< *Მ*ს) съ *Მ*ს.

e) ნ: დღღობე-ნ-ი *внутренний*, ოშქქენს-ნ-ი *средний*, წაღე-ნ-ი *нижний*.

f) ძანი: თამღაძანი *волосатый*, resp. თამღაძანი ოტფ არაიჩესკოი ოსნოვი ოაძა: *თამღაი, resp. *თამღაი (ср. § 20).

g) ობა (გრუზ.) დღა პროიზდოვტვა ოტვლеченных понятий ოტფ прилагательных, ნაпр. ჯღობა *новость*, ბაღობა *злости*, ზენგინობა *богатство*, ვარსობა A იღი კაღობა x, рх, V *доброта*, წქუფობა x *темнота*.

h) ობ-ი [> ღაბ-ი] სღუჯიღტ დღა პროიზდოვტვა прилагательных, უკაზывающих ნა ობლადანე ჭფმ-ღიბო იღი ობიღие ჭოღო ღიბო, ოტფ იმენფ სუღესტვительных, ნაпр. ბუღუტობი *облачный*, ოღობი *костлявый*, შქქერობი *сахарный*, ჯუმობი (იღფ ჯუმუფობი) *соленый*, ნაბობი *умный*, ნაბტობი *скучный*, ღაბობი (იღფ ღაბაფობი) *славный*. ოტფ გღაგოღნოი ოსნოვი პროიზდოვტვა სუფფიკსა ობ-ი ობღუღტა იღი დფფფტვი: ჭარობი *писатель*.

i) ურბ: ჭკომურბ *обжора*, ტიგურბ ნაღვანე რაღენიღ, ხაღურბ *недерастъ*.

j) ურბ, V ობ-ი (ср. § 70, а, 2), — დღა ობრადონიღ прилагательных, ობოღნაღოღщих მფსტოპროიღსღოღენე, ნაпр. მ-ტკურბ *льсной*, ღაზურბ *лазский (чанский)*, არქაბურბ *архавский*, ათინურბ *атинский*, ხაბურბ *хонский*, ვიწურბ *вийский*, ჰაღურბ *константинопольский*. ვფ V ობი ვმ. ურბ: მტკობი, ათინობი, ვიწობი, ოღნაღო ი ჯღფს ჯამფაღტა ჰერეღოღტ კფ ურბ, ოღოღუ გოვორიღტ ი არქაბობი, ი არქაბურბი, ა ოტფ ხაბა *Хонэ* ვსღღა ღიღფ ხაბურბი. ჭანსკიღ ურბ სოოტფვტვტუღტ გრუზინსკოღუ ი ეღი, ი უღი, resp. ურბ (ср. ტუბალ-კაინიღფ ვფ გრუზინსკოღუ: გურეღი *гургец*, ქუთათურბ *кутаисец*).

ობღუღტა ღაღი ი ტურეღკიღი სუფფიკსაღი, ნო ობიღნოვენნო ვფ ჯანმსოვანიღფ იღფ ტურეღკაღო, ტ. ე. კოღღა ი ოსნოვა ტურეღკაღა იღი იმფბეტა ტაღჟე ვფ ტურეღკოღუ, ტაღჟ —

k) ღი (ღ) დღა უკაზანიღ მფსტა პროიღსღოღენიღ: ათინღაღი *атинец*, ბათუმღი *батумец*.

l) ბა (აღ) იღი ჯა (აღ) დღა უკაზანიღ ღაღი: ღაზბა *по-лазски*

(*no-čanski*), տրեքի՛ն *no-turecki*, փոքեցն՛ն *no-franuzski*, յե՛ն յնո՞ւն *no-armjanski*.

Однако бывают случаи, когда турецкій суффикс служит для производства новаго слова отъ чисто чапской основы:

т) լո (կ) для образования относительнаго прилагательнаго, въ данномъ случаѣ порядковаго числительнаго: սե՛տո *одино́—սե՛տոյ* *рх первый*.

п) լըղ-օ (لق, resp. لك) для образования отвлеченныхъ понятий: յա՛ *хорошій, добрый* — յա՛լըղօ *доброе дѣло, благодѣаніе*.

§ 117. Особо слѣдуетъ выдѣлить случаи, когда суффиксами служатъ надежныя окончанія:

а) թօ для образования прилагательныхъ, resp. существительныхъ, напр. արձաթօ *утренній*, երեթօ *вечерній*, *свадебный*, ճատսնդեթօ *ранній, утренній*, եյթօ *ручной, ваханка*, սե-ցըրեթօ *преданный*;

б) տյ для образования прилагательныхъ: ցըրեօտյ *сердитый*, եսեօտյ *мудрый*, շօրեօտյ *сонный, уснувшій*.

§ 118. Категорію именъ, образованныхъ съ помощью суффиксовъ, составляютъ глагольныя формы, служащія существительными и прилагательными (§ 104, а). Такъ —

а) 3-е л. ед. ч. наст. времени дѣйств. залога одновременно используется какъ существительное, напр. ցըրցըլամ *прош*, լսալամ *взгляды*, или какъ прилагательное, напр. օղլամ *смертельный*;

б) та же форма съ постановкою передъ нею союза, resp. мѣстоименія бз служитъ для выраженія дѣйствующаго лица, напр. յեանսնդեթմ *приворатникъ*, շա՛սնսփթմ *хлебопекъ*;

в) 3-е л. ед. ч. наст. времени II-й пор. страд. залога употребляется въ значеніи прилагательнаго, напр. օնսթեթ *понятный*, օթլթեթ *употребительный, годный*, օթթեթ *тѣмный*, օթթեթ *V съдобный*, օթթեթ *A*, օթթեթ *видимый*.

§ 119. Наиболѣе характерныя префиксы для образования именъ:

а) յ, чистый тубал-кайнскій характеръ II-й породы глаголовъ: յ-՛ճմա՞ն *сонъ*.

б) *о*, тубал-каинскій характеръ III-й, а также IV-й породъ глаголовъ: 1) отъ существительныхъ этотъ префиксъ при суффиксѣ *г* производитъ имена мѣста, причемъ если слово, служащее темою, имѣетъ усѣченную форму, то сохраняетъ первоначальный полный свой видъ, напр. *о-оуტ-г*, *о-ჰუმღ-г* *солонка* (*ჰუმღლი, нынѣ *ჰუმი*), 2) отъ именъ дѣйствія съ полнымъ жепскимъ окончаніемъ *ღ-ო* тотъ-же префиксъ *о* при суффиксѣ *г* даетъ имена орудія, напр. *о-ქსღ-г* *опилкъ* отъ глаг. основн. *ქს*, *о-ქოტუღ-გ* *курятникъ* отъ *ქოტუღლი (*ქოტუმი* *курица*).

Такимъ образомъ согласная опора *с* гласныхъ показателей *e*, *gesp. i* (> *се*, *gesp. ei*), и *o* (> *сo) въ этихъ разновидностяхъ исчезла. Но *с* есть перебой сибиланта *ш*, и вотъ тупой подъемъ его въ видѣ *d* (< *d) сохранился въ двухъ слѣдующихъ префиксахъ:

с) *до* (карт. *სი*): *до-ცხინი* или *до-ბ-ცხინი* *кровь*.

Въ чанскомъ находимъ и префиксъ *ზი*, съ подъемомъ *ძი*, напр. *ზი-ტა* *слово*, но онъ представляетъ вмѣстѣ со словомъ заимствование картскаго *სი* (груз. *სიტყვა*). Весьма вѣроятно, что и *დოცხინი* *кровь* представляетъ заимствование картской формы (груз. *სისხლი*) черезъ промежуточную разновидность *ზისხინი* (ср. мингр.), и въ такомъ случаѣ тупой подъемъ *d* восходитъ не къ *ძ* (*ჟ*), а къ *ძ* (*д*).

Примѣчаніе. Префиксы *ზი* > *ძი* > *დო* часто такъ врастаютъ въ корень, что они идутъ за коренные, напр. *ზიტა* — *ო-ძიტუ*, *დოც* — *ო-დოცინუ* *слышаться*.

д) *და* (карт. *სა*): *და-ჭინინი* *нужный*, *დას-დაკახინი* *для метанія снѣгѣ*.

е) *ლო*, *gesp. ლ*, префиксъ для образованія названій растений или плодовъ: *ლო-გინი* *бузина*, *ლო-მხანს* *папоротникъ*, *ლო-გინი* [*> *ლო-გინი*] *чеснокъ*.

Сюда же примыкаетъ префиксъ *ბე-* въ *ბე-ძი* (быть можетъ, *ბ-ეძი*) *орѣхъ*.

ф) Префиксъ *მ*, въ яфетическихъ языкахъ обыкновенно показатель причастія, въ чанскихъ говорахъ постепенно пристааетъ, какъ наростъ, ко всѣмъ именамъ: *მდუთი* *туда*;

г) префиксъ მს обыкновенно при суффиксѣ ე служить для образованія названія птицъ или рыбъ и вообще животныхъ, какъ то: მს-ლადედე-ე *ივოლა*, მს-ლებ-ე, названіе рыбы, მს-ლედე-ე назв. птицы, მს-მსტედე-ე *სვთლაკზ*, მს-მსტედე-ე назв. птицы, მს-ნ-წყედე-ე *ბოლშაი გორნაი მყიშ*, მს-ყაე *ლყიშყი* (отсюда груз. ბს-ყაე).

h) ნს при суффиксѣ ე: ნს-ცინცხად-ე *ისკრე*, ნს-ცქიპად-ე *შენკა*.

§ 120. Сложныя слова иногда легко смѣшать графически съ двумя самостоятельными словами, но фонетически смѣшивать ихъ нельзя: самостоятельныя слова имѣютъ, каждое свое удареніе, нар. ზუღას მისი ბერეზ *берегъ моря*, ზუღა, მისი *море, берегъ*, თაღისი ჩიღას მისი *слеза глаза*, თაღი, ჩიღას მისი *глазъ, слеза*, а сложныя слова довольствуются закономѣрнымъ удареніемъ послѣдняго слова: ზუღას მისი ბერეზ или ზუღა-მისი ბერეზ *морской берегъ*, თაღის-ჩიღას მისი или თაღი-ჩიღას მისი *слеза* (букв. *слеза глаза*).

Синтаксическія особенности.

§ 121. Слова въ предложеніи воспринимаются какъ нераздѣльныя части цѣлаго, и посему—

а) послѣ о, окончанія лн Им. надежа или иного показателя, вообще послѣ гласнаго начальный согласный непосредственно слѣдующаго слова получаетъ нарость б такъ, точно дѣло происходитъ внутри одного и того же слова, напр. въ А ჭკრემს *пишетъ*, ლი ნ-ჭკრემს *Али пишеть*;

б) существительныя, соединенныя союзомъ და и, воспринимаются какъ одно цѣлое, и потому склоняется послѣднее изъ нихъ, а предшествующее и въ неформленномъ видѣ воспринимается какъ поставленное въ падежѣ послѣдняго слова: დაედე და ზურნისი *барабаномъ и зурной*. На этомъ основано и то, что прилагательныя и мѣстоименія, когда они предшествуютъ опредѣляемому слову въ качествѣ опредѣлительныхъ, не измѣняются: склоняется одно заключительное слово (ср. §§ 28, 49).

§ 122. Аномалии въ употребленіи падежей:

а) Такъ какъ аористъ пассивнаго происхожденія (§§ 69, b, 80), то при аористѣ и производныхъ отъ него временахъ дѣйствительнаго залога логическій субъектъ долженъ стоять въ дательномъ мѣстоименномъ, а логическій прямой объектъ—въ Им., напр. კობიქ თქუ *человѣкъ сказалъ*, ჯლიქ დონჭკარუ *Алиі написалъ*, ბუაუღეფე გუაქიდე *онъ свѣсилъ усы* კიბნიქ ბრინბი *კმკობუ* *А птица съѣла рисъ*, ჯლიქ კიბნი *კმკობუ* *Алиі съѣлъ птицу*. Но въ чанскомъ это обще-яфетическое явленіе вырождается, и часто въ Дат. мѣстоим. стоитъ субъектъ и при настоящемъ времени особенно, когда на лицо прямой объектъ, напр. მიქ იქემს *кто дѣлаетъ?* ჯლიქ კიბნი *იხეანს* *Алиі ѣсть птицу*, ჯლიქ მქეთუბი ჭკრუმს *Алиі пишетъ письмо*. Въ этихъ примѣрахъ при настоящемъ времени прямой объектъ какъ будто стоитъ не въ Дат. кѣртскомъ, какъ ожидали бы, а въ Им., но это кажущееся недоразумѣніе: прямой объектъ здѣсь выраженъ формою Дат. падежа, но съ потерєю согласнаго элемента (§ 16, d). Такой обезформленный Дат. кѣртскій встрѣчается и на вопросъ „гдѣ?“, *ადს ქახენს* *сидитъ въ комнатѣ*; соотвѣтственно рядомъ съ *სენს მქიხანთ* *мы далимъ тебѣ слово* мы въ А слышали *სურეთეფე* (изъ *სურეთეფეს*) *შქუნი მუხდე* (изъ *მუხდეს*) *მომხატერე* *когда вы намъ дадите наши портреты?* По всей видимости, это случайное совпаденіе обезформленнаго Дат. падежа съ Им. вызвало необходимость постановки субъекта въ Дат. мѣстоименномъ падежѣ и при настоящемъ времени по аналогіи съ аористомъ: ჯლიქ (вм. ჯლი) კიბნი (изъ კიბნი-ს) *იხეანს* *Алиі ѣсть птицу*, ჯლიქ (вм. ჯლი) მქეთუბი (изъ მქეთუბი-ს) ჭკრუმს *Алиі пишетъ письмо*, კობიქ (вм. კობი) დიშკა (изъ დიშკა-ს) *კარობუმს* *человѣкъ собираетъ дрова*, კობიქ დიშკა (изъ *დიშკა-ი) *კარობუ* *человѣкъ собралъ дрова*. Безъ этого нарушенія естественнаго синтаксиса, именно безъ постановки субъекта въ Дат. мѣстоим. падежѣ и при настоящемъ времени сказуемаго, ввиду формальнаго совпаденія обезформленнаго Дат. съ Им., и субъектъ, и объектъ казались бы стоящими въ одномъ и томъ же Им. падежѣ; этотъ кажущійся строй часто

и бываетъ въ чанской рѣчи, напр. $\text{ბუტყუჯი თხოვნა იქმს}$ *V* *ძელა ძლავთჳ მეფ.* Въ х особенно замѣтно употребленіе Дат. мѣстоим. *ვმ.* Им. для выраженія субъекта при настоящемъ времени.

Бываютъ случаи, когда Дат. мѣстоим. стоитъ *ვმ.* Им. и при переходномъ глаголѣ; напр. я слышалъ въ *V*: $\text{ესგ (> ესქ) ვახეზი იქნება}$ *онъ будетъ*, $\text{ქართველები (> ქართველები) ვახეზი იქნებიან}$ *они будутъ*. Наконецъ, Дат. мѣстоим. употребляется и въ качествѣ неоформленнаго: თქმისნიც *თქვე* *въ вашей странѣ*; впрочемъ *თქვე* здѣсь по смыслу *ვმ.* Дат.

b) Отложительный (тубал-кайн. Род.) падежъ на $-\text{ბე}$ смѣшался съ направительнымъ (тубал.-кайн. Дат.) на $-\text{ბს}$: это явленіе обычное въ аѳинскомъ говорѣ. Существованіе такой аномалии настойчиво доказывалъ Февзи-бей: для него вообще нѣтъ вовсе разницы между надежомъ $-\text{ბე}$ и надежомъ $-\text{ბს}$. Изъ фразы Али-реиза, напр. $\text{ტრეზუნდისკენი$ въ значеніи не *изъ Трапезунда*, а *въ Трапезундѣ* я убѣдился, что Февзи-бей фактически правъ: въ аѳинскомъ говорѣ произошло смѣшеніе двухъ надежей, тубал-кайн. Род. ($-\text{ბე}$) съ тубал-кайн. Дат. ($-\text{ბს}$). Понятны сиптаксическія послѣдствія этого явленія. Между прочимъ при степеняхъ сравненія (ср. § 30, а) *ვმ.* Отложит.— $\text{მთველი$ *მსქის* *красивѣйшій изъ остръ* возможно услышать Дат., *გერ.* Направ., какъ записано у Rosen'a: « $\text{მთველი$ *დას სქის*» *красивѣйшій изъ остръ*, « $\text{ჭამ ქის$ *ჭამ ქის დაჭამ კამ*¹⁾ *ახე*» *тотъ камень крѣпче этого*.

Дальнѣйшее осложненіе аномалии предоставляетъ ბათუმისკენი (*Хрест.*, А. I, 9) съ двумя падежными окончаніями — $-\text{ბს}$ и $-\text{ბე}$, если въ послѣднемъ не имѣемъ плохо произнесеннаго союза *და*.

§ 123. Ачаряцъ отмѣчаетъ въ прилагательныхъ слѣдующее синтаксическое явленіе, въ обследованномъ мною районѣ совершенно неизвѣстное: «между прилагательнымъ и существительнымъ вставляется порой частица *მ*, напр. სახელი კახი *вм.* სახელი კახი [у Ачар., какъ всегда, *კახი*] *умный человекъ*, $\text{ცხენი გინიბიბენ მადამ რენ}$ (*Ег.*, стр. 348) *лошадь выше осла*. Тоже самое явленіе Ачар. наблюлъ при числительномъ მთხუას : $\text{მთხუას-მ კახი$ *тысяча домовъ*. Въ *მ*

1) У Rosen'a «*ბე*», но это—сомнительное слово: нынѣшніе лазы не знаютъ его.

можно бы усмотрѣть неопредѣленную частицу для усиленія понятія, какъ *მ* въ груз. *მწვან-მ-ცა* или *ჩին* въ арм. *մ.ծագրյնս իմն*, по и явленіе, и сами примѣры пуждаются еще въ проверкѣ на мѣстахъ, не посѣщенныхъ мною.

§ 124. Числительныя количественныя воспринимаются какъ прилагательныя, и понятно, что они не управляютъ перечисляемымъ предметомъ, не вліяютъ на его форму: *ս 6 ց ց* или *ս ց ց*, гесп. *ս 6 ց ց* *одниъ день*, *Միշու ց ց* *семь дней*.

§ 125. Отрицаніе *չ* діалектически, такъ по крайней мѣрѣ въ аѳинскомъ говорѣ, требуетъ сослагательнаго склоненія *vm*. будущаго: *չ* *մի քան թ* *дождь не поидетъ*, *չ* *ստու ք* *не напишетъ*.

§ 126. Наиболее оригинальное явленіе чанскаго синтаксиса — самостоятельныя обороты, именно выраженіе обстоятельственныхъ предложеній безъ союза. Это основано на возможности морфологически выражать въ одномъ и томъ же словѣ одновременно отношеніе и ко времени, даже къ лицамъ, и къ мѣсту. На обще-понятномъ условномъ языкѣ схоластической грамматики это значить, что въ чанскомъ языкѣ глагольныя формы, даже окончательныя времена, склоняются.

а) Самостоятельный оборотъ съ причастіемъ выражаетъ обстоятельство времени: подлежащее ставится въ Им., а сказуемымъ служитъ причастіе прошедшаго времени, напр. *ց* *ուր և ք* *մի քան ք* *когда прошло пять минутъ послѣ десяти (часовъ)*.

б) Самостоятельныя обороты съ падежными временами выражаютъ то или другое обстоятельство предложенія, такъ —

1. постановкою аориста въ тубал-кайн. Род. падежѣ съ послѣлогомъ выражается обстоятельство времени: *ք* *մի քան թ* *послѣ того какъ я посмотрѣлъ на себя внизъ, посмотрѣлъ на себя внизъ*;

2. постановкою прошедшаго несовершеннаго, желательнаго или сослагательнаго въ тубал-кайн. Дат. падежѣ выражается

обстоятельственное предложеніе образа дѣйствія или условное съ соотвѣтственнымъ отгѣнкомъ: ჟა მიქუტღუშა *неожиданно, вдругъ* (букв. ჟა მიქუტღუშა *когда я не зналъ*), ფუჟო (вм. ფუჟო-ს) სუჟო ჟან ტა-შა *если бы у коровы не было быка*, ჭიმ დოგუტაშა *пока онъ выучится* (букв. *пока бы онъ выучился*);

3. постановкою аориста и сослагательнаго склоненія въ Дат. картскомъ выражается обстоятельственное предложеніе времени: მაფთო-ს-ის *когда я пришелъ*, მიჟს-ის *когда выпадетъ снегъ*, ვუბინათ-ის *когда мы поиграемъ передъ нимъ, играя передъ нимъ*, მათათ-ეს *когда они придутъ*, ზაშო ჟან ცანება-ის *если ты не сможъ бы заключить перемирія*.

§ 127. Отъ аор. 3-го лица съ суффиксомъ Род. падежа (შო) получается причастіе прош. времени (ср. § 117, а), используемое въ обстоятельномъ предложеніи, между прочимъ и причины: ჟა სანჯუ-შო სან *не достигши (такъ какъ не достигъ)*.

§ 128. Въ стихахъ прозодически нарастаетъ для риомы или размѣра гласное о, напр. შებოქსნოთო (*Хрест., А. II, 8, 2*).

Хрестоматія Чанскаго языка.

А. Западное нарѣчіе.

I.

ათინური ნენა.

ახვარე.

1. ხვარეშ-კადა.

„უერ სათი დევისხარათ! დუბადუნ.“

— უერ სათ ახვარეთე მუ აენ? უერ ნდა დევისხარიკათ, ან-ჯად იაუკო.

„უერ და მუ აენ ახვარათ-ფუთ?“

— ჯანუმ, შქიმი დულათი მა მიშქენ. მან დო სი აკარდაში ვორეთ. მა მიწვი დულა სკანი.

— სი მუა დოგჭირენ, ცადი, მიწვი დო იმეთე ვისხარათ.

„უერ სათითე ვარ იუ, ამა დუბად ან ანდა. კაგაღა!“

Атинскій говоръ.

Бесѣды.

1. Съ учителемъ.

„Побесѣдуемъ два часа! Достаточно.“

— Что значить бесѣда впродолженіе двухъ часовъ? Два дня если будемъ говорить, едва ли будетъ достаточно.

„Что у насъ имѣется для бесѣды въ два дня?“

— Душа моя, мое дѣло я знаю. Я и ты—товарищи. Скажи мнѣ свое дѣло!

— Что нужно тебѣ? Посмотри, скажи мнѣ, и такъ будемъ говорить.

„Пока не прошло¹⁾ двухъ часовъ, но достаточно сегодня. Благодарю!“

1) букв. не было.

— ვიწეს ვუღურ. ჭიქ დუღაჲს მიღურანს (правильнѣ: მიღუნ). ორღო მუნდატთიკო.

„მუნდე მოხთარე?“

— ამ სერი გომაქთა ნა, ჭუმანი ხოლო მოქთარე. ამ სერი ვა გომაქთა ნა, უუნდა უკანსე მოქთარტუ. ჭანი ორტათ' ნა, მს ხოლო ქომოქთარტუ.

„ვიწეს მი უშქუნ ვორსი ღაზურნი' ნენა?“

— კავეჯი აღი ონ, ამედ ბეჲში კავეს ნა ონ. დაჭა ვორსი კოხი დოგაჭირენ ნა, ოკოლოლი მეუსუვი, ქომოღონაოვი.

„ჭიმ კოხი, ვორსი ღაზური ნენა უშქუნ ნა, ჭუს ჭიქ ონი?“

— ჭიქ ონ. გენდი ამედ ბეჲში კავეს ონ. ოონო მუში აღი ჯოზუნ.

„ვორსი ონი?“

— ვორს ონ.

„ნაკუ წანერი ონი?“

— უურენეხი დო ხუ წანერი ონ.

„შქიმი აღანი ონ. ხიღერი ონი?“

— ხიღერი ონ. ბერევე უღონუნ, დელიკანლი ბერევე. არ თანე მუში ესკერის ონ.

— Я ѣду¹⁾ въ Вицѣ. У меня тамъ дѣло. Спѣшио я долженъ пойти.

„Когда ты придешь?“

— Въ эту ночь если сумѣю вернуться, завтра снова приду. Если же не вернусь въ эту ночь, приду черезъ²⁾ два дня. Если ты будешь здѣсь, я опять приду.

„Кто знаетъ хорошо въ Вицѣ лазскій (чанскій) языкъ?“

— Кафеджи Али,— тотъ, который въ ресторанѣ Амед-бел. Если еще нуженъ будетъ хороший человекъ, приведи Юсуфа, ему поручи привести.

„Тамъ (въ Вицѣ) ли теперь человекъ, знающій лучше почански?“

— Тамъ. Самъ въ кофейнѣ Амед-бел: его имя—Али.

„Здоровъ онъ?“

— Здоровъ.

„Сколькохъ онъ лѣтъ?“

— Сорока пяти лѣтъ.

„Мой сверстникъ. Женатъ?“

— Женатъ. У него дѣти, молодцы дѣти. Одинъ изъ нихъ служить въ войскѣ.

1) Ёду] въ виду русскаго перевода и контекста. Лазъ не различаетъ «иду» и «ѣду».

2) букв. послѣ.

„დაჭა ნაკუ ბერეფე უმანუნ?“

— სუმ თანე.

„ირი მორდერნი რნი?“

— მორდერ რნი.

2. კაიქიმ-კალა.

„სი ნაქანური რაქ?“

— მუაშენი მიკითხამ?

„რაკითხე რაჯდორე 'ნი?
ზენატი სკანი მუა 'ნი?“

— კაიქიმ-კალა.

„მაკინდე ბელქი ტრანეზონი-
შე იდაქე?“

„მუა რტეს მესთარტეი?“

— მეტარტე. ზარსკედლას
ვიდაქე: მესთა ნა, სხახთან ელა.

„მუა ემიჭოვარე?“

— ვითო სუ გროში ქომომხარე.

„გერი მოღვათი სი მომიღა-
ნარე?“

— მოგიღანარე.

„რისენის გეფთი-გოთო, გა-
რი ებჭოფიკოთ.“

— გარი ქომილეს შქუნი ჯა-
რი შკომარე.

„ჭამ ეალუდი თქენის მს მუ-
იდა ეალუდი გოღოდაქე?“

— სტერი ეალუდეფე რკადა-

„Сколько у него еще дѣтей?“

— Трое.

„Всѣ большія?“

Да, большія.

2. Съ лодочникомъ.

„Ты откуда?“

— Почему ты спрашиваешь
меня?

„Развѣ стыдно спрашивать?
Какое у тебя ремесло?“

— Ремесло лодочника.

„Въ ближайшемъ, быть мо-
жетъ, ты поѣдешь въ Трапе-
зундъ?“

„Поѣдешь ли, что бы не слу-
чилось?“

— Поѣду. Я отправляюсь въ
пятницу: если поѣдешь, при-
ходи утромъ.

„Что ты возьмешь съ меня?“

— 15 шиастровъ дашь мнѣ.

„Обратно, когда вернешься,
привезешь ли ты меня?“

— Привезу.

„Мы должны съѣхать въ
Ризу, хлѣбъ должны купить.“

— Хлѣбъ у меня есть: бу-
дешь ѣсть нашъ хлѣбъ.

„За такую¹⁾ доброту вашу я
какимъ добромъ воздамъ?“

— Разъ я такое добро множимъ

1) букв. эту.

ოეს მეხინაოეუ ქი, სი მა მუჟა ე-
ლედი მოღოდარტე?

3. ცხენიშენი.

„ქოიშა ეშკატარე. ჰაქ ცხენი
ონი?“

— ქონ. მუნდეს იდარე?

„აჰჟეჟე სხახთან ვიდარე“

— ნამ ქოიშა ეშკახთარე.

„მელისკორიშა ეშკატარე“

— ცხენის მუჟა მეხარე?

„ა ნღას აქსამა გეხედოგო,
მუჟა მეფიგო?“

— ელი ქრუში ქომეხი. ცხენი
აქსამა მუჟა ოღოდარე?

„ქეტიშენი გეხელა დო გოფ-
თარე“.

— სი ჰაქ ნაკო ვაკიტი დოგუ-
თარე?

„მა ა თუთა (A: მთუთა) ჰაქ
გოგო. ეგერ ჰაქ გორსი სჟა ქონ
ნა, ეუ თუთა ხოლო დობგუთარე“.

— სი მუთი დუღა ვა გიღენი?

„ვა მიღენ. მა ქეტიშენი გო-
ვუღერ“.

— სი სონური¹⁾ ორე?

„მუჟაშენი მიკითხამ?“

— ოკითხე ოხჯოდარე²⁾ნი? სო-
ნურ²⁾ ორე, მიშქურტას!

დღალა, თუ კაკიმ დობომ
დოჟენ ვოდათ მიწე?

3. О лошади.

„Въ деревню поѣду: есть ли
здѣсь лошадь?“

— Есть. Когда ты поѣдешь?

„Завтра утромъ поѣду“.

— Въ какую деревню по-
ѣдешь?

„Я поѣду въ Мелискорь“.

— За лошадь сколько дашь?

„День до вечера если я буду
сидѣть, что я долженъ дать?“

— 50 пиастровъ дай ему. На
что тебѣ лошадь до вечера?

„Сяду для удовольствія и
проѣдусь“.

— Ты сколько времени здѣсь
останешься?

„Я здѣсь (пробуду) одинъ
мѣсяць. Если здѣсь хорошее
мѣсто, два мѣсяца еще оста-
нусь“.

— У тебя нѣтъ никакого
дѣла?

„У меня дѣла нѣтъ. Я гуляю
для удовольствія“.

— Ты откуда?

„Почему спрашиваешь?“

— Развѣ стыдно спрашивать?
Пусть я знаю, откуда ты!

1) სონური] вліяніе восточнаго нарѣчія вм. სონური.

2) см. предыдущее примѣчаніе.

„მა ზოლიშა მამიღვაყუნ, თი-
მხსუ კახეთეში ვორე.“

4. კავკას.

„უერ მათადი ნა დირხენ, რდს
დემინსინი!“

„ჭამ მიქ იქუმს?“

— შითი რტასერე, გიქუმს.

„დორეუ ა ვორსი კახი დამა-
ჭირენ. ა სოთი ქამიძირიკა.“

— მუჟა რდოდარე?

„ირითული შქიმი თესლიმი
ვორდოდარტუ.“

5. კონტრაჯიშენი.

„მა ვორსი კონტრაჯი ქამე-
მიდანი!“

— კონტრაჯი სი მუჟა რდო-
დარე?

„ა ჭივთი ფოთინი ვახანა-
ფარე. ჭაქ ნაკურს იქუმან?“

— სემ ქხე დო ვი კრეშეს ან-
ჯად იქუმან.

6. ვაზრანიშენი.

„ვაზარი მუნდე მახთასერე?“

— მას ანდლა მას რჭუმე.

„ნაკეუ დლა დოგუთასერე დო
მუნდე იდასერე?“

„Я пріѣхалъ изъ Константи-
нополя, я изъ важныхъ людей.“

4. Въ ресторанѣ.

„Приготовь мнѣ комнату,
снабженную двумя постелями!“

„Кому это поручить?“¹⁾

— Кому бы то ни было²⁾.

„Мнѣ нуженъ честный³⁾ че-
ловѣкъ: одного, гдѣ бы то ни
было, найди!“

— Что ты съ нимъ будешь
дѣлать?

„Я хотѣлъ бы поручить ему
всѣ мои (вещи)“.

5. О сапожникѣ.

„Приведи мнѣ хорошаго са-
пожника!“

— Что ты будешь дѣлать съ
сапожникомъ?

„Закажу сдѣлать пару са-
погъ. За сколько они дѣлаютъ
здѣсь?“

— Съ трудомъ за три меджи-
дѣ и десять піастровъ.

6. О пароходѣ.

„Когда прибудетъ пароходъ?“

— Или сегодня, или завтра.

„Сколько дней будетъ стоять
и когда отойдетъ?“

1) *бука.* кто это сдѣлаетъ?

2) *бука.* кто бы то ни былъ, сдѣлаетъ тебѣ.

3) *бука.* прямой хорошій человекъ.

— სუ სხათი¹⁾ ხვალა დო გუთასერე დო დემირი ეკონდასერე.

7. ბორჯიშენი.

„ბორჯი შქიმი ნაკუ რან?“

— მთ იკითხამ?

„ვიდარე დო ბორჯის შქიმი ქო მექნარე, ნაკო მიღუნ.“

„უსერინე-შქიმი ფარა ვა მიღუნ. ამტია დო სხერი ია. ა სუმ-ათხე დღაშა ქო მოგინჯღონარე“.

8. რთიქიშენი.

— სოლე რტი?

„გოფაშა ვიდი“.

— ეურ თანე რთიქი ქო მოვილი დო დობტურის ქომეხნი. სი მექნარე, სკანიშენი მოვილი. ხოლო ბერბერი შკომათერე, აკარდაში რჩეთ. ჭუმანი გუშლუღიშა ნა ბჭოფარე, სი მოვიდარე შა.

„ჭამ რთიქიეუე ჭაქ რეშა იენი?“

— ხვალა ქოკონფას-ის რეშა იენ. ზუღაშა²⁾ გამუღუნ. შქეთი ხანი შიქის დობგუთურთო ზუღაშა³⁾ მოხთას, გალე დოხედას, სიჭთერი მოუტამთ.

„სადე ზუღაშა⁴⁾ გამოხთას-ის მოუტამთი?“

— Останется только пять часовъ и снимется съ якоря.

7. Обь уплатѣ долга.

„Сколько я долженъ?“

— Почему спрашиваешь?

„Я уѣду, и хочу уплатить тебѣ долгъ, сколько имѣется.“

„При мнѣ денегъ нѣтъ. Немного потерпи. Доставлю черезъ два, три дня“.

8. О перепелахъ.

— Гдѣ ты былъ?

„Отправился гулять“.

— Пару перепеловъ я принесъ и далъ доктору. Я хотѣлъ дать тебѣ, для тебя я принесъ, теперь вмѣстѣ покушаете, вы товарищи. Завтра на охотѣ за птицами если поймаю, я принесу тебѣ.

„Этихъ перепелокъ здѣсь много?“

— Когда холодно становится, ихъ много. Проходитъ перепелъ море. Мы садимся на берегу рѣки, въ море придетъ, сидеть поодаль, мы напустимъ на него ястреба.

„Когда съ моря выходитъ, вы просто напускаете, значитъ?“

1) სუ სხათი] Собесѣдникъ произнесъ такъ, что ясно было слышно სუ სხათი.

2) При записываніи мнѣ послышалось: ზღუშა.

3) Собесѣдникъ произнесъ, какъ мнѣ послышалось: ზღვაშა.

4) Собесѣдникъ произнесъ, какъ мнѣ послышалось, ზღვაშა.

„სიძეთერის მუკე დოგურამთ?“
 — თრტოჯი ჯანლი ვუხუნამთ.
 ჭიმეთე დოგოგურამთ. თქუანიქ
 თერე იენი?

„შქუნიქ თერე ჭიხი ვარ იენ.
 თრტოგოთი, მუკე ჭოფუმან, ვარ
 უქქურან“.

„ჭამინეფე სადე სიძეთერი-დე-
 ლდა იქუმანი?“

9. ჯუზი დო ხსოშიქენი
 კაიქხილუდი.

— ჯუზი მოხთას-ის კაიქხილუ-
 დი ვიქუმთ.

„კაიქხილუდი თე დაჭა მუდა
 იქუმთ?“

— ჭაქ ხიმი მურუნა ბჭოფუმთ,
 ხიმი ბაღუქხილუდი ვიქუმთ.

„მურუნა ჭოყათ-ის ჭიი გამი-
 ხენი“.

— ბათუმიშ ვონჯღონამთ. ბა-
 თუმიშთე დოღონე ონჯღონა-
 მან.

10. ბაშკა დუღდაფე.

„ჭაი (ჭაქ) ბაშკა დუღდა ვა გი-
 დურანი?“

— და ჭაქ რენშეენლუდი არე, და
 კაიქხილუდი არე, და დო კუღბე-
 თიშ იდარე. ზენგინი ქორე ს¹⁾,
 ჭაქ რაჭათი დონედურ ჭინდოს.

„Какъ обучаете ястреба?“

— Жирныхъ перепеловъ пе-
 редъ нимъ сажаемъ, тѣмъ обуча-
 емъ. Въ вашей странѣ бываетъ?

„Въ нашей странѣ вовсе
 нѣтъ. Если бы было, не знаютъ,
 какъ ловить“.

„Здѣшніе всѣ занимаютъ
 ястребинымъ дѣломъ?“

9. Извозъ на лодкѣ орѣха и рыбы.

— Когда поспѣваетъ орѣхъ,
 занимаемся извозомъ на лодкѣ.

„Что вы еще дѣлаете въ ка-
 чествѣ лодочника?“

— Здѣсь кто ловимъ «муруну»,
 кто занимаемся вообще рыб-
 ынымъ дѣломъ.

„Когда «муруну» ловите,
 здѣсь продается?“

— Мы направляемъ въ Ба-
 тумъ, изъ Батума же отпра-
 вляютъ внутрь (страны).

10. Другія занятія.

„Здѣсь много занятія нѣтъ
 у васъ?“

— Или хлѣбопашествомъ зай-
 мешься, или ремесломъ лодоч-
 ника займешься, или пойдешь
 въ лавку торговать. Когда ты
 богатъ, въ такомъ случаѣ здѣсь
 сидишь спокойно..

1) ქორე ს] эту форму въ атинскомъ говорѣ допускаетъ и Февзи-бей.

— კიმი რაჟს მთური მთვას-ის
ხედილეეთე დადიშა უღურან. დო
მსქეერი ჭოფუმან

„მუჭეთე ძირამან?“

— ანწკლიში ფავრის ცადომან
დო ხვატერი ქონსა, ჭიმ ეტრა-
ტეფეს¹⁾ გორუმან.

„მთუთი იენი ჭაქ?“

— რაჟს იენ. ლახურტის ამულუნ
დო იმეხოს²⁾. სერის კადვითე
დოგუთურან, კრამან დო რბტი-
სამან.

„ტუტელითე ვარ ილუმანი?“

— ჩუეეთე³⁾ თერე“) ბასიქ ილუმს.

„დადეფეს ბასკა დაჭა ავი ვარ
იენი?“

— სერდავა ილუმან. დაჭა ბას-
კა მუთი ვარ.

„ჯიჯელენი მუჭე ჭოფუმთ?“

— ქანდარა ბწოფხუმთ. ფუჯის
შინათე ბკალუმთ. მკალი მეფუ-
ბამთო ჭიმოთე ბჭოფუმთ.

„ჯიჯელენითე მუღა ჭოფუმთ?“

— სიძეთერი ბჭოფუმთ.

„ჯიჯელენითე სიძეთერი მუჭე
ჭოფუმთ.“

— Зимою, когда обильно вы-
падаетъ снѣгъ, идутъ на лы-
жахъ въ лѣсъ и ловятъ оленей.

„Какъ находятъ дичь?“

— Смотрятъ на листья бу-
зины, и гдѣ объѣдены, въ тѣхъ
мѣстахъ ищутъ.

„Водятся ли здѣсь медвѣди?“

— Много ихъ бываетъ. Мед-
вѣди входятъ въ кукурузу и
ѣсть. Ночью (люди) садятся въ
шалашѣ, кричатъ и обращаютъ
ихъ въ бѣгство.

„Не убиваютъ ли изъ ружья?“

— На нашей сторонѣ кой-кто
убиваетъ.

„Въ лѣсахъ кромѣ того нѣтъ
ли звѣрей?“

— Убиваютъ куницъ, болѣе
еще ничего нѣтъ.

„Какъ ловите вы сорокону-
довъ?“

— Строимъ силокъ, убираемъ
волосомъ отъ коровьяго хвоста,
привязываемъ стрекозъ и такъ
ловимъ.

„А что ловите вы сорокону-
дами?“

— Ловимъ ястреба.

„Какъ вы ловите ястреба при
помощи сороконуда?“

1) ჭიმ ეტრატიფეს] по Февзи-бейо: ჭინეფეს.

2) იმ. იმეხოსან.

3) Правильнѣе бы по-агински მუეეთე თერე.

— სინდღამი იქნ დღ ჭიჭილეკნი ვუბირათ-ის სინდღამის ნანთხე¹⁾ დღ ბჭოფუშთ.

II. საჯადიშ-კაღა.

a) სიჭთეწითე.

„ღამა სიჭთეწითე ნამინეფე გოხთი ორთიჭიშენი?“

— ლივადეფის გოჭთი. დაღეფეს ოფშა ორთიჭი ორტუ, ვა მიშქურტუ.

„ნაქელე ოგნი, დაღეფეს ოფშა ორთიჭი ორტუ?“

— აკამ-ურტი კანქუეფე მიწვეს.

„ოხორიშა მუნდეს გოჯთი“.

— ღამა ჭიქელე მოჭთი-სის დემისა ყუ სჯათ ორტუ.

„ნაგუ თანა გაცოფასერტუ ორთიჭი?“

— ენი თანა ოფცოფასერტუ.

b) ხსოშიენი.

„შხომი ოჭოფუ სი გიშქენი?“

— შქიმისტერი სა უშქენი, ბელქი²⁾ არ დაჭა ვარ ოს.

„მუჯათე ჭოფუშ?“

— Сѣть имѣется, и когда сороконудомъ играемъ передъ нимъ, ястребъ попадаетъ въ сѣти, и мы ловимъ его.

II. Съ охотникомъ.

a) съ ястребомъ.

„Вчера въ какія (мѣста) пошелъ за перенелами съ ястребомъ?“

— Ходилъ я въ сады: не зналъ, что въ лѣсахъ много перенеловъ.

„Откуда ты узналъ, что въ лѣсахъ было много перенеловъ?“

— Къ вечеру товарищи мнѣ сказали.

„Когда вернулся ты домой?“

— Вчера, когда я оттуда пришелъ, было два часа пополудни.

„Сколько штукъ ты долженъ былъ наловить перенеловъ?“

— Я долженъ былъ поймать двадцать штукъ.

b) о рыбѣ.

„Умѣешь ли ты ловить рыбъ?“

— Можетъ быть, нѣтъ другого³⁾, кто умѣлъ бы⁴⁾ подобно мнѣ.

„Чѣмъ ловишь?“

1) ნანთხე] следовало бы ნანთენ.

2) ბელქი] собесѣдникъ произнесъ ბეჭი.

3) другого] *бука*. никого.

4) умѣлъ-бы] *бука*. умѣеть.

— ეთეკლითე ორტას, ისტესე ზუელს კალოსი მოსათე ორტას, ისტესე ოლარაშეთი ორტას.

„ჭაკი სოლას გამიხენი ოლარაშე?“

— ოლარაშე გა გამიხენ, ლაქინ კბერე დოგაჭირენ სე, ქობიძირათერე.

— მარტი მოხტას-ის, აზრილი გამხტას ზუელს აზლადი გვერდ-გამთ. სესიშენი მხუ-თოლანი თუშეთ, წუღუფეშენი მჭიფე-თო-ლანი. ზუელსი აკრას¹⁾ ბერი დო-ლოხეშა გოფომბამთ, ლიმვის ქოტევედგამთ, ჭუმანიში ქებო-სდამთ, ნიბენ ხხამევე, ქებჭე-თუშეთ. ჭიმ ფაკიტის ზუელს ალა-ბაღული იენ. უკახე ორუბს ქა-მოღუნ.

„ბაშკა ხხომი ვარ იენი“.

— იენ, ამა ჭიმ მოსაფეს ვა ნი-ბენ. ჩოქელი დო აზმალიდა ნიბენ, დაჭა ბაშკა მუთი ვარ.

12. ბაღუქჩაშ-კალა ბაღუქჩა.

„მოსე კჭოთეი დო ორუბს დოკანი, ხხომი ჭოთარე. წაღე ზუელს²⁾-პიჯის ვორსი ზუელსი³⁾ ხხამევე იენ“.

— [Всѣмъ,] будетъ ли неводъ, хочешь сѣтъ „калос“ въ морѣ, хочешь удочку.

„Продается ли здѣсь на ба-зарѣ удочка?“

— Удочка не продается, но если тебѣ нужно, мы посмо-тримъ.

— При наступленіи марта, при отходѣ апрѣля, мы ставимъ въ морѣ [сѣтъ, называемую] «ап-лад». Для икростыхъ мы вяжемъ сѣтъ съ крупными очками, для мелкихъ — съ мелкими. Съ берега моря внутрь потянемъ (на-вяжемъ), вечеромъ ставимъ, утромъ вытащимъ, ловятся ры-бы, мы беремъ. Въ то время въ морѣ водится форель, по-томъ она входитъ въ рѣку.

„Иной рыбы не бываетъ?“

— Бываетъ, но въ тѣ сѣти не ловятся; «кошель» или «азма-лида» ловятся, другія же — ни-какъ.

12. Рыбакъ съ рыбакомъ.

„Возьми сѣти и кинь въ рѣ-ку, наловишь рыбъ. Внизу (въ рѣкѣ) у моря хорошія морскія рыбы“.

1) აკრას] собесѣдникъ употребилъ заимствованное изъ тур. ჩანაღალ.

2) მიწ] слышалось ზღუა.

3) ზუელსი] მიწ] слышалось ზღუა.

— ჰეს წარი ბუაღვასტერი ქონ.
ჩხომი ვარ იჭოფენ. ბღირი ქორ-
ტუკა, იჭოფასტუ.

„სერის იდი დო დოკანი, ნაკუ
კიკარემს, ჩხომი ჭოფი.“

— ჰაქონი სუაღეფე მ ვა მიშ-
ქუნ.

„მუაჰემი ვა გიშქუნ. ცადი,
დოკანონი სუაღეფეს დოკანი.“

— უილე ვოჩსი ჩხომ ვარ იენი?

„ვარ იენ. ეუ სჯათი დო უილე
აღაბაღული ენ, ამა მისი დო ჩი-
რეზ-ანს, ეურ თუთა, რეშა იენ.“

„ქორტუნას სუღა-პიჯიშა დო
უილე ირიქ თერე აღაბაღული იენ,
ამა ჰიქონი მოსა-დოკანონი სუა-
ღეფე ჩეთინ რნ: რრუბა: რეშა
მორღერი რნ. ვარჩას სუაღეფეს
გიშქურტას დო დოკანარე. აჯამი
კოჩის ჰიქ ჩხომი ვარ აჭოფენ.“

„ღღაღერის მოსა ვოჩსი ქოდ-
ვაკანენ ნა, ჩხომი ჭოფასენ“³⁾.

„სუღას დოკანუკო სერის, გი-
ღარე ჩხომი ჭოფასტუ.“

— Тенерь вода—чистая¹⁾, ры-
ба не ловится. Если бы была мут-
ная, можно было бы наловить.

„Ступай ночью и кинь (сѣть),
налови рыбу, сколько хочешь.“

— Я не знаю здѣшнихъ
мѣсть.

„Чего не знать?²⁾ Посмотри
и кидай въ мѣста, удобныя для
бросанія сѣти“.

— Развѣ вверху (по рѣкѣ)
нѣтъ хорошихъ рыбъ?

„Нѣтъ. (Въ) два часа (пути)
и выше водятся форели, но бы-
ваетъ ихъ много два мѣсяца,
май и июнь“.

„Въ Фортунѣ близъ моря и
выше во всѣхъ мѣстахъ водит-
ся форель, но тамошнія мѣста
для киданія сѣтей трудныя:
рѣка очень велика. Познакомь-
ся съ мелкими мѣстами и ки-
дай! Чужой человекъ тамъ рыбъ
не можетъ ловить“.

„Днемъ если хорошо бросить
(человѣкъ) сѣти, рыбу пой-
маетъ.“

„Если бы въ море кинулъ
(сѣть) ночью, поймалъ бы ке-
фаль“.

1) чистая] букв. точно молоко.

2) букв. почему не знаешь?

3) ჭოფასენ] собесѣдникъ сначала произнесъ ჭოფასტუ მოვთა პოყმათ, но
потомъ, какъ бы поправившись, произнесъ ჭოფასენ.

„ვიწიქს იგ სვლათ ნა, ეთეკლი დოკანას სერის, ჩხომი ჭოკოს-სენ 1)“.

„ჭიქონი ვორსი დოკანასქე სქადეფე აღიმი ბერეს ქუქქენ ქეიონას ჭიმ“!

13. ლიტროფიშენი.

„ლიტროფი მუ აქნ?“

— ვორსი დღა ონ, ზუღას ამუ-ღურან, ისხირან, ჭამ დღაში დო-ხა ლიტროფ ონ. აღუსტოზიმი დოღოხე იენ, ღაქინ ნამ დღა ონ, ვა მიქქენ.

14. ჭიმა დო ღაზუტიშენი.

„ღამა მცია დომჭიმუ ონათე ვორსი იუი?“

— ვორსი იუ, ჭიმა ნა გეხუ. სი მუღა დოგაჭირენ? ონათე მუთ იკითხამ?

„ვორსი ნა ოსერე, მათი ხაძი მადენ.“

„ანწო ღაზუტი ვორს ონი?“

— ღაზუტი ვორსი ონ, ამა

„Когда вы отправитесь въ Вице, пусть онъ 2) кинетъ сътъ ночью, поймаетъ рыбъ“.

„Тамонія лучшія мѣста для киданія (сѣти) знаетъ сынъ Алія: пусть его возьметъ съ собою!“

13. О праздникѣ «литроп».

„Что такое «литроп»?“

— Когда хорошая погода 3) бываетъ, входятъ въ море, купаются: названіе этого дня — «литроп», бываетъ онъ въ августѣ, но въ какой день, этого не знаю 4).

14. О дождѣ и кукурузѣ.

„Вчера немного дождь выласть. Хорошо ли было пашнямъ?“

— Стало хорошо отъ того, что дождь обдалъ. Но тебѣ какая надобность? Почему спрашиваешь о пашняхъ?

„Если будетъ хорошо, и мнѣ пріятно.“

„Хороша ли кукуруза въ семь году?“

— Кукуруза хороша, но она была бы еще лучше, если бы

1) ჭოკოსენ ვმ. ჭოკოსენქე.

2) Собесѣдникъ въ это время указалъ на моего спутника, обзаведнагოსи сѣтъю для ловли рыбъ.

3) *ბუკა*. хорошіи день.

4) Объ этомъ праздникѣ см. *Изя поведки*, стр. 629.

მჭინს დომჭიმუკო, დაჭა ვორსი
იასურტუ.

15. ულუ

a) ჰარხალიშა.

„ჰარხალიშა იდიოი?“

— ოთხე ღლა ონ, ჰიქელე ს
მეფთი.

„მუჟა ცადიო ჰიქი?“

— ესკისტერი ჰიძე ხარაბი
ქონ.

„მუჟაშენი ვარ ოხენავამან?
ესკი ჰარერი ქვალეფე ქონი?“

— ქონ, ამა ჰეს ჰინი მუჟა იფე-
ლენ?

„თარხინიშენი ოფშა დომჭი-
რერან. შა ხახინიში მუში მექხარე,
ეგერე ქომოწირა ს.“

b) ათინაშე ხეფაშა.

„ჰამ სუაშა ვიქე ოფშა მენდრ
ნი?“

— აში სხათლედი გვა ონ.

„სულათე ოქსე გალენდეი?“

— გალენდე აში სხათ ონ.“

„ვიქეს ვორსი კაფე ონი?“

— ქონ, ღაქინ ჰაქინისტერი
ვორსი კაფე ვარ ონ.

„ვიქეს არხვე ნაკე სხათ ონი?“

пошелъ дождь“.

15. О путешествіи

a) на Пархаль.

„На Пархаль ходили Вы?“

— Четыре дня, какъ я оттуда
вернулся.

„Что Вы тамъ видѣли?“

— Тамъ развалины такія,
точно древнія.

„Почему не отстраиваютъ?
Нѣтъ ли камней съ древними
надписями 1)?“

— Есть, но теперь они на
что годятся?

„Для исторіи они очень нуж-
ны мнѣ. Я дамъ подарокъ за
то, если покажешь мнѣ“.

b) изъ Атины въ Хопэ.

„Очень ли далеко отъ этого
мѣста до Вицэ?“

— Путь въ шесть часовъ.

„Моремъ или сушею 2)?“

— Сушею шесть часовъ.

„Есть ли въ Вицэ хорошая
гостиница 3)?“

— Есть, по такой хорошей,
какъ здѣсь, нѣтъ.

„Сколько часовъ (пути) отъ
Вицэ въ Архаву?“

1) *букв.* древнихъ писанныхъ камней.

2) Сушею, *букв.* извнѣ.

3) *букв.* кофейня.

— ვიწეს არხვე სუმ სათ ონ.

„ვიწეს მორდერი ონი მექსე
არხვე მორდერი ონი?“

— ეურიითი არ ონ. ხოპე და-
ჭა მორდერი ონ.

„ნაკე სათ ონ არხვეს ხოპე?“

„ჭიქელებდეთი სუმ სათ ონ“.

— გიქენი ა სჩა ოთხო-ქილ-
ისე. ნაკე და სეზა ისერე არ-
ხვეს ჭიმ სჩაშა?“

— ჭიმ სჩა შა ვა მიქენ.

„ხოპეში ეტრაჰის დდი ონი?“

— ვორსი დალევე ქან.

„ჭიქ ოფშა ჯალევე იენი?“

— მუდასე ჯა იგითსმ? ჭუბრი-
ში ჯა ოფშა იენ.

„ვარ, მან ჯა ვა დომსკირენ,
ლაქინ ეგერ ჭიქ ოფშა ჯალევე იენ
ნა, ჭინდოს ინი ვარ იენ. და შა
გოფთარტუ ჭიქ. გოლვა ვორსი
იენ, ჯალევე ნა ონ სჩას, ჩხვაფა
იენ.“

16. ქითაბიქენი.

— ჭამ ქითაბ ქომომჩიკო, ხაძი²⁾
შა დასერტუ.

— Отъ Вицэ до Архавы три
часа.

„Вицэ больше или Архава?“

— Оба одинаковы. Хопэ боль-
ше.

„Сколько часовъ (пути) отъ
Архавы въ Хопэ?“

— Туда¹⁾ также три часа.

„Знаешь лиодно мѣсто «Дорт-
килисэ»? Путь во сколько дней
будетъ изъ Архавы къ тому
мѣсту?“

— Того мѣста я не знаю.

„Есть ли лѣсъ въ окрестно-
стяхъ Хопэ?“

— Прекрасные лѣса.

„Много ли тамъ деревьевъ?“

— Почему спрашиваешь про
деревья? Капитановыхъ деревь-
евъ много.

„Нѣтъ, мнѣ деревья не нуж-
ны, но если тамъ ихъ много,
въ такомъ случаѣ тамъ нѣтъ
холода, и я хотѣлъ бы туда
отправиться. Лучше странство-
вать въ мѣстности, гдѣ водятся
деревья: тамъ тепло.“

16. О книгѣ.

— Если бы ты мнѣ далъ эту
книгу, мнѣ это доставило бы
удовольствіе.

1) букв. оттуда.

2) ხაძი] нѣкоторые произносятъ ხაძი.

„მუდა ოღოდარე, ოძიტუ მუში
გა გიშქენ დო?“

— მა ჭარა ოფშა მიძიტაფუნ.
იწითულიში ოძიტუ ქომიშქენ.

„ჭამ ქოის ჯამე ონი?“

— იწი ქოის თითო თანე ქონ.

„დოგუჩამს მი ონი?“

— ხოჯა ონი.

„მუდა ოძიტაფამს?“

— წულუ დესტეფე ოძიტაფამს.

„ჭიმ ხოჯაქ ნაკ ჭარა ტკე?“

— ხოჯაფე პოლის იტურან, ჭანი
მონთან-ეს მექთები გონწამან დო
ჭაქ ჭარა ოძიტაფამან.

„ოფშა ხოჯა ონი?“

— ქონ.

„ბერეფეშენი ქითაბეფე ნაქელე
მოღილამან?“

— პოლიშა.

„ქითაბეფე ნაკუ ფარას ეჭო-
ფუმან?“

— ა გროშისთი ქონ, ოში გრო-
შისთი ქონ.

„Что ты будешь дѣлать съ
нею, когда не умѣешь читать?“

— Я грамотѣ очень учился,
умѣю все читать.

„Имѣется ли школа въ этомъ
селѣ?“

— Въ каждомъ селѣ имѣется
по школѣ.

„Кто учитель?“

— Ходжа.

„Чему учить?“

— Первоначальнымъ предме-
тамъ¹⁾ учить.

„Самъ ходжа гдѣ учился
грамотѣ?“

— Ходжи учатся въ Констан-
тинополѣ²⁾. Когда они прихо-
дятъ сюда, открываютъ школу
и здѣсь учатъ грамотѣ.

„Много ли ходжей?“

— [Много] есть.

„Откуда приносятъ книги для
дѣтей?“

— Изъ Константинополя.

„За сколько денегъ покупа-
ютъ книги?“

— Бываетъ за одинъ піастръ,
бываетъ и за сто піастровъ.

1) *бука*. маленькимъ урокамъ.

2) Лазы употребляютъ въ значеніи Константинополя, какъ и армяне, гре-
ческое *πόλις*, но безъ *s*: *პოლი* *poli*.

17. ბერევეშ-კალა.

ა.

„ჭამ მი ოხუ?“
— ემიჯე შქიმიში ბერე 'ნუ.

„სკანი დოხო?“
— ბალთა-ზადე მუესტაობა.

„ნაკუ წანერი რეი?“
— ვიტო სემ.

„ქითაბი გიშქუნ?“
— ქო.

„სოლე თქუნი?“
— ბულევის.

„ოჭუმე სუთი და აში ბერევეშ
ს ნქას მოხტით: დემსე ეუ საათი
ოლინე და ჭამ ეტენდიქ სურეთი
ეტიჭოვასერე“

— ვოჩსი 'ნუ.

„ნენა მომხით!“

— ნენას მექხამთ, ამ სურეთე-
ვე შქუნი მუნდე მომხათერე?

„ეური მთუთა უკახე“

ბ.

„სკანი დოხო მუდა'ნ?“

— შქერი 'ნუ.

„ჭამ ბერეში დოხო მუდა'ნ“.

— სულემან 'ნუ. მიწვი, ეტენ-
დი, ნაკო³⁾ ნენა გიშქუნ?

„იჩითული ქომიშქუნ“.

17. Съ дѣтьми.

а.

„Это кто¹⁾?“

— Сынъ моего дяди.

„Какъ твое имя²⁾?“

— Мустафа Балта-задэ.

„Сколько тебѣ лѣтъ?“

— Тринадцать.

„Грамоту знаешь?“

— Да.

„Гдѣ ты учился?“

— Въ Булеиѣ.

„Приходите завтра пять или
шесть дѣтей въ одно мѣсто за
два часа до полудня, и этотъ
господинъ сниметъ вашъ порт-
ретъ“.

— Хорошо!

„Дайте мнѣ слово!“

— Обѣщаемъ, но когда вы
дадите намъ наши портреты?

„Черезъ два мѣсяца.“

б.

„Какъ тебя зовутъ?“

— Шукри.

„Какъ имя этого мальчика?“

— Сулейманъ. Скажи мнѣ,
господинъ, сколько языковъ
знаешь ты?“

„Знаю всякіе.“

1) Вопросъ заданъ знакомому мальчику про одного изъ пришедшихъ съ нимъ товарищей.

2) Обращеніе къ новому лицу.

3) ნაკო] чаще слышу ნაკუ. Булеиѣць произнесъ ясно ნაკობ ნენამ

— სი ლაზურნი სოლე დოიგურნი?

„ათინას ვიდი დო ბუღეფურნი ალი რქეანი დომოგურუ ვა ვინინამტი, ლაქინა სქეს დობხედით, თის დომოგურუ“.

с.

— შა ლაზური ნენა ვა მიქუნ.

„მუჟაშენი ვა გიქუნ“.

— ნანა შქიმი ვა დომოგურუ.

18. ლაზურეშ სუალეფე.

„სი სონურ რქე?“

— პეტრუპოლიშე.

„დონო სკანი მუჟა 'ან?“

— ნიკოლა.

„მუჟა დუღა გიღუნ?“

— მორდერი ტელებეფეში სოჟა ვორე.

„ტელებეფე რეშა გიღონუნი?“

— ხუღა სუთი მიღონუნ, ლაქინ ჭიმ მექთების მთელი რვორ შილია ქონ.

„ნაკო თანე სოჟა რქეთ?“

— ეურ რში დო ენი დო სუთ.

„ენ მორდერი სოჟა მი რნი?“

— მთელი არ რნი.

„მთუთა მთელიში არ რნი? ად-

— Лазскій [чанскій] ты гдѣ выучилъ?

„Я отправился въ Аѳину, и булеиць Али-рензъ обучилъ меня. Я не зналъ его, но сѣли мы вмѣстѣ¹⁾, и такъ онъ научилъ меня“.

с.

— Я не знаю лазскаго [чанскаго] языка.

„Почему?“

— Мать моя не обучила меня.

18. Лазსიე ვოფოსი.

„Ты откуда?“

— Изъ Петербурга.

„Какъ твое имя?“

— Николай.

„Чѣмъ ты занимаешься²⁾?“

— Я учитель студентовъ³⁾.

„Много у тебя учениковъ?“

— Только пять, но въ училищѣ томъ всего восемь тысячъ.

„Сколько васъ, учителей?“

— Двѣсти двадцать пять.

„Кто самый старшій учитель?“

— Всѣ равны.

„Одинаково ли у всѣхъ мѣ-

1) *букв.* въ одномъ мѣстѣ.

2) *букв.* какое дѣло у тебя.

3) *студентовъ]* *букв.* взрослыхъ учениковъ.

„ლუდი მთელიჲ არ ეჭოფეუმანი?“

— ვარ, ბანკი ოფის, ბანკი მტის.

„სი თუთას მუდა ეჭოფეუმ?“

— მას წანას სუთ შილია ეჭოფეუმ.

„სი ჩილეჩი ოჩეი?“

— ქო, ჩილეჩი ვოჩე.

„საკო თანე ბერე გიძოხუ?“

— მას უერ თანე ბიჭი შიძოხუ.

„მორდერი საკუ წანერი ოხ?“

— ვიტო აში წანერი ოხ?“

„მექთებიშა ულეჩანი?“

— მორდერი მუში მექთებიშა ულენ, ამას წულე ხანა მუში ოდი-ტავას.

„მორდერი მუში საკო წანა დაჭა მექთებიშა იდასერე?“

— სუმი წანა დო უკახხე მორდერი მექთებიშა იდასერე და ჭიქო ოთხო წანა დაჭა თქუასერე.

„მუდა გამხტასერე ჭიქოლე?“

— ღორმოთის უშქუნ: და ვორსი გოჩი და ხაგი.

„სკანი დოლდაშის ლაზერე უშქუნ?“

— ვარ, ამას უკახხე ქითაბიშე დოგურასერე.

„სлнчое жалованіе? Получаютъ-ли всѣ одинаковое мѣсячное содержаніе?“

— Нѣтъ, одни получаютъ много, другіе мало.

„Ты что получаешь въ мѣсяцъ?“

— Я получаю въ годъ пять тысячъ.

„Ты женатъ?“

— Да, я женатъ.

„Сколько у тебя дѣтей?“

— Двое дѣтей.

„Сколькихъ лѣтъ старшій?“

— Шестнадцать лѣтъ.

„Ходить ли въ школу?“

— Старшій изъ нихъ ходитъ въ школу, а младшаго учитъ мать.

„Сколько лѣтъ еще старшій будетъ ходить въ школу?“

— Три года, а потомъ будетъ посѣщать высшую¹⁾ школу и тамъ будетъ учиться еще четыре года.

„Чѣмъ онъ оттуда выйдетъ?“

— Богъ знаетъ: или хорошимъ человѣкомъ, или плохимъ.

„Знаетъ ли по-лазски (по-чански) твой товарищъ?“

— Нѣтъ, но онъ выучится потомъ по книж²⁾.

1) букв. большую.

2) букв. изъ книги.

„ჭიმ დიგურას ლას მეღურას“

„Пока онъ выучится, Гара¹⁾ разрушится²⁾“.

19. ბაშკაფეშ ოხაშარეშე.

19. Изъ чужихъ разговоръ.

a.

a.

„დუბალან!“

„Довольно!“

„სი ზეღა გაკნუ დო ონთხონი“.

„Ты пострадалъ отъ моря, и тебя вырвало³⁾“.

„ჩემერი დო ვენერი მთელი თურქისა, ვენერის ღასხათი იხაშარას და თურქისათი, ოკონტაღუ“.

„Въ Кемерѣ и Венерѣ всѣ (говорятъ) по-турецки, въ Венерѣ всѣ говорятъ и по-лазски (по-чански), и по-турецки, смѣшано“.

„აღი ვიწური გონეფე იხინემს“.

„Али знаетъ вицскихъ людей“.

b.

(Капитанъ съ фелюки молодцу Хусейну, тянущему ее съ берега канатомъ).

„მონდი, ხუსეინ!“

„Потяни (канатъ), Хусейнъ“.

„ფხუვი მონდი! ფხუვი მონდი, ხუსეინ, ფხუვი მონდი!“

„Черезъ плечо перекинь (канатъ)! Черезъ плечо перекинь, Хусейнъ, перекинь черезъ плечо!“⁴⁾

c.

(Показывается на берегу человекъ при часахъ).

„სათ უკითხი, სათი!“

„О часѣ спроси его, о часѣ!“

20. ჭეგსი-ბეჟმა ჭაქარეფე.

a.

ოხაშე ლეტა-ონთხონე დო ეღმასი-გამღმალე ოხე.

b.

ოქლიმე დემირი-გამოხამე დო ოქრო-ეჭოფუმე ოხე.

1) Гара въ этой поговоркѣ не понимается въ точности и лазами. Февзибей предполагаетъ, что это названіе седа ლეჲ Гере, расположеннаго на берегу моря въ трехъ часахъ пути (сушено) на западѣ отъ Вицѣ.

2) или „умреть“; основа ღურს *смерть*.

3) *Буквально*: тебя море захватило, и ты вырвалъ.

4) *Букв.* за плечо заложилъ.

c.

ოქლიბუ ოხაშკუთე გიჭენ.

d.

ოხაშკუ ონჭარუ ონ.

e.

ოხაშკუთე ლეტას ნა გაოხუნარე, ჭარას
თქუასერე კოჩი, ჰანტა ქოაძირენ.

f.

იჩი ნჭარა ჰანტა ვარ იზიტენ,
ონაში ჰანტა იზიტენ.

21. თურქაა.

მუთის გური ვარ გეჩამ,
ვარ დოგუთურ, გოგალენ:
ხაფი-ქომჯონი ხორძას
თოლის ჩილამბი აჯენ¹⁾

22. თურქაა.

ე სარი შალაღუდე,
სი გძირას მატრადოდენ.

23. ლაზური მესეღეფე.

a.

ბერემ-კალა გზას მო ამულერ!

b.

ბერემ-კალა მო იწონერ!

c.

კომა ნა ეაღუნ, სჟას დახხური იენ.

d.

კატუ ვა ნანჭუში ნა'ნ, ხორცის ვარ ცადუმს.

e.

ნოსიშენი გზა არ ონ.

1) Вариантъ: თოლი წამიარი აჯენ.

Беседа.

1. ოსინაფუშე.

1. Изъ разговора.

„ჭაკ მოდ გულურ? მუშე მობტი?“

„Здѣсь зачѣмъ гуляешь? Почему ты пришелъ?“

„ჭაკ მუ დუღაა გიღუნ?“

„Какое дѣло у тебя здѣсь?“

„სონი რეთ? რესმი ჭარუმთი?“

„Откуда вы? Фотографируете?“

„რესმი ნა ჭარუმთ, მუ დოდამთ?“

„Что вы дѣлаете [съ тѣмъ], что фотографируете?“

„თქუანი კირაღის მეხამთი?“

„Передаете вашему Царю?“

„თქუან ნამ ქოღმე რეთ?“

„Вы изъ какой деревни?“

„სკანი ნჯოხს მუნ ორენ?“

„Какое твое имя?“

„ართუქ ჭაწი იდათერენი?“

„Итакъ, уйдете теперь?“

„ნა ეჭოფით რესმეფე, სო გამო- ჩათერენ“

„Снимки, что вы сдѣлали, гдѣ вы будете продавать?“

Стихи.

2. უნახე კახი.

ბეწებიწკედიშ-ქულე ვარ მებუნგამ ჭუკარას:
 ოხორიშა ბიდა-ის ოხორჳა ქო ხენ მკარას.

3. ფუნტურა.

ჭამწო ნეძი ვარ იფუ, ნა იფუ, მთელ ფუნტურას:
 ქო მომხი დადი სკანი, დობწოფხა ოხორკურას.

4. ობირუ.

„არ ჭარა გუნძე თეფეს თონი ქებოხირითი?“
 — მაღი ჩქუნითე ბიბირთ: შითის მებუნხირითი?

5. ფანწო.

ანკესი უტკობხუ დო არ ფანწო ქონოკიდუ,
 ფანწოს გური მონთუ დო ბუაუღეფე გოკიდუ.
 ფანწო ნიკიდუშ-კულე ობგარინუ აუკიდუ,
 კალმას მონთუ-ედო ფანწოს თიშ ქომაკიდუ.

6. ი ნ ი

მა ამ სერი ხადატის გელაბლური ინითე,
 ვარ გამოკუნცხინეკო, მამტატი ოინითე.

7. სარ ოღლი.

„ჭე სარ ოღლი, დიხადი, ჭელესგი ეწევიძინ.“
 — დო მუ ზა? დობლურა სა, ჭაკო ვარ გეწევიძინ.
 „ჭეშო ღურა სა გორუმ, ხაკო ხინჯი მევიძინ?“
 — ღურაშ დერდი ვარ მიღუნ. კაპულა ქომევიძინ.

8. ბღეთი.

„ბღეთი აუქსერი ქო: ცაშა ქუა (ქუა) ქმოტკოჩითი?“
 — უგუბუ ფრინჯი ბჭკომით, მუ აუ, მებიქაჩითი.
 „უგუბუ კუნიშ დოღმა კიბრის ქოდიქაჩითი?“
 — იღანჯუდი სო ძირით? ჩიმჩირი გამაჩითი.
 „მუნთხა მჭითა მძირენ: ლემსა ბოდა მეჩითი?“ 5
 — ბღეთიშა იგოსალი დო ჭამ დუღაძე მეჩითი.

9. იფტინერი სერი.

ენ იფტინერი სერის დადე-კალა ინჯირი,
 დადე ვაშა ომტინა, კაი გაუღვი ზინჯირი,
 ვარ მეკოეჯაშ-კულე გეჩი ნუკუ, აუმიღირი,
 ბაში ვარ გახენა-ის უწვი, ქე ბორე მბღირი.
 ჭაწი გოწუდგანერენ სიჯას ქჩანერი თხირი. 5
 ვაშა გური მოგინთას: ადეთი რენ, ე სკირი.

10. ჭარუმცაშა.

ჭარუმცაშა ქომეჩი უსტუნი დო ესირი:
 ჩქე შოთ გომიჭკონდინაშ, თოლეფეში აესირი.

აჭკომუს შური ქესტუ ქაფხა-კალა მისინი:
ფუჯი ზოჯი ვარ ტაშა ქო დოსკიდონ კისინი.

11. ხელილი.

„ხელილ, მე ელეგობუნ. სო ძირი ჭემ კამზარა?“
— ჭელბეთ ქელეპიკიდამ, ქომეხნაშ-კულე ფარა.
„სი ფარა სო ძირატი, ვაშა ქომეხი ქარა?“
— დო მე შა, სკანისტერი ჩქიმიქ ვარ იქუმს ფარა?
„ირ სი მეშენ მოგხვადონ ზურკუტი კულამფარა!“ 5

12. ბანჯუნა დო შუტუ.

„ბანჯუნა ქომექჩითკო: ბექარი დიფუ შუტუ“.
— გობუდვა მაკასი დო მებოკვათარე კუტუ.
„სო რტუ დო გახენუკო, შუტუსთი ჭეა უნტუ“.

13. აბგარუ.

„ბიბგარ ჩქიმებურა დო გური აკობიტკომერ“.
— შათი დობიბგარ, ლაქინ ჩილამბრე ვარ მებტკომერ:
შური დობიშვანაშ ცაშ შურეცხი მებტკომერ.

14. ან ბოლოქ ჭარუ ანქანის.

ზენის ბორტი თუნაშა ნიდიშ-კულე:
ანო, ანო გელიტი ანდლეშ კულე:
შაბგარინუ ანორაშ ბიდიშ-კულე:
მოდ შემტკომერ, ნა შური მიშინარე!

15. ბუტაუჯი.

ბოზოქ თქუ.

ბუტკუჯი თოფერი იქუმს, შურიქ წკარი მოილამს.
ბუტკუჯი უბეჯლა-ის შური თი ქოდოლილამს.
ისინა მოთ მეოჭუმთ, აელიქ დადა მოილამს.
ჩიხელი დოკორობუმს, წიფრის დუდის ქეილამს.
გუერდი მუშიშენი დო გუერდი შა აკომილამს. 5
დიდო მოთ ისინაფაშ, სენაქ სენა მოილამს.
თოფერი ვარ ახენუკო, ხეთე შური ქეილამს.

16. ქხე-ფორჩონი.

ჰქეშო ბოზო ვარ ივენ ჰქე გვანერი, ჰქე ქხონი.
 მა ჰქეშ სხთი მიღუნ: ვარ მონთუ ქხე-ფორჩონი.
 არ აერი დონსინი ჰქე ხონსი შერჩონი.
 ჰქეს ვარ ბუსინაფამ: გემოკითხუ ხვანჩონი.
 ჰქე ლეჯი ბოზო რენ: ჭოლო იმხონს ჩონჩონი. 5
 არ ბუქეფეს დოგისვა, ბუაუღეფე კანჩონი.
 კისმეტი ნა გავსენ უბაში ოკონჩონი,
 აწი მუთხანი ბთქვარე: არ დუღასი მონჩონი.
 სონთხანი გიფონარე: გაარი¹⁾ გეფე ქაფონი,
 არ ქემოდგი გონკის²⁾ ფოთინეფე ნაფონი. 10
 კაი ვა რენ, ზონჩონან: ჰქეშო დუღას ონჭონი.
 ჰქეშო მითიქ ვარ გოწკენ, დივი დორე ენჭონი.
 უბაში უშქურეფე დიფე დორენ მონჭონი.
 დაჰა ბერე ბოზო რე, ვა რე დუღას მენჭონი.
 ბინჯირი, ბინჯირი დო ქოგომბლე კოლონი. 15
 ჰქეშო ჰქეშ ონკანა გვანერი მესოლონი.
 სი ვარ ემჭოფუნა, მუ ივასენ სოლენი?
 მა ქომემაონა ნა, გიხენარე დუღენი.
 ჩქიმი-კალა ობირე ჰქეს გურის ქუღენი.

17. ფსქუნ ბოზო.

ჩონჩი ნა ვარ მეჭკოდუნ, ლაზუტი რენ ჭკადერი,
 სი ჰქეშო სოლე მონთი, ვიწარი მოჭკადერი.
 კიბრითე ვარ მემწკენ, ხორციში მეჭკვადერი.
 ხოლ' ხე ქემოშეგილამ კოპჭა ქეჭკვადერი.
 ქოგობდვითკო არ აერის, კამბანა დო ანდერი. 5
 მა ვარ ემჭოფემ-ხულე გონთი კვანტერ-კვანტერი.
 არ ქამათათ მან ოდას ნეკნაფე შეღანდერი,
 მაკალაშუ, დერინე — ქომობიწკი ანთერი.
 არ დაჰა ქომოწირი, ნა ვარ იბირენ. აერი.
 არ დოგისვა ლეჯეფეს მა ნუკუ აღნე ბლერი. 10

1) ჭკულო.

2) უბის.

არ დაჭა ქობიძით: სკანდე ვარ ბორე ძღერი.
 მოლაშიძირიშ-ქულე წკარი მათ შვი ონდღერი.
 მუშენი გოგოტკონდუ, მა ნა გიწვი წოქსერი?
 სი გაოროფითი ნა, მა ვარ ბიძღერ ექსერი.
 ხამამის ამაფთი-ის ვარ მომაწკუ სუსერი. 15
 არ სავი ქემოგიდვა, სკანი კაი ქესერი.
 მა ბოზოფეშ უსტუნე ვობულურ სერ დო სერი.
 ა ნუსქა დოგინჭარა მათი დეფრიშისტერი.
 გობილი პოლ დო თუნა, ვარ ბძირი სკანისტერი:
 მეკაშქვა, ბიგზალა-ის მთელ ეკეპიწკერ გერი. 20
 ეკო ფსქქა ბოზო მათ რე, ე ჳინლი დოქსე ფერი?

18. ეა გიდი.

ეა გიდი, უმეშენუ ჳამ სერი მათ მომაღეს.
 ქეწებუხედით თუდე, ანტამას ვარ ემაღეს.
 ჳაწი დოთანასერენ, მურუტხეიუ დიუვაღეს.
 მა ჳაქო ვარ მახირენ, ბოზოფე მთელ იგზაღეს.
 მათ ნობურ და ბოზოფეს, ბიჭეიუ შილარღაღეს. 5
 მა სი ვარ ემაჭოფენ, ჳელჭალ დოგოფასაღეს.
 მათ ეწახთი უშქურის, ქოთუმეიუქ კრიაღეს.
 მეგოტკომი ღვაღეიუ, დისხირეიუ ტილაღეს.
 წოქსერი მებიტი-ის ჳოლორი მეშიტაღეს.
 ტორა ოკობნაღერი, მა თოლი მომიტაღეს, 10
 მიწვეს, მისინაფეს დო ონჯღორე გეშიტაღეს,
 მემაშქვეს დო იგზაღეს, ხვალა ქედომიტაღეს.
 ოტრიკე ოდას ხეტუ, ბიდი, ქემომიტაღეს.
 ჳეშო ვა მეკაშქვატი, დულაფე მომინტაღეს.
 მა ვარ ფხითურ ხე-სკანის, სი მა მუ შეშიტაღეს? 15
 ლიფადის ბიბირტიშა წკარი ეკეშიტაღეს.
 ნა მექნი მანდილეიუ, უფითე მათ იუვაღეს.
 ჳაწი გოწომიდგანენ, თხირი დომიკაკაღეს.

19. ბოზოში დესკანი.

მეშიუჯი! არ გებოტკარე ბგარას:
 ნა ოგნასენ, ვაშა ირქი დიბგარას.

სევდა-ჩქიმიქ ქოდომოხუნუ ბვანას.
 ახი, ვახი! მუ ივასეს გაუღი ჩქიმი?
 ნა ჭემ ავსმაშე, ნა ოაა დაბლასენ. 5
 მეშიხორსას ქუა დო ნჯა ნა გებლასენ.
 კლიმა-ჩქიმის აურდუღუმი დიბლასენ.
 გეგატასენ, ძირი, სევგაუღი ჩქიმი?
 ჭაწიშ-ქულე სადი მუჭო გოქთარე?
 დობლურათი, თი კურსალე გექთარე. 10
 ვა ბლური დო მუჭო სადი გოქთარე?
 ა ჩქვა ქუსი ქემონთხი, გაუღი ჩქიმი?
 სოშა იღი, ნა ტახი ჯამიშ ივარჩა?
 ქიე აეღუღი, ანდერი ჭითა ფორჩა
 ვაშა ჭვა ხარკიშ ბერეს ქოგაურჩა? 15
 ქობოგნი ნა, სო იღარე, გაუღი ჩქიმი?
 ყინ-ყინ გოხტი, კინხიში მსუა ნიხანი!
 ქიე აეღუღის მიში კოპჭა გოჩანი?
 მა ვარ მომხი დო მის მეხი ქოჩანი?
 ახი, ვახი! მუ შა, სევგაუღი ჩქიმი? 20
 ჭემ ვერანექ ჭემ ქახულა სო ძირე?
 ბოლი უღუნ, უჯეფე ვარ მაძირე.
 დიდო ბაქთი, კუსური ვარ მაძირე.
 სურეიე გემხუის გურის მემატე,
 არ მესარეში ქუა კურხეს ემატე. 25
 ოთხო ივინჯიშ ბერგი ბირდენ მომატე.
 ტორა ოკობნაღური, გაუღი ჩქიმი.
 თხირის მებლი, სადი ხე მეტასერი.
 მა ჭაქ ბიბვარ, სი თუნას ელასერი:
 გვაფეს ბიწკერ უურ თოღი მოტასერი. 30
 მოხთი, მოხთი, ნა შური მიშინარე!
 ნუსქა დიფუ სუს-გიში მცხუღი სკანი:
 ვა ბჭკომი დო დობინატი'რ'ი სკანი.
 მო წილუმტი, მეგოტროხას ხე სკანი!
 მოხთი, მოხთი, ნა შური მიშინარე! 35
 ჭაწ'ივასეს ხაჯიშ დუღის ნოდერი,

გოხვეწეფურ, მოთ მოღოღამ¹⁾ ქედერი,
 კაჲ მეგომსქუნ ღისთან' კალა ქემერი.
 მოხთი, მოხთი, ნა შური მიშინარე!
 ანტამა მომანტუ დორენ არ უბა, 40
 მეებინამ, მო ძირუმტა²⁾ კახა.
 ვარ გიჩინი ბიროლაშის³⁾ ტერობა.
 ახი, ვახი მე ზა, სეგგაული ჩიმი?
 ზულა იორღურტ დიფუ, კუს ვარ მაძირუ,
 დიდო ბაქთი, კუსური ვარ მაძირუ, 45
 გზათეს ბიწკერ, ფსქქა ბოზო ვარ მაძირუ:
 გონდუნუი ჭეა⁴⁾ სეგგაული ჩიმი?
 სოშა ბიდა. ვარ ბორეი დასული?
 ქომომიდვი ხეფე სკანი ნასული,
 ქოდომოხვი, ქემოცონი კასული, 50
 ა ჩქვა ქუსი ქემონთხი, გაული ჩიმი!
 ჭანში-ქულე ჩქვა დობივი ჭელაქი,
 შური მშინა! ქომოხთი დო დომლაქი,
 ვარ მეტკომერ, გაონარე ილლაქი.
 მოღ⁵⁾ შემტკომერ, ნა შური მიშინარე. 55
 დუნა⁶⁾ დიფუ ჩიმიშენი სინდანა:
 ქომოხთი დო დომიხენი მეადანი,
 ორდო მოხთი, მოთ ივერ კაზიდანი.
 მოთ შემტკომერ, ნა შური მიშინარე!
 არ ჭარა ელიტი ღალი დო ღალი, 60
 გაული, ვარ გიჩინი, ნა შილარღალი.
 მილარღალი, თის⁷⁾ ნოსი ომინტალი:
 ორდო მოხთი, ნა შური მი შინარე!

1) Сказитель: მოღოღამ.

2) Толкователь эту форму объяснил потребностью стиха вж. შო ძირუმტა.

3) Другой сказитель: ბიროლაშის.

4) Сказитель: ჭეა.

) Сказитель: შენ.

6) Сказитель: დანა.

7) Сказитель: თის.

ფენჯერეს ეატიმს, კაი დოგაწონუ¹⁾,
 ციცი ლეკიდვი, ღუა დოგაწონუ²⁾, 65
 მუთუ ბთქვი-ის სი ხაი დოგაწონუ.
 მოხთი, მოხთი, ნა შური მიშინარე!
 შაბან ჭელიმი ბუაუღი ფალა
 ფენჯერეს ნოდუმეს ჭუბრიში მსკალა,
 ნოდალენ ეშიმეზ, მისუმეს კალა. 70
 მოხთი, მოხთი, ნა შური მიშინარე!
 ჯეზაშ ნუსაღუთქე კაზა მემიკვათეს,
 ფრინჯიშ ბერტეფეთე ღუა მემიკვათეს,
 ღურუნ, დეი, კურბანი მემიკვათეს.
 ორდო მოხთი, ნა შური მიშინარე! 75
 კეი-კალა დიუ არ დიდი ჯენგი.
 შური მშინა³⁾, ქოდომოხუნი დერდი.

20. თუჯიას.

იდა-ის ჰეტრეზოლის ოკითხათარე დერსი,
 სი ჭექ ოკითხათე დო ჩქი ჭაქ ბოგნათენ სერსი.
 ღაზურიში დოგურეს დიდო გიღუნს ჭაფესი,
 არ ღასი მენდიონი, უხენი-დო კაჭე სი.
 ბერეფეს ოკითხათეს დიდო უკორემს სესი. 5
 თიშე შაჰკა დოდვი დო მუშენ გეითვი ტესი?
 აჯაბ, საჟა კაი რენ, შაჰკა დო ჭითა ტესი?
 მუსლიმანი დივი ნა, ვარ ეტოფუმ აბდესი.
 ქითაბი მომინჯღენი, ჩქუნ მიღუნან ჭაფესი.
 ღაზური ვა გინქირტუ: მიქ გოკითხათე დერსი? 10
 ვიწეშე ჰეტრეზოლის ნაკო ივასტუ ვერსი?

21. თუჯიას მარნიშა.

ხელა დო კარბათე სოღე მოგალე მარი?
 ვა ბძირი სკანისტერი ტიქირლი, ნოსიარი.
 ნა არიფიშ ხოჯა რე, ენ დიდი ჭეშო ვარი.

1) Сказитель: დოგაწონო.

2) Сказитель: დოგაწონო.

3) Другіе допускали и Шенг, какъ первый сказитель.

ჭუმანდან ლუმჯიშა-ქის ბითუნ ლაზური ჭარი.
 ენთეივე სი ნა სჭარუმ, სი მუ გაფასენ ქადარი? 5
 მუთუ მოგინძინაშს სი დეფლეთი სკანაიქ გადარი?
 მუჭო ქომოგწონდუი ქოევე ჩქუნი ნდარი?
 თქუანი აერი ბოლი რენ, ლაზური მუჭო ღუარი.
 ჩქუნ ლიფადის იხანენ სადე ხაჯი დო ჩხვარი,
 ინზ რენ თუირისტერი დაღევე ჩქუნის წკარი. 10
 ოშეიგო, ილაჯი რენ, ვარ ბიქომ იქთიხარი,
 ისინა ჩქუნის გულუნ... ნა რენ? კინხი დო კუარი.
 ისინას დოდგითა-ის ზუდა იძირენ ღარი.
 თქუანი აერი ვარ იველენ, ბითუნ ჩოლი დო მარი.
 ნამ კირალის კოჩი რე? არ ია, გამამისფარი! 15
 დადიში კოჩი რეი აოქსე თი-მხუ ნოღარი?
 რუსის კოჩი სი რენ ნა, შიჯი ვარ გილუნ სარი.
 აწიშ-ქულე თქუან-კალა ბორტათენ კაჭადარი.
 ლაზური ნენავეთე ქითაბევე დოსვარი,
 ირი დოკოითხაფი, ბერევე თქუანი უვარი! 20
 ჩქუთი აღნე მიღუნას ჭურიეთიში ზარი,
 მექარიძევე ჩქუნი ივუთუნას, გობადარი!
 ხვამა ჩქიში კაი რენ, ბადი ბორე კოკარი,
 სუმენეჩი წანერი, ამენჯევე, სხვარი,
 იდი კირალი სკანაი, ჭემო მენი ხვვარი. 25
 თუთაში გამამილი, ქორე ნა ჰალიკარი.
 ვა მიგიუჯანშ-კულე ტიქა აკალიზარი.
 თქუან ზენგინი კოჩევე, თუთაში მუ შაქარი!
 მათი ჭამა გახვეწერ თი ჩქიშიში ჩიქარი.

22. ლაზისტანში დესტანი.

სი რუს კირალიში თი-მხუ კოჩი რე,
 მოთ მოხთი? გოილამ ჩქუნი აერევე.
 ჭემ რესიმი იქომთ, ჭემ ლაზხა ჭარუმთ,
 კულადოზი ივენ თქუანის ტერევე.
 ლაზისტანი ჩქუნი მთელ კაილული: 5
 დერევეში არა სადე ბადლედი,

დაჭა ნო დოსკიდუ, ბითუნ დაღლუდი,
 თხზ კოხის ნა ვარ იაზდენ, მსქერეფე.
 ცითერი დო ჭკონიეფი¹⁾ ოხორისტერი,
 კაფეფეფე ლანგონი ჯოდორისტერი, 10
 მთეთეფე გულუნან ლოდორისტერი:
 ხოჯიშენ დიდი რენ ჭექან მსქერეფე.
 ისინათეს ვარ გოილას შქურნათე,
 გოხთი-გოთი დაული დო სურნათე.
 ვარ ძირაშა მუჭო გიწვა ნენათე? 15
 შიჯი გონწვიმერი გულუნ გუერეფე.
 ხოფაშენ ვიწეშა სუმ ოში ქოი—
 ხეთ შილდა ნუტურსი, ხემშელი სოი:
 ვით შილდა ლასი რენ მთელ სუდა-ბოი.
 დაღის მიონუნან ართმა ბერეფე, 20
 დასის დაილას რენ ფეჯი დო შალი.
 დუთხორიქ შიდიშს მინჯი დო კრალი,
 ქორენ დაილას სუმ ოში ლალი,
 ბუზისტერი გაულუნ ინი წკარეფე.
 თეფე დაილას დორთ დანი კალე. 25
 კადაფე გოტკერი თეფეშენ კალე,
 არ ორდი ოკოხუმს სუმ ოტკომალე.
 ქაღლეფე ომრინი²⁾ ჭეშო აერეფე.
 უურ სხათი დერეფეში ენგინი,
 შქით სხათი დაილას რენ აქინი. 30
 ცუდი რენ, თქარე ნა, ეჭე დურბინი,
 გამოწკედი, გაძირასენ დერეფე.
 დიდო ჭერსლი ივენ ლასიში კოხი:
 ისტერსე დახხურის ქომეშუტკოხი,
 ისტერსე მარტინი გოანქისის სოტკოხი. 35
 გიგაფერი რენან კაფელას ჭვერეფე.
 ამმა ეაღუდითე შოწვი ქუდი.
 ილღა მათ უწუმერ დუბარა მცუდი!

1) Поэтъ самъ: მსქერეფე.

2) Тур. ონგინი.

ქიბირი ვა რენან, ტესკოთი ქაურდი.
 აღზალი უღუნან ჭქო გურეფე. 40
 და, გამილი დელიკანიშ რესიმი,
 ბაშკაფეს ქულუნი ჭქო ქესიმი?
 ბელქი დობიფათეს ზოტე ხისიმი,
 გამოტკონდეს ესკი გურიშ წკუნეფე,
 მთელ ქეგოჩინათე ხაი დო კაი, 45
 მუ რანელი რენან დადი დო ხაი,
 გური დოგაუგო ჭქოთე ლაი.
 მუ მომხარე, ნა გინტარე ანთეფე?
 სი თი-მხხუ კოჩი რე, კოხობოწონი.
 აუქსელი გოქანი, ვარ მოგიწონი. 50
 ნა მეგომსქუნ ჯების, ხე შემოცონი.
 ეს-ბერიში ვარ იხენენ ანთეფე.
 ბადი ბორე, ქიე დომაფე ფინბილი,
 გური ესკი, ხოლო მინონ ციცილი,
 მიონი ბათუმიშა, ჭქი დომოჩილი, 55
 ამა ვარ ქომომხა ჭქო ხირტეფე,
 იდაშ-კულე მომინჯღონი ნიშანი!
 კაი რენ, ზოპონანს, კირალი სკანი.
 ისტერსე უეითხი სი ჭქმ დესტანი,
 მუ კოჩი რენ, ოხოწონას, ლაზეფე: 60
 კომში ბორეთ, შქით სჯათი სინორი,
 ბათუმი იძირენ, ქორტიგო ქორი.
 ასკერიქ ნა გეხამს, იგნაფენ ბორი,
 მაძირენან, ნა იუთხუნან კაზეფე.
 ჩქუნი კოჩი თქუნანი აერი ოფეშა რენ, 65
 ქიმი ჭურუნჯი რენ, ქიმი მუშა რენ.
 სენგინი რეთ, იქუნანი ხალი ბაშკა რენ:
 თქუნდე მულუნ მანათი დო ლაზეფე.
 უურნენი წანა რენ, ნა ბორეთ დოსტი:
 დაჭა ვარ ბილტათენ ინშალა ფოსტი. 70
 ჭქწი ბელა დიუ აუნანი კოსტი,
 ხოლქომეძახქინეს ხაი ჯაზეფე.

ხუთ წანა რენ, ნა ვეს ჩქენ-კალა ჯენგი.
 დაწონუ, ქობორე თურქიში დენგი.
 კადაიურტერი იმტუ, დასარე რენგი: 75
 დობუხართთ კუმაში დო ბესეიე.
 გოწა გირითი რენ, თოლი ნა გაუძინ;
 ბაშკა კირალეიეს კაპულა ნუძინ.
 ხოლოთი უნჭარუნ ქოთელი გოწინ,
 ჭერ ხალ ბოშ ქიდათენ ხოლ', დომუსეიე! 80
 ჩქენი დენგი ნა რენ თქჳანი დევლეთი,
 კარაბალული რენ თქჳანი მილეთი,
 თქჳანიში ვარ ივენ გურის ილლეთი.
 ქცაიერი აუნანი, ჩინდი-გუნძეიე.
 ურუს თი-მხსეიეში სი ხანედანი, 85
 გაენჯი კოხი, დიდო გილუნ მეადანი,
 ხუთ რში მანათი თუთაში სკანი,
 ნაკო გილუნ კონალი დო დუსეიე.
 პეტრესბულის დიდი გილუნ მესნეთი.
 კირალის კოხი რე, ბოგნი ე სეთი. 90
 რაჟა გილუტასენ ფარა ქესეთი:
 პანდა ჭკოში ქოთუმე და კუზეიე.
 ფეჭლეევანიშ ბიჭი რაშიდი ჭილში,
 დავრა ქოის მილუნ რხორი ჩქიმი:
 მციაქ მებინჭიკო ენ ზორი ჩქიმი, 95
 ჭაქმაშეა ბიგი მთელ მარასეიე.

ათინაში ბირაფა.

23.

ქალე ბოზო, მიში რე?
 რქო დო გუმუში რე,
 მენდრალე ქო მანირე.
 წულუ ბოზო, მიში რე?
 ხაბერი ქოგიჭოფი, 5
 სი შქიმი რე, შქიმი.

შქიმდე გალე სეგდალი,
 ბოზო, ქოგიონუნი?
 სკანისტერი სქუალისა
 წულუ და გიონუნი?

10

24.

ელა, ქომოხთი, ელა, ენა ვარ მოგალასენ:
 მოგოტროხოა ჰაჰა დო ენა ვარ გოგალასენ.
 ბოზო, გაძეურინა დო ხუალა ვარ გოგალასენ,
 ამსერი დოგილუმჯუ, ხუალა ვარ გოგალასენ,
 ქომოჯი დოგილურუ, ხუალა ვარ გოგალასენ. 5
 ჯუმადი დოგილურუ, ხუალა მოთ ქოგალასენ?
 იდას კენქშილუდიშა სი მუჭო მოგალასენ?
 ქალ' ბოზო, დოგილუმჯუ, მონდო ვარ გოგალასენ,
 ამსერი დოგილუმჯუ, ხუალა ვარ გოგალასენ.
 სეგდალი ვარ გიონუნ, სი მუჭო გოგალასენ? 10
 ქალე, ვარ ქოგოტანდე, სი ორდო მოგალასენ;
 ქალე, დიქომოჯა ნა, ჰანდათი გოგალასენ.
 სირა ქომოგიხთა ნა, შქიმდათი მოგალასენ.
 ქალ' ბოზო, დოგილუმჯუ, მონდო ვარ გოგალასენ,
 ამსერი დოგილუმჯუ, ხუალა ვარ გოგალასენ. 15
 ქომოჯი დოგილურუ, ხუალა მოთ გოგალასენ?

25.

ოდა არ ბოზო ქოხენ, ლეშკი გოლაკიდერი.
 კეჭოთა, გიონარე კაპულა მოკიდერი.
 სქუალითი ნამუ ორე, ქალე მიში ანდერი?
 სკანი ახი-ზარითე გოფულე გერი, გერი.
 კეჭოთა, გიონარე, შქენი ოხორი, ქალე. 5
 სკანი სეგდალუდითე გური მიტვასუნ, გური.
 ქალე, ვარ ემჭოთა ნა, შური ემალე, შური.
 მა მენდრა გ'სა დობგუთი, სი გიტვასსენ გური.
 უბა მუ მედიგიხენ მუჭო მაქვალე გური?
 ბოზოთე მუ გოლულვან, ქალ'ბოზო, სური სური? 10

უკვი მუ გელეგობუ მუჭო მჭითა ადთუნი?
 ა ქოგოგოგოტა დო დობღურა ნა, დობღურა
 გოა ქოგელეგობედი დოღუმჭუ დოთანაშა.
 ჰელაღღუდი ქეჭოფი, ქაღე, იდი ნანაშა.
 ხოლო მოგიგოტარე, წუღუ ბოზო, წანაშა, 15
 ქართალი გინტარარე, ქაღე, მა მოფიდაშა.
 შანდა გოგიშინარე, ქაღ'ბოზო, გოფიდაშა.

26.

მამუღი ქოდოკიამუ: ჰანწი დოთანასეკენ,
 ქაღ'ბოზო, ჰაღი ჩქუნი ჰაშო მუ იფასეკენ?
 ქაღე, ვარ ემჭოფა ნა, მონდო დოღურასეკენ.
 ნანა სკანი გურითე, ვარ გოქომოჯასეკენ.
 ბოზო, მა ვარ ეკჭოფი, სოღე გინასეკენ? 5
 მიში ბოზო-მოთა რე, ქუა ნა მოგატასეკენ?
 ბოზო, მიში ბოზო რე? გური გეგატასეკენ,
 მამუღი უკუღეღე ზოტი უღუნ თუღეღე.
 ა¹⁾ ქომეგატასეკენიგო უბაფეში იუღეღე.

---

1) ა] ად.

В. Восточное нарѣчіе.

I.

სოფური ნენა.

Хопскій говоръ.

Стихи.

1. ნანი.

ნანი, ნანი ჭანანი,
კამბურიში თანანი!
მა გინკან, სი ინჯირი:
ნანა ხალადი სკანი!

2. ძაძული.

ძაძული თი-ხერხერი,
დადულის ელუხერი.
აშანა ბედი-სკანის:
გინტამ-კულე მუხერი.

II.

На такъ называемомъ «батумскомъ» говорѣ.

(По записи А. Чаряна съ исправленіями).

ლ-ღ-ჭ-ყ.

Бесѣда.

1.

„სი ლაზურნი გიჩქინი 1?“	„Знаешь-ли ты по-чански?“
— ციქა (არ ციქა) მიჩქინ 2.	— Немного знаю.
— მადიდო ვარ მიჩქინ, ამა ჯყ- მს ჩქიმინ 3 ჩქიმდენ კაი უჩქინ 3.	— Я не очень знаю, а братъ мой лучше меня знаетъ.
— მადიდო კაი ბზოპონ 4.	— Я говорю очень хорошо.
„ბითუნ ლაზურნი ბლაცათ 5“.	„Будемъ все время говорить по-чански“.
„მუ გიჩქინი? 6“	„Что ты знаешь?“
— მუთუ ვარ 7.	— Ничего.
„ლაზურნი ნენა არ სქჷს ნენს ვარ რენ 8“.	„Чанскій языкъ не изъ кра- сивыхъ“.
„თაურქიქე ლაზურნიშენ დაჭა სქჷს 10 რენ“.	„Турецкій красивѣе чанскаго языка“.
„საკონ 11 ნენს გიჩქინი?“	„Сколько ты знаешь язы- ковъ?“
— ოთხ 12 ნენს.	— Четыре языка.
„სი ლაზურნი სო დიგურნი?“	„Гдѣ ты выучился чан- скому?“

2.

„ჯევაბი მამხი 13“.

„Отвѣчай мнѣ!“

1. გიჩქინი А. 2. ციქა (მციქა или ამციქა რხ) ქომიშქენ А. 3. მადიდო ვარ მიჩქინ, ამა ჯყმა ჩქიმინს შქიმდენ გოდონი უჩქინ ბ. 4. მადიდო კაი ბზოპონ ბ. ავ ვმ: ბ ვწ ვინაჲვარ по произношенію булейца Али-ренза; Февзи-бей утверждаетъ, что ავ ვმ: ბ неизбѣжно въ устахъ булейцевъ, не имѣющихъ звука ბ. 5. მთელი ლაზურნი ვინაჲვართ ბ, მთელი ლაზურნი ბიპრამითათ რხ. 6. მუთუ ვარ მიჩქინი А. 7. მუთუ ვარ მიჩქინ А. 8. ლაზურნი ნენა არ სქჷს ნენს ვარ ონ ბ, ვწ რხ: ...არ სქჷს ვარ რენ. 9. თურქული რხ. 10. შქჷს რხ. 11. საკონ რხ. 12. ოთხ რხ. 13. დომიწვი რხ.

— მუ შკითხუფ?

„სი ჟუჟაბი მოთა ვარ მომხაჟ?“

— ვარ ვისიშინი.

„მუჟღო რეი?“

„კაი რეი?“

— შა რაჭათი მიღუენ.

— კაი ვოტყ.

„სი სერ მუჟღო ინჟირი?“

— შა აშსურე დიდო კაი ვინ-
ჟირი.

„ჟუმა სკანი მუჟღო რენ?“

— ჟუმა ჩქიმი ტიქა ხამნელო
რენ.

„ნაკო ნდლა რენ, ხამნელო რენ?“

— ეურ-სუმ დლა რენ, ვარ რენ

„ჭექიმი მუღუნეი?“

— ანდლა ჭექიმი მოხთასუნან.

„ლორმოთიქ შიძა მეხს! ადა
უხა ამბაჟი ტუ. მან ეშო სუნგავს,
ოტი ხუთ დლა რენ, ტარონი ეინი
რენ, ჟუმა სკანიში ხამნელობა
ადაშენ რენ“.

„სი დომან მუ ჭარუფუტი?“

— ბაბა ჩქიმიშა მექთუბი ბჭა-
რამინტუ.

„სი მუნდეს ჭარუფუტი?“

— О чемъ ты спрашиваешь
меня?

„Почему ты не отвѣчаешь
мнѣ?“

— Я не разслышалъ.

3.

„Какъ поживаешь?“

„Хорошо-ли тебѣ?“

— Я покоенъ.

— Мнѣ хорошо.

„Какъ ты спалъ ночью?“

— Я отлично спалъ эту ночь.

„Какъ твой братъ?“

— Мой братъ чуточку бо-
ленъ.

„Сколько дней, какъ онъ бо-
ленъ?“

— Едва два, три дня.

„Приходить ли докторъ?“

— Сегодня докторъ долженъ
прибыть.

„Богъ да дать ему здоровья!
Это было печальное извѣстіе.
Мнѣ такъ кажется, что болѣзнь
твоего брата отъ холодной по-
годы, наступившей вотъ уже
пять дней“.

4.

„Что ты писалъ вчера?“

— Я хотѣлъ написать письмо
отцу.

„Когда ты писалъ?“

— ეუერ დღა ჭარალი მიღუტუ.

— Дня два тому назадъ мною было уже написано.

— ომას ჭუმასნი ჭარალი მიღუ-
ტუ.

— Вчера утромъ мною было уже написано.

„მბერ სი ჭარა სა, არ მამხი!“

„Дай-ка мнѣ, если ты напишешь!“

— მს ემუშ მენდაუჭარამიხან
წასამს.

— Я напишу ему въ будущемъ году.

5.

„საათი საკო რენ?“

„Сколько часовъ?“

— თამამ ეუერ საათი რენ.

— Два часа въ точности.

— სუმ დო გუმერ რენ.

— Три съ половиною часа.

— ზითინს¹ ხუთინ¹ შეკალაფე
რენ [შეკალაფერი X, შეკალაფე-
რი V]

— Прошло пять (минуть по-
слѣ) десяти.

— ეუერ საათინს! ეჟ დო ხუთ შე-
კალაფე რენ.

— Прошло двадцать пять (ми-
нуть послѣ) двухъ часовъ.

— ეუერ საათიმს ზით დო ხუთ
დებებო რუერეფეს.

— Два часа безъ пятнадцати
минуть.

— ეუერ დო გუმერ საათიმ ხუთ
დებებო რუერეფეს.

— Безъ пяти два съ полови-
ною часа.

— საათი ჩქიმი ვარ იგზარს:
ქოდოდგითუ.

— Мои часы не ходятъ:
остановились.

— სერ ქოდოდგინუ რენ.

— Они остановились ночью.

6.

„დიდო მანო რენ“.

„Очень поздно“.

„ოდრო რენ“.

„Рано“.

„დიდო გამიმანტუ“.

„Я очень запоздал“.

„არ საათი დიუუ, სი აქო ვარ
რე“.

„Вотъ уже часть, какъ тебя
нѣтъ здѣсь“.

„ანდღა ხუთ დღა დიუუ“.

„Сегодня вотъ уже пять
дней“.

7. „მას დიდლა გუერი მამისითუ“.
„Я очень разсердился“.
8. „ჯოხხე სკანის მუ რენ?“
— „ჯოხხე ჩქიმი ჭხანს რენ.“
„Какъ твое имя?“
— Мое имя — Хасанъ.
9. „ას კახი დიდლა ხათირლი დო ჯოხხე კახი რენ“.
„ას მუ ლეხანის კახი რენ!“
„ას კახი ჯუმას ჩქიმიშ აჭხახი ტი“.
„ჯუმას ჩქიმი ხე-თემთელიანი არ ბადი რენ“.
„Этотъ человекъ весьма уважаемый и прославленный мужъ“.
„Какъ неопрятенъ этотъ человекъ!“
„Этотъ человекъ былъ другъ моего брата“.
„Мой братъ — старецъ съ бѣлою бородою“.
10. „სი აკო აღდრო სო სეღუ?“
— „ჯუმას ჩქიმიშ თხოროშ „მელუ-ლეუ“ დღას არ-ეურ ჭარა „მელულეუ“.
— „მას თაქსანიშ ადნე მელულეუ.“
— „მას თაქსანიშ ვარ „მელულეუ“.
„სი სოლას მულეუ?“
— ჩარშისენ „მოლელეუ“.
— ჩანას ჩქიმიშ ვიდი.
— მას კავანის, ოტი სანს სკანის ხამსელი რენ.
— ჭექიმეჟე უზინუნსან, ოტი ადა ბადი რენ.
„ნაკო დღას რენ, დონჯირელი რენ?“
— ომან ჭუმანი ინჯირე.
„თანჩიქ შიფას მუხას!“
„Куда ты идешь такъ рано?“
— Я иду въ домъ моего брата.
За день я иду къ нему раза два.
— Я теперь только иду въ лавку.
— Я не иду въ лавку.
„Откуда ты идешь?“
— Я иду съ рынка.
— Я ходилъ къ матери.
— Я узналъ, что твоя мать больна.
— Доктора сказали, что ей плохо.
„Сколько дней, какъ она лежитъ?“
— Она слегла вчера утромъ.
„Богъ да дастъ ей здоровья!“

11.

„ჭუმას სი ჩარშიშა იდაგინინი?“

— ჭო, მა დუღაა მიღუნ, ვიდა-
მინონ.

„მა დუღაა ვარ მიღუნ, ამა
ჭუმას ჩქიმიშენი ვიდამინონ.“

— მუ დუღაა გიღუტუ, ოტი
მოშკითინი?

„მათი სკან-კაღა ისა ვიდამინ-
ტუ.“

— ჭუმენ არ გუღამილი მას!

„Пойдешь ли ты завтра на
рынок?“

— Да, у меня дѣло, пойду.

„У меня нѣтъ дѣла, но я
пойду изъ-за брата.“

— Какое было у тебя дѣло,
что спросилъ меня?

„Я также пожалуй пошелъ
бы съ тобою.“

— Завтра зайди какъ нибудь
ко мнѣ!

12.

„ჭუმას სკანიშ ოხორი დიდო
შენდრა რენი?“

— ვარ, ხოლოს რენ, მეღენი
სოხსისი რენ, არ ჭითამ ოხორი
რენ.

„ააა ოხორი მუში რენი?“

— ვარ, აღიშ რენ, ამა გამახა-
სუნონ.

„თქუას ნაკო სჭუმას რეთ?“

— ჩქინ ანშ ჭუმას ვორტით,
ამა გოწოწონს შურ დოდურუ დო
აწიმ ოთხ ვორეთ.

„ჭუმას სკანი სო რენ?“

— აჰ ვარ რენ, ამა იშთუ მუღუნ.

„Далеко ли находится домъ
твоего брата?“

— Нѣтъ, онъ близко, на про-
тивоположной улицѣ, это—крас-
ный домъ.

„Этотъ домъ принадлежитъ-
ли ему?“

Нѣтъ, онъ принадлежитъ
Алию, но собирается продать.

„Сколько братьевъ вась?“

— Насъ было шесть брать-
евъ, но въ позпрошломъ году
двое скончались, и теперь насъ
четыре.

„Гдѣ твой братъ?“

— Его здѣсь нѣтъ, но вотъ
онъ идетъ.

13.

„თქუას ნა გიორი, დიდო კაი მა-“

„Я очень доволенъ, что Васъ

წონუ: მს ტკობასს ოზობინუში
ლაჭი მიღუნ“.

— აშო რენ ნა, დომიწვი!

„არ კაჭვეშა ვიდათი? აქონაში“.

увидѣлъ: у меня нѣчто для сообще-
щенія секретно“.

— Если такъ, скажи мнѣ!

„Не пойдёмъ ли въ кофейню?
Тамъ“.

14.

„ასტერიშა ბორჯი მიღუნ“.

„Я долженъ одному“.

15.

„ანდღა ტარონი კაი რენ“.

„Сегодня хорошая погода“.

„ცა, შქვით დღა რენ, მოხდი-
მერი რენ“.

„Семь дней, какъ небо за-
волокло тучами“.

„აწი. მყორა აქეთასუნონ: ჰუ-
ლაფე ნულუნ, ტარონი გაკეთტა-
სუნონ“.

„Теперь взойдетъ солнце:
облака уходятъ, погода улуч-
шится“.

„ცა ბულეთონი რენ, ამა კალა-
ში რენ“.

„Небо облачно, но вѣтеръ“.

„აა მუ ყინი კალაში რენ!“

„Какой холодный вѣтеръ!“

„ბეთი კალაში უბარს“.

„Непловый вѣтеръ дуетъ“.

„დიდი ყინი მომტუნ“.

„Мнѣ очень холодно“.

„ანდღა ყინი დიდი რენ“.

„Сегодня сильный холодъ“.

„ანდღა ეშო ნუნგავს, ოტი
ჭუშა უპირებუნ“.

„Похоже на то, что сегодня
пойдетъ дождь“.

„ბელქი თვრი მთუასუნონ“.

„Можетъ быть, выпадетъ
снѣгъ“.

„თვრი დობურთინი“.

„Я игралъ въ снѣжки“.

„ანდღა ტარონი დიდი ჩხოფა
რენ“.

„Сегодня погода очень жар-
кая“.

„ჩხოფა ანდღა დიდო რენ“.

„Жара сегодня сильная“.

„ოდრო ოდრო (კაპინერი კა-
პინერი) გაჰანუ“.

„Непрерывно сверкала мол-
ния“.

„ჩაშენ დუმანი ქაკეთუ“.

„Туманъ спустился съ неба“.

16.

„ჭუმს, მადიდო მჩქირონს“.
 — ციქა ქალღი დო უჭაღი მო-
 გიღა?
 „ქალღი დო ცხუღი მომიღი!“

„Братъ, я очень голоденъ“.
 — Не принести ли тебѣ не-
 много хлѣба и сыра?
 „Принеси мнѣ хлѣба и
 грушъ!“

17.

„ააა მეფეფე დოუოფეფე რენ“.
 — მადიდო მეფეა კაი მაწონენ.

„Эти фрукты—зрѣлы“.
 — Мнѣ очень нравятся фрук-
 ты.

18.

„ოჭკომუშენი აშჳინანაშა ვი-
 დათი?“

„Хотите, пойдемъ въ ресто-
 ранъ, чтобы покушать?“

— თქუან მუ გინონან, ოტი
 მოგიღა?

— Чего Вы хотите, чтобы я
 принесъ?

„ციქა ჩორობა მომიღი!“

„Принеси мнѣ немного супа!“

„ციქა გიბერი ხორცი მომიღი,
 ამა კაი გიბერი ტას!“

„Дай мнѣ немного варенаго
 мяса, но чтобы мясо было хо-
 рошо сварено!“

„თქუანი გაარეფე კაი რენ“.

„Ваши кушанья—хороши“.

„ააა ხორცი ნოსტანეი ხორცი
 რენ, ამა ჳუმუ ვარ უღუნ“.

„Это мясо—вкусное, но оно
 безъ соли“.

„მა ხორცი მომიღი, ამა ააღლი
 ტას!“

„Принеси мнѣ мяса, но чтобы
 оно было жирное!“

— ჩქუა მუ მოგიღა?

— Что еще принести Вамъ?

„ჩქუა მუთუ ვარ მინონ, ჩუწქი
 ართუქ დოვიცხი“.

„Больше мнѣ ничего не надо,
 такъ какъ я уже насытился“.

„ააა გაარი ჳუმონი რენ“.

„Это кушанье—соленое“.

„ოჭუმალე მომიღი!“

„Дай мнѣ солонку!“

„თუთუნი სკანი მომიღი. არ ცი-
 გარა უოფემინონს“.

„Дай мнѣ твоего табаку, хо-
 чу сдѣлать себѣ папиросу“.

„დიდო შექქერონი კაჭვე მო-
მილი!“

„მა არ კიბრითი მომხი, ცი-
გარა ჩქიმი დობჭყა“.
— აწი ქომოფიშარ.

„Принеси мнѣ кофе посла-
ще!“

„Дай мнѣ спички, закурю
(*букв.* зажгу) я себѣ папиросу“.
— Принесу сейчасъ.

19.

„დიდო მინონ ჯიწომა“.
„დიდო მანჯიწენ“.

„Очень хочется мнѣ спать“.
„Очень мнѣ спится“.

20.

„უფილი მოუუფს“.
„მა დიდო უფი გემხინ“.

„Потъ течетъ“.
„Я очень потѣю“.

21.

„ცოქა დოხედი დო, ვიდათ!“

„Посиди немного, и пойдѣмъ!“

ჭანსკო-რუსსკი სლვარქ.

5.

1. «ა ეთოტქ; ა გოზნი ეთოტქ ჩლოვბეზ»
А чар. съ помѣткою «(Вт) (peu usité à At.)» — рх, см. *Гр.*, § 41, а, 1.
2. ა см. უა.
3. ა см. აზ.

აа *междом.* нѣтъ; я слышалъ въ А:
ქა (-рх, -х). Такое отрицательное
междометіе встрѣчается и въ барт-
скихъ говорахъ, какъ напр. въ гу-
рийскомъ, гдѣ оно звучитъ ქა!

«აბგჲა (At) რჭეა» А чар. Быть
можетъ, это—название какой либо
рѣчки.

აბღესი (т.-перс. ابدست) омовеніе.

«აბრეკ (Eg. 281) разбойникъ» А чар.

«აგგირი-ცხენი (Eg. 178) жеребецъ»,
см. აგგირი.

ადეთი (т.-арб. عادت) обычай.

ავი А животное, звѣрь.

ავლია (греч. ἀύλη) А площадь во-
вругъ дома, ავლა V, ავლი рх, ავლია
ხოჯიკა, პანდა ხოჯიკა А бычекъ съ
площади вoкругъ дома — всетаки
бычекъ.

«ავროსი» см. ვორსი.

აზ см. უაზ.

აზმადლიდა название рыбы.

ათმაგა (т. اتمه) х, рх, V ястребъ
(охотничій), ср. სიჭთერო.

აი см. აა.

აკათეб см. კათ.

აკარდაში *вм.* *არკადაში (т. ارقداش)
товарищъ.

1. «აკო (At) однажды».

2. აკო см. ჰაკუ.

აკონოჲ х столько, بوقدر.

აკრა А берегъ, см. პიჯი, წინარი; ლი-
ვალი აკრა заборъ сада по R.

აკშამი (т. اخشام) вечеръ, აკშამ-უსცი
(т. اخشام اوستی) въ вечеру, ср.
აკშამ.

აღაბადლული (т. الالبالق) А фореель,
ср. კალმას.

აღანბი А сверстникъ, ср. არ-წანერი.

აღაჭი (едва ли тур. يولاف) овесь,
скорѣ (عَلَف) сѣно.

აღთუნი (т. التون) золото, золо-
тая монета, მჭითა აღთუნი красное
золото, ართუნი х, ср. ოქრო.

აღლი см. უაღლი.

აღლიონი х чайка, ср. ჭინო.

აღრალი (т. السجق) низкий, смиренный.

ამ см. ჰამ.

ამა (т.-арб. اما) но, ამბ.

ამბაი х, рх новость, вѣсть, ამბარი V,
უზა ამბაი «Вт» дурная вѣсть.

ამდლა см. ღლა.

ამენჯეღე см. მეგჯელი.

ამმა см. ამა.

ამოთ ამოთ х медленно, ср. თამო
თამო.

ამსერი см. სერი.

ამსიქა см. მ-ციქა.

ამუ-ქ х этот, Gr., § 41, b, 4.

ამციქა см. მ-ციქა.

ანამიდი А, х цилиндръ изъ вертикальныхъ палокъ на ножѣхъ для наматыванія нитей, часть ткацкого станка, ანამიდი V (въ самомъ горюкѣ ო-კინოსე), см. ღისალი.

ანაჯი см. ღაჭო.

ანდერი безъ хозяина, безпрзорный, въ значеніи груз. უპატრონო, ოსებრი: სქუალითი ნამუ ორე, ქალე, მიში ანდერი? И красавица то ты какая, дѣвушка, чья ты безпрзорная? Очевидно, это арм. *ანდერ*. Слово употребляютъ здѣсь въ турецкомъ и въ Кюли, и потому думаютъ, что оно турецкое. Въ чанскомъ не знаютъ ни значенія «половина», ни значенія «женщина кого то», какъ это объяснено у Ачар., также считающаго слово турецкимъ по происхожденію.

ანდლა см. ღლა.

ანთერი зипуць.

ანთეფე, ანთეფე-ქ см. Gr., § 48, e,
2, ბ.

ანთხორუ см. თხორ 1.

ანიმსე V племянникъ, *собств.* сыпѣ брата, ანიფსე х, გუმამ ბერე, ზოფ' ორცას, ბიჭ' ორცას, ანიმსე რენ V если дѣвушка — გუმამ-ბერე *дита* брата, если мальчикъ — ანიმსე.

ანკე х охотничья птица цвѣта ястреба, ловить пташекъ, мухъ, бабочекъ.

ანკესი (груз.) удочка.

«**ანკოჭი**» см. კოჩი.

ანმუნთხა см. მუნთუ.

ანცამა см. აცამა.

ანცენი А часть ткацкого станка: скалка для наматыванія сотканнаго подотна, см. ღისალი.

ანციში см. ანცრისე.

ანცრისე: ნანამ ანცრისე V маляха, ნანამ ანციში х, рх.

«**ანუენერი**» см. ანი.

ანცერა А черника (სმისაძე я въ Ламіо), ср. კაცხანკა.

ანწი см. წანა.

ანწკლი б бузина, см. ინჭირა.

ანწო см. წანა.

ანჭარიბა см. ანჭკარია.

ანჭკარია AV, рх мелкія рыбешки; но объясненію хопца ихъ не ѣдятъ; ანჭკარია «(At) макрель (рыба)».

ანჯალი, ანჯად (т. السجق) съ трудомъ, едва.

ად (т. آى) мѣсяць, აბ, ср. თუთა; — ად-
ლული (т. أيلق) мѣсячное жалованье.

ადა А этотъ, Gr., § 41, b, 1, ჰამა сей-
часъ малонзвѣстная форма, ადა კოჩი
этотъ человекъ, у Ачаряна съ
ссылкою на «Вт» приведена фраза:
ადა მუ უინი [ა не «ღინი»!] კალამი
რენ! что это за холодный вѣтеръ!

ადგირი жеребець, но это тур. *ایغر*,
что въ х мнѣ объяснили по-чански:

უკუჯობნი ცხენი, სრ. «აგგირი».

აპლადი «აპლად», названіе сѣти.

აპრილი см. თუთა.

აპუცრაკი V лекарственное расте-
ніе, х растеніе горькое на вкусъ;
въ груз. აპუცრაკი чемерица (Р. Эрн-
стовъ, Сл., s. v.).

ა-ჟურ см. არ.

არ (<ართი) одинъ, არ ზერე одинъ маль-
чикъ, არ მცხული одна груша, არ დი-
ლა დიდი ოზორი одинъ громаднѣйшій
домъ; одинъ тольბო, solus, ოზორის
არ რეი? дома ты одинъ только?
разъ, ქუმანი არ გოლომაქთი груз-
ხვალ ერთი გამოძიარე *ბუკა*. завтра
разъ заверни ко мнѣ, т. е. какъ
нибудѣ зайди завтра ко мнѣ,
фраза въ такомъ же значеніи у
Ачар. безъ указанія нарѣчія гла-
сить: «ქუმენ არ გულამილი მან viens
me voir demain une fois»; сь отпа-
деиємъ исходнаго რ то же слово
гласить ა, ა ხლა ბ одинъ день,
ა-ჟურ ღლა რეხ უჯე ნქსოლი დნეი,
какъ (უ აჩარ. сь ссмыкою на «Вѣ»
въ этомъ значеніи фраза: არ-ჟურ
ცლა (sic) რენ).

არ-, т. е. тоже არ одинъ въ сложеніи
სь ტმъ или ииымъ существитель-
нымъ, прилагательнымъ и мѣсто-
именіემъ см. подѣ этими вторыми
частями сложныхъ словъ, какъ то —
თოლი, მუთუ (მუთი, მუთხუ), მ-ციქა
(არ-ციქა), წანერი и т. п.

1. არა ვტვ по Ф.- беру, см. უა.

2. არა (т. ۱, ۱) внутри, средн.

არაკანი см. რაკანი.

არარანცი (არარანწი) А видъ лимона,
крупный, но столь же кислый; въ
рх мнѣ назвали было эквивален-

томъ ცრუნჯი, по сбились, стали
противорѣчить другъ другу и подѣ
конецъ отождествили сь своимъ
არანჯი, არანწი х.

არანწი см. არარანცი.

არანჯი см. არარანცი.

არგუნი топоръ.

ართელი рх первый.

ართი (>არ) одинъ, ართი ართი А одинъ
другого, другъ друга, ართიქ ართის V,
х, ართიქ ართი х, ართი კათის რх, კარ-
თი კართი А, კართი კართი ზლაპუნ-
ცეს А была большая суматоха,
ბუკა. другъ друга мяли, см. არ.

ართმა (т. ارتمه) прирость, избытокъ.

ართუქ (т. ارتق) наконецъ, итакъ; уже.

არიანი см. თანი.

არიფი (т.-арб. عارف) свѣдущій; уче-
ный.

«არმალი [ср. греч. ἀρμάρι] (R)
шкаль, бუфетъ».

არ მუში первый, *Gr.*, § 36.

არქაბი Архава, სრ. არხავე.

არხავე Архава, სრ. არქაბი.

ასთერი см. თერი.

ასკერი см. ესკერი.

ასლანი (т. اسلان > ارسلان) левъ; въ
Архавѣ названіе піастра, სრ. კროში.

ასცერი см. ასთერი.

აყამა А персикъ, ან,ყამა х, V.

აქ см. ჰაქო.

აქოლე см. ჰაქოლე.

აქონაჲ А до сихъ поръ.

აქონაში см. ჰაქო.

აქრა см. ქრა.

აქშამა (т. اخشامه) до вечера, სრ.
აქშამ.

აღანი А, рх новый, აღანი წანა по-
вый годъ; январь, სრ. აღნე; — აღა-
ნობა А, рх новость, აღნობა V.

აღარღათუ სმ. ღარღალ.

აღნე V, рх новый; сейчас, აღნე ოხო-
რი повный домъ, მა თაუქანისა აღნე
მეულურ (ბულურ V) я теперь только
иду въ лавку, სრ. აღანი; — აღნობა
სმ. აღნობა.

აღნუსე V невѣжество, სრ. ღნოსი.

აღუ (т. آغ) A, х желчь.

აღუსტოზი ავგუსტ, სრ. თუთა.

აში AV шесть, აშ х, ანში, «აშ მუშ
(R) шестой», Гр., § 36.

აშო სმ. ჰაშო.

აშეგისანა (т. اشبخانه) кухня, რე-
сторанъ.

აში х სმ. ჰაში.

აშირღე х оса, აშილი рх, მაწულე ილი
მაწურღე A, მხსუშ აშირღე х круп-
ный видъ осы.

აშილი სმ. აშირღე.

აჭარა სმ. მცხული.

ახთი (т.-არბ. آخ) общапіе, но по
толкованію лаза — тоска.

ახი (т. آخ) увы! горе! ახი, ვახი о, горе!
ახი-ზარი ахъ! плачь!

ახიპიჯი სმ. ახირპიჯი.

ახირი V хлѣвъ, конюшня, სრ. ჰაკი;
ახირპიჯი садъ передъ домомъ,
собств. передъ конюшнею въ ниж-
немъ этажѣ дома, ახიპიჯი V.

აგაბ (т.-არბ. عجب) удивительно; ин-
тересно.

აგამი (т.-არბ. عجم) чужой, незнако-
мый.

აკვაბი (т. احباب) другъ, пріятель.

ბ.

1. ბ: კოწო-ბუმუ A (по R) вѣшать, н.
კოწო-ვობუმ A вѣшаю, კოწო-ბო-
ბუმ рх, აორ. კოწო-ვობი A, კოწო-
ბობი рх, ბ. კოწოვობარე A, კოწო-
ბობარე рх, страд. კოწობურ вѣ-
шашаюсь; — აორ. сь дат. оти. გელე-
გობუ повнись у тебя; — н. ელე-გო-
ბუნ висить у тебя (на тебѣ); —
страд. сь дат. отиош. н. მე-ბობურ
привязываюсь.

2. ბ: «გებუმუ» по A წარ. давать пить,
წკარი (წარი A) გეუბი AV я далъ
ему пить воду, წკარი გევუბი (გე-
ბუბი рх) х, рх; — III-я пор. н. გო-
ვობამ A поливаю, გოვობავ х, გო-
ბავ, გობავს, წარი (წკარი V) გობამს
AV поливаетъ водою, წკარი გობავს
х; — დოლობუმან სმ. ო-ნ-ჩახულე.

3. ბ: н. მო-ბურს х, V ярится, гонится

за самкою, прош. нес. მობურტუ,
пов. მობურტავს, სოჯიკა მობურს V
бычекъ гонится за коровою.

4. ბ- სმ. ვ- 1.

- 1. ბაბა отецъ; — უბაბელი безъ отца.
- 2. ბაბა V ножка стула: ихъ четыре
(см. ჰერონი). Въ х утверждали, что
это не лазское [ჩანское], а турец-
кое слово.

ბაგენი х, V помѣщеніе для сѣна,
кукурузы или камышей, სრ. ნალოა,
სერენდე.

- 1. ბად: აორ. ღომბადი я родилъ, буд.
ღომბადამინობ, II пор. აორ. ღოვი-
ბადი V, ბ. ღოვიბადამინობ.
- 2. ბადი старикъ, სმ. ბინესი; A წარ.
приводить и форму сь тубал-кайн-
скимъ именнымъ окончаніемъ: ბა-
დე; — отым. глаг. აორ. ღოვიბადი я

ზახ х: п. ზახუჲ ი ლოზახუჲ ხუ (человѣка), молочу (хлѣбъ), აორ. ლოზახი, ბ. ზახამინონ. Основа известна и въ рх, но здѣсь предпочитаютъ въ томъ же значеніи ჯახ.

ზახჩიში (т.-п. بخشیش) даръ, подарокъ; — отым. глаголъ: п. ლოუზახნიშუჲ х я ему дарю, ძღაჲუ პოდაროქъ, აორ. ლოუზახჩიში.

ზეარ см. შგარ.

ზედეურა А драпъ, ср. ხარცომა.

× **ზეღი** (груз.) х судьба.

ზეზი (т. ج) полотно.

ზეთი х неистовый, страшный, см. კალაში.

ზედათი- или ზედატი- beyati, см. ზიათი.

ზეი см. ზერე.

× **ზეკმეზი** (т. بكمز, по рѣчѣмъ) бекмезъ, сладкое вино, ზეკმეზი х.

ზელა (т.-арб. بلا) несчастіе, бѣда; «ზელა (R) безуміе, сумасшествіе, бредъ».

ზელაქი (т.-перс. چلكه) можетъ быть.

ზენჯელა V тупой, ზენჯელა ხამი тупой ножъ, ზენჯელა კონი тупой человекъ; ср. ჯანგარა.

ზეჲა см. ზია.

ზერაზერი (т.-перс. چراجر) вмѣстѣ.

ზერგი AV, х, въ селахъ ზერგი мотыга (груз. თოხი) съ узкимъ желѣзнымъ остриемъ, неглубоко захватывающая мотыга; сѣкира; — отым. глаг. ობერგუ (ср. груз. მარგლვა) А подотъ, ср. კონ.

ზერე дитя; сынъ, мальчикъ; въ селахъ А отъ встрѣчнаго въ Аѳинскомъ ущельѣ юноши слышалъ ზეი въ сочетаніи წულუ ზეი, но при переспросѣ онъ поправился и про-

изнесъ: წულუ ზერე; — ზერობა ძმტ-ство; ребячество.

ზერი (т.-перс. چر) сверху, по-
ზერწეული х гранатъ, ср. ხარი.

ზეცმეზი см. ზეკმეზი.

ზექარი (т. بكار) вдовый; вдовецъ.

ზეჯღ: ობეჯღინუ V сердиться, ругать, п. ზებჯღამ, აორ. ზებჯღლი, ბ.

ზებჯღარე, ср. შურ.

«**შთელი**» см. შთელი.

ზიათი AV плохой, злой, безобразный, ზიათი AV, ჰატი х, рх; А чар. приводитъ еще «ზადი (Bt), beyati (At)», но этихъ формъ никто изъ моихъ собесѣдниковъ не слышалъ, ср. ხავი.

ზიზი тетка по отцу, слово аѳинское по свѣдѣніямъ А чаряна; мнѣ же рассказали въ Аѳинѣ, что у нихъ «сестра отца» (груз. მამილა) гласить ზულა, а ზიზი ничего не значить, что наоборотъ, такъ, именно ზიზი называютъ «сестру отца», т. е. «тетку по отцу» въ Батумѣ, ср. ღადი; — ზიზიში ზერე A или ზიზი-ზერე двоюродный братъ, *ბუკა*. сынъ тетки по отцу, ср. ღადიშ ზერე.

1. **ზიზილი** A ძმტსვი мужской членъ, ср. კუჭუ.

2. **ზიზილი** х борода пѣтуха.

ზიგა палка.

ზითუნ (т. بتون) цѣлиномъ, совсѣмъ; все время.

«**ზილა**» груз. см. წუკალი.

ზიმზი V кувшинчикъ (какъ изъ металла, такъ и изъ глины).

ზინა A каждый изъ четырехъ столбовъ кукурузника; по Шукрп-эфенди, четыре балки квадратомъ, на углахъ конхъ всажены четыре столба кукурузника.

ბინესი виноградная лозა, ბალი ბინესი
x ხმელე; — ბინესონა AV много
ლოზე, ბინესეფუნა x, px.

ბირ: ბირაფა AV, x игра; პწესა, ვა A
лучше ობირუ, x პწიე; II-я пор.
II. ვიბირ, აორ. ვიბირი, ბ. ვიბირა-
მინონ, V: II. ბიბირი II т. д.; — объект.
строга 3-го спряж. II. მაბირეხ ნოჲ,
მოჲუ პწე, хочется პწე; — ბირო-
ბაში или ბიროლაში პწესენნი.

ბირგიჭი A. локоть, ср. ღურუჲ.

ბირღენ (т. بريدن) сразу.

ბირინჯი (т. برنجی) первый.

× **ბიჭი** AV, x мальчище, смнѣ; муж-
ского пола (male); — ბიჭობა муж-
ской возрастъ; храбрость, доб-
лесть.

ბობოლა см. ბომბულა.

ბოგინა V улей, ср. კავრანი, ღუნი.

ბოლა A сѣтка или сѣть мѣшкомъ
для собиранія яблокъ: она привя-
зывается къ концу пальца; палецъ
эта называется კალი, все же вмѣ-
стѣ — ბოლა-კალი; ბოლა x сѣтчатый
мѣшокъ для орѣховъ и т. п., ср.
ოწილაშე и უშეური უწილონი подъ
წილ; — ო-ბოლალე x сѣтчатый мѣ-
шокъ для храненія птицеводной
сѣტი: въ него кладутъ сѣтъ для
птицъ и подвѣшиваютъ подъ по-
толокъ.

ბოი (т. بوي) ростъ, размѣръ?); ზულა-
ბოი вдоль моря, по морскому по-
бережью.

✓ **ბოზო** ძევიცა, ძევიუცა, არ ბოზო
ბიჭი მეჩამა V выдать какою либо
ძევიუცა за юношу; — ბოზო-მოთა
AV ძევიუცა (უმეშ. II. ლასკატ.)
маленькая, милая, ქუცა ბოზო x,
px, ср. კულანი.

ბოლი (т. دول) просторный, широкій.

ბომბულა x, px пауче; слово при-
водитъ въ формѣ ბობოლა II R,
სწედვალეპო, მოჲო ბი დუმაჲ,
იზე ატინსკაგო გოვორა, ნო სმ.
რახხა.

ბომქვა px зеленая шелуха мелкаго
орѣха, ср. ქაკი.

ბოდა (т. بوجا) краска.

ბოდეღრული (т. بويديروغ) ярно.

ბონ: ობონუ AV, x мыть, II-я пор.
II. ვიბონუმ AV мою, აორ. ვიბონი,
ბ. ვიბონარე, II. ვიბონუჲ x, აორ.
ღოვიბონი, ბ. ვიბონამინონ; ვა x მიწ
ობყასნილი, ჲო ობონუ მუტე ლიწო,
რუკი II. II., ონახუ (подъ ნა-სე) —
მუტე ბწელე, სტირატე, ორხუ — მუტე
სოსუდუ, დოსკი; — ბონერი მუტე
(однако Ф.-бей отвергъ значеніе
«чистый»).

ბორი (т. بوري) труба.

ბორჯი (т. بوج) долгъ.

ბოლაკისცი x серебряное ожерелье.

ბოში (т. بوش) пустой, досужий;
бездѣльный; ღოლოსე ბოში, пустой,
ჲოლი II. II.

ბოჩი A, x барашъ, ვა x სოვო ობყ-
ასნილი თაკ: რხურიში ეფაჯგონი ბოჩი
რეხ [ოტე] ოვცი სამეცე ესტე ბოჩი.

ბუა см. მუა.

ბუაღვა см. ეაღვა.

ბუორა см. მუორა.

ბრანგალ: ობრანგალუ x, V стучать
ногами (о дѣтяхъ), ობარგალუ px,
მოთ ბრანგალუმ V не стучи или не
шуми ногами.

ბრესცი x, V сѣрый; — გობრესკანერი
სწროვალე.

ბრინჯი см. პრინბი.

ბრიწ: ობრიწუ AV, px, x раздраять,

разрывать, аор. 3-е л. ღობრიწუ A
и др., п. 1-е л. ბრიწუჲ x, аор.
ღობრიწი, ბ. ბრიწამინონ; — аор.
ეგრეწუ V, рх разодрался.

მა-ბუზალე V (одно время слово мѣ-
слышалось მაპუზალე) маленькая
птичка, хвостикомъ бьетъ, быстро
перескакиваетъ, ср. სიმსი-კოკარი,
წინცანი.

ბუზი (т. جوز) ледь.

ბულა AV тетка (сестра отца), ср.
ბიბი.

ბულეკი AV рѣдка; приводимая
Ачаряномъ съ ссылкой на «Вт»
форма «ბულეჭი» фонетически испол-
нѣ закономѣрна и для A, но мѣ-
шгдѣ не удалось ее слышать.

«ბულეჭი» см. ბულეკი.

ბულთი x, V мячъ; снѣжокъ, мячъ или
шаръ (изъ снѣга); — отым. глаг. მთარი
ღობულთინი x я игралъ въ снѣжки,
მთვირი ღობულთინი V, по въ x луч-
ше: ბულთი ღობი, также въ рх:
მთვირიში ბულთი ღობი. У Ачар.
еще форма ბურთი (отсюда и თური
ღობურთინი) съ ссылкой на «Вт»,
но среди лазовъ мѣ не удалось
слышать эту форму.

ბული вишня (Ачар. сопоставляетъ
съ «ново¹-арм. բաღ, во и это слово
груз. ბალი); — ბულონი вишневый,
съ вишнями.

ბულუთი (т. بلوت) облако, ср. ბუ-
ლა; — ბულუთონი облачный, ცა ბუ-
ლუთონი რენ x небо покрыто обла-
ками.

ბუღუღი (т. بيبق) усы, ср. მუსტაკი.
ბუნღური x лѣтний.

ბურ: п. ბურეჲ x я зашиваю, ძღაო
заплата, аор. ღობური, ბ. ბურამინონ.

ბურბუ AV летучая мышь.

ბურგილი см. ბურგული.

«ბურგვალი» см. მორგვალი.

ბურგული AV колѣно, ბურგილი x.

«ბურდაკ» см. ბარდალი.

«ბურთი» см. ბულთი.

ბურელი (т. بوري) пирогъ: лазское
блюдо изъ молока, сыра и масла;
форшмакъ изъ рыбы «хамсы»
(ქაფჩა).

1. **ბურლი** x многолиственное лѣсное
растение, его называютъ также
თუთიშ ლუჲუ *бука*. медвѣжья ка-
луста.

X 2. **ბურლი** (груз. ბურლი, т. بوري) буравъ.
ბურჭული A топоръ, сѣкира (груз.
წალი); по объясненію Ф.-бей,
«это — топоръ съ желѣзнымъ крюч-
комъ вродѣ носа».

ბუსტი A, x пузырь мочевоы, ჩხურიში
ჟვაგის ბუსტი უწუემენ мочевоы пу-
зырь барапа называється ბუსტი.

«ბუსხა» см. ბუცხა.

ბუცკა AV листь (древесный); у Ачар.
съ ссылкой на «Вт» приводится
еще форма «butxa».

ბუცკუჯი x, рх, V пчела, ბუცკუჯი
A, у Ачар. приведена другая еще
афипская форма «ბუცკუჯი», теоре-
тически исполнѣ закономѣрная, по я
ее не слышалъ.

«ბუშლა» см. ბუცხა.

ბუცხა AV, x поготъ, коготъ, ცხენი-
ბუცხა коньто, см. ცხენი; фонети-
чески закономѣрна, но мною не
наблюдадася форма «ბუსხა», запи-
санная R; также не доведось мѣ
слышать «ბუშლა»: ее Ачар. при-
водитъ съ ссылкой на «Вт»; что

касается «ბჩხილი» изъ Ег., то это — грузинская форма.

ბუცხი V грабли (Аѳар. сравниваетъ съ «ново-арм. *ჭიჭი*, но слово это грузинское).

ბუძგ: н. მიბუძგუნ у меня затекаетъ (пога), аор. ღომიბუძგუ у меня затекла пога, я отсидѣлъ ногу, б. მიბუძგასუნონ, ср. ზურზ.

ბუძი (греч. βυζι) А титъи, груди, у Аѳар. изъ К приводится еще форма «buzi», ср. ციცი; — ბუძოკოშუშერი [$<$ ბუძი კოკოშუშერი] А молоко другъ съ другомъ сосавшіе, молочные братья, კართი კართი ბუძოკოშუშერი დიეს другъ съ другомъ сосавшіе груди были, въ отношеніи другъ къ другу были молочные братья, ср. ჯუშანგაფერი.

ბუჯალი V (т. بجا) уголь.

1. **ბლ:** ობლუ AV, х брить, II-я пор. ბიბლამ V брѣю у себя, брѣю, аор. ბიბლი, б. ბიბლარე; III-я пор. ნ. ვობლამ A брѣю, аор. ვობლი, пов. ობლი, б. ვობლარე, отпос. ვუბლუფ х я ему брѣю, ბუბლამ V, аор. ღოვუბლი х, ბუბლი V, б. ვუბლამინონ х, ბუბლარე V; — объект. строи 3-го спряж. н. მო-მაზღენ х, V ოსკომიპუ ნაბნავო სეზ; თუო ნოეტ (колѣно),

«жуеть», аор. მომაზღუ; — ზღერი ბრითი; — უბლუ ნებრითი; без-смысленный (человѣкъ).

2. **ზღ:** х съ род. отпос. н. მე-უზღაფ ოსნაფ, ნობლაფ, ნობლაფს; — I-го спр. ბ. გე-ზღასენ падетъ; და падетъ; — II-я пор. ბ. დი-ზღასენ останется; და останется; — объект. строя 3-го спр. ნ. ღომაზღენ х, V у меня сыплется, спадаетъ, ღოგაზღენ, დაზღენ, აორ. (ქო) ღომაზღუ, ღოგაზღუ, დაზღუ, ბ. ღომაზღასენ, ღოგაზღასენ, დაზღასენ.

3. **ზღ:** აორ. გო-ზღუ ვაზღენ, съ дат. отпос. გომაზღუ პაღენ ნა მეა. **ზღეთი** ბრეტ, мѣстное названіе Виліа; — ზღეთური ვიцкій, см. ზუთათული.

ზღირი см. მღირ.

ზღორ: ომზღორუ AV рычать, н. ვიმზღორამ A (то подсказываютъ опять ვიმზღორუმი), აორ. ვიმზღორი, ბ. ვიმზღორარე, ср. მკორ.

ზღუ AV филипп, მზღუ C, მღუ A, ლუ х, რх.

«ბჩხილი» см. ბუცხა.

ბჭიფე см. ჭიფე.

«ბზოჯი» см. მხუჯი.

ბჯარსა см. ღა.

ბჯი см. პეჯი.

ბ.

1. **ბ:** ნ. ნუგამს რხ походить, кажется, ნუნგამს V, ნუმგუნ или ნუმგუნს, равно ნუმკუმს A, ნუმგუმს ხ, ნუნგავს х, აშო ნუნგავს ოცი მჭიმას უპირებუნ х похоже на то, что пойдет дождь (дождь собирается пойти); — მანგაფერი V [похожий], მოგაფერი

х, მონგაფერი რხ въ выраженіяхъ:

- 1) ღამანგაფერი V молочная сестра, ღამოგაფერი х, ღამონგაფერი რხ,
- 2) ჯუმანგაფერი (sic) V молочный братъ, ჯუმა-მოგაფერი х, ჯუმა-მონგაფერი რხ, ср. ბუძი.

2. **ბ:** III-я пор. ნ. გე-ვოგამ A პრი-

учаю, გოგამ, გოგამს, страд. съ дат. отношением и. გევაგერ A, x привыкаю, გააგერ, გააგენ, აორ. გევაგი, გააგი, გააგუ. ნ. გევაგარე, გააგარე, გააგასერე, გევაგამინონ; — გიგაფერი (< გე-გაფერი) привычный, обычный.

3. გ: III-я пор. н. მო-ვოგუმ A строю, აორ. მოვოგი, ნ. მოვოგარე.

4. გ: ოგაფუ x, III-я пор. н. მო-ვოგაფუ x выигрываю, приобретаю, მოგაფუ, მოგაფუს, მოზოგამ რx, მოგამ, მოგამს, აორ. ქომოვოგი, მოვოგამინონ, სრ. ქლომ, ჭკინდ 1.

5. გ: съ дат. отнош. აორ. ოკობაგით რx мы встретили друг друга, შე-მაგუ.

გა- предлогъ въ глаголахъ.

გაღაში სმ. კაღაში.

× გაღე ვიწ, наружу, ოხორიშ გაღე спаружи дома, ოხორიშენ გაღე ვიწ дома; «გაღე» R; — გაღენდე სპარужи; ვიწ (моря), сушею.

გამათქუერი სმ. ცკ 1.

გამათხუერი სმ. თხვ.

გამამოფერფენ სმ. ზურზ.

გაცასენ სმ. ც 1.

გე- предлогъ въ глаголахъ, Gr., § 53, съ послѣдующимъ ო онъ сочεταιся въ «გაო».

გეთასუღე სმ. თას.

გელა- предлогъ въ глаголахъ и производныхъ отглагольныхъ имѣвахъ, см. ხ под სედ и др.

გელაკოდერი სმ. კოდ.

გემთი x, V спускъ, გემთუმანი x, V, სრ. ემთი.

× გემი (т. كسى) корабль, парусное судно, სრ. კარავი,

გემწანაშე სმ. წანა.

გენდი (т. كندی) самъ.

გენდლანი სმ. ღლა.

გენიში (т. گنشی) широкій; — გენიშობა широта.

მ-გერი სმ. მ-გუერი.

გერი (т. گرو) назадъ, спова.

გესცა სმ. გრესცა.

გვანერი სმ. გუანერი.

გვარდანი სმ. გვერდანი.

გვერდლა სმ. გუერდი.

გვერდი სმ. გუერდი.

გვერდანი V ნაკонечникъ веретена, прясло, გვერდანი-თი x, გვარდანი-თი, სრ. წვერის-თი; სმ. მ-ცხულ.

გზ: III-я пор. ოგზაფუ зажигать, н. ვოგზამ A развожу огонь, ვოგზაფ x, აორ. ვოგზი, ნ. ვოგზარე, ვოგზამინონ, пов. ნოგზი подожди его (отъ მევოგზამ); — страд. зал. II-я пор. ვიგზერ горю, აორ. ვიგზი, ნ. ვიგზარე, აორ. მევიგზი я загорѣлся, ნიგზი, ნიგზუ, სრ. ჭ.

× გზა дорога, ვორსი გზა A хорошій путь.

გზალ (ср. გზარ.): ოგზალუ ходить, II-я пор. н. ვიგზალამ A отправляюсь, ვიგზალ x, აორ. ვიგზალი, пов. იგზალი A, ნ. ვიგზალარე, ვიგზალამინონ; y R та же основа приводится правильно безъ 1-го коренного г: აორ. ვიზალი, ნ. ვიზალარე, Gr., § 110, b; — ოგზალონი V посилки, სრ. ოცირონი подъ თორ 1.

გზარ: იგზარს идетъ, საათი ჩქიმი ვარ იგზარს V, x мои часы не идутъ, A (не про часы), სრ. ქთ; სმ. გზალ.

გიბ სმ. გუბ.

გიღი (т.-перс. كيتى) миръ, ეა გიღი ო, миръ! ой-да!

გიღელი სმ. გუღელი.

გიო სმ. გუო.

გილაბერტერი x тахта, нары, ср.

გელაკოდერი.

გილარე кефаль (рыба).

გიმუა см. თუთა.

გინგილი V, x сопли.

გინძე см. გუნძე.

«**გინჯე**» см. გუნძე.

გირინი см. გურუნი.

გნ: III-я пор. н. ვოგნამ A, ვოგნაუ x
понимаю, узнаю, აორ. ვოგნი, ნ. ვოგ-
ნარე, ვოგნამინონ; IV-я пор. ოგნაუ
давать понять, по н понимать, н.
ვოგნაფამ A я даю понять, огла-
шаю, извѣщаю, открываю, ვოგნა-
ფაუ x, აორ. ვოგნაფი, ნ. ვოგნაფარე,
ვოგნაფამინონ, ср. ვნ; — страд. II-я
пор. ოგნაფენ слышится, слышенть; —
გნაფერი A извѣстный, ср. ნინო-
ფერი.

გჰარი AV, x ხღბზ, ჯარი b, გარი x
только кушанье, ზდა, ср. ჭკუდი; —
გარინაჭუმს AV пекарь; — გარობა
x, V справлять трапезу, обѣдъ,
ужинъ, и т. п. (букв. ядение ხღბა),
ჭკუმანერი გარობა или ჭიტა გარო-
ბა x завтракъ, ონღანერი или დიდი;
также შაღლი გარობა ობѣдъ.

გჰენი AV телепокъ, ჯენი b.

გჰენჯი (т. گنج) молодой.

გჰონქსი (т. گونس) груди, გონქსი,
ср. უბა.

გჰული см. გული.

გო- предлогъ въ глаголахъ и въ от-
глагольныххъ именахъ, Gr., § 53.

გობი x корыто, въ частности для
мѣсенія тѣста, ср. სარღა.

გოდგალე см. დგ.

გოკირუ см. კორ.

გოკორუ см. კორ.

გობაზი самецъ, Gr., § 6.

გოდორი x илетенка для ловли рыбъ,
ср. ლესა.

გოვიცი см. კოვიცი.

გოლ: ონგოლე A парить (о крупной
и тнцѣ), н. ონგოლამს, აორ. ონგოლე,
ნ. ონგოლასერე, ср. გორ 2.

1. **გოლა** A лѣтняя кочевка [сособств.
гора]; нѣкоторые въ V слышали
отъ атинцевъ и знаютъ, однако въ
атинской же казѣ въ сел. Ламго
слово совершенно неизвѣстно, но
крайней мѣрѣ въ одномъ домѣ, да
особо среди ряда лицъ, ср. გორი.

2. **გოლა-** предлогъ въ глаголахъ и от-
глагольныххъ именахъ.

3. **გოლა** см. კოლა.

გოლაკიდერი см. კოლა.

გოლატკომილონი см. ტაკო.

გომფა просторный (груз. სრული),
გომფა ღობელი свободно садясь.

გოჯთი см. ქთ (გო-ქთ).

გონ: II-я пор. н. მო-ვინგონაუ x припо-
минаю, ქომო ზინგონამ V, აორ. ქომო-
ვინგონი x, ქომო ზინგონი V, ნ. მო-
ვინგონამინონ x, მოზინგონარე, მო-
გონუ ნაპომიპათ, მონგიგონი или
ქომოვინგონი я тебѣ напомнилъ, ა
(< არ) მუთსა მოვინგონა (или ქომო-
ვინგონა), სკანი შენი ვორს ონ (< ონუ)
ნაპომიუ тебѣ იწყო, для тебя
(оно) — хорошо.

გონქსი см. გჰონქსი.

გონტაფუ см. ნტ 1.

გონცვერი см. ცვ.

1. **გორ:** III пор. н. ვონგორაუ x валяю,
сваливаю, ზონგორამ V, აორ. ვონ-
გორი, ზონგორი, ნ. ვონგორამინონ.
ზონგორარე. Пожалуй, сюда сосл.
съ дат. отн. ქოგო-გაკორა At я
свалилъ бы, герр. свалю тебя.

2. **გორ**: ონგორუ V парить (о крупной птице), II-я пор. н. ინგორს, აორ. ინგორუ, ნ. ინგორასე, სრ. გოლ.
3. **გორ**: н. ბგორამ V ругаюсь, кричу, აორ. ბგორი, ნ. ბგორარე, სვ დატ. отнош. или III-я пор. н. ვოგორამ A, ზოგორამ რუგაო, აორ. ვოგორი, ნ. ვოგორარე, по R: им. дѣйств. «огуог», «огуо҃гари», ნ. [აპე н.] «огуо҃гаре», ნოვ. «огуо҃გი», სრ. კობს.
4. **გორ**: ოგორუ AV, х пскать, н. ბგორუმ, ბგორუფ, აორ. ბგორი, ნ. ბგორამინონ; — სვ род. отн. ნ. მო-გი-გორარე.

«გორი Bt гора» по Ачар., სრ. გოლა.

გორა გირითი, *Хрест.*, A. II, 22, 77.

1. **გოწო**- предлогъ въ глаголахъ.

2. **გოწო** см. წანა.

გოჭარერი см. ჭარერი.

გრესცა V каменная сковорода или плошка для печенія кукурузнаго хлѣба, გესცა A, სრ. კიცი.

გროში «грошъ», «курушъ» (монета), შიასტრ, სრ. ასლანი.

გუანერი A жирный, откормленный; толстый, შგუანერი х.

გუბ V, **გიბ** х, A: [ოგუბუ V] варить, ოგიბუ х, A, н. ბგუბამ V, აორ. ბგუბი, ნ. ბგუბარე, н. ბგიბუფ х, აორ. ღობგიბი, ნ. ბგიბამინონ, ბგიბარე A, страд. II-я пор. н. ვიგიბერ х, იგიბენ ვარტსა, აორ. ღოვიგიბი, ნ. ვიგიბამინონ; — გუბერი V вареный, გიბერი х, A, შციქა გიბერი ზორცი შოგილაი A подать ли мѣ вамъ (для васъ) немного варенаго мяса? — გიბერიჩირი, также გიბიჩირი х вареная трава (какъ мягкая, она дается коровамъ, когда

онѣ больны); — უგუბუ недоваренный.

გუბი х крытый желобъ источника, у Ачар. родникъ съ ссылкою на Bt.

✕ **გუგული** V, х кукушка.

გულა A მხხ, ქაფნამ გულა A მხხ для «хамсы» (рыбы), ღინიშ გულა მხხ для вина, სრ. ტულუმი.

გულელი AV корзина съ коническимъ низомъ для винограда, вообще плодовъ, გილეო х; въ эту остродонную плетеную корзину собираютъ также яблоки, груши и т. п.

გუერ см. გუერდი.

გუერდი половина, въ соединеніи съ единицами გუერ, ოთხო ღო გუერ (გუერი) საათი რენ четыре съ половиной часа, половина пятаго; — отым. глаголь ოგუერდე или ოგვერდე A, გვერდალა V дѣлать пополамъ, II-я пор. н. ვიგვერდამ A беру половину, აორ. ვიგვერდი, ნ. ვიგვერდარე, н. გვერდალა ბიქომ V дѣлю пополамъ, აორ. გ-ალა პი, ნ. გ-ალა პარე, н. უგვერდელა პი რх, უ-ელა ი, უ-ელა უ; — უგვერდელა х пополамъ.

მ-გუერი AV волкъ, შგერი х, რх.

გუთ A, **გით** х, V, **ღგ**: ოგუთუ A стоять, н. ზღგურ A стою, ღგურ, ღგურს, ზღგირ х, V (პ-ე ღიპო ღგინ), აორ. ღობგუთი, ღობგიითი (მხვ слышалось н ღობგიითი, что впрочемъ см. подъ ღგიო), ნ. ბგუთარე A, ღობგიითამინონ х, ღობგიითარე V; ღავს ღობგუთით A мы начали тлжбу; — III-я пор. [н. ვოღგიფ] окружаю, завертываю, აორ. ვოღგი, ნ. ვოღგამინონ; — н. გეზღგუმ V (одинъ произнесъ გე-

ბდგამ, но сейчас же отказался) наступаю ногою, попираю ногами, გე-ბდგიოვ x, აორ. გე-ბდგი, ნ. გე-ბდგარე. გე-ბდგამინონ; — გამოდგაფუ, ი. გე-ვუდგამ A завожу (часы, мельницу и т. п.), გაუდგამ, გაუდგამს, აორ. გე-ვუდგი, გაუდგი, გაუდგუ, გე-ვუდგარე, გაუდგარე. გაუდგასერე; — გოწო-მიდგანენ предложили мнѣ; — ღო-ბდგუმ V ставлю, ღობდგიმ рх, სმ. რგ 1, ი. ღობდგიოვ x завожу часы, აორ. ქოღობდგი, ნ. ღობდგამინონ; — [ი. მო-ბდგიოვ x] обнимаюсь, აორ. ქომობდგი, ნ. ქომობდგამინონ.

გული V (ი.ი. گُل), ვწრწე გაული ცვტოქ, роза; возлюбленная, მუივასენ გაული ჩქიმი? что будет сь моей возлюбленной?

გუმა სმ. თუთა.

გუმუში (ი. كوشى) серебро, გუმი-ში x.

გუნბე AV длинный, обширный, გინბე x; у Ачар. приводится сь ссылкою на *Vt* გინბე: звукомъ ჟ эта форма чисто тубал-кайнская, но я не слышала ея.

გუნდი სმ. კუნდი.

გურ: II-я пор. ი. ღო-ვიგურამ A учусь, ვიგურავ x, აორ. ქოღოვიგური, ნ. ღო-

ვიგურარე, ღოვიგურამინონ, III-я пор. ი. ღო-ვიგურამ A учу, ღოვიგურავ x, აორ. ქოღოვიგური, ნ. ღოვიგურარე, ღოვიგურამინონ; — объект. строя 3-го спряж. ი. ღომავურამს слышу, აორ. ქოღომავურე, ნ. ღომავურასერე.

გურგულამს AV громъ гремитъ, ღურღულავს x (также: въ желудкѣ бурчитъ), სმ. ზონც.

ონ-გურე A, x балка въ плетеномъ полу кукурузника (по объясненію хопца, бываетъ и въ жиломъ домѣ).

გური AV, x сердце; внутренняя часть; x, V сердцевина, желтокъ (яйца); лომოთ по R; სეშ გური x, V ладошь, სე-გური A, ხა-გური по R; მა ოფშა გური მომალე A я очень разсердился, მა დიღო გური მომიხთუ; გური - გეღვალერი V ნამწრენი (ср. арм. մտադրութիւն), ჯელანე, გურპიჯი V грудь; გურიოთ A искренне (по Ачар. сердитый); — გურონი храбрый, бодрый; сердечный; ვორსი-გურონი A добросердечный, კაი-გურონი x; ხავი-გურონი, რწჷ ჰიათი-გურონი A злой, ჰაცი-გურონი x; — არ-გურიში искренний, преданный.

გურუნე V осель, გირინი x, სრ. ეშელი.

ღ.

1. და სестრა, მ.ი. ჩ. დაღეფე.

2. და სმ. დაჭა.

დაა სმ. დაჭა.

დადალი V, x ცვტოქ, ცვტყ (на землѣ, не на деревьяхъ), დადა V, სმ. კოპჭა, ფერი-დადალი.

დადე AV посаженная мать, მდადე x, რხ.

დადი x, რხ, V тетва какъ по матерн, такъ по отцу, სრ. ზიზი; — დადიშ ბერე x, რხ двоюродный братъ, *буко*. сынъ тетки.

დადული AV курица (по Февзи-бею. A цыплята).

დაბი (т. دای) AV дядя по матери, ср. ჯუშადი.

დავა (т.-арб. دعوا) тяжба.

დაშთირე AV теща, ср. შ-თირე.

დანბი см. დაბი.

დაპრანბი см. დრეპანბი.

დარაბა A стѣна (а не «уголъ», какъ толкуетъ Аѳар.), х стѣна дома, ср. კოდა.

დარდალ: ოდარდალუ A трепетать, объект. строя 3-го спряж. п. მადარდალენ, აორ. მადარდალუ, მადარდალეს, ნ. მადარდალასერე, услови. მადარდალასერეცუ, ср. თირთ.

დარი (т. دار) узкій, тѣсный, ნდარი (послѣ гласнаго).

დაული (т. اول) барабанъ.

დაფა см. წუკალი.

დაღი (т. طاغ) гора; ლხს; пустыня; — დაღლული (т. طاغلق) ლხსა.

დაჩხური AV огонь; დაჩხირი х.

დაბი A, рх колючка, დაბი V, ლაკი-დაბი терновникъ съ мелкими красными ягодами, который поѣдаются птицами, ჯოღორიშ დაბი рх, ჯოღორ-დაბი х; — დაძ-კაკა х плоды растенія შ-შეკერ-დაბი, ср. კაცუ-შეკველი.

დაჭა (т. دها) еще, ჭამ ჭამუსა დაჭა ვორს ონ A это лучше этого, ჭამა ჭამაშენ დაჭა კაი რენ V. У Аѳар. приводятся еще разновидности: და, დაა.

ღვ см. გუთ.

გო-ღვაღე V: კალაშ გოღვაღე круглая желѣзная подставка сковороды для «хамсы».

ღვით: ღო-ბღვითურ V остаюсь, ქოლო-ღვითე რენ х остановился, ქოლო-ღვინე რე по Аѳар., აორ. ღო-ბღვითი V, ქოლოღვითე ოსაშინი, ნ. ღო-ბ-

ღვითარე, მა შენდრა. გზას ღო-ბღვითი ოსაშინი დარეკო ვე პუტი, დავას ღო-ბღვითით х мы пачали тяжбу, დავას ღო-ბღვითით რх, საათი ჩქიმი ქოლოღვითე რენ ჩასი მონ ოსაშინი ვილეს, ср. გუთ.

ღვინ см. ღვით.

ღე (т. دا) *энклит.* также, еще.

ღევლეითი (т.-арб. دولت) государство.

ღევრიში (т.-перс. درويش) дервишъ.

ღეი (т. ديو) говоря, какъ говорятъ.

ღეკიკე (т.-арб. دقيقه) х, V минута, ტეკიკე A, ლეკეკე по Аѳარ.

ღელიკანი (т. دليقانی) рх доблестный, герой, ღელიკანლი, ср. პალი-კარი.

ღემირი (т. دمير) желѣзо, см. ჩხუნ; сошникъ, желѣзная часть па сохѣ; якорь; — ღემირლი х მწრა ვხსა, см. მა-თხორი.

ღენგი (т. دنك) равновѣсiе; равный.

ღერგი V глиняный кувшинъ съ крышкой: ვე პეი ოთვერტიე დიე პალი, კოროუ ვზივაკუე არიანი, ქვათახა х; — ღერგულა х горшокъ, ср. უჯე-ლი ნოდე უჯე.

ღერდი (т.-перс. دار) горе.

ღერე (т. دره) ущелье.

ღერინე говорить, молъ, ср. ღეი.

ღერმანონი х сильный, ср. შენჯელო.

ღერსი (т.-арб. درس) урокъ.

ღესტანი (т.-перс. داستان) поэма.

ღესტე (т.-пер. دسته) учебный предметъ.

ღეცი см. მ-ტეცი 1.

ღვ: ოსლ. გო-ბღვეა პროლოჟუ ვდოა; — ღო-ღვაფუ AV, х, ღო-ღვალუ A ვლასთ, პოლაგათ, პ. ღო-ბღვმ AV, ღო-ბღვამ V, ღო-ბღვუ х, ღო-ბღვმერ х, აორ. ღო-ბღვი, ნ. ღო-ბღვარე, ღო-ბღვა-

მინობ; — II-я пор. დოლოვიდუმ
 кладу внутрь, დოლიდუმ, დოლი-
 დუმს (страд. დოლიდვენ), აორ. 2-ე л.
 დოლიდვი, ნ. დოლიდვარე; — აორ.
 ლეკილევი я предложилъ тебѣ; —
 II. მე-ბოდუმერ V кладу сбоку, при-
 кладываю, მევოდუმერ х. ნოდუმეს,
 აორ. მებოდვი, მევოდვი, ნოდვი, ნო-
 დუ, ნ. მებოდვარე, მებოდვამინობ; —
 მელე-ვიდუმ кладу себѣ (кусокъ въ
 ротѣ); — II. მო-ბდუმ А по Ф.-ბეю одѣ-
 ваю или надѣваю на него что либо
 снизу, какъ то обувь, штаны (по
 не верхнее платье), აორ. მობდვი,
 ნ. მობდვარე, II-я пор. II. ქოლო-
 ბიდუმ V, აორ. ქოლობიდევი, ნ. ქო-
 ლობიდვარე; — II. მოვიდვამ А одѣ-
 ваюсь, надѣваю па себя, მობიდვამ
 V, მოვიდვამ х, აორ. მოვიდევი, მო-
 ბიდვი, ნ. მოვიდვარე, მოვიდვამი-
 ნობ, ქომობიდევი სეფე обოими мени
 руками, обними; — აორ. ოკობდევი
 мы легли другъ съ другомъ вмѣ-
 стѣ; — მოდვალა см. კუნხე-მოდვა-
 ლა; — დვალერი х воспламенившій-
 ся, загорѣвшійся, დვალნიერი AV; —
 გე-დვალერი см. გური.

დ-ი-სმ. დო- 2.

დიბეთი V название матеріи, черной
 или цвѣтной.

X დიდი х, V большой (начиная съ пра-
 ваго берега р. Фортуны на во-
 стокъ); А бабушка, დიდი ნანა V,
 სრ. ნანდიდი; დიდი მთუგი боль-
 шая мышь, დიდი ღალი большая
 рѣკა, სრ. მო-რდერი; — დიდი очень,
 весьма, ჰეჰე სი დიდი ორომს (ხო II
 კორომს) V ონ თეა ოფენ ლობიტ,
 სი დიდი გეოროფს х, სრ. ოფსა; —
 დიდი-კორი А множество, толпа

(народ), დიდონაუშქუნ А многосвѣ-
 душій.

დივალამს см. ვალ.

დივა А пшеница, ხლენ.

დიმცონე см. ცონ.

დინ: III-я пор. II. ქავო-ვონდინაფ х
 терню, ქავო-ბონდინამ V, აორ. ქა-
 გოვონდინი, ქავო-ბონდინი, ნ. გო-
 ვონდინამინობ, გო-ბონდინარე.

დინჯი [т. ჭა] здоровый по R.

დინცხირი см. დი-ცხირი.

დიო см. დურეუ.

დირეუ см. დურეუ.

დიუ см. დურეუ.

დიშქა დროა; დიშქამ სოპე ლონტა
 (деревянная).

დიც см. მიც.

დიცხირი см. დი-ცხირი.

დიჭკიჯი х крапива, სრ. ტუტუჯი,
 ო-ჩხაპულე.

დინა х земля, почва, ვა А вместо
 этого слова ლეცა, ხო ბლიზь самой
 Аѳины есть село съ названіемъ
 ნოლა-დინა.

დინალი А сидѣніе для тѣача, სრ.
 ანამიდი, ანტენი, პატოჯი, შაკოკი,
 წახრა.

დინო- А безъ, не-, Gr., § 33.

დმუქანი см. დუქანი.

1. დო II.

2. დო- предлогъ въ глаголахъ и от-
 глагольныхъ именахъ; передъ глас-
 ными онъ теряетъ исходное ო,
 слѣдовательно во II-й пор. დ-ი,
 Gr., § 57.

3. დო- префиксъ (< do, карт. სა sa),
 отличный отъ предлога: онъ обра-
 зуетъ имена должествованія и т. п.

დობა А, х пасмурная, дождливая
 (погода).

დოკორუ см. კორ.

დოღმა (т. طولمه) «долма», блюдо съ фаршемъ вродѣ голубцовъ.

დოღო- предлогъ въ глаголахъ и от-
глагольныххъ именахъ.

დოღობნი х недѣля.

დოღოსე AV внутри; — დოღოსენი
AV внутренний.

დომუზი (т. طوموز) свинья.

დონი (т. طون) рх, х кальсони.

დოჯნა см. ღუჯა.

დორთი დანი (т. دورتيان) въ четыре
стороны.

დორინუ см. რინი подѣ რ.

დო-რჩეღი см. რჩ.

დოსტი (т.-перс. دوست) другъ, прія-
тель.

დოქსერი см. ცოქსერი подѣ სერი.

«**დოღა**» см. მ-ჯანგი.

დოდრუ (т. دودرو) прямой, прав-
дивый.

დოსტური докторъ, медикъ.

დრავანი см. დრეპანი.

დრეპანი (греч. δρέπανον) V коса,
ღრიფანი A (по Ф.-бею ცრიფანი),
ღრავანი рх (здѣсь слышалъ я и ღ-
პრანი).

ღრიფანი см. დრეპანი.

ღრიფ: ღღრიფუ A сгибать, нагибаться,
лучше ონღრიფუ AV, х сгибать, и.
ღღრიფუმ A, ღღრიფუფ х, сосл. მე-
ღღრიფათ; — ოღრიფობნი V, ონღრიფობნი
молитва, вульгарное названіе для
обозначенія «памаза»; слово упо-
требляютъ лишь въ исключитель-
ныхъ случаяхъ, когда въ обществѣ
не хотять огласить, что идутъ со-
вершить «памазъ» (ღღრიფობნიშა).
Слово было мною случайно улов-
лено, и лазы какъ то стѣснялись

его объяснить и неохотно дали
предложенное толкованіе, быть мо-
жетъ, не совѣтъ точное.

ღუბარა (т.-перс. دوبرا) хитрость,
коварство.

ღული AV темя (верхъ головы), вер-
шина, უჯიში ღული по АЧар., უჯ-
ჯიში ღული х кончикъ (верхъ) уха,
ср. ფამფარი I.

ღუვა (т.-арб. دعا) моленіе.

ღუვადი х (въ старину) балдахинъ
изъ палокъ и шелковой матеріи въ
брачной процессіи; его держали,
идя пѣшкомъ, падъ головою неѣ-
сты или новобрачной свекровь
(მთირე) и дядя или иное близкое къ
ней лицо.

ღუზი (ср. т. دوز ровный) огородъ.

მ-ღუთი A тутა, ср. მუთლი; მღუთიშ
ჯო тутовое дерево.

ღუთხორი лутхець, житель села
Дутхә.

ღულა (греч. δουλεία) работа, дѣло,
ღულაანუშქუნ A свѣдущій, опыт-
ный, ღულაანუჩქინ х.

ღულწა см. ღურწა.

ღუმანი (т. دومان) х, рх, A туманъ,
въ V его не знаютъ, ср. კარწიმალი.

ღუნ: аор. გო-ნ-ღუნუ хорошо сдѣ-
лалъ.

ღუნღა х, V черная масса, которою
пчела окружаетъ въ ульѣ медовый
сотъ, скрывая свою работу отъ
взоровъ шмеля.

ღუნა (т.-арб. دنيا) миръ, ღოაბა.

ღურა см. ღურანი.

ღურანი рх глухой, ღურა х, V, ცუ-
რა A.

ღურბინი (т.-перс. دوربین) подзор-
ная труба; бинокль.

დურღუნი *A* ежевика, *собств.* ღისპაია
 მაღა (გურჯ. მაყვალი), დურღენი
 (დურღენიში კანღუ) *x*, *V*, ღაძი კან-
 ღუ *px*.

დურღუ *x* локоть, დური *ვხ* სე-დური
V id., დუუ *x*, დიუ *ვხ* სეშ-დიუ *id.*
px (სმისალ ი დიო *ვხ* სეში დიო),
 დუუ *x*, *ср.* სე-კლავი, რაიპო ბირ-
 გიჭი.

დურწა (რაიპო დურწა) *V* лугъ *сх*
 травой, გდეს ასეთა სკოთ.

დურქანნი (т. دكان), ღუჩესე—დურქანნი
 ღაჟა, თაქანი «*Вт*».

დურღუნი (т. دكون) სჟადბა; პირ.

დურღუ *см.* დურღუ.

დურშანი (т.-перс. دشمن) ღრაგ; —
 დურშანღუდი (т. دشمنك) ღრაგ-
 და; — დურშანობა ღრაგა.

დურშენი, დურშენღუდი, დურშენობა
см. დურშანი.

✕ **ღა** დენი, შხა ილი ხხა *вх* პაზჟაიჩხ
 დეი (სმ. იჟესე), ღა გოღოღა *A*
 იროშდში დენი, ირ ღა კაჟდში
 დენი, კატანღა *A* კაჟდში დენი,
 კატანღერი *A* ეჟდნეჟნი, კათან-
 ღერი *x*; — ჰამღა ი ჰანღა *AV*
 სეღაი, ამღა ი ანღა *вост.*,
 ჰანღა ცარონი დიღო ხხეაუა ნუ
 (< ხხეაუა ინუ) სეღაი იოღა
 იჩესე ჟარკა, ჰანღა ირა დიღო
 ცუცა რენ *V*. Искусственнымъ соче-
 таниемъ словъ различныхъ диалек-
 товъ представляется та же фраза,

приводимая *сх* указаниемъ на «*Вт*»
A чаряпомъ: აანღა (*Ач.* ანღა)
 დიღო ხხეაუა (*Ач.* ხხეაუა) რენ», ანღ-
 ღანერი *AV* სეღაიიში; — გენღ-
 ღანე *A* ილი გენღანი *AV* პოსლ
 ჟანტრა, მეჟგენღანი *px* ჩერესე დჟა
 დია, მეცგენღანი *x*, *V*; — ღლაღერი
 დნეჟნი, ეჟდნეჟნი, ღლაღერი
 დნეჟ; — იანღერი *x*, *V* იანღენი,
 იანღე *px*, *ср.* აგჟა.

Названия дней педѣли (ხხა ჟამწ-
 იასეთა ი რაიპიპიპიოთუა შხა, ი
 თა, ი დრუგა ჟანიჩე დენი, *см.* *Изъ*
пользхи, *стр.* 628):

— **ბურღა** *x* *воскресенье*, ბურღა *AV*.

— **თურღანი** *V* პოედღელიჩი (დრუგე
 ხოტღი პაზჟაი ეთი დენი ჟურ-
 მანხა).

— **ერკინანხა** *вторникъ*, ეკინანხა *V*
 (იჩესეთა *вх* *V* პაზჟაი იო
 ციკინანხა), იკინანხა *px*.

— **ჯურღანი** *V* სრედა (დრუგე ხოტღი
 პაზჟაი ეთი დენი თურღანი).

— **ჩანხა** *V* *четвергъ*, უმქი-სერი ილი
 უნქი-სერი *x*.

— **პარასკე** (греч. *παρασκευη*) *AV* *пят-*
ница, პარასკეღა.

— **საბატონი** (греч. *σάββατον*) *V* *суб-*
бота.

ღღუღ: ი. მღღღღღღ *x*, ღღღღღღ,
 ღღღღღღღღღღღღღღღღღღღღღღ,
ср. წუღღ.

ქ.

1. ქ *мьст.* *см.* ჰქე.
2. ქ *междум.* *о A*, ქ ბიჭ *о* მაღიჩესე,
 ღუჩესე ქ ბიჭი ი დჟესე ქ ბიჭი.
3. ქ- პრეფიქსი იმენი დღესიპიპი ი *во-*
 იბესე იმენი.

- ეგერი (т.-перс. *اکر*) *если*.
 ეგემოგა *см.* ე-გემოგა.
 ეთეკლი (*ср.* *انكلو*) *видъ* პეღა.
 ეკინანხა *см.* პოდ ღა.
 ეკნა *см.* ე-კნა.

ეკო см. ჰე.

1. ელა AV пу! поди! ელა, ქომოსთი ელა! поди сюда, поди!
2. «ელა роза» по R.
3. ელა- предлогъ въ глаголахъ и отглагольныхъ именахъ.

ელა-ქცერი х опираясь.

ელანჯული дамскій нарядъ: серебряная большая цѣпь для украшения груди.

ელაქრონი (греч. ἑλαφρός) рх мелкій, меньшій, ლაქრონი A легкій. Въ Архавъ пѣкоторые изъ присутствовавшихъ на урокъ говорили, что ничега подобнаго пѣтъ въ архавской рѣчи, но другіе стояли на своемъ, ср. სუბუქი.

ელემიტა V, х корь.

ელი (т. الی) пятьдесятъ.

ელმასი алмазь.

ელული см. ეალული.

ემთეფე они, Gr., § 48, e, 2, გ.

ემთი х, V подъемъ, ემთუმანი х, V, ср. გემთი.

ემიჯე (т. عموجہ) дядя по отцу.

ემსუ AV кротъ (по переводу Ф.-бея, طاغ سچانی сурокъ), ср. მუსუნი.

ემკელე х въ ту сторону.

ემუ-ქ тотъ, Gr., § 41, b, 5.

ემქუთინერი см. მკუთ (მქუთ).

ენ (т. ان) слово, служащее для образования превосходной степени, въ значеніи *самый*.

1. ენა х по объясненію одного хонца სითი въ архаической рѣчи, см. გოგალ.
  2. «ენა можетъ быть» по Аѳар.
- ენგინი (т. انکین) просторъ, открытое мѣсто.
- ენდაზე [т. اندازہ] R мѣра; локоть; аршинъ.

ენტეფე они, Gr., § 48, e, 2, გ.

ენ (т. ای) о! см. გილი.

ენვალა (т. ایوالله) спасибо.

ენანა მეანა V разнообразный.

ენალული (т. ایولک) х добро, благо, ელული A, ეალული ქუნქინ х благодарный (ხუთ. знаетъ добро), ელული ქუშქუნ A.

ერეკი V силокъ для птицъ, ირეკი х, рх, ერენქი A по Аѳар., я же слышала въ A ერერენქი.

ერენქი см. ერეკი.

ერერენქი см. ერეკი.

ერკინა см. ერკინა.

ესბერიში (т.-перс. ازبر) наизусть.

1. ესირი нижніе, подстрочные знаменіи для гласныхъ въ арабскомъ письмѣ.
2. ესირი (т.-арб. اسیر) плѣнникъ, აესირი (послѣ гласнаго).

ესვერი (т.-арб. عسكر) войско, ასვერი.

ესვი (т. اسکی) старый, древній, ესვისტერი вродѣ древняго, старый, древній.

ეტრაჭი (т.-арб. اطراف) вокругъ.

ექი и производныя отъ него нарѣчія, какъ то: ექთი, ექოლე, ექონაში см. ჰექო.

ექსერი давно.

ელეზი A ущелье безъ воды, въ V ничего подобнаго не могли мнѣ назвать, въ рх и х привели слово გესომინერი (*собственно* засохшій) въ томъ же значеніи.

ესელი (т. انشك) изъ арм. ჯ; уменьш. *ესესა) A осель, ср. გურუნი.

ესო см. ჰესო.

ერი двадцать, ერი ღო ვით A тридцать, Gr., § 34; — ერენერი A двадцатый, Gr., § 35, b, 1.

ეჰე вотъ.

ეჭენდი (т. افندی) господишь.

3.

1. ვ- субъективный префикс 1-го лица в глаголах; в известных случаях его замѣняетъ ზ, ფ, ჰ или даже მ.
2. ვ см. ყვ.
- ვა** см. ყუა.
- ვავა** x, px, V тѣнь (груз. ლანდი), ср. ლარი
- ვაილი** см. ყვაილი.
- ვაზნაკი** (в сел. Дуҭхе) тоже, что შინჯი. Некоторые говорят, что это — атинское слово.
- ვაკიცი** (т.-арб. وقت) А время, ვახთი А, ვაკით, ჰიმ ვაკიც или ვაკიცი тогда, ჰიმ ვახთი, ср. ორა.
- ვალ:** ოალუ А (но это искусственно) блистаніе молніи, ვალუგს x молніи свѣтитъ, დივალამს А, прош. нес. ვალუფტუ, დივალამტუ, но и დივალუმტუ, аор. დივალუ.
- ვალი** см. ყუალი.
- ვაპორი** (ит. varoce) пародь, слышно часто и ვაფური, ср. კარავი.
- ვარ** AV, x нѣтъ, без-, ვა AV, x, ვარ ხილეგი неженатый (А лучше უნილუ), ვარ ქარერი не писавший (А лучше უნქარუ), ვარ ონუ А нѣтъ его, отсутствует, ვარი ვь рномѣ;— ვაშა развѣ не; если не; развѣ, пожалуйста, быть можетъ.
- ვარერი** см. ყვარ.
- ვარიოშინე** V ящерица водяная: плавающая по водѣ, она рѣзко помахиваетъ хвостомъ, ср. კოპალი (წკარ-კოპალი).
- ვაფური** см. ვაპორი.
- ვაფა** А охлажденный (конь), груз. დაკოდლი ცხენი.
- ვაშა** см. ვარ.

ვახი см. ახი.

ვაშამელა V быть можетъ, ср. მონღო.

ველა см. მ-წურველი.

ნო-ველი [*ნო-კველი] А слѣдъ, პალა ნო-ველი нѣмой слѣдъ, названіе мѣста вь Атинѣ, ср. ნო-კუნენი (კუნენე).

ვერანე (т.-арб. ویران) разрушенный; проклятый.

ვერსი (русск.) верста.

ვიდ см. ლ 1.

ვიო десять, ვით, ვითმუშ, ვითენერი, მავითა, ვით-ოშ тысяча, გრ., § 34 сл.

ვილარი А лёнъ.

«ვიმზონა» см. ლი-მზონა.

ვირვილი V игрушка дѣтская: на верхнемъ концѣ палки поперебъ укрѣпляется палочка съ бумажками на краяхъ; при движеніи палки палочка вращается, ქარკალიშ ოვრილონი x, ოჭირჭილონი px;— ოვირვილონი (равно ოვილევილონი) V дѣтская игрушка изъ дѣлныхъ скорлупъ двухъ осторожно опорожненныхъ грецкихъ орѣховъ, большого и малаго: малый на стержнѣ; стержень вдѣвается вь другой орѣхъ, что по-крупнѣе, на-связь, при чемъ на стержнѣ намотана нить; нить концомъ извлекается наружу, и частымъ дерганіемъ вызываетъ вращеніе верхняго орѣха, малаго, კაკალიშ ოვრილონი x, ოხარხლონი px.

ვირწა А палочка.

ვიცო см. ვით.

ო-ველე А, x плетеная корзина, которую ставятъ на потолокъ (ონცხონი) для укладки молодыхъ почат-

ковъ кукурузы, собираемыхъ для скорой сунки. Въ V сообщили, что сушатъ такъ и орѣхи, какъ мелкій, такъ и грецкій.

ლი-ვორი A бузипа, ლიმბორი V, სრ. ინჭირა, ინჭირი.

ვორსი A хороший, превосходный, прекрасный, въ живои рѣчи сельчанъ попадается и форма съ перестановкою რ: ვროსი; въ Вიძე въ

ნასმწიყუ ნადუ აჩინძანი გოვრილი, что они «хорошіи» называютъ ვროსი; приводимое Аჩаряпомъ слово ვროსი неизвѣстно, развѣ это — форма ვროსი съ неопред. членомъ, геср. числительнымъ ა, выхваченная изъ фразы;—
ვორსობა A доброта, სრ. კაი.

ვროსი см. ვროსი.

ვროთუ см. უროთუ.

ც.

ზაღი см. გზაღი.

ზანგალი A кожанный наколѣвникъ, პანკალი x, ზენგალი A, სრ. შესტი.

ზარ: объект. строя 2-го სრ. პ. მიზარებუნ x მიწე იე ირავიტა, მიწე ირავიტა.

ზარი x, V судьба; უძღა.

მუ-ზარი A телица (но не теленокъ, სრ. გრუ. მოზვერი), მო-ზარი x, V, პოგორკა: ავლია მუზარი, პანკა მუზარი A телица პლადაი იკოლო დომა, все же телица [какъ იე იოსმორიში], სმ. ავლია.

მ-ზგულეჯი V, x იზე ტროსინოზე, იტლომანოზე იტ ვიწვიე, იტიაში სვიზივანოე პომიწენიე დია პოშია ვიკოვე.

მ-ზგუჯი x სოლიბიკი, იწივანოე იზე ზემლი, იანრ. ლოიჩნიკომъ დია ირვიზივანია კუ პემუ ლოკი.

ზღ: იზღუ AV იტიავე, V იწი, ირეიწი, სრ. თორ 1, პ. ზღუ AV, ზღუ x, აორ. ზღი, ბ. ზღარე AV, ზღამინონ x; — გონზღუფუ, გონზღაფუ, ი. გო-მზღი x იტია, გონზღიფუ. გონზღიფუ, აორ. გომზღი, ბ. გომზღამინონ; — объект. строя 3-го

სირაკ. ი. გო-მანზღენ A იტიავე, გოგანზღენ, გვანზღენ; — ე-ზღუ V იტიავე, აორ. ეზღი, ბ. ეზღარე; — объект. строя 3-го სრ. ი. ვარ ი-ზღენ იე იწი სილაზე იტიავე, იტიავე; — ი. ეკა-ზღუ AV იტიავე, აორ. ეკაზღი, ბ. ეკაზღარე, II-ია იორ. ი. ეკავიზღიფუ x, აორ. ეკავიზღი, ბ. ეკავიზღამინონ, III-ია იორ. აორ. ეკოზღუ იტიავე; იწი. სე იტიავე: ეკავიზღამთ იტიავე; — მე-ზღერი x იტიავე (ო დერი); — მელა-ზღერი AV იტიავე (ო დერი), მელაზღერი; — აორ. მო-ზღი ია იტიავე (დერი), იწი. მო-ზღი AV, x იტიავე, ეკა მოზღი იტიავე დერი, II-ია იორ. მოიზღი იტიავე (ია სობო), ეკა მოიზღი იტიავე დერი, მოზღიფერი იტიავე, ცა, უტიაფუ დლა რენ, მოზღიფერი რენ იწი იზე სემ დიე, იწი. ზოლოკლო, მოზღიფერი ზულა იტიავე იტიავე იტიავე იტიავე (ო დერი), სრ. თგ.

ზევლე A რემენი დია სვიზივანია პოკუ ირმა, იე იწივანოე სელაზე აჩინსკოი კაში ზევლე, სრ. წამი.

ზელვე см. ზეღვე.

ზენაადი (т.-арб. صناعت) ремесло, занятие.

ზენგალი см. ზანგალი.

ზენგინი (т. زنگين) богатый.

ზენი AV равнина.

ზერღავა (т. زردآو) A კუნიცა, ზერღევა x; R приводит форму «ზერღოვალ».

ზესკუ дроздь (по R «орель», а по объяснению Ф.-беля «черная птичка», притомъ въ A я слышалъ მზესკუ); წკარ-მზესკუ рѣчной дроздь, ღალი-მზესკუ x.

ზიბზი-კოკარი } см. სპიწილი.
ზიბზილი

ზიბილი (курд.-арб. زيل) павозъ.

ზიმარი (греч. ζυμαρι) V тѣсто, ср. ცომი.

ზინღანი (т.-перс. زندان) темница.

ზინჯირი (т.-перс. زنجير) цѣпь.

ზიკვა рх подштанникъ, бальсови (тур. лар-ი შალვარ-ი), შიკვა V, შიკვა x, წიკვა A.

ზიღა A слово, отсюда отмен. глаголѣ ოზიღუ говорить, приказывать, ოძიღუ; даже ოძითუ, ср. ცკ I.

ზიფოსი x тифонъ.

ზლაპუნ-: ზლაპუნცეს მიაღ, см. ართი.

ზმ: III-я пор. н. მე-ზომონ рх думая, მე-ვომონ x, ნომონ, ნომონს; — მეზომონერი A паразительный, по R «მეზუნერი».

ე-ზმოჯვა A сонъ, იზმოჯვა x (იზმოჯვე), рх (იზმოჯვი).

ზოპ: ზოპინი говорить, н. ზოპონ A

я говорю, ზოპონს; A чар. приводит глаголѣ, напр. въ формѣ ზოპინუნან [при этомъ 1-е лицо должно бы быть ზოპინურ] съ ссылкой на Vt, по въ x его не знаютъ; — ოზოპინუმი пѣчто для разговора; ср. ცკ I.

ზორი (т.-перс. زور) сила; насиліе; трудный. По A чар. ზორი უღუნ სწესიება.

მ-ზოლა см. ზულა.

ზუმ рх, ზიმ x, AV: ოზიმუ x, AV, н. ზუმუმ рх, ზიმუმ AV, ზიმუმუ x, აორ. ღობუმუმი рх, ღობუმი x, AV, ბ. ზუმურე рх, ზიმურე AV, ზიმ-მამინონ x; — ოზუმაშე AV (по Шугри-эфенди въ A ოზმაშე) მწრა, см. მსუმიანი.

ზუმესი см. ზურმესი.

ზურა AV самка, ზურა ღაკი A пещра, ზურა ღაჯი ბ, ზურა ჯოღორი V; у A чар. и ზურა მსქეერი самка оленя; ср. წუნა.

ზურზ: п. გამამო-ზურზენ (კუნსე) V затекаетъ (нога) у меня, აორ. გამამოზურზუ у меня затекла нога, я отсидѣлъ ногу, ბ. გამამოზურზასენ, ср. ზუმე.

ზურკუცი (т. زورکوت) бѣдный, безденежный.

ზურმესი сѣно, овесъ (въ селахъ), ср. აღაფი; въ Хопэ мнѣ другой разъ упоминали и ზუმესი x, V, объяснивъ его какъ «пазваніе травы, лучшаго корма для коровъ».

ზურნა (т. زرن, перс. زورنا) зурна.

ზულა AV море, მზოლა x.

თ.

თაბლა V, x женскій головной уборъ: впзвйй фесь, убрапный кругомъ золотыми монетами.

თავა x сковорода большнхъ размѣровъ для варенья бекмеза (ბეჭ-მეზი), ცავა V.

თავრეჯუღი см. მ-ცხული.

თალასანი V верхушка кукурузы (см. სიკალი), ср. კანტარი 2.

თამამ (т.-арб. تماچ) вполнѣ, точно.

თამო თამო V медленно, тихо, тур. ავაშ-ავაშ, ср. ამოთ ამოთ.

თან: თანუ A сiять, сверкать, н. ფთანუმ, аор. ფთანი, б. ფთანარე; — н. გო-ნ-თანუფს x сверкаетъ молнiя, მანი მანი (კაპინერი კაპინერი აჩარ.) გონთანუფს молнiя непрерывно сверкаетъ; — н. ღო-თანუმს A свѣтаетъ, аор. ღოთანუ наступило утро, ღოთანაშ A до утра (ბუკვ. до того, какъ наступитъ утро); — მთანურა x свѣтлякъ, თანურა x, ср. მა-პაზულე, წიწილათენა, წიწინათერი.

თანანი ж. нмя Тапава.

თანი (арм. თան) пахташе, არიანი V, მუა-წკარი [ბუკვ. молочная вода] x.

თანგრი (т. تنكري) AV Богъ, თრანგი x, рх; თანრი по Ачар. Вt, ср. ღორ-მოთი.

თანე (т.-перс. تان) экземпляръ, штука, თანა.

თარიხი (т.-арб. تاريخ) дата; исторiа.

თარო x шкапъ (а не полка).

თას: н. ფთანუმ AV сѣю, ფთანუფ x, аор. ღოფთასი, б. ფთასერე AV, ფთასამინონ; — თასი AV сѣмя; — გეთასულე огородъ.

თე x свѣтъ, თუთას თე x, A свѣтъ луны, თუთაშ-თე рх.

«**თევულ**» см. თული.

«**თელი**» см. მთელი.

თელიკი V, x петля (для застегиванiя).

თენტა (т.-ит. تنته) V парусъ, თენტო x, სიჭთერი-თენტა სѣтъ для ловли ястреба, ср. მოსა, ჩერვა.

თენჯერე (т. تنجره) x котель безъ ручки.

თერე A сторона, направление, ცხენი თერე въ сторону лошади, თქუანიქ თერე на вашей сторонѣ, въ вашей страпѣ, ჩუეფექ თერე на нашей сторонѣ, ირიქ თერე во всѣхъ мѣстахъ.

თერი A съ дат. ზართ. подобно, подобный, სკანისტერი მსქუა подобно тебѣ красивый, ასთერი A подобный сему, ასტერი b, а по Ачар. также Вt въ значенiи такой-то, нѣкiй, ჰასთერი рх; слышалъ я ტერი (სკანისტერი и т. п.) особенно въ V.

თერმონი (греч. θερμός горячiй, θερμόν, н.-гр. θερμόνους) x, AV кисель, приготавливаемый изъ винограднаго сока, ср. ტუცა. Про этотъ кисель Ф.-бей сообщилъ турецкую поговорку двустншемъ:

لازلرك ترمونى «Лазскаго киселя
 مۇسلمان يمزاونى мусульманицу ѣтъ
 [пелъзя].»

თესლიმი (т.-арб. تسليم) передача, врученiе.

თეფე (т. تپه) холмъ; вершина.

თვ: II-я пор. аор. გე-თვი ты падѣлъ на себя; — თიშ-გო-თვალე x, V головная повязка всякая (V особенно женская), თი-ეკოთვალა A; — н. მო-

ბთუმ AV покрываю, покрываю, აორ. მობთვი, ბ. მობთვარე, სრ. ზღ; — მოთვერი V, მოთუემერი A закрытый (сосудь крышкой), მოთვალერი x, A накрытый; — მო-თვალუ покрывша; перекрытие, крыша.

მ-თვერი AV იმღ, სრ. მ-ტვერი.

თვირი სმ. თვ.

1. თი голова; себя, სმ. წკუნ; — თი-ეაოთვალა, თიშ-გოთვალუ სმ. თვ.

2. თი также, ი (эпкл.), ღულაოთი ძზლო также, მათი სკან-კლა ი я сь тобой, უქუთი A мы также, ეურიოთი оба; — თის (Христ., A. I, 17) такъ.

თ-თიბღე V იესი (для всякаго животнаго), მზხო კორმლენი სზხოномъ, სრ. ამბლული; ამოქსურა.

თიასპურა x махелькая, пестрая птица сь бзхою полоскою.

თითხუ სმ. თუთხუ.

თითხუში სმ. თუთხუში.

თიკანი x, რx V ягвенокъ, барашеъ, ციკანი A.

«თიღანე A истинный, вфршый» по R, მ-თიღანა V, მ-თიხალა x.

თინვილი V, x კლერე.

თირ სმ. თორ 1.

თირთ: თირთინუ, объект. строя 3-го сир. ი. მათირთინენ x тrespчу, дрoжy, გათირთინენ, აორ. მათირთინუ, ბ. თირთინამინონ, სრ. ღარღალ; — თირთინუში x заставляющий тpенетать, потрясающий.

თირი Bt по Aჩარ. тещь, A მთირი, სრ. ღამთირე.

მ-თირე свежровь, სრ. ღამთირე.

თირითინი ვზ Ризь остродошная корзина для винограда и т. п., სრ. გუღელი.

თიფ: «თიფალა კოსიბე» по Ег.; — თიფი

тpава, ხომულა თიფი x сухая тpава, сфпо, ხომბულა თიფი V; თიფი ბჭკირუფ x кошу.

თაუქანი სმ. ღუქანი.

თოზი (т. توز) იმღ.

X თოკი A веревка, თოჭი (слышалъ въ Ламго), მთუკი x, V.

თოლი გლავ; очко, არ-თოლი AV одноглазый, კრивоглазый, косой; — თოლი-გონწკიმერი x бдительный, бывалый (бывш. сь открытыми глазами), თოლი-გონწუმერი A, у Aჩარ. сь ссылкою на Bt приведена и форма თორ-გონწკიმერი; სმ. კამწამი, ჩელამურე (ჩილამი); — თოლონი сь глავами, არ-თოლონი x одноглазый, кривоглазый, косой, მჭიფე-თოლონი сь мелкими очками (напр. сфть).

თომა ვოლосъ; კვიჩიში თომა x перья птички, კიჩიში თომა V, კიჩი-თომა A; — თომღლარი ვოლосатый, თომოღლარი V; — თომონი A сь ვოლосами, ვოლосатый (менше употребительно); — უთომოლიაერი x безволосый.

1. თორ A, თირ x: თორუ A нести, переносить, თირუ x, ი. ფთორუმ A, ფთირუფ x, აორ. ფთორი, ფთირი, ბ. ფთორარე, ფთირამინონ, სრ. ზღ; — ოცირონი (იმ. თთირონი) x носилки, სრ. ო-გზადლონი.

2. თორ: თორუ ველზათე на дерево, ი. ბთორუმ, აორ. ბთორი, ბ. ბთორარე.

3. თორ- სმ. თოლი.

თოფერი სმ. თოფური.

თოფური x, რx მეფე, თოფრი AV; — თოფურიში ღუქუნა x воскъ, თოფურიში ღუქუნა (იჩხე ირიხესლი: ნუქლა) V.

თოჭი სმ. თოკი.

თონი V мотыка, ср. ჩაფა.

თონელი рх годовалая коза, ср. ქოშატი.

თონმაღლა x, V ტიფხ.

თონაგუ: თონაგუ V покрывать, скрывать, II. ღობთრაგუმ, აორ. ღობთრაგი, ბ. ღობთრაგარე.

თონანგი см. თანგრი.

თონი (греч. θρόνος) скамья, стул, ср. კული, ორძო.

თვ: II. თუმს AV სიწგს იდეთ, სიწგს გადაეფ, მთუფს x, აორ. ღომთუ, ბ. თუასერე, მთუასუნონ, ორღო ორღო მთური (მთარი рх) თუმს, თუასერე AV სიწგს იდეთ непрерывно (буха. рано, рано), ორღო ორღო მთგირი მთუფს, მთუასუნონ; — მთური (თური) A სიწგს, მ-თვირი (თვირი) x, V, მთარი рх, по Aჩარ. თარი Bt, მთური მთუმს, თვირი მთუფს, მთარი მულუნ.

თუგი A мышь, თუჯი b, მთუგი A, рх, x, მთუი V.

თუდე AV подь, თუდელე V подь, ввизу.

თუთა V, x მწეაფ, მთუთა A, თუთა x замѳтъ (такъ называли въ старину, когда замки были круглые); — თუთაში მწეაფნი; менструაცია; ჯაღოვაფე (первоначально ежемѳсячное). Названія мѳсяцевъ, начиная съ марта: მარტი, აპრილი, მაისი, ქირეფი ილი ქირეფ-აა (>ჩირეფ-აა), ჩურული, მარიაშინა ილი გურკეში, а также აღუსტოზი, სტაროშინა (рх სტარიშინა) ილი ჩხალვა *сбиваніе орѳха*, გიმუა (рх გუმა) ილი ცანვა *сборъ кукурузы*, სტველი ილი წილევა *сборъ винограда*, ზრისცანა (ხისტრონა, ხისცონა), წანა აღანი (рх წანაღანი) ილი თუთა მორღერი, კუნღურა (рх კუჭულ-აი), см. *Изъ поэмки*, стр. 628—629.

თუთარჩხა см. подь ღლა.

თუთი рх, V медвѳдь, მთუთი A, x; თუთიშ ზუცკუჯი V шмель, მთუთი- (равно თუთი-)პუცკუჯი A; ზულაშ- თუთი рх «морской медвѳдь», ზულა- თუთი V, ზულა-მთუთი A.

თუთუნი (т. توتون) табакъ.

თუთხუ V рѳдкій (груз. მეჩხერი); тонкій, თუთხი A, თითხუ x, рх; ნოსი-თუთხუ малоумный; — თუთხუში დენყი, თითხუში x, ср. გენჭარერი.

თუილეხი x мать (охотничьяго) ястреба, ср. მამულიწი.

მ-თუვი см. თოვი.

თული образъ; родъ, «თევული».

თუნა р. Дунай.

თური см. თვ.

თურქი турокъ; — თურქჩა (т. ترکچہ) по-турецки, თურქჩე Aჩარ.

თურქია (т. ترکی) пѳсня, стихъ, თურქია.

თუჯი см. თუგი.

თარი см. თვ.

თქვ см. ცკ 1.

თქუან вы, თქუა, *Гр.*, § 37; — თქუანი вашъ, *Гр.*, § 42.

თხა AV, по II Bt по *Ег.* козель, коза.

თხირი A, x мелкій орѳхъ, თხი V; ქჩანერი თხირი V мелкій орѳхъ, поджаренный на сковородѳ, თხირი კაურმა x; — თხირეფუნა x, рх, V орѳшникъ; — თხირონა A орѳшникъ, თხიონა V; — ონთხირა A орѳшникъ.

თხოზერი x «заплетенный (волосы)», თომაშ-თხოზერი коса.

მ-თხოლარი x зеленая ящерица, она — ядовита: მთხოლა-მანჭამურე ილი თხოლა-მანჭამულე, ср. «მანჭამულე», «ხოლურა».

თხოლო V выжимки, осадки вино-

града по изготовленіи бекмеза,
თსოლე x, px.

თსომზრი см. თსომური.

თსომრი см. თსომური.

თსომუ x, px ольха, თსომბუ A и въ
селахъ V, ср. ფუქველა.

თსომური x, px гной, гнойная кровь,
თსომრი V, თსომზრი A (и V нѣво-
торше).

1. **თსორ:** III-ი პორ. II. ვონთსორუმ A
меня рветъ (*ბუკა*. я рвусь), აორ
ვონთსორი, ონთსორი тебя вырвало,
ბ. ვონთსორარე; — объект. строя
3-го спр. აორ. ანთსორუ x его вы-
рвало.

2. **თსორ:** ონთსორუ A вонать.

მა-თსორი V მტრა ვტსა, равная двумъ
ოროсарамъ (ოროსარი), მანთხირი x:
одинъ «мантхиръ» равенъ двумъ
кажамъ или *каджамъ* (см. კაჟი); два
мантхира — одному «качдрэ» (კან-
დრე), два *кандра* — одному *демираи*
(დემირლი).

თსუ (> თსუ): გამა-თსუერი ვიშედ-
шая замуჯъ, замужня, ср. ქომო-
ჯერი; — გონ-თსუ A выдать замуჯъ,
ნ. გოვონთსუმ A, გოვონთსუფ x,
აორ. გოვონთსი A, გოვონთსუი, ბ.
გოვონთსარე A, გოვონთსუამინონ,
ср. ქომოჯე.

o.

1. **o** *вопросит. частица* ღი: რენი есть ღი?
ონი есть ღი?

2. **o** см. უვ.

1. **ობ, იძა** x тотъ, *Гр.*, § 41, b, 3.

2. **ობ** см. უვ.

იდ см. ლ 1.

ივენ см. უვ.

ივინარხა см. დღა.

1. **იღ** см. ლ 1.

2. **იღ** см. უვიღ.

იღანჯული (т. *يلائجق* змѣйка; *мед.*
рожа) по объясненію лаза — пышья,
Хрест., А. II, 8, 4; лучше ср. ეღანჯული.

იღაჯი (т.-არბ. *علاج*) средство, ле-
карство.

იღი см. უვიღი.

იღლა (т.-არბ. *الا*) непремѣнно.

იღღირიმი (т. *يلايرم*) x, V молнія;
называютъ лазы такъ и Баязида,
ср. ეღამს.

იღღეთი (т.-არბ. *علت*) болѣзнь.

იღზი (т. *ايلقى*) табунь; стадо.

იმპრენი A оловянное прясло, кольцо
для верхней части веретена, იპრე-
ნი x, px (იპრენის თი).

«ინღირ» см. უინ.

ინღრ V: ოინღრუ брать въ долгъ, II-я
პორ. II. ბიინღრუმ я беру въ долгъ,
ср. უირღ и ცხერ.

ინერი см. უინ.

ინესი A лосось, ср. ღვანჭი.

ინთქო კაკადლი V ягоды терновника
«ღაკი ღანძი», см. ღაძი.

ინკილი x охапка, горсть, ср. სეში.

ინცრ: ოინცრუ x, V помѣщаться, умѣ-
щаться, II. ინცრენ помѣщается
უმѣщается, აორ. ინცრუ, ბ. ინცრა-
სუნონ x, ინცრასე V, ჰამ კონი კაპის
ვარ ინცრენ V эготъ человекъ не
უმѣщается въ своемъ сосудѣ.

ინჭირა px, V бузина, ინჭირი x, V,
ср. ანწკლი, ლი-ვორი, ლი-მზორი; —
მაინჭირე x маленькая сѣрая птичка
(ѣсть бузину).

იპრენი სმ. იპრენი.

ირ სმ. ირი.

ირღ სმ. უირღ.

ირეკი სმ. ერეკი.

ირი AV, x весь; всякий, каждый, ირი-
თული всякаго рода, неоформл. ირ.

ისა (т. ايسا) ножалуй.

ისინა V оголенное отъ лѣса мѣсто
на горахъ, горная поляна, по
Аѳар. «пустыня».

ისიგვი V სტრѣლა, სრ. კევი, სუცალი.

ისცერსე, რაჲს ისცესე (т. استرسه)
хочеть — хочеть, გინუნ (გინონ) ნა—
გინუნ (გინონ) ნა хочешь ли — хо-
чешь ли, или — или, то — то.

იფელენ სმ. ფელ.

იფთინერი (отъ арб. ابتدا) A, x преж-
ний, ранний, სრ. სიფთენერი, წოს-
ლენი.

იშთე (т. اشته) вотъ.

იშო სმ. ჰიშო.

იშონი V сосѣдъ (сообщество мнѣ въ
Хопѣ).

იშცალი (т. اشتاه) аппетитъ.

იხი ვწერე, იხიში მცქიპუ x ვწერია
мельница; если бы въ A была та-
кая мельница, ее называли бы იხიშ
ქარმატე, но нѣтъ ея.

იფთისარი (т.-арб. افتخار) честь, сла-
ва, იფთისარი ბიქომ ჰვასტაქს.

ბ:

1. ვ: მონ-კა x, V тяжелый, მუნკა A.

2. ვ სმ. ვ 1.

კაბული (т.-арб. قبول) согласие.

კავე (т. قهوة) кофе; кафе, კავეე Vt;—
კავეევი (т. قهوجى) кафеджи.

კავი (т. قاو) A, რx, x ტრუტ (груз.
აბელი).

კავრანი x, რx ულეი, სრ. ბოგინა, ღუნი,
მ-ცქ.

კავულა (т. غوغا) бой, схватка.

«კაზარი [т.-арб. قصر ?] укрѣпленіе»
по R.

კაზი (т. قاز) гусь, по п ღაზი.

კაზული (т. قازق) колы, სრ. ჰალუ.

კათ: ი. აკათენ (კოჩის) V სჭდებ (че-
ловѣкъ), აორ. ქაკათუ, ბ. აკათსენ;—
ქნე-კათერი კოჩი სჭდოი человекъ.

კათა სმ. კატა.

კათი სმ. ართი.

კაი V хороший; хорошо, კაა, სმ. ვორსი,
ღგირი; — კაოზა V доброта; — კაი-

ლული доброта, благодѣяніе, воз-
даяніе добромъ за добро; красота.

კაივი რx 1. маленькое корыто, სრ.
სარლა, 2. სმ. კარიკი.

კაილი (т. قايق) лодка; — კაიკი (т.
قايقي) лодочникъ, კაიკი; — კაიკ-
ჩილული (т. قايقچيلق) ремесло ло-
дочника, კაიკილული.

კაიში x бѣлая тыква, სრ. კასტანე.

× კაკალი x орѣхъ, AV შუვა орѣხა,
мелкаго и грецкаго, სრ. ნე-ძი; ne-
ренно шулятное яйцо; — კაკალ-
მცანუ x, რx длинная муха, похожая
на стрекозу; — отым. глаг. ოკაკალუ
V очищать мелкий орѣхъ отъ ше-
лухи, თხირის კაკალუმან ბოზოფე V
мелкіе орѣхи отъ шелухи очи-
щаютъ женщины, ღომიკაკალეს очи-
стили для меня (у меня) отъ ше-
лухи.

კაკუნცელი სმ. კანკულეცი.

1. კალ: ოკალუ или ოხკალუ A въ рядъ

დწლათ, наряжать, убирать, напр. შინა ღომკალი я привязалъ въ рядъ конскіе волоса, я парядилъ конскіе волоса (когда дѣти готовятъ снлъ для птицы); ოზორი ღომკალი я прибралъ или убралъ комнату, ср. წარი 1.

2. კალ: ოკალუ х лудить, н. ჰკალუფ, აორ. ჰკალი, ბ. ჰკალამინობ.

1. კალა V, х бѣлпла, см. ფერი.

2. კალა V каменная сковорода для жаренія «хамсы»: ქაფნაშ კალა, ср. ცალანი.

3. -კალა *послало* сь, *вмѣстѣ* сь, *Гр.*, § 17, б.

✠ კალათი AV, х крупная корзина; — ხაშ-კალათი A корзинка сь ручкой, ხეშ-კალათი.

კალასაპი см. მ-ცხული.

კალაშ: объект. строя 3-го ср. აორ. მაკალაშე მიწ ხყო жарко.

კალაში х сильный, пенстовый вѣтеръ, бურя, ზეთი კალაშეფე х сѣверные, страшные вѣтры (къ ზეთი ср. т. *باتی* западный вѣтеръ); приводимаго А чаряпомъ «*ḡibbeti galašere*» я ни гдѣ не слышалъ.

კალე (т.-არბ. *قلعة*) крѣпость.

1. კალი см. ზოღა 2.

2. კალი см. კერფი.

კალივი (греч. *καλύβη*) A, х шатеръ.

კალიპარ: пов. აკალიპარი проси его, ср. ხვეწ.

✠ კალმანა (груз.; арм. *կարմրախայտ*) V форежь, ср. ალაბალული.

კალო რხ ნომოჩ (по сообщенію хонца), ср. ნოდერი.

კალოსი ბ особый видъ невода или сѣти.

კამბურიში (ср. т. *قاسبور*, resp. *قانبور* горбатый) ж. фамиля, Камбурова.

კამკული A муха, კანკული V, ср. მ-ჭაფი.

კამპარა х растеніе или дерево, полое внутри, сь колѣнцами каелъ камышь, по переводу хонца — «*مروہ اغاجی*». По толкованію въ Вилѣ: полое внутри растеніе; изъ него дѣти дѣлають самострѣль; *метаф.* мужской членъ.

კამწამი AV რწიწყი, წამწამი х, რხ, по и V, გდѣ слышалъ даже წანწამი, თოლიშ-კამწამი AV, თოლიშ წამწამი х, რხ.

კადა (т. *قيا*) скала.

კაადე AV (т. *قيد*) мотивъ пѣсни.

კადაზანა безпривзорный.

კან: ოკანუ A двигать, качать, ონკანუ х, II-я пор. н. ვიკანამ A двигаюсь, качаюсь, ზინკანამ V, აორ. ვიკანი, ზინკანი, ბ. ვიკანარე, ზინკანარე, გინკან х я качаю тебя, III-я пор. н. ვიკანამ двигаю, качаю A, ზონკანამ V, ვონკანაფე х, აორ. ვიკანი, ზონკანი, ვონკანი, ბ. ვიკანარე, ზონკანარე, ვონკანამინობ, страд. II-я пор. н. ვინკანერ х двигаюсь, качаюсь, აორ. ვინკანი, ბ. ვინკანამინობ; — ღო-კანუ A метать, стрѣлять (пзъ ружья), кидать (сѣть), III-я пор. н. ღო-ვიკანამ, აორ. ქო-ღოვიკანი, ბ. ღოვიკანარე, прич. ღო-კანერი пушенный (выстрѣль), выстрѣливший; — ღოკანაშე для киданія; — ღოკანონი удобный для киданія (сѣтей), ср. სგო-მ, ცკო-მ, ცკორ.

კანდრე х мѣრა вѣса, см. მა-თხორი.

კანდღუ AV земляника, ср. მურლი.

კანთსა x, V красная змѣя, весьма ядовитая.

კანისვი (греч. *καλίσσι*) V, x даръ изъ яствъ, преподносимый жениху со стороны невесты.

1. **კანკ:** ოკანკუ V, x звучать, стучать, и. ზკანკუმ, ზკანკუფ, აორ. ზკანკი, ბ. ზკანკარე, ზკანკამინონ; — ოკანკულე V деревянный молоточекъ, бьющій въ мельницѣ по жернову, ср. სა-რაკელი.
2. **კანკ:** ოკანკუ x рубить, напр. мясо, и. ზკანკუფ, აორ. ზკანკი, ბ. ზკანკამინონ; — ოკანკლე x доска, на которой рубятъ мясо.

1. **კანკული** x крюкъ для подвѣшивания.

2. **კანკული** см. კამკული.

კანკულეცი x чашельникъ, чтобы достать каменную сковороду (გრესცა, კიცი), на которой пекутъ кукурузный хлѣбъ, კაკუნცელი რხ; нѣкоторые въ x называютъ его კოკარი.

1. **კანტარი** x, V плеть тыквы, дыни, огурца или арбуза, см. მერწი.
2. **კანტარი** x, რხ верхушка кукурузы, ср. თაღასანი.

კანჩი крючекъ; — კანჩონი съ крючкомъ, завитками.

კანჩსა x корыто для стирки бѣлья, ср. სკაჭინდი.

ნო-კანჩსულე A, x головня горящая (ср. груз. ნაკვერჩხალი).

კანძი V, x 1. мѣше крупные части, на которыя разѣвкуютъ громадные бревна, для болѣе удобнаго плелія; 2. пучекъ въ 1¹/₂ — 3 фупта «пти», совлекаемой съ конопля.

კანჯული (ср. т. قانچق . псаца) x самка, Gr., § 6.

კაპ AV, ნ-კაპ x, კაპინ: კაპი A, x быстрая, კაპუ или ოკაპუ A быстро идти, торопиться, I-я пор. съ род. отп. п. ვუკაპმ A быстро иду, ბწგუ, უკაპმს, აორ. ვუკაპი, უკაპუ, ბ. ვუკაპარე, უკაპსერე; III-я пор. п. ვოკაპინამ A гоно; бросаю, ср. ცკომ; ვოკაპინამ x гоно; აორ. ვოკაპინი, ბ. ვოკაპინარე, ვოკაპინამინონ; прич. კაპინერი быстрый, კაპინერი კაპინერი часто, непрерывно, ср. მანი მანი; страд. I-я пор. ვუნკაპურ x быстро иду, ბწგუ, აორ. ვუნკაპი, ბ. ვუნკაპამინონ; — страд. зал. п. ვუკაპერ A ბწგუ, რხ надаю, უკაპერ, უკაპენ, უკაპერან, აორ. ვუკაპი, ბ. ვუკაპარე; — მე-კაპინუ A прыгать, и. მეუნკაპერ A, ნუკაპერ, ნუკაპენ или ნუკაპამს. მევენკაპურ x спѣшу, აორ. მეუნკაპი A, მევენკაპი, ბ. მეუნკაპარე, მევენკაპამინონ; — IV-я пор. съ род. отп. и. მე-ბუკაპინამ V гоно, обращаю въ бѣгство, III-я пор. მე-ვენკაპინამ, აორ. მე-ბუკაპინამი, მევენკაპინი, ბ. მე-ბუკაპინამარე, მევენკაპინამინონ.

კაპანი V кашанъ, ср. რაგი.

კაპი (т. قاپ) сосудъ.

კაპეცი x твердый.

კაპიდანი (т.-нт. قپودان) капитанъ.

კაპინერი см. კაპ.

ლო-კაპინონი A западня, силокъ для ловли птицъ, иногда и для ловли животныхъ.

კაპიწი AV мѣра, въ A половина ოზუმაუე, см. მ-სუმარი, ср. კაუი.

კაპლია (т. قپلوغدا) черепаха.

კაპოცი AV, x очень длинное одѣяние, которымъ покрываются солдаты; по A чар., это «короткая лаз-

ская куртка обыкновенно сѣраго цвѣта».

კაპულა А спина, подпора, поддержка (напр. въ томъ мѣстѣ), კაპულას მოკიდერი х навьюченный на спинѣ, კაპულა მოკიდერი А по Аѳар.; *ნოსთ.* сѣ род. за, сзади, ოსორიში კაპულა за домомъ.

კაუი х мѣра, одна ოკა (ოკა), равняется виѣскому, а не аѳинскому კაპიწი, კაჯი, см. მა-ოსორი.

კარაზაღუდი (т.-арб. غلبه‌لق) большое стеченіе, смятеніе, *Хрест.*, А. II, 22, 82.

კარაბურუნ (т. قاربورون) см. მ-ცხული.

კარაკრზი (т. قاراقوزი *черный глаз*) х сестра ястреба (выводится одною пастѣдкою изъ янцѣ), также охотничья, ловить птицѣ, лягушекѣ, ящерицѣ.

კარავი (греч. καράβι) А, х корабль; пароходъ, ср. ვაპორი, а также ტემი, სანდლი, ფელუკა.

კარდალა х большой котель, ср. ქუკანი.

კართი კართი см. ართი.

კარივი V, х желобокъ для пасынанія кукурузы и т. п. въ мельничной жерновѣ, კაიკი рх.

კარვალ: ოკარკალუ х, V кудахтать (про курицу при несеніи яицъ), ср. კალბ.

კარწიმალი рх (въ селахъ), V туманъ, ქარციმალი А (однако въ Ламго я слышала კარწიმალი), ср. ღუმანი.

კარფი (греч. καρφί) х, рх гвоздь, А კაფრი.

კასმა V дощечка, служащая катушкой для нити.

კასტანე бѣлая тыква (не смѣшивать

сѣ тур. ქესტანე каштанъ); въ мѣ-которыхъ селахъ смѣшиваютъ эти названія, ср. კაიში.

კაცა А, рх всякій, каждый, კათა х, см. ღლა.

კაცაცირი А порогъ.

კაცირი х женская обувь въ формѣ кофты: свекровь дарила ее невесткѣ, еще когда она была у себя дома, и затѣмъ молодая припослала съ собою въ числѣ приданого.

კაცუ (арм. կատու) кошка, კაცუ გილალახსენ (вм. გილალახსენ) кто либо попесеть вздоръ (*სუკა.* котъ будетъ лаять); — ღალი-კაცუ х бобръ, ср. კუნღუზი; — კაცუ-ნენა V, გერ. კაცუშენა (ср. كدى دلى) х названіе дерева, но отличнаго отъ ქაქე, а კაცუნჯა въ V не знаютъ; — კაცუნჯა А тополь, ср. ქნეჯა.

კაურმა (т. قاورما) пряженіе, жареніе (на сковородѣ), см. ოხირი.

კაუალი (ср. т. قبايق кринка) х тоже, что въ V მოთრკალე.

კალან: ოკალანუ V кудахтать (при несеніи яицъ), п. კალანხს, აორ. კალანუ, ბ. კალანსენე, ср. კარკალ.

კაშავი х, V скребица (сѣ желѣзными зубцами) для чистки лошади.

კაჩ см. ქაჩ.

კაცხანკა V черника, изъ листьевъ ея готовятъ чай, ცხანკა х, ср. ანცერა.

კაწახური А (и въ другихъ мѣстахъ) сокъ незрѣлаго винограда, употребляемый въ пищу для приправы, ср. ქაცხი.

კაწი V миска (изъ дерева, глины).

კახი AV воробей, კინ-კახი рх, კვინ-ქახი х.

კაპვე см. კავე.

კაჭადღარი (т.-перс. قفادار) V, х то-
варищъ.

კაჭე кофейня; ресторапъ.

კაჭრი см. კარჭი.

«**კეზი**» см. ცეკეზი.

«**კევი** (т.-арб. قوی) Вт сильный, мощ-
ный» по А'чар.

კერა V камень очага, на который
владуть концы дровъ, ср. ო-ცრეზი;
х очагъ, ср. ო-ცრეზულე.

1. **კერი** х кабанъ (здѣсь, конечно,
дикий кабанъ), ср. ნადირი.

2. «**კერი**» см. ქერი.

კერემილი (греч. κεραμίδι) х, V че-
реница, **კერემილი** ლეცა земля или
глина для изготовления черепицы,
въ х такую землю называют и
ჭალიმი.

კერემული рх ძეხი или крюкъ дере-
вянный, привѣшиваемый надъ оча-
гомъ для подвѣшивания котла и т. п.,
კერემული х, კერემული V, A კლემური
(у А'чар. «ლემური»).

კერკეცა (груз.) V, х твердый орѣхъ,
კერკეცა ნეპი твердый орѣхъ, კერკე-
ცა კონი глупый человекъ.

კერმული см. კერემული.

კეცი х стрѣла, ოქეუ კეცი, ср. ისიჯი.

ნო-კეფე рх, х нить, нитка («Вт бумаж-
ная нитка» А'чар.), ნოკეფი V, ნენ-
კეფი A.

კერფი х, рх конопля, კეფრი AV,
მჭეფრი b; изъ нея вьютъ веревку
и ланы; კეფრი (კერფი х) კალი ко-
нопля, оставляемая на сѣмя.

კეფრი см. კერფი.

კესი (груз.) х деревянная часть сѣдла.

კვაკილი см. უვაილი.

კვათ: б. მებოკვათარე V отрѣжу у
него, см. ქკორ.

კვათა х лѣстница, ср. მსკალა; მთუთი-
კვათა название мѣстности въ Тур-
цин у нашей границы въ полчаса
пути отъ «Селим-Султац-теისი».

კვან см. რკვან.

ო-კვანღუთა охотно, добровольно по R.

კვანცერი смущенный (?).

კვანცა х, рх кувшинъ съ ручкою,
см. მ-ცხელი.

კვარერი см. უვარ.

კვაჯი шулятыя яйца, ср. უვაჯი;
ჭუჭუე კვაჯი или ქიჭა კვაჯი малень-
кя яйца, название ранняго цвѣтка,
по Шевки Кадиа-оглы — фялки,
но едва ли такъ, другіе не знали
такого названія.

კვერი см. მ-ცვერი 1.

მ-კვერი см. მ-ცვერი 1.

კვიჩი х птичка, კიჩი AV, см. ოამა,
კახი, ჩხვილი, а также მ-ცხელი.

კვინჭახი см. კახი.

1. **კია** см. უი.

2. «**კია**» A гребешокъ (пѣтушій) по
А'чар., ср. ფამჯარი 2.

კიაფუ см. კააფუ.

კიბინ || **კიბირ** > **კიბრი**: съ дат. от-
нош. п. მებაკიბინამ V кусая, аор.
მებაკიბინი, б. მებაკიბინარე (у А'чар.
съ смылкой на Вт приведены аор.
მივაკიბინი, б. მივაკიბინამინონ); —
კიბირი х, рх зубъ, კიბრი AV, კვიბ-
რიმ კიბირი х елювь, ср. კიკილი 1;
კიბირიში წკუნი рх зубная боль,
კიბრი-წკუნი V, კიბრი-წუნა A; —**კი-
ბირონი** х, рх съ зубами, у кого
хорошіе зубы, зубастый, კიბრონი
AV; — უკიბირე х беззубый, უკიბ-
რელი V.

კიბირი см. კიბინ.

კიბრი см. კიბინ.

კიბრიითი (ტ.-არბ. كبريت) Вt по Аѳар. свички.

1. **კიდ:** I-я пор. сь дат. отнош. н. ელე-ბაკილამ V играю, щекочу, აორ. ელებაკილი, ბ. ელებაკილარე, страд. н. ელა-ვაკილერ х, ელაკილერ, ელაკილენ, აორ. ელავაკილი, ელაკილი, ელაკილე, ბ. ელავაკილამინონ, ელაკილადგინონ, ელაკილასუნონ; — II-я пор. н. ქელეზეკილამ ვწაშაю на себѣ; — III-я пор. н. გაე-ბოკილამ V вѣшшаю, აორ. გაეზოკილი, ბ. გაეზოკილარე; — გოწო-ვოკილად х вѣшшаю, გოწოკილადუ, აორ. გოწოვოკილი, ბ. გოწოვოკილამინონ;—აორ. ე-ბოკილი я началъ, აოკილე, по н აუკილე онъ началъ, ოპიცინუ აუკილე началъ смѣяться; — II-я пор. აორ. ნიკილე повнсь; III-я пор. н. მე-ბოკილამ, აორ. მეზოკილი, ნოკილე.
2. **კიდ:** ოკილე А ссориться, н. ოკოვაკილამ ссорюсь, ოკოზაკილამ V, ოკოვაკილად х, აორ. ქოკოვაკილი А, ოკოზაკილი V, ოკოვაკილი, ბ. ოკოვაკილარე А, ოკოზაკილარე V, ოკოვაკილამინონ.
3. **კიდ:** ოკილე V закрывать на ключъ, н. ბკილემ, აორ. ბკილი, ბ. ბკილარე;— прич. კილერი, см. კოლა.
4. **კიდ** см. კოლ.
5. **კილი** см. კული.

კიზი см. კუზი.

კითი палець, ზაში კითი А большой палець, კითი ზაში V, ზაშ-კითი х, ქურენერი კითი А указательный палець (бука. второй палець), უუმენერი კითი А средний палець, ოშქენანი კითი А безымянный палець (по ოშქენანი *собств.* средний!), წულე კითი А мизинець (бука. малень-

кий палець), მწულა или წულა კითი V, ქიტა კითი х, კუნსემკითი V палець ноги, კუნსე-კითი А, სემ კითი V палець руки, სე-კითი А.

კითხ: I-я пор. н. ბკითხამ А спрашиваю, ბკითხუე х, აორ. ბკითხი, ბ. ბკითხარე, ბკითხამინონ, II-я пор. н. ვიკითხამ А спрашиваю, აორ. ვიკითხი, ბ. ვიკითხარე; н. (ჭარა) ბიკითხამ V читаю, ვიკითხუე х, აორ. ბიკითხი, ვიკითხი, ბ. ბიკითხარე, ვიკითხამინონ; IV-я пор. н. ოკითხადამ заставляю читать, учу, пов. ღოკითხადუი научи, სრ. ტკ I;—გეკითხუ V осуждать, поносить, клеветать, III-я пор. н. გე-ბოკითხამ V, გევოკითხუე х ругаю, აორ. გეზოკითხი, გევოკითხი, ბ. გეზოკითხარე, გევოკითხამინონ (უ. Аѳარ. по Ег. приведены: «გეკითხადუ», აორ. «გივოკითხი», ბ. გივოკითხამინონ).

1. **კიკილი** V ключъ, კინჩიშ კიკილი, სრ. კიბირი, ნუნკუ подъ ნუკუ.

2. **კიკილი** V петля для застегивания (въ одеждѣ), სრ. კუკულა:

კილა см. კოლა.

კილერი х запертый на ключъ, см. კოლა.

ო-კინთე V (въ самомъ городѣ Вицѣ) вм. აღამილი, см. ანამილი.

კინჩი см. კვინჩი.

კინჩხი х, рх остовъ конопли по очищенъ ея отъ нитей для веревки, სრ. ლინჩხი.

კირ см. კორ.

კირალი V король, царь.

კირზა см. კორზა.

✕ **კირი** х известъ, სრ. ქერეჭი.

კირიკვეში х птичка, въ А известная подъ названіемъ მალულე (см.

ლული); хопскій терминъ Али-эфенди объясняетъ тѣмъ, что такъ называютъ птичку за особое чирикание, и прибавилъ: «много ихъ бываетъ въ августѣ и сентябрѣ» (по не находится ли скорѣе терминъ въ связи съ груз. названіемъ іюля: კვირკობის-თვე?).

კირიკუბა х название птицы, ср. შაბატულე.

კისირი безплодный.

კისმეტი (т.-арб. قسمت) доля, судьба.

კისრადი V (т. قسراق) кобыла.

კიცრი видъ древесной тыквы: плодъ значительно крупнѣ анельсина, по цвѣтомъ очень похожъ на него.

კიში (т. قيش) зима.

კიცი х каменная сковорода или плоска для печенія кукурузнаго хлѣба, ср. გრესცა.

კიჭკიჭი V полый деревянный цилиндръ, черезъ который пропускается нить: этою палкою тянетъ мастеръ (ткачъ) нить съ ოკინთე (см. ოკინთე).

კიჭოლი см. კუჭოლი.

კლავი (груз.) рх (по многіе не знаютъ локоть, სეკლავი V (по увѣренію Шеви), ср. ღურუ.

დოლო-კლანცერი V ухабистый, со рвами.

კლემური см. კერემული.

კლიმა см. ქლიმ.

კლიმერი х, V: სეკლიმერი взявшійся рукою за руку.

კლაფუ V шакаль, მკაფუ рх, въ нѣкоторыхъ селахъ ჭაფუ.

კაურა (греч. κυρά) х, V госпожа, კურა х, см. ოხორი.

კნ: ოკნუ A схватить, п. ვაკნუმ хватаю, схватываю, ვაკნეუ х, аор. ვაკნი или

კოვაკნი, ბ. ვაკნარე, ვაკნამინონ; — аор. გა-ვაკნი ბt я узналъ, ср. გნ.

ე-კნა A (бываетъ и ნეკნა) дверь, х, V ნეკნა, ჭიჭა ნეკნა х дверца наружной двери, прикрывающая ея пролетъ, ср. კოწოპორცა; — ეკნანა-ჩუმს привратникъ (ბუკვ. дверь кто охраняется).

კობო V, х еще незрѣлый; кислый сокъ всякаго незрѣлаго фрукта, კომბო A еще незрѣлый, ср. კონა.

კოდ V, კიდ х: ნ. ღო-ბკოდამ V строю, аор. ღობკოდი, ბ. ღობკოდარე, ნ. ბკიდლუ х, аор. ღობკიდი, ბ. ბკილამინონ; — კოდერი V построенный, კიდერი х, გელაკოდერი V нарц, тахта (ბუკვ. пристроенный); — კოდა სტნა (дома), ср. ღარაბა.

კოვიდი (по А чар. «govidi») A головачь-бичокъ (рыба, груз. ღორჯო), გოვიდი V, ср. ღოვიდი.

1. **კოკარი** см. კუკარი 1 и 2.

2. **კოკარი** см. სიმსი-კოკარი.

კოკიწა V, х коялюшь.

კოლა AV ключъ, კილა х, по, повидному, была и форма გოლა, если въ составѣ слѣдующаго выраженія находится это слово, а не предлогъ გო-ლა: კოლა-კიდერი V закрытый, запертый па ключъ, გოლა-კიდერი A (рѣдео), კილა-კიდერი х, კოლა-კიდი рх, ლეშკი გოლაკიდერი съ сомнутыми губами.

კოლაკიდი V крючекъ для затвора двери, ср. კორაკი.

კოლი см. მკოლი.

კოლო х, V горькій.

«**კოლოსკოპოს მოჭკუბადერი**» по Ф.-бею какое-то хопское ругательное выраженіе.

კომბა AV дымъ, V туманъ; — კომბონი
полный дыма; туманный.

ო-კომბალა (ოკო-მალა?) х товарищескій
объѣдъ въ свладчиву натурою, ო-
კომბალაში V.

კომბო см. კობო.

კომში см. კონქში.

კონ: ოკონუ полоть, н. ბკონუმ, აორ.
ბკონი, ბ. ბკონარე, სრ. ბერგ.

კონალი (т. قوناق) домъ; дворець.

კონთირაჯი (т. قوندرجي) сапожникъ.

კონკორანსი см. კუკურანსი.

კონკურანსი см. კუკურანსი.

კონქში (т. قونكشي) сосѣдъ, კომში,
სრ. მალთე, მანძაგერე; — კონქშილული
(т. قونكشيلق) сосѣдство.

კონჭი см. კოჭი.

კოჟინ (т. قوچين) овца, სრ. ჩხური.

კოპა V, х «пѣвникъ», ложка для
сниманія пѣвни, х большая ложка.

1. **კოპალი** V палка, которою бьютъ
по ватъ на ცოკსარი, а также для
разбиванія орѣховъ.

2. **კოპალი**: წკარ-კოპალი х название
водяного животного; ховець пред-
положительно называлъ его въ ка-
чествѣ соотвѣтствія вицскаго ვა-
რიოშინე.

კოპელა V незаконпорожденный, х
კოპელე.

კოპელი х незрѣлый орѣхъ, еще въ
зеленой скорлупѣ.

კოპია V овечій калъ, სრ. კორკოლა 1.

კოპჭა х пуговица. Различные виды
пуговиць въ Хопэ: 1. ფარფლონი
въ видѣ привѣска ძეპოჩი изъ се-
ребра; 2. ჩხომიშ კოპჭა на подо-
бие рыбы; 3. ჭაპრასცი კოპჭა: ა)
მამული ვრუცეკ, ბ) ღადული პეტლა.

1. **კორ** AV, კირ х: ოკორუ AV свя-

зывать, ოკირუ х, I-я пор. н. ბკო-
რუმ, ბკირუფ, აორ. ბკორი, ბკირი,
ბ. ზგორარე, ბკირამინონ; прич. კო-
რერი связанный; IV-я пор. н. ვო-
კორაფამ заставляю привязывать,
აორ. ვოკორაფი, ბ. ვოკორაფარე; —
გო-კორუ A обвязывать, გო-კირუ х,
იმამიშ გოკორუ A чалма имама, იმა-
მიში გოკირუში х (груз. იმამის ოთავი-
საკრავი); — ღოკორუ V привязъ ко-
ровы у яслей, будетъ ли она ძეხ, ხ
პალკა или веревка, სრ. მანგური.

2. **კორ** см. ფოროფა.

3. **კორ**: съ род. отношеніемъ н. გიკო-
რემს тебѣ пужно, хочешь; страд.
н. უკორენ V пужень ему, недо-
стаетъ ему, ოფორეფს Bt по A чар.,
უკორემს рх, კონის ნოსი უკორენ
человѣку недостаетъ ума, но лучше
по A: კონის ნოსი დეჭირენ, ვა
გიკორენ A я тебѣ не пужень, ვა
გიკორენ ოფ тебѣ не пужень, ვა
მიკორენ, ვა მიკორენ (ვარ მიკო-
რემს V), прош. нес. ვა გიკორენცი,
ვა გიკორენცუ; ვა მიკორენცი, ვა
მიკორენცუ, см. ფოროფა.

კორაკი х крючекъ для затвора две-
ри, სრ. კოლაკილი.

1. **კორეც** см. კოროც.

2. **კორეც**: ოკორეცუ V, х плакать,
оплакивать.

1. **კორზა** V початокъ, სრ. კოცნა, პარკი.

2. **კორზა** деревянная лопаточка или
ложка съ плоскою головкою (вм.
выемчатой, какъ въ ложкѣ) для
мѣшанія въ сосудѣ, гдѣ готовится
пища, х კირზა.

კორილა A клонъ.

1. **კორკოლა** х, рх овечій калъ, სრ. კოპია.

2. **კორკოლა** х вудри, კორკოლა ოთ-
მონი съ вудрявыми волосами.

კობობ: კობობუ სობირატ, ბკობობუშ AV, ბკობობუჟ x, აორ. ბკობობობი, ღობკობობობი, ბ. ბკობობობარე, ბკობობობამინობ; — ღობკობობობუს სობირატუ.

✓ **კობობცხ:** კობობცხუ x სხიტატ, პერეჩისლუტ, ი. ბკობობცხუჟ, აორ. ღობკობობცხი, ბ. ბკობობცხამინობ, კობობრეცხუ A, x სხიტატ, სნეი. დატუ ოტჩეტუ ობუ იმუშტვენობუ ცენვზუ, ი. ბკობობცხუშ A, აორ. ბკობობცხი, ბ. ბკობობცხარე.

კობობღობი სმ. კობობღი.

კობობცხი კობობ, პრევიშე გრეკობუ.

კობობცხა x პობატობუ, სრ. კობობცხა, კურკა 1.

კობობტუღობ AV ტეჟა, კურტობა რხ.

✕ **კობობღი** V, x ბომარუ, კობობღობი რხ. **კობობღი** ჟელოვზუბუ; — კობობღობა x ბობროტობ, ჟელოვზუბობ; — კობობღობი ჟელოვზუბობი, ჟესტნი; — კობობღობობა AV, x.

კობობო- პრელოგუ ვუ გლავობაღუ.

კობობოპობრცხა A ბერეცხა ილი პობუდერუ, პრეკრევობობობობ სნარუჟი პიჟნიკობუ პობოვნიუ პარუჟნობი ბერეცხა ბობობ, ეჟ პრელოტუ, ჟეობუ კურუ ი ჟივობტნიჟი ნე პრელობილი ვნუტრუ, კობობ ბერეცხა ოტკრევობ; ტაკუ ჟე ნავზივობობუ ეტუ არხიტეკტურციუ პობრეობნობუ ი ბუშტინე, პაპრ. სურმენსკიე, გრეკი, კობობობუღა რხ, სრ. ჭიგა ნეკობ. ვე ოვრეჟი ეკსკურსიე პობ ატინსკობუ უშეღობი ი ნე იმბუტ სლუჟობი ვიბუტუ ტაკობ ბერეცხა; კობობ ი სპრეშინვობ, ვეშ ოტგობარევობივობი ნე ვნავნიემუ კრეშე ობდობო მოლოდობო ლამბობი, პლობ სნავნობო პობჩანსკი, ნე სნავნიტელობუ ლუჟშე პობრუსსკი: ონუ ნავზივობ სავზუ კობობო ფობტრე, ნე ობჟეჟინე ბეღუ ინე,

პრეობუშ იეღსნე — «ავგობრეღობა პობ ბორეღუ». ეტობუ ისტოჟნიკუ ნე ნე ბეჟნიჟი. ბერეცხა ი ვიბუტუ ვუ ეკსკურსიე პობ აბუ-ბეჟარე.

კობობტობი სმ. ბ-ცხუღობი.

კობობტობი x, რხ ლობიჟეკობ (უ ა ბარ. «ბეღობ ბე»), კობობტობი V.

კობობა A ნეზრბუბი ვინეგრეღობ, x ნეზრბუბი, სოჟ ნეზრბუბობ ვინეგრეღობ, ბ-ბობა V ვისლუბი, V კობობ სოჟ ნეზრბუბობ ვინეგრეღობ, სრ. კობობ.

კობობ სმ. კობობ.

კობობრეღობუღე x ბუშტე სუ ბუჟუ სტორეშე ოჟაგა, სმ. კობობრეღობუღე.

კობობრეღობი სმ. კობობრეღობი.

კობობი: ი. კობობოღუ x ჟებეჩეტუ (ბუშენე), კობობოღუ ბუშენე ჟებეჩეტუ ბუშენე, სრ. კობობი, უი, ი. ბკობობი ბ კრეჩუ, აორ. ბკობობი, ბ. ბკობობარე, სრ. უურ.

კობობიღობ: ი. კობობიღობუ x კუბოღხეტუ, აორ. კობობიღობუ, კობობიღობუ ბკობობიღობუ კუბოღხეტუ კურიბა.

კობობი (გრეკ. κρόμμυσον) A, x ლუბუ, სრ. სობობი.

კობობი სმ. ბრეშუ.

კობობ სმ. უუა.

კობობი სმ. უუაღობი.

კობობი სმ. რეგობ.

1. **კობობი** სმ. უუარი.
2. **კობობი** V, x ლეპეშკა მანსობი ილი ინე ბეღობი, იზგობოვობეჟივობი ვუ ოჟაგუ, კვარი.

კობობობობი A, x ვორეზუ, სრ. უუარი.

✓ **კობობი** AV ხვობტუ; — კეღეღობ-ბაკობი ლეპეშკა: ბეღობ ეტობ სლობ ი პრე სვობილ სნავობ ბიშუ A, ა პობეშუ ბიშუ V ვუ ბეღობი ლეპეშკე, სრ. უიღობიღობი; — უკეღეღობ ბეღხვობტუბი.

კობობი V, კობობი x ბეღობი ბერეკობი ბიბი, სიბი, სედიტე ნე ბიღობი ბიბი, პობ

სტუპиваетъ влювомъ; მ-კული რх
дятель, ср. სპიწილი.

1. კუზი AV ложка, კიზი х.
2. კუზი х, V ძბენყშ (овцы или козы).

კუი (т. قوچو). володезь.

«კუკალი» см. კუკარი 1.

1. კუკარი V крючекъ, კოკარი х, впро-
чемъ и въ V კოკარი врючекъ, сог-
бенный, у Ачар. въ томъ же зна-
ченіи съ ссылкой на Ат: «კუკალი»,
ср. კანკულეცი.
2. კუკარი V часть плуга, კოკარი რх.

კუკმა см. კუკუმა.

კუკულა х гребешокъ, «а въ V კუნ-
კულა», такъ сообщили мѣ въ Хонэ,
а въ V гребешокъ, какъ сами мѣст-
ные назвали, კუკულა, ср. ფამფარი 2,
ფანკილი.

1. კუკულა A врючекъ, ср. კიკილა 2.
2. კუკულა V шляпъ, на голову надѣ-
ваемый, ср. груз. კუნკული.

კუკუმა V кувшинъ (изъ мѣди; вообще
металлическій), კუკმა A, х.

კუკუმბოლი V растеніе съ бѣлыми
цвѣтками, съ длинными узкими
листьями; изъ него готовятъ ку-
шанье, судя по турецкому пере-
воду (چېرىش او تى), асфодель, злато-
цвѣтникъ, ср. ჭურია.

კუკურახი V кость пабедренная (верхъ
бедра), კონკურახი რხ, კონკორახი х.

კუკუჭ A пучекъ волосъ на головѣ
курицы, хохолъ (а не гребешокъ),
по объясненію одного агинца, съ
которымъ согласился и Ф.-бей, въ
пачалѣ заявившій, что онъ не
знаетъ его, а знаетъ лишь слѣ-
дующее: въ селѣ одного человека,
муллу, называютъ კუკუჭლი, неиз-
вѣстно, почему; ср. ნობოკა.

კულამფარა (т. قولا مبر) педерастъ,
ср. სოდურა.

კულალუზი (т. قولاغوز) путеводитель,
проводникъ.

კულანი х дѣвушка, ср. ბოზო-მოთია.

კულბეთი (арб. كلبه) лавка.

1. კული AV короткій, მკული х.
2. კული: ოკული V, რხ послѣ, за (чѣмъ
либ); — შ-კული послѣ чего либо
(შ отъ род. пад.), въ устахъ раз-
личныхъ лицъ: შ-ქული, შ-ხული.

კული A скамья, стулъ, ср. თრონი,
ორძო.

კულინი A жеребенокъ, ср. მოთალი.

კუმაში (т.-арб. قماش) ткань.

კუმბი х подробность дамскаго на-
ряда: на нижней сторонѣ рука до
локтя надшивалась нить съ сереб-
ряными пуговицами; называютъ ее
и ცქალი.

კუმი (т. قوم) х, V песокъ, ლუმი A,
მჩხუ ლუმი A щебень (ხუკა. круп-
ный песокъ), по R «sxukumi», ср.
შირიმი; — ლუმიარი A съ пескомъ,
песочный.

კუნდი х, V калъ, გუნდი A, см. ფუშ-
გუნდი; — კუნდონი съ каломъ.

კუნდუზი (т. قندز) бобръ, ср. ლლი-
კატუ, წვინარი.

კუნდურა см. თუთა.

«კუნკულა» V гребешокъ, см. კუკულა.

კუნცხ см. კუცხ.

-კუპა см. ჰიჭკუპა подъ ჰიჭგი.

-კურა см. კაურა.

კურბანი (т.-арб. قربان) жертвопри-
ношеніе, жертва.

კურზალე: თი კურზალე ვიწვთ გოლო-
ვით, стремглавъ.

კურთა AV, х женскія кальсоны.

კურკა V, х початокъ безъ кукурузы,

сердцевина, ხ სფმა плода, სრ. კოცნა, ა также პიპილა.

კურსუმი (т. *قورشنون*) свинець, пуля.

კუპლი (т.-არბ. *قفل*) V всячий замოკь, სრ. *ქრანგული*.

კურუმი რх почка, სრ. ფურჯი, ქეკემი, ხ пуговица.

კურპული х, რх горлица, სრ. ცირლონი, ცოროჯი.

კუს: *ომკუსუ* A стонать, н. *მკუსუფ*, *მკუსამ* რх, *პკუსაფ* х, აორ. *მკუსი*, *პკუსი*; — н. *პკუსინაფ* х.

1. **კუსკუნი** V подвздошный, у Аѳар. въ значеніи *os iliaque* «*guckuni* (Bt)».

2. **კუსკუნი** х подхвостникъ лошади.

კუსური (т.-არბ. *فصور*) недостатокъ, порокъ; срамъ.

კუტავი V щепокъ собаки, *კუტავინა* А, სრ. *ლაკოცი*.

კუტალა см. *კოტულა*, *კუტალი*.

კუტალი V (по Аѳар. и Bt) углубленный, выемчатый, *კუტალა* რх.

კუტუ х дѣтскій мужской членъ, სრ. *ბიბილი* 1, V мужской члеть.

კუტულა х мальчишка, ребенокъ.

კუსლული (т. *فوشلى*) охота за птицами.

კუსნე нога, კუსნეთე *ქუჩკომე*; — *კუსნეში* გზა х, V *ტროპიკა*, *კუსნეგზა*; — *კუსნეშ-მოღვალო* V *обувь*, *კუსნე-მოღვალო* х (სრ. *ღე*); — *კუსნეშ-ცაბანი* см. *ცაბანი* 1, *კუსნე-ცაბუ* см. *ცაბუ*; — *კუსნეშ-კითი* палець ноги, *კუსნე-კითი*; — *კუსნე-ქური* см. *ქური*; — *ცენეშ-კუსნე* V *кошты* лошади; — *ნო-კუსნენი* х слѣдъ, *ცენეშ* *ნოკუსნენი* слѣдъ лошади, სრ. *ნო-ველი*.

კუსც х, А, *კუნც* V: *კუცსუ* А *просыпаться*, *пробуждаться*, *კუნცსუ* V, *ჯირ* *კუნცსუ* *бодрый*, н. *გობკუნცსურ* х, რх, *გობკუნცსურ* V, *გობკუნცსამ* А, *გობკუნცსამ* V, აორ. *გობკუნცსი* х, რх, А, *კობკუნცსი* V, ნ. *გობკუნცსარე*, *გობკუნცსარე*, *გობკუნცსამინონ*; — *ღულა* *მუშის* *გობკუნცსინერი* V *бдительный* въ своемъ дѣлѣ.

კუჭულ-აი см. *თუთა*.

კუჭოლი или *კიჭოლი* яйцо, остав-
ляемое подъ несущемою курицею,
სრ. *ო-ნ-წირამუ*.

ლ.

1. ლ < ლვ [ლ ვლ] или ლ ი სი (სრ. ს.გ), *Гр.*, § 110: ულუ хождение, путешествие, ოღვა *ходить*, იძტი, *проходить*, II-я пор. н. *ვულურ* А, х *иду*, *ბულურ* V, აორ. *ვიდი*, *ბიდი*, ნ. *ვიდარე*, *ბიდარე*, *ვიდამინონ*, *პულაფე* («*ბულაფე*» Bt) *ნულენ* х *облака* *идуть*, *წოსოლე* *ვიდათ* *продолжимъ* (*ხუკვ. нойдемъ* *впередь*)! — *Объект. строя* 3-го სრ. н. *წალენ* А, *გალენ*, *ალენ* *выходить*, *ალერან* *выходить*, *მალემს*

რх, *გალემს*, *ალემს*, *ალემს* х, *შურა* *ალენ* (по Ф.-бею *ეალენ*) *пахнетъ* А, *შ. ალემს* რх, *შური* *ალემს* х; — *ქამაფთით* *войдемъ* *внутрь*; — აორ. *გელ-იცი* (< *გელ-იდი*) *ты отпавил-ся*; — აორ. *გამაფთი* *я* *вышелъ*; — н. *გევულურ* *спускаюсь*, აორ. *ქაგეფთი*; — *გო-ღვა* *гулять*, н. *გოვულურ* х *прохожу*, *гуляю*, *გობულურ* V, *გულურ*, *გულუნ*, აორ. *გოფთი*, *გონცი*, ნ. *გოფთარე*, *ნო* *ნ* *გო-ილამ*

приходишь гулять, гуляешь, аор. გო-ბილი, გოვიღაშა ლოდა ი ბუდუ გუღატი; — объект. строя б. გო-მაღასენ ი ბუდუ გუღატი, გოგაღასენ, გვაღასენ, გომაღასენ, გოგაღასენ, გვაღასენ, ენა ვარ გოგაღასენ ვოტი ნე ბუდუღატი; — გოლო-უღვან პროღატი მუღო, უღატი, მუ გო-ლო-უღვან х почему უღატი? არ გო-ლა-მილი მან რაღა ზაიდი (букв. пройди) კო-მიღ, გოლო-ღვანი А პროღადი, მიღუღადი, გოლოღვანი х, გოლოღვანი ღლა А მიღუღადი დენი, გოლოღვანი ნღლა х, გოლო-ღვანი ნღლა V; — аор. ე-ი-იტი ტი პო-ღიღატი ვერღა, სმ. მ-ღეღატი; — аор. ელო-იტი ტი პოღიღატი ვერღა; — б. ეღაღადიღატი ვერღა; — объект. строя ზ-ღო სრ. ი. ე-მაღენ х ი მოღუ პო-ღიღატი; ი. მე-ღეღატი А პროღადი, დოღადი, მეღეღატი V, аор. მე-ღეღატი, მეღეღატი, მეღეღატი, б. მეღეღატი, მეღეღატი, მა თაღეღადიღატი ვარ მეღეღატი (იმეღეღატი V) ა ლარ.) х ი ნე იდი ვ ლავკუ; — аор. ეღეღადი ი სოღეღატი ვიღატი; — б. ნარაღ. მეღეღადიღატი ი დოღეღატი თუღა იდიტი; — მეღეღადიღატი х პრო-ღადი, უღეღატი. მეღეღადიღატი, მეღეღადიღატი х, მეღეღადიღატი V, ვიღის ზუღა დეღეღატი მეღეღადიღატი х ლოდა პროღატი იდიტი მიღეღატი [იოსღ] დეღეღატი (ღადიღ); — ი. მეღეღადიღატი х იდიტი თუღატი თუღატი, მეღეღადიღატი, მეღეღადიღატი (ი ბი პრო-ღეღატი მეღეღადიღატი), аор. მეღეღადიღატი, მეღეღადიღატი, მეღეღადიღატი, б. მეღეღადიღატი, მეღეღადიღატი, მეღეღადიღატი (უ ლარ. ლადრე); — ი. მო-ღეღადიღატი А პროღადი, მოღეღადიღატი V, მოღეღადიღატი х, аор. მოღეღადიღატი, მოღეღადიღატი х, V, б. მოღეღადიღატი, მოღეღადიღატი, მოღეღადიღატი.

თამიღონ, მოვიღაშა ლოდა ი პროღადი, პო ზაიდი ა ლარ. მეღეღადიღატი; — объект. строя ზ-ღო სრ. ი. მო-მა-ღენ ი მოღუ პროღადი, მიღა ლადრე პროღადი, аор. მოღადიღატი, б. ვარ მოღეღადიღატი ნე მოღეღადიღატი პროღადი; — ი. მოღეღადიღატი х თუღატი პროღადი სუღატი, аор. მოღეღადიღატი, б. მოღეღადიღატი (უ ლარ. ლადრე); — მეღეღადიღატი).

2. ლ: ს ლარ. თაღ. ი. გე-ღეღადიღატი А, ნადიღატი, რღ დრეღადი (собств. сгло-ღიღატი გოღადიღატი), გოღადიღატი, გოღადიღატი, გეღეღადიღატი, გოღადიღატი, გოღადიღატი, аор. გეღეღადიღატი, გოღადიღატი, გოღადიღატი, გეღეღადიღატი, გოღადიღატი, გოღადიღატი, б. გეღეღადიღატი; — II-ღა ი. გე-ღეღადიღატი რღ პო-ღეღადიღატი ვ ლავკუ, გეღადიღატი, სრ. ლადრე; — IV-ღა ი. გე-ღეღადიღატი V პო-ღეღადიღატი პ ლავკუ, გეღეღადიღატი х, аор. გეღეღადიღატი, გეღეღადიღატი, б. გე-ღეღადიღატი, გეღეღადიღატი, — თაღ. ი. გეღეღადიღატი А უ მეღატი ვიღატი, გეღეღადიღატი უ ნეღატი ვიღატი, аор. გეღეღადიღატი უ მეღატი ვიღატი; — მეღადიღატი V, х ნადიღატი, პო-ღადიღატი, დეღადიღატი, ი. მეღადიღატი V, аор. მეღადიღატი, б. მეღადიღატი; — თაღ. ი. მეღადიღატი V, ნუღადიღატი, аор. მეღადიღატი. ნუღადიღატი უ ნეღატი ვიღატი; — ლადრეღატი А სოღადიღატი, სოღადიღატი, ლადრეღატი პროღადი კ ლადრეღატი; უღადიღატი, ი. ლადრეღატი, аор. ლადრეღატი, б. ლადრეღატი; — ლადრეღადიღატი (იღადრეღადიღატი) თაღადიღატი.

ლაღ: ლადრეღატი რღ ბიტი, დეღადიღატი, პო-ღადიღატი იღადრეღადიღატი — სპროღადიღატი, ვიღადრეღადიღატი, გო-ღადიღატი, ი. ლადრეღადიღატი, аор. ლადრეღადიღატი, б. ლადრეღადიღატი.

ლაღრე V ვღადრეღადიღატი, ლადრეღადიღატი რღ, ნარღ.

ლარღე დიშკა სირყა დროვა; — ლად-
რობა V сырость, ლარდობა рх.

ლავა см. ყოშური.

მა-ლავე V, х животное, перескакиваю-
щее через заборъ и всякія ограды,
корова-ли, лошады ли или иное
какое.

ლავი ღაზე, ჟანჲ; — ლავისცანი ღაზე-
საჲ, ღავესაჲ ილი ჟანვესაჲ სტა-
რა; — ლავიში ღავესი (человѣкъ); —
ღავესი ღავესი, ჟანვესი; ღავესი
ილი ჟანვესი ივეს, ღითუნი ღავესი
ზღავესი (ვიღარღალათ х) ბუდემ
ვეს ვრემა გოვორიჲ ნო-ღანვესი, სი
ღავესი გიჩქინი? ვნაეში ლი თი ნო-
ღანვესი? — ლავნი (т. لاجچ) ნო-ღა-
ვესი, ნო-ღანვესი.

ლავმა (т.-არბ. لاجچ) [потребность,
კალი, ფუჲეში ღავმა х, V კოროვი
ნავოზ.

ღავესი კუვურუა, მანს.

ღავი მოჲთ ბუთ, ა თო — ნეპერე-
ვლიმაჲ ჩაქიწა ვრდი ნაროღა
რუსკაგო «таё».

ღავი A (სიღავესი ი ღავი) სობავა,
ღავი B, სრ. ქოფაჲ ი ჲოღორონი, სმ.
ღავი - ღავი; — ღავოტი х, рх ჴე-
ნოქ, ჲოღორონი ღავოტი х სობაქი
ნოქ, სრ. კუტავი.

ღაღ: ოღაღ AV ღაღ, ი. ღაღუმს
AV, ღაღუმს х, აორ. ღაღ, ბ. ღა-
ღავესი, ღაღავესი, ჲოღორონი (sic)
ღაღუმს х.

ღანგანა х, V სოსარვიშია (ნეხ),
ღანგანა კონა (პრო ჲოღავესი) სტა-
რი ნეხ.

ღანგონი V ოვარეა.

ღარღე, **ღარღობა** см. ღარღე.

ღასირ: ი. ღასირუმ V თოჲ, ოსტრუ,
ზღასირუმ, აორ. ღასირი, ბ. ღა-

სირარე, ღასირამინონ; — ღასირერი
паточенный, острый (мечъ) — ოღა-
სირონი ნოდჲეჲი თოქენი.

ღაქ: пов. ღო-ღაქი უთშე მენი.

ღაქი см. ღაქი.

ღაქინ (т.-არბ. لکن) ნო.

მა-ღაღუღე A ივოღა, მაღაღუღე V (см.
მ-ცხელი), სრ. შილოგოგია.

ღაღუღე: ოღაღუღე V ჲევათ, ი. ღლა-
ღუღე V, ღლაღუღე, აორ. ღლაღუღე,
ღობღაღუღე, ბ. ღლაღუღამინონ, ყ
A ჲარ. სე სსილი ნა Bt ოსნ.
ღაღონ; — ოღაღუღეში х მანთეა
ღი ჲევათი, ოღაღუღეში ნო B.

მა-ღაღურე см. მა-ღაღუღე.

ღაღი (т.-პერს. لاف бесѣда) х სლო;
ოთმ. გლაგოღ ოღაღუ х ბეზღო-
ვათ, რავესივათ, გოვორი, ი.
ზღაღაღ, აორ. ღაღი, ღობღაღი, ბ.
ზღაღამინონ, სრ. ღარღაღ.

ღაღრონი см. ეღაღრონი.

ღე- პრეფიქსი ვე იმევაჲ სუქე-
სტივესი (карт. ნე- ილი ნი-).

ღეჲვერა см. ღე-ჲვერა.

ღებ: ი. ღეღუღე х გრიჲნი, ნაქეა,
ღო-ღეღუღე рх, აორ. ღეღი, ბ.
ღეღამინონ, ღობღეღარე; III-ი პორ.
ი. ვოღეღაღ х გრიჲნი, ნაქეა,
აორ. ვოღეღი, ბ. ვოღეღამინონ; სტარ.
II-ი პორ. ი. ღო-ვიღეღერ ნაქეაჲს,
აორ. ღოვიღეღი, ბ. ღოვიღეღამი-
ნონ; — ღეღი გრიჲნი, იანთი; — ღე-
ღარი გრიჲნი, ჲაქანნი; ნე-
ოპრინი; — ღეღონი გრიჲნი, ნე-
რეჲა, ჲა მუ ღეღონი მენდილი რენ х
ვაკოი გრიჲნი ჲაღოქ! ღეღონი
კონი х ნეოპრინი ჲოღავესი.

ღეღა AV პოღნი, სრ. ანო.

მა-ღეღე х, V ნავენი რეჲი, ნო A ჲარ.
კარჲი, მაღაღე A.

ღემზა полотно изъ нитей;—მელეზი
шелковая матерія.
«ღემური» см. კერემული.
ღემში иглоба.
ღემსკუა см. ლე-ნჭკუა.
ღემჭკუა см. ლე-ნჭკუა.
«ღენჭკუა» см. ლე-ნჭკუა.
ღერი см. ლე-რი.
ღესა V плетенка для ловли рыбъ,
ср. გოდორი.
ღეცა A земля, ср. ღისა.
ღელენი x тазъ (изъ всякаго мате-
риала).
ღეში см. ლე-ში.
ღეში см. ლე-ში.
ღიბადი A верхнее платье на ват-
ной подкладкѣ, работа вродѣ
ватныхъ одѣялъ, работа вродѣ
ватныхъ одѣялъ, надѣвають стар-
цы, а изъ молодыхъ лишь муллы.
ღივადი A садъ при домѣ, ღივადი
აკრა края сада.
ღივორი см. ღი-ვორი.
ღიკარბა по сообщению Шухри таеъ
пазываютъ въ Ризѣ дерево ლუ-
კუმზა (см. это слово).
ღიმიანი (т. ليمان, греч. λιμνί) га-
вань.
ღიმი A: ოღიმიბუ любить, объект.
строитъ 3-го сир. н. მაღიმიბენ я люблю,
გაღიმიბენ, აღიმიბენ, მაღიმიბერან, გა-
ღიმიბერან, აღიმიბერან, ср. ოროფ.
ღიმიზორი см. ღი-ვორი.
ღიმიონი AV, x лимонъ.
ღიმიფხვანა }
ღიმიხანა } см. ღი-მხანა.
ღიმიხონა }
ღიმიჯი см. ლუმჯი.
ღინცრე A глиняный кувшинъ (для
воды, уксуса), ср. კვანცა.
ღინჩხი A остовъ копоши по очисткѣ

ея отъ нитей для веревки, ср.
კინჩხი.
ღიპარდე см. ღი-პარდე.
ღიცროპი праздникъ Лютропъ, по
ирымъ — ღიცროფი, а также მიც-
როპი, см. *Изъ пошпки*, стр. 629.
ღობდა фасоль.
ღოდა x слабо свитая веревка, ср.
მ-წკირმე.
ღოდორი V перья, съ разстегну-
тыми брюками, съ выпущенною ру-
башкою; бездѣльникъ; въ x его
знають, но слово не хопское.
ღოვა V сокъ, выжимаемый изъ ви-
нограда, яблокъ и т. п., пока онъ
не обработанъ въ бекмезъ.
ღოკ см. ლოსკ.
ღოდა см. ლოყა.
ღორიკი A (въ нѣкоторыхъ селахъ
ლორიჭი) мотыка, копающая глуб-
же, чѣмъ ბერგი, ср. ჩაფა.
ღოსკ AV, ღოკ x: ოღოსკუ ливать,
ოღოკუ, н. ბღოსკუმ, ბღოკუფ, აორ.
ბღოსკი, ნ. ბღოსკარე, ბღოკამინონ.
ღოსცონი см. ლოსცონი.
ღოსცრონი A скользкій, гладкій;
вкусный, ლოსცონი V, ნოსცონი
x, рх.
ღოყა x сладкій, ლოა A, ლოცა V;
x сладкій сокъ винограда, свѣжий
виноградный сокъ, см. შირა.
ღოცა см. ლოყა.
ღოც (ср. ლ 2): აორ. ბიღოცია დაღე по-
скользнуться; отвергнуть (?);—აორ.
გე-მიღოცუ x у меня поскользнулась
(пога), ნ. გემიღოცაგენ.
ღოუ см. ლუუუ.
ღოუკუმზა x, V названіе дерева (съ
черными ягодами), по-турецки
ييلان اغاجي, ср. ლიკარბა.

Х **ლოლა** (груз., т. ლოლა) рх водопроводная труба, желобокъ, приспособление въ мельничномъ желобѣ для усиления силы воды, ср. სკუჭენი, სცვინა.

ლუმჯი V вечеръ, **ლიმჯი** A, x, ლუმჯუშე (ლიმჯიშე) ღოთანშა V съ вечера до утра, ლიმჯიშე (A и ლიმჯიშა) ღოთანშა A, x; — отым. глаг. аор. ღოლუმჯუ свечерѣло, пастушила ночь, ღოგილუმჯუ V у тебя наступила ночь, ღოლუმჯუ ღოთანშა съ вечера до утра; — ლუმჯერი свечерѣвший, ლუმჯერიშე V со свечерѣвшей поры, съ вечера, вечеромъ.

ლოქნა см. ლუქნა.

ლოქუნა x, рх восковая свѣча, ლუქნა AV, ნუქლა V, см. თოფური.

ლოლი ипжирь, вишная ягода, მცური ლული A лѣсной ипжирь.

მა-ლოლე A «ипжирникъ», название птички, по цвѣту пестрой (цвѣтъ сѣрый съ зеленымъ); вопреки названію ипжира она не ѣсть, а питается букашками и насѣкомыми, ср. კირიკვეში.

ლოუუ x капуста, ლუ A, თუთიშ ლუუუ, см. ბურლი 1.

ბ.

1. მ-а) передъ губными ჰ, ზ, ფ представляють фонетическій паростъ, напр. ომბლორუ, и др., б) именной префиксъ, часто появляющійся въ живой рѣчи и въ формахъ, не пущающихся въ немъ; въ таиныхъ случаяхъ слова показаны въ алфавитномъ порядкѣ, независимо отъ наращенного მ обоимъ видовъ.
2. მ- мѣстоименный префиксъ 1-го л. объективный въ глаголахъ, не оформленный.
3. მ- мѣстоименный префиксъ 1-го л. субъективный преимущественно въ основахъ съ начальнымъ согласнымъ кореннымъ или нараченнымъ, особенно въ атинскомъ говорѣ.
4. მ [$\llcorner$ ლმ]: страд. II-я пор. н. იმელს > იმეზ (вм. იმეს): ეშემიელს V песеть для меня; — п. მე-ვიმარ x იმევიმერ отиошу, მო-ვიმარ «Вт», x ი მო-ვი-

მერ припошу, съ отнош. ქომოგომარ приношу тебѣ; A წარ. съ ссылкой на Vt приводитъ имя дѣйствія მომალა припосеть. Аор. и буд. глаголь этотъ образуетъ отъ другого элемента того же корня: ღ, см. ღ.

1. მა я, მან.

2. მა- префиксъ именъ дѣйствующихъ лицъ, порядковыхъ числительныхъ, Gr., § 35, а.

3. მა- см. მო- 3.

მაანშა см. აშა.

მაღლი (груз.) x благодать, მაღლი ვარ უღუნ ნტუ у него предести.

მაერა см. ერი.

მაკითა см. ვით.

მათხორი см. მა-თხორი.

მაი см. უაე.

მანჭირე см. ინჭირა.

მაისი см. თუთა.

მაკათი (по A წარ. მარკათი) закваска

для кипяченого молока (ср. арм.

մակար), ср. ზუა-წკარი.

მაკასი (т.-арб. مقاس) ножицы.

მაკვანდე см. რკვან.

მაკოკი х (арм. *մակուկ*) челпокъ,

часть ткацкого станка, მაკოჭი А,

მაკოქი рх, х, მარქუქი V, см. ღიხალი.

მალაბე см. მა-ლებე (подъ лѣбѣ).

მალავე см. მა-ლავე.

მალალუდე см. მა-ლაალუდე.

მალალური см. მა-ლაალური.

მალებე см. მა-ლებე.

მალთი V сосѣдъ. «Слово общеупо-

требительно въ районѣ хопскаго

говора, а въ Вицѣ говорятъ рѣдко,

больше въ рядахъ базара; вм. него

კონკში», такъ сообщили мнѣ въ

Вицѣ; надѣлѣ слово извѣстно еще

въ Архавѣ, но въ Хопѣ его не

знають, ср. კონკში, მანბავერე.

მალი (т.-арб. مال) стадо; стада.

მამული х, V самецъ, მამუღ, მუ-

მული А, см. კაპჭა; — მამულიწი х

отецъ (охотничьяго) ястреба, ср.

თულიგნი.

მან см. მა 1.

მანათი рубль.

მანგალი х серпъ, ср. ღრეპანი, ხან-

გამი.

მანგანა (греч. μαγγάνα) AV машина,

специально молотилка для выби-

вания зеренъ изъ кукурузныхъ по-

чатковъ. Деревянный молотъ кла-

дится на перекладину, укреплен-

ную на двухъ столбахъ; конецъ

бревна ногами приводится въ дви-

женіе, и оно молотомъ бьетъ въ

початки, насыпанные въ каменный

сосудъ (ოზმრე); въ селахъ близъ

Вицѣ сооруженіе это дѣйствуетъ

волою, и оно называется წკარ-მან-

განა, ср. ო-ჩამურე.

მანგაფური см. გ 1.

მანგური х привязъ коровы у яслей,

მანგურე рх, см. ღო-კორუ.

მანდილი «Bt», V платокъ, восьмнка,

მენდილი х, рх; — თი-მანდილონი V

женщина, თი-მენდილონი х, рх.

მანდრე (греч. μάνδρα) A ხლვვ, ко-

пюшняя, рх ვიქ დომა, ა ვь самомъ

დომა ახირი.

მანთხირი см. მა-თხორი.

1. **მანი** V сгнившій пенъ буковаго де-

рева, быстро загорающійся и тлѣю-

щій безъ пламени.

2. **მანი მანი** х скоро, часто. непре-

рывно, ср. კაპინერი კაპინერი; — მა-

ნიში х скорый; скорѣй, быстро,

скоро.

«**მანშა** (Bt) шестой» см. აში.

მანშეითა см. შექითი.

მანჩხორო см. ჩხორო.

მანბავერე или **მანბაგირე** х сосѣдъ.

მანგე см. ოზორი.

მადარე А древесная лягушка, მარი

V, ср. მუაფი подъ ფაუ.

მაორვო см. ოვრო.

მაპაზულე см. მა-პაზულე.

მაპაცულე см. მა-პაცულე.

მაჟურა см. ჟურ.

მარაზი (т.-арб. مراحي) болѣзнь.

მარანდო (ср. т. مرانغوس) V токарь.

მარკათი см. მაკათი.

მარი 1. см. მაარე, 2. ვმ. მარნი,

Хрест., А. II, 211.

მარიაშინა см. თუთა, უომური.

მარკვანდე см. რკვან.

მარცი см. თუთა.

1. **მარცინი** V чайба, см. ქინო.

2. **მარცინი** ружье Мартини.

მარქვალი см. მა-რქვალი.

მარქუქი см. მაკოკი.

«მარბკუანი Вt правая сторона»
Aჭარ.

მარხვა х раскаленный уголь, ср.
ხურმალი.

მასა (т. *ماسا* или *ماسو* изъ «Итал.
mensa» по В. de Meunard) V столъ.

მაშუმა см. შუმი.

მაფავრი см. ფავრი.

მაფხა (по R მაფხე) AV ясное небо
днемъ и ночью, лунный свѣтъ, рх
ясное небо днемъ.

მაქვალი см. მა-რქვალი.

მაქოქი см. მაკოკი.

X **მაღალი** (груз.) х высокий, მაღა, см.
გაარობა.

მაფაფი см. ფაფ.

მაწიწილე см. წიწილა.

მაწურლე см. აწირლე.

მახუთა см. ხუთ.

მაჯაჯლე см. მა-ჯაჯლე.

მზ см. უომინ.

მზინ см. უომინ.

მზირი см. მირი.

მზღუ см. ზღუ.

მგარ, ზგარ: ომგარუ х плакать, ომგა-
რინუ х, ოზგარუ, ოზგარინუ V, II. ვიმ-
გარ, ვიზგარ, ზიზგარ, აორ. ვიმგარი,
ვიზგარი, რ. ვიმგარამინონ, ვიზგარა-
რე;—объект. строя III-е спр. აორ.
მაზგარინუ мпѣ всплакнулось; —
сосл. ღ-იზგარას.

მღუნ: страд. з. II-я пор. II. იმო-მღუ-
ნამს V прокисаетъ внутри (плодь,
напр. груша), портится или чер-
нѣетъ внутри, იმომღუნაუს, лучше
იმომღუნ х созрѣваетъ, აორ. იმომ-
ღუნუ, რ. იმომღუნასე, იმომღუნასუნონ.
მე- ვь ту сторону; — მელე id; —

მელენი V напротивъ, vis-à-vis, მე-
ლენი სოქალის რენ V онъ на про-
тивоположной улицѣ; — «მელენლო
Вt напротивъ, на вѣду» Aჭარ.

მეარიჭი см. მეჭარიჭი.

მევაფერი см. ფაფ.

მეზარე (т.-არბ. *مزارع*) могола.

«მეზბუნერი» см. ზმ.

მეთხი, также მეხთხი, V бревна, обык-
новенно пара, передъ главнымъ
корпусомъ моста; ვიზდъ на мостъ.

მეკალაფერი см. ლ 1.

მეკლასი см. მეცაქსე.

მელანდერი см. ზღ.

მედეფი см. ლეგფა.

მემცხვერი (მემცხური) см. მე-ნ-ცხური
(подъ -ცხური).

მენდა- предлогъ съ глаголами.

მენდილი см. მანდილი.

მენდრა далеко; — მენდრალე ვდაღი,
იზდაღი, მენდრალე ქომპირუ ვდაღი
(იზდაღი) я увиждѣ.

მენცხური см. მე-ნ-ცხური.

მენწანაშე см. წანა.

მენჯელი V сильный, ср. ღერმანო-
ნი; — ამენჯელე, ამენჯელი безсиль-
ный V, ამენჯელონი რხ. Вь V пѣко-
торые предлагали უმენჯელუ, утвер-
ждая, что ამენჯელი они не слышали.

მეაღლაფერი см. ლ 1.

მეაფერი см. ფაფ.

მეაღანი (т.-არბ. *ميدان*) ристалище,
ицаць, просторное поле.

მეავე (т.-перс. *ميوه*) ფრუქტი, მეავე
по Aჭარ. Вt.

მეუა- предлогъ сложный (მე+უა) вь
глаголахъ.

მერგზ см. მეროგა.

მერთეჟი (т. *مترج*, арм. *մարգի*) AV
доски (балки) подъ черепицею.

მეროგა A петрушка, მერგა" (<მერ-გა) V, სრ. ჭიჭამი.

მერჩელი სმ. რჩ.

მერწი AV, x название вѣтви плети (კანცარი 1) тѣлѣ, дыни и т. п., на которой растеть плодъ.

მესელი (ტ.-არბ. مثل) поговорка.

მესვარაფუ სმ. სვარ.

მესნეთი (ტ.-არბ. مَسْنَع) მწსო, почетное мѣсто; санъ.

მესოღონი V, x бедро.

მესტი A, x внутренняя обувь изъ кожи, безъ подошвы, плотно облегающая ногу, სმ. ჩაფულა, ზანგალი.

მეტაქსე V шелкъ, მეტაქსი x, მეკლასი A, სმ. მ-ცხულ.

1. **მეტი** სმ. წუკალი 1.

2. **მეტი** სმ. წახ.

მეტურა x щедрый.

მექთები (ტ.-არბ. مكتب) школа; — მექთუბი (ტ.-არბ. مكتوب) письмо.

მეფვაფერი სმ. ფვაფ.

მეხვერი V, x много.

მეჯი V помочь, т. е. то же, что въ x ნოღერი (значить, въ V ნოღერი замствовано), სრ. კალო.

მეწარიფი (ტ.-არბ. معارف) науки.

მზად: ომზალე x готовить, варить (исключительно про ღომე, სრ. გურ. ღომის დამზადება), ი. მზალეფ; აორ. ღომზადი, ნ. მზადამინონ.

მზუჯი A, რხ шмель, სრ. აწირლე, მეურეი.

მოელი AV ძქმის; всё; у изслѣдователей еще «თელი» съ ссылкой на «Вт» и «ბოელი»; მოელ все время, все.

მოვირი სმ. თვ.

მოიღანა სმ. თიღანე.

მოინაღა სმ. თიღანე.

მოირი სმ. თირი.

მოუგი სმ. თუგი.

მოუთა სმ. თუთა.

მოუი სმ. თუგი.

მოური სმ. თვ.

მოური სმ. თვ.

1. **მი?** кто? — მიოი кто же; მიოი ვარ никто.

2. **მი-** мѣстоименный префиксъ объективный въ глаголахъ, родительный.

3. **მი-** = მ (ნეოформლ. მწს. префиксъ 1-го л. объективный) + ი (характеръ II-й породы).

მილი სმ. წუკალი 1.

«მილიონი Вт миллионъ» Aჭარ., მილიონი.

მიღეთი (ტ.-არბ. ملت) народъ.

მიღონი სმ. წუკალი.

მინთა мята.

მინჯი AV, x название молочного продукта: по выдѣлкѣ сыра остатокъ собираютъ, сжимаютъ и сушатъ; по Ф.-бею слово и въ турецкомъ встрѣчается въ формѣ მინბი mind-i (sic), სრ. ვაზნაკი.

მისა: ი. მისა ბორე რხ молчу, მისა ღობი, ნ. მისა ბივარე, სრ. სციბ.

მისინა V, x ремень крученный изъ кишекъ (შქემბე, resp. შქემბე) для удочки или крючка (ловли рыбы).

მისირი (ტ.-არბ. ميسر) кукурузა, мансъ, სრ. ლაზუცი.

მიტროპი სმ. ლიტროპი.

მკოლი A стрекоза, კოლი x, V.

მკორ: II-я пор. ი. ვიმკორაფ x რიგაი, აორ. ვიმკორი, ნ. ვიმკორამინონ, სრ. ზლორ.

მკუთ: ემკუთინუ V приходить въ ярость, III-я пор. ი. ე-ბომკუთინამ, 2-ე л. ეომკუთინამ, ევომკუთინამ x, აორ. ებომკუთინი, ევომკუთინი,

ბ. ებომკუთინარე, ევომკუთინამინონ; — ემკუთინერი x «yurkmiš», ემკუთინერი A трусливый.

1. **მო** для чего? почему? A: მო ქარუმ почему пишешь? მო მეჩამ почему ты даешь ему? მო მეჩი почему ты далъ ему? მო მოხთი почему ты пришел? მო მულურ почему приходში? სი ჯევაბი მო ვა მომჩამ? почему ты не даешь миѣ отвѣта? მოთ почему?
2. **მო** не (при повел.), A: მო ქარუმ не пиши! მუ მეჩამ не давай ему! მო მულურ не приходи!
3. **მო-** мѣстоименный префиксъ 1-го л. объективный въ глаголахъ, дательный тубал-кайнскій, მა — дательный каргскій.
4. **მო** = მ (неоформл. мѣст. префиксъ 1-го л. объективный) + ო (характеръ III-й или IV-й породы).

მოდა x, V почему не? სი ჯევაბი მოდა ვარ მომჩამ? почему ты не даешь миѣ отвѣта? A ჩარ. сь ссылкой на Et приводитъ «მოთა» въ значеніи «почему?», а сь ссылкой на A მოთ' въ значеніи «какъ?» სი მოთ'ქოვალასებ какъ ты прогуливаешься?

მოღინი x мельничный ящикъ, изъ котораго сыплется кукуруза въ желобокъ падъ жерновомъ.

მოდული რx сжатое поле, пашня кукурузы, послѣ того какъ собрали початки и сръзали кукурузу, მუბ-ღული A.

მოზარი см. მო-ზარი.

მოზღიმერი см. ზღ.

1. **მოთა** см. მოთალი.

2. «მოთა» см. მოდა.

მოთალი რx дѣтенышъ, მოთა x, V

დѣтенышъ; ვიუკъ, მოთა A, ცხენიში მოთალი რx жеребенокъ, ცხენიში მოთა x, სრ. კულუნი; см. ზოზო.

მოთვალერი см. თვ.

მოთვალუ см. თვ.

მოთრავალე V круглая широкая сковорода для приготовления одного вида «ბურეა», ласкаго блюда изъ молока, сыра и масла, სრ. კაფალი. **მოლა** A теплый, სრ. ცუცა и ჩუჩუნა. **მოლოქი** (груз. მოლოქი проскурпаяქ) x названіе растенія.

მომღუნ см. მღუნ.

მონგაფერი см. გ 1.

მონღო A какъ бы не, მონღო გოლარე боюсь, что упадешь, или быть можетъ, упадешь, სრ. ვაშამელა.

-**მონღუნი** см. ოზორი.

მონკა см. კ 1.

მონთა см. მოთალი.

მონჭაფერი см. ჭ 3.

მორგვალე x круглый, მურგვალე AV, მუგვალა რx. Et. приводитъ еще форму «ბურგვალე».

მოსა AV, x сѣть, ქაფრაში მოსა или ქაფრა-მოსა სѣть для ловли хамсы, ქაფრაში მოსა x, ამაჯი-მოსა x სѣთი для ловли ястреба.

მოსა x особый видъ ишеницы.

მპონ (< მპონ?): ნ. გე-ვომპონაჟ x პრ-ვვაჟო, გე-ვომპონამ V, გომპონაჟ, აორ. გე-ვომპონი, ბ. გე-ვომპონამინონ, სრ. აონ 2.

მუა V молоко, ზუა A, но здѣсь оно значить молоко въ однихъ селахъ, а въ другихъ — пахтанье, въ какомъ значеніи въ иныхъ селахъ თანი, напр. ზუა ფშკომი A я ზღე пахтанье; у A ჩარია приведенъ еще цѣлый рядъ, казалось бы, дѣ-

лектических разновидностей слова, маловфронтных или невозможных, как то «mša (Bt), bca (X), tca (Tr)», ср. მ-ქაღვა; — ზეა-წკარი х закваска для кислого молока, закваска, ср. მაკათი; — მეა-წკარი см. თანი.

მუაი х кислый; у Аѳар. съ ссылкой на Bt въ томъ же значеніи приводится «ქარი», ср. სციპო, მ-ჭოსხ.

მუაილა рх названіе растенія: «если подавить листья, выступает молоко», по объясненію моего учителя.

მუივანე х птичка-гадальщица (достаетъ «предсказаніе» изъ ящика).

მუირი А свѣжая кукуруза, ср. ჭვიი.

მუოლი х, V тутა; у Аѳар. съ ссылкой на Bt приводится ქოლი, ср. მ-ღუთი; მუოლიშ ჯა х, V тутовое дерево.

მუორა b, х солнце, ზეორა А, უორა V. Разновидности «јага» (K) и даже «ბზოგა» (R) приходится отнести къ плодамъ недоразумѣнія; — მუორასულე V «названіе невысокаго цвѣтка; листья его служатъ лекарствомъ отъ рапи», მუორა-ოსური х съ тѣмъ же значеніемъ, какъ მუორასულე V, по Аѳар. უორასულე А подсолнечникъ, однако въ Атинѣ мои собесѣдники отозвались незнаемъ; — ომეორე А, х солнечная сторона; — II-я пор. н. ვიმეორამ А освѣщающъ солнцемъ, ვიმეორაფ х, аор. ვიმეორი, б. ვიმეორარე, ვიმეორამინონ, страд. н. ვიმეორერ х, слышно и ჯ ვმ. ე.

მუურუი (арм. միւրի) V шмель, ср. მუუჟი.

მსელი см. ფს.

მსიმარე А поздно поснѣвающій сортъ злаковъ и фруктовъ. Въ Внѣэ этого слова не знаютъ; здѣсь одинъ изъ собесѣдниковъ заявилъ, что слово существуетъ, но оно звучитъ მსუმარი; тогда внѣдцы стали кричать: «онъ изъ Ризы, а ризцы не лазы, они лазскаго не знаютъ».

მსირსუ см. მსურსუ.

მსირულა см. მსურილა.

მსიფონ: II-я пор. н. ვიმსიფონუფ х думаю, аор. ვიმსიფონი, б. ვიმსიფონამინონ.

მსკალა А лѣстница: вырѣзываются ступени на одномъ деревѣ, и это называется *ლესტიციე* მსკალა, მწკალა, ფსკალა V (гур. პწკალა), ср. კვათა.

მსორა (греч. ψάρα чесотка) х, рх проказа [вфронтно, и паршь, чесотка], სორა V.

მსუა А, х крыло, перья, перо, ფსუა AV, *переноси*. სულეამანის მსუანუტროსუ у Сулеймана крылья сломались.

მსუმარი см. მსიმარე.

მსუმიარი см. ოზუმაშე.

მსურილა А названіе итницы, она въ ростъ дрозда, пестрая, съѣдобная, მსირულა х, рх. მტუ итницу и называютъ турки *بوز بقال* [дроздъ].

მსურსუ V нарывъ, шишка, х მსირსუ (ср. груз. სირსვალი).

მსქიბუ см. მ-სქიბუ.

მსქვ см. მ-სქვ 1 и 2.

მსქუა см. მ-სქუა.

მსქუერი см. მ-სქუერი.

მც: ომცინუ AV обращать въ бѣгство (по и бѣгать), бѣгство, II-я пор. дѣйств. зал. н. ვიმცამ AV убѣгаю,

спасаюсь, ვიმცაოუ ხ, чаще страд. зал. н. ვიმცერ, ბიმცერ, იმცერ, იმცენ, იმცერან, იმცენან, აორ. ვიმცო, ბიმცო, ბ. ვიმცარე; III-я пор. н. ვომცინამ я. обращаю въ бнѣгство, спасаю; — наст. გამა-ბცურ х, V избнѣгаю, спасаюсь, აორ. გამაბცი, ბ. გამაბცამინონ, გამაბცარე, სრ. ც 1.

მცი სმ. ცი.

მცკელი: კაცუ-მცკელი ილოდო რაქე-შია მ-შკერ-ლაძი.

მცკო სმ. მ-ცკო.

მცუ სმ. მ-ცკო.

1. **მუ** что? მუ მკითხუოუ ო ქემუ ტუ სრავივაქუ მენია? მუა А; მუნ ღლას ხ ვუ какаой დენუ? მუნღას [$<$ მუნ-ღლას] А кагда? მუნღეს х, V, მუნღე б (ნო ი მუნღეს); — მუ ჰაკიცს кагда? მუ ვანთის? მუთ ნა что? почему? — მუკო V სკოლუ? სრ. ნაკუ; — მუ ორას кагда? მუშენი почему? დია ქეგო? — მუქო каку? какиму обра-зому? მუქე А, მუქო რენი каку дѣло (ბუკო. каку есту)? კაი რენ ხოროшо; — მუქეთე какиму способому? — მუქომფერი А каковой, მუფერი V; — მუ-თუ х, V что либо, იწყო, მუთი V ვეჭ, მუნთა, მუთხანი, მუნთხა, მუთუ ვარ ნიქეგო, ჩქეა მუთუ ვარ მინონ ნიქეგო ბოლუше იე ხოუ, არ მუთუ х, рх იწყო, არ მუთი А, არ მუთხუ V, არ მუთხანი х, ან მუნთხა рх.

2. **მუ:** მუ-ქ ოიქ, Гр., § 39.

მუარიძი (т.-არბ. معارف) უქეში.

მუგვალა სმ. მორგვალი.

მუზარი სმ. მუ-ზარი.

მუთი სმ. მუ 1.

მუთუ სმ. მუ 1.

მუთხანი სმ. მუ 1.

მუთხუ სმ. მუ 1.

მუკაბილი (არბ. مقابل) ვოძაქიქე, სმ. ღოდ.

მუკო სმ. მუ 1.

მულა А ясень (თაკუ ნაღლიდო, უე-ზივაია ნა სამოქ დოქო, ობუქანილუ სლო ოდინუ ღაზუ ვუ Атинскому уцельн); — მულუ AV тополь.

მუმული სმ. მამული.

მუნღას სმ. მუ 1.

მუნღენერი სმ. ჰინღონერი.

მუნღეს სმ. მუ 1.

მუნღი х задница; მუნღი-კუნღონი (სმ. კუნღი) სუ ნემუტუ მადომუ (თაკუ ღაზუ-მუსულმანე ნაზივაიუთუ хри-стиану).

მუნღული სმ. მოღული.

მუნთა სმ. მუ 1.

მუნთხა სმ. მუ 1.

მუნკა სმ. კ 1.

მუნცრი სმ. მუნცური.

მუნცური х, V червь (V ბოლუшой червь), მუნცრი А, მეცაქსიში მუნ-ცური х шелковичный червь, ქუბრი მუნცრი А червь каштана; სრ. ცქირ-მუნცური; — ოთუ. გლ. ომუნცრუ სთა-ნოვიტუა червинуму, II-я пор. н. ვიმუნცრამ А, აორ. ღევიმუნცრი, დი-მუნცრუ სთალუ червину (ნაქრ. ხორცი мясу), ბ. ვიმუნცრარე.

მუნჭყი სმ. მუ-ნ-ჭყი.

მუჯაფერი სმ. ყვაუ.

მურა х овчарка, ბოლუшая собака.

მურგვალი სმ. მორგვალი.

მურეჯი V ობლახნი, პასმურნი, ორა მურეჯი რენ ნოგოდა პასმურია.

მურკი А, х клубокъ.

მური V, х шмель; ვუ V ობუქანილუ თაკუ: «ვოდიტუა ვუ ульяху, ნოქოჟუ ნა ичелу, кусаету», ნო დრუგნი, ოთუ — трутень.

მურუნა названіе рыбы.

მურუნცხი х, V звѣзда, მურუნცხი и მურუნცხა А, «მურიცხი» съ ссылкой на Реасоск'а и Ег. у А'фარ. (см. Н. Марръ, *Ифет. происхождение арм. слова tagareu — пророкъ*, Изв. Имп. Ак. Н., 1909, стр. 1158, 14, b).

«მურღი Вт земляника» по А'фარ., однако ни въ AV или рх, ни въ х его не знаютъ, ср. კანღღ.

მურწი х видъ крупной рыбы, быть можетъ, ღვანჭი ვიწვევ.

მუსანღარა (т. *موسان*, ср. греч. *μουσαντερα* чердакъ) шкапъ въ стѣнѣ для храненія постели (слышалъ въ Ламѣо).

მუსლიმანი (т.-арб. *مسلمان*) мусульманинъ.

«მუსტაკი» [греч. *μυσταξ*] А усы по А'фარ., ср. ბუჯღღ.

მუშ, მუში см. მუ 2.

X **მუშა** (груз.: арм. *շահ*) носильщикъ.

მუშენი см. მუ 1.

მუჭე см. მუ 1.

მუჭო см. მუ 1.

მუნუნე V кротъ, ср. ემუნ, ხუნუნლი.

მფულა см. ფულ.

მფხორ см. მხორ.

მქირ см. ქინ.

მქორ: ომქორუ А, х зѣвать, II-я пор. н. ვიმქორამ (то опять ვიმქორემ), аор. ვიმქორი, ბ. ვიმქორარე; — объект. строя 3-го ср. н. მამქორენ V, მამქორანენ, аор. მამქორუ, ბ. მამქორასე, მამქორანერე.

მღ: მღუშ V тлѣть (когда горитъ მანი 1), მღუშს х.

მღეჯ: страд. з. II-я пор. н. იმღეჯანბ А провисаетъ внутри (плодь,

напр. груша), портится внутри, аор. იმღეჯანუ, ბ. იმღეჯანერე, ср. მღუნ.

მღირ: ომღირუ V мутить, смущать, III-я пор. н. ზომღირანამ (мы ожидали бы ზომღირაჟამ по IV-й пор.), аор. ზომღირანი, ბ. ზომღირანარე, ср. ნღვარ; — I-я пор. съ род. отнош. н. ე-ბუმღირამ, აუმღირამ, აუმღირამს, аор. ებუმღირი, აუმღირი замути ей (голову), ბ. ებუმღირარე; — მღირერი А, х мутный; — მღირი V мутный (о водѣ и т. п.), ზღირი х, მღირი мутная (въ менструаціи).

მღორ х, V: ომღორინუ кричать, рычать, н. მზღორამ V, аор. მზღორი, ბ. მზღორარე, ოზორპლაჟე ქურამან, ქომოლეჟე მღორამან V женщины воютъ, мужнины кричать.

მღუ см. ზღუ.

«მშაღღ» см. «მ-შაღღ».

მშკირი см. მ-შკირი.

მშქირღონი см. შიღიღონი.

მშქირონ см. შკორ.

მჩინ см. ჩინ.

მჩირე AV широкій, просторный.

მჩქირი см. მ-ჩქირი.

მციქა см. ციქა.

მცული см. ცული.

მცქ: ომცქუ брать медъ изъ улья, аор. ღობუმცქი рх, ср. წონ მ, კარვანის თოფური ღობუმცქი рх я взялъ медъ изъ улья.

მცქვ см. მ-სქვ.

მცხული см. ცხული.

მწიღეს см. წიღას.

მწირი см. მწკირი.

მწკალა см. მსკალა.

მწკირმე, см. მ-წკირმე, ср. ლოღა.

მწკირი V, х блоха, მწირი А.

მწკუფი см. წკუფი.

მჭობა см. მ-ჭობა.

მხენი см. ფხენი.

ლი-მხონა А папоротникъ, ლიმხანა V, ლიმფვანა x, y A წარ. сь ссылкою на Vt приводится «ვიმხონა espèce d'herbe (t. eugelti)», т. е. *اكرلي* *naporotnikъ*; — ლიმხანაფუნა V, ლიმფვანაფუნა x მწხო, поросшее папоротникомъ, пустыня; — ლიმხონონს A пустыня.

მხორ: II-я пор. п. ვიმხორ A ზმზ,

6.

1. **ბ.** фопетическiй паростъ, появляющiйся передъ звонкими и глухими зубными и гортанными, особенно послѣ гласныхъ.

2. **ბ:** объект. строя II-го спряж. п. მი-ბონ x, px, V хочу, გინონ, უნონ, მინონან, გინონან, უნონან, прош. нес. მინტუ, ოშუმუ მინონ px хочу пить, жажду, ср. უმინბ. Въ A слово извѣстно, его поймутъ, по не употребляютъ, развѣ случайно.

ბა что (მწხო.); когда, если, გოფთი ბა A когда я прошелся, погулялъ, მი-ბონ ბა если я хочу (прошу); — ბაკო x сколько, ბაკუ (но иногда и ბაკო) A, ср. მუკო, საათი ბაკო რენ x сколько часовъ? ბაკო ნღა რენ сколько дней съ тѣхъ поръ? передъ гласнымъ ბაკო-ბ; — ბაკო A вуда? что? — ბაქ A куда? гдѣ? ბაკონ (< ბაქ ონ) гдѣ есть? — ბაქელე откуда? — ბა ქობური ბ «откудышнiй»? откуда?

ბადირი (груз. ბადირი дичь) x днვიი кабанъ, ср. კერი 1.

ბადოსკუდე см. სკუდ.

ბაფუდი (т.-перс. *بافودي*) пѣжпш.

ბავ, ბაკო, ბაკუ см. ბა.

ბიმხორ V, аор. см. ჭკომ, впро-чемъ говорятъ ნაღა ვიმხორი «я ѣлъ сѣно», когда мища была безвкусная, ვიფხორ x, ვიმფხორ A, прош. нес. ვიმხორცი, ბიმხორცი, ვიფხორცი, ვიმფხორცი.

მხუჯი A плечо, ფხუჯი x, px, V; R приводитъ форму «ზხოჯი», но я ее не слыхалъ, хотя она вполне закономѣрна.

მჯორ см. მჯორა.

ბაღდა AV амбаръ для кукурузы на четырехъ столбахъ, кукурузникъ, ср. ზაგენი, სერენდე.

ბაღჩი (т.-арб. *باغچه*) желѣзная подковка на пятѣ башмака, чтобы не скользить.

ბამ A который, ნამუ Vt, ა კორი ნამუ ოდში челоуѣкъ, который, ნაა V въ *Хрест.*, A. II, 20,7; — ნამინეფე въ какiя мѣста.

ბანა мать, ნანაშ-ანგრისე или ნანაშ-ანგიში см. ანგრისე, «папаосхе (At) вторая мать» по A წარ.; ნან-ღიდი V бабушка, ср. ღიდი и ღიდი-ნანა; — უღღა-ნანა A молочная мать, кормилица, ნანა-ჭიცა x; — უნანელი безъ матерп.

1. **ბანი,** ნანი, ჭანანი ბაუ, ბაუ, ბაუшки ბაუ.

2. **ბანი** см. *Гр.*, § 46.

ბარი AV (т.-перс. *بار*) гранатъ, ср. ზერწეული.

ბაქ, ბაქელე см. ბა.

ბალურ см. ღურ.

1. **ნახ** (груз. ნახ): II-я пор. п. შე-ვინა-სეუ x сохранияю, прячу, შინახეფ, შინახეფს, аор. შევინახი, შინახი, ში-

ნახუ, ბ. შევინასამინონ, შინასაგინონ, შინასასუნონ; вь А предлогъ груз. შე, resp. ში воспринять какъ часть корня съ огласовкой ი: ოშინახუ, II-я пор. п. ვიშინასამ, აორ. ვიშინასი, ბ. ვიშინასარე; — I-я пор. п. ეფშინახუმ А причу, აორ. ეფშინასი, ბ. ეფშინასარე; — формы объект. строи съ ссылкою на Вt приводить А чар.: «аор. ქომიშეენასი, ბ. ქომიშეენასამინონ».

2. ნახ вм. ნახვ.

ნგ см. გ 1.

ნგოფი см. გოლ.

ნგორი см. გორ 1 и 2.

ნდარი см. დარი.

ნდინ см. დინ.

ნდუნ см. დუნ.

ნდღვარ: ონდღვარუ А мутить (воду), III-я пор. п. ვონდღვარუმ, აორ. ვონდღვარი, ბ. ვონდღვარარე, სრ. მღირ, а также ცალ (ოკონცალუ) 1.

ნე- префиксъ вь именахъ дѣйствія и вообще вь существительныхъ.

ნეკნა см. ნე-კნა.

ნემზი (т.-арб. نبض) х пульсъ, ნემზი გეზაფს პულსუ ბეფთ.

ნენა AV, х язъкь; слово, ნენა მეჩით დაითე слово; звукъ, გოლосъ, эхо, არქაბიში или არსავეში ნენა архава-ский говоръ (сѣвк. язъкь), по А чар. არსავეში ნენა.

ნენზი см. ნე-ძი.

ნეპი см. ნე-ძი.

ნენკეფი см. ნო-კეფე.

ნენი икрисათა, крупная (рыба).

ნეჭელი см. ნეჭერი.

ნეჭერი х, рх, V სბთქ დია ლოვი პტიცქ, ნეჭელი А; — ონეჭერე х, рх მბსო დია რავსანოვი პტიცხქ

сѣтей; — ნეჭერული х, рх собравше сѣтей дия ლოვი პტიცქ, მბსო პტიცქ.

1. ნოს: сь дат. отношениемъ страд. зал. п. ნანოსენ პონადათე; — გე-ვანოსერ А падаю, გაანოსერ, გაანოსენ, აორ. გევანოსი, გაანოსი, გაანოსუ, ბ. გევანოსამინონ, გაანოსაგინონ, გაანოსასუნონ, სრ. გ 1; — п. მე-ვანოსერ А ნატალევაოუსე ნა ცხო ლიბო, სპოთყკაოუსე ობო ცხო ლიბო, ნანოსერ, ნანოსენ, აორ. მევანოსი, ბ. მევანოსარე; — მო-ნოსაფუ А უდარიფთ, ლეგნუფთ, п. მეუნოსამ А, ნუნოსამ, ნუნოსამს, მეუნოსიფო х, ნუნოსიფო, ნუნოსიფოს, აორ. მეუნოსი, ნუნოსი, ნუნოსუ, ბ. მეუნოსარე, ნუნოსარე, ნუნოსასერე, მეუნოსამინონ, ნუნოსაგინონ, ნუნოსასუნონ; — ოკვანოსუ А სტალეპვაფთ-სე, ბოროფთსე დრუფთ სь დრუფთმ, ოკვანოსუ V, п. ოკვანოსერ, აორ. ოკვანოსი, ბ. ოკვანოსარე.

2. ნოს см. ოსჯ.

ნოსორი см. ოსორ 1.

ნისა см. ნუსა.

ნისალა см. ნუსალა.

ნისაფა см. ნუსაფა.

ნიშანი (т.-перс. نشان) знакъ отличия; орденъ.

ნჯ см. კ 1.

ნკაფ: ონკალუ რავოფთსე, უსოკოფთ-სი, п. გო-მკალუმ, აორ. გომკალი, ბ. გომკალარე.

ნოდერი х номочь (работа миромъ за угощение), სრ. კალო, მეჯი. Вь ლავსტაფს ნომочь სობირაოფთ დია რაბოფთ კაკუ ნა ნაშიფს, კაკუ ვь სადუ, ორფშინეფს и т. п.

ნოველი см. ნო-ველი.

ნოთე V лучина, въ х нѣтъ этого слова или мало его знаютъ.

ნოკეფე см. ნო-კეფე.

ნოკურენი см. კურნე.

ნომლორდე см. ღორ.

ნოსი см. ღნოსი.

«**ნოსცა**» см. «ნოსცონ».

«**ნოსცონ**» R вкусъ, смакъ, «ნოსცა Вt» по Аѳар.; — ნოსცონი х вкусный; — ნოსცონერი AV вкусный, ნოსცანიე по Аѳар.; — ნოსცონიაი [ნოსცონიარი] V вкусный.

ნოსცონი см. ღოსცონი.

ნოლა рынокъ, базаръ, городъ; берегъ по R, ნოლაღენ ვმ. ნოლაშე. По толкованию R (д. с., стр. 32, прим. 1), ნოლა собственно должно означать «берегъ»: только на морскомъ берегу находили, молъ, лавы каждаго ущелья ровное мѣсто, гдѣ они могли строить ряды лавокъ для торговли и общепи; — ნოლარი городской, горожанинъ, кунецъ, ნოლარი ზოზოფე городскія жепщины.

ნოლაშე или **ნოლამისა** AV повобрачная, рх и повобрачный (греч. νεόγαμος ὁ и ἦ), по Аѳар.: «ნულაშე Вt сунругъ».

ნოშქერი см. ნო-შქერი.

ნოსპულე см. ნო-სპულე.

1. **ნც:** გო-ნცაფუ A нахнутъ, распространять запахъ, цвѣсти, п. გონცამს, აორ. გონცუ, ნ. გონცასერე, ср. ც 1.

2. **ნც:** გ-უნცუ V прокалывать, п. გოზუნცამ, გუნცამ и т. д., აორ. გოზუნცი, ნ. გოზუნცარე.

ო-ნცულე V садъ; огородъ Вt по Ег. ნ-უ-преф. во 2-мъ и 3-мъ лицахъ глаголовъ, въ 1-мъ лицѣ пмѣющихся მე-უ-, Гр., § 58.

ნუკუ AV подбородокъ, ნუშკუ х подбородокъ, все лицо, но и ნუნკუ х: კვინნიშ ნუნკუ х влювь, ср. კიკილი 1.

ნუშკუ см. ნუკუ.

ნუნკუ см. ნუკუ.

ნუსა AV повобрачная; «невѣства» по Аѳар., мп. ч. ნუსალეფე (такъ по крайней мѣрѣ рх), ნისა х, мп. ч. ნისალეფე.

ნუსავა см. ნუსალა.

ნუსალა рх двѣ невѣствы (жепы двухъ братьевъ въ отношеніи другъ къ другу), ნუსავა V, ნისალა или ნისაუа х.

ნუსქა (т.-арб. ناسخ) списокъ; текстъ заговора, талисманъ.

ნუქლა см. ლუქნა.

«**ნულამე**» см. ნოლამე.

ნუსუ V, х полная горсть въ двѣ руки, пригоршня (груз. ცარი).

ნუჭუსი (т.-арб. نفوس) души, лица.

ნქინ см. ქინ.

1. **ნჭ:** съ дат. отношеніемъ дѣйств. п. მე-ვანჭამ A, по лучше страд. მე-ვანჭერ A приближаю, достигаю, ნანჭერ, ნანჭერს, მევანჭერთ, ნანჭერთ, ნანჭერან, აორ. მევანჭი, ნანჭი, ნანჭუ, ნ. მევანჭარე, ნანჭარე, ნანჭასერე, ср. ჭ 3; — ოკონავანჭერ х отступаю [> остерегаюсь, не доверю], ოკონვანჭერ, ოკვანჭერ, აორ. ოკონავანჭი, ოკონვანჭი, ოკვანჭუ, ნ. ოკონავანჭამინონ, ოკონვანჭამინონ, ოკვანჭასუნონ; — მე-ნჭონი приучень (ср. ჭ 2).

2. **ნჭ** см. ჭ 3.

ნჭვ > **ნჭვალ:** съ дат. отнош. или III-я пор. и. ღო-ვონჭვალუმ или ღო-ვონჭვალამ A плюю, ღონჭვალამ, ღონჭვალამს, აორ. ღოვონჭვალი, ნ. ღო-ვონჭვალარე, см. «ლე-ნჭკუა».

«ლე-ნჭკუა» Вt по А ѳар. слюпа, ლემჭკუა
V, ლემჭკუა А, по н ლემჭკვა А пле-
вокъ, ლემჭკვა рх, см. ნჭვ.

ნჯა см. ჟა.

-მა-ნჯე хозяинъ въ сложномъ словѣ, см.
ობორი.

ღ.

ღ см. უვ.

1. ღა *межд.* о!

2. ღა (т.-перс. يا) или, ადღო или ჟე.

ღავაშ-ღავაშ (т. يواش يواش) см. თა-
მო-თამო.

ღაფ см. უაფ.

ღაფი (т. ياز) лѣто.

ღაფმა (т. يازمه) вышивка.

ღაფული (т. يازق) достойный сожа-
лѣнiя.

ღაილა (т. يايلا) яйла, лѣтнее кочевье.

ღათალი (т. ياتق) ложе, постель.

ღაკინ (т. يقين) близкiй, близко, ა-
კინდე (т. يقينده) въ ближайшемъ.

ღალი х, V зеркало; бинокль.

ღამჭი (т. يامچق) А бурка, აშჩი х, V.

ღან (т. يان) въ сторонѣ.

ღანო х, рх поздно, დღო ანო რე
очень поздно, ср. ლეზა;—აორ. გა-
მი-ანტუ я запоздалъ.

ღაზავ (т. يسانق) запретъ, запреще-
нiе, ასავ ვარ ონუ А нѣтъ запрета,
разрѣшается.

ღაცონი А пасть, сѣдало, шесть внѣ
клетки, въ частности для ястреба.

ღაქინი (т. يقين) навѣрно.

ღალი (т. ياغ) масло, по А ѳар. только
«huile», ფუჯიშ ალი А коровье
масло; — ადლო (т. ياغلو) жирный
Вt по А ѳар., маслянистый.

ღელელი (т. يلك) кафтанъ.

ღელი днѣка азалия.

ღემა А полдень, ср. ონდღერი подь
ღლა;—«ემართი А» по А ѳар. черезъ
три дня, ჳიმართი А, ср. გენდანი
подь ღლა.

ღემლული см. ამლული.

ღერი (т. ير) мѣсто.

ღესირი см. ესირ.

ღეშილი (т. يشل) зеленый.

ღეზც см. სც.

ღილ см. უვილ.

ღინდრ см. უირდ.

ღომლული (т. يملك) х ясли, ამლული
х, ср. ო-თილე, ომოქსურა.

1. ღონ см. უონ.

2. ღონ: გე-აონუ А прививать, н. გეკო-
აონამ, აორ. გეკოაონი, გამოაონი, გამო-
აონუ, ნ. გეკოაონარე, ჟე-აონუ ბ н
въ селахъ, ср. შკონ.

ღოქსე (т. يوخسا) или, ოქსე.

ღოდურთი (т. يوغرت) кислое молоко,
აორდუთი рх, ср. მეაფერი подь უვაფ.

ღოზ см. ჟოზ.

ღურ см. ჟურ.

ღურდულუმი (ср. т. يوردلق) наслѣд-
ство. Въ ѳанскомъ, повидимому, за-
имствовано съ тур. суффиксомъ
1-го лица.

ღუქსერი верхнiй.

ღუქსელი (т. يوكسك) высокий, воз-
вышенный.

X ო.

1. ო- префикსი, დიალექტურად ო-ბ-, როდესაც за ним слѣдуетъ согласный съ нарастаемымъ б-: а) служить для образования III-й и IV-й породъ глаголовъ, б) выражаетъ въ глаголахъ же дательное отношеніе, с) въ именахъ выражаетъ мѣсто чего либо, собраніе, орудіе и т. п.

2. ო- см. უ-

ო-ბოღაღე см. ბოღა.

ობღე AV (по Аѳар. и Вt) გზღო, კინჩიშ ობღე AV პტიჩე გზღო, вообще გზღო; ფუჯღიშ ობღე AV ქლენკა для поворожденнаго теленка, ср. ფაცხა.

✓ ოღა (т. օղա) კომპატი.

ოდრიკონი см. ღრიკ.

ოდრო см. ორღო.

ოვიღვიღონი см. ვირვიღი.

ოვირვიღონი см. ვირვიღი.

ოვღე см. ო-ვღე.

ოვრიადონი см. ვირვიღი.

ოვრო восемь, ორღო R, ოვრო მუშ, ოვრონერი, მარღო см. Gr., § 34 сл.

ოთიადღე см. ო-თიადღე.

ოთხო четыре, ოთხო მუშ, ოთხენერი, მათხო см. Gr., § 34 сл.

ოთხენერი A восемьдесятъ.

ოინი (т. օյուն) ქლესკა, ირა.

ოკა (т. օკա) მწრა ვწრა (въ западной Грузіи ოყა три фунта), см. მ-ცხული.

ოკადაფე b многіе. На видѣ это мн.

ჩ. ოფ ოკაღა = ოკაღა *столыко*.

ოკანკადღე см. კანკ 2.

ოკანკუღე см. კანკ 1.

ოკვანღუთა см. ო-კვანღუთა.

ოკინთე см. ო-კინთე,

✓ ოკო- префикსი въ глаголахъ со зна-

чепіемъ взаимнаго мѣстоименія,

Gr., § 44.

ოკომადღა }
ოკომადღაში } см. ო-კომადღა.

ოკონავანჭე см. ნჭე 1.

ოკონცადღე см. ცადღე 1.

«ოკორი» см. ოხორი.

ოკონწყორი V, x теплая (вода).

ოკულღე см. კულღე.

ოღადღუნუში см. ლადღუნ.

ომან см. ლომან.

ომბერი см. უომური.

ომინ см. უომინ.

ომისურა см. ომოქსურა.

ომოქსურა A ясли, по R ომისურა (арм. օմոսր); Ф.-ბეი производитъ слово отъ арб. کاسъ и считаетъ его не чансеимъ, съ чѣмъ трудно согласиться; ср. ო-თიადღე.

ომცინუ см. მც.

ომჰა см. უჰა.

1. ომური см. უომური.

2. ომური (т.-арб. عمر) x жизнь.

ომშოღინა см. უეღღ 1.

ონ см. უონ.

ონა см. უონა.

ონგურე см. ო-ნ-გურე.

ონდღერი см. დღა.

ონთხირა см. თხირი.

ონთხორუ см. თხორ 1 и 2.

ონცაბუ см. ცკაბ.

ონცვაბუ см. ცკაბ.

ონცვაპუ см. ცკაპ.

ონცუღე см. ო-ნ-ცუღე.

ონუ A есть, ჰიმ ქუასა ჰამ ქუა ღაჰა ჰეჯი ონუ *этотъ камень крѣнче того*, Gr., § 109.

ონცორო см. ცორ.

ონჯღორე სმ. ო-ჯღორე.

ოჲა (т. ايا) кайма, обшивка.

ოჲორე სმ. უოუორე.

ორ სმ. უოროფა.

ორა (греч. ὄρα) V, x время, погода; ჰემ ორას V ვь то время, тогда, ორა ოკოსუ погода испортилась, ср. ვაკიცი; — **ტორა** (греч. τῶρα) теперь, нынѣ.

ორაკანე სმ. ო-რაკანე.

ორანწყილონი (სმ. რანწყ) ხეолоколь-
чинеѣ (для коровы и т. п.), ср. ტანგარა.

ორდი (т. اردی) лагерь, стань.

ორდო AV, x рано, быстро, спѣшно; დიღო ორდო რენ сейчасъ очень рано, ოდრო Bt по Аѣар., ოდრო ოდრო часто, непрерывно; — ორდონიანი V ранній, ორდონარი рх, ორდონალი x, ორდონიანი მცხულ ზეჭეჭული V ранній сортъ груши «детел»; — ორდოში A ранній.

1. **ორე** სმ. უოუორე.

2. **ორე** სმ. რ.

ორექსი (греч. ὄρεξις) A желудокъ, x, V аппетитъ, ორექსი მიღუნ у меня аппетитъ.

ორვო სმ. ოვრო.

ორთა (т. اورثی) V въ серединѣ.

ორთიქი სმ. ორტიკი.

ორმოთი სმ. ღორმოთი.

ორნელი (т. اورنگ) образецъ, примѣръ.

ოროსარი V «оросаръ», მწრა ვь двѣ
оки (ოკა), სმ. მა-თხორი.

ოროფა სმ. უოროფა.

ორციკი (греч. ὄρτυξ) A перепелка, ორციკი, ორთიქი, ორთიქი; x, V ოცრიკე.

ორუზა სმ. რუზა.

ორპო (თაჲე ორპო) V свамья, стулъ, ორპუ рх, ср. თრონი, კული.

ოსური AV дѣвушка, V ი ოსურე.

ოცი x (греч. ὄτι) что (союзъ); ვь томъ же x его можетъ замѣнять тур. ქი (აკ), სმ. ჩქა.

ოცრები სმ. ო-ცრები.

ოცრიკე სმ. ორტიკი.

ოფუცე სმ. ო-ფუცე.

ოფუ: п. გე-ბოფშამ рх наполняю, გამოფშამ, აორ. გებოფში, გამოფში, ნ. გებოფშარე, გამოფშარე; — ნ. ე-ვოფშაფ x, აოფშაფ, აორ. ევოფში, აოფში, ნ. ევოფშამინონ; — ე-ფუერი x полный; — ფუფერი AV наполненный, полный; — ოფუ V полный, много, A много, очень, სი ოფუ ავროფენ თუ очень любилъ (букв. тебѣ очень онъ излюбленъ), ოფუ ვაკიცი по R часто, ср. დიღო.

ოქე (т. اوق) x стрѣла ვь выраженіи ოქემ კეცი x стрѣла.

ოქრო золото (метафор.): ოქრო ღო გუფუში რე თუ золото ი серебро, სმ. ეფე მ-ცხულ, თაჲ-თო ვь значении золота სმ. აღოუნი.

ოქსე სმ. აოქსე.

ოქსურა A (въ селлахъ) корзина особой работы, სმ. სპირილი.

ოღინე სმ. ღინ.

ოსანა счастье! блаженъ!

ოსვაღენა სმ. შვალ 1.

ოსი сто, ოშ მუშ, ოშენერი, მაოშ, სმ. Gr., § 34 სლ.

ოსურათი рх темя, по R вѣсви.

ოსქენა სმ. შქენ.

ოსქური (სმისნი ი ოშქური) A яб-
локо, უშქური V, უშქური x, მტური ოშქური ღხენოე яб-
локо; сорта яб-
локъ ვь V: კაპეციშ უშქური ვიმ-
ნიი сортъ, вкусный, ქნე კაპეციშ
უშქური хорошии зимний сортъ,

овальный, ფოშკოშ უშქური ძრე-
 вычайно сладкое яблоко, მაკუჭოა
 უშქური крупное яблоко, долго не
 держится, скоро портится, ჩუჩკუშ
 უშქური мягкое, сладкое, ароматное
 яблоко, ზეიშ უშქირი x сорть яб-
 лока; — ღისა უშქური V земляны
 груши, ღისა უშქირი x.

ოჩამურე см. ჩამურ.

ოცხეჯი см. ოცხოჯი.

ოცხოჯი см. ო-ცხოჯი.

ოწილაშე см. წილ.

ოხარხალონი см. ო-ხარხალონი.

χ **ოხორი** AV, x დომ, «ოკორი» по
 Ачар., ოხორშა (въ стихахъ) до-
 мой, — ოხორჭკურა x хозяйка до-
 ма, старшая въ домѣ, ოხორკურა

x, ოხორკურა V; — ოხორმანგე хо-
 зяинъ дома, старшій въ домѣ; —
 ოხორძა A женщина, мн. ч. ოხორ-
 ძაღვე, ოხორგა V, мн. ч. ოხორ-
 გაღვე, а также съ предсѣ-
 ченіемъ ო: ხორძა, ხორძაღვე, ხორ-
 გა, ხორგაღვე; — ოხარსკირი x, V
 шуринь (братъ жены), *ბუკა*. сынь
 дома; — ოხარსურე V свояченица
 (сестра жены), *ბუკა*. дочь дома,
 ოხარსულე x, рх; — ოხომონღუნი V
 нижняя часть очага, противопо-
 ложная камню кერა, ср. ცრეზი.

ოხარსკირი см. ოხორი.

ოხარსურე см. ოხორი.

ოჭირჭილონი см. ო-ჭირჭილონი.

ოჭრიღი (греч. ὄφρυς) AV брови.

3.

3 см. ვ 1.

მა-პაწულე V свѣтлякъ, ср. თანურა, წი-
 წინათერი.

«**პაიკაღე**» см. პალიკარი.

პაღა A глухой, პაღალო x, рх.

პაღაკარ: ოპაღაკარე A просить, мо-
 лить, II-я нар. в. ვიპაღაკარამ, აორ.
 ვიპაღაკარი, ნ. ვიპაღაკარანე, სვ დატ.
 отпощ. ნ. ვოპაღაკარამ, აორ. ვოპა-
 ლაკარი, ნ. ვოპაღაკარანე, а равно
 აორ. ვაპაღაკარი ს, ср. სვეწ.

პაღიკარი V (рх только въ селахъ)
 храбрый, доблестный, герой, «პაი-
 კაღე Вт» по Ачар., ср. ღელიკანი.

პაღე (груз. პაღო კლიწ) столбикъ,
 вбиваемый въ землю, напр. лодоч-
 никомъ для привязыванія къ нему
 лодки, ср. მგუჯი.

პან: აორ. გა-პანე [გა-ფანე?] молнია
 свергнула Вт по Ачар. (подъ «гар»!).

პანცა (греч. πάντα) x всегда, პანცა
 AV; — პანცანერი AV всегдашній, по-
 стоянный.

პაპე см. პაპული.

პაპული дѣдъ; AV старецъ, въ V
 употребляютъ его и въ значеніи
 особо важныхъ лицъ, напр. царя; —
 პაპე AV дѣдъ, дѣдушка; — პაპული-
 ში рх дѣтская игра въ пять ка-
 мешковъ, см. წიკვაზი.

პაპუწი (т.-перс. چابک, греч. πα-
 ποῦτ(ς)) x дамская обувь: желтыя
 туфли, надѣваемые поверхъ წანგი,
 пизкія; сзади онѣ совсѣмъ откры-
 тыя, надѣваются только на носокъ.

პარამიო (греч. παραμύσι): ოპარამიოთუ
 рх (и въ A, по въ нѣкоторыхъ де-
 ревняхъ) бесѣдовать, говорить, კი
 პარამიოამს x краспорѣчивъ; — ოპა-
 რამიოონი рх предметъ разговора,

подлежащій сообщенію, ср. ცკ I.

პარასკე см. названія дней недѣли подь ღლა.

ლი-პარდე A гіена (по Февзи-бею, пѣчто среднее между волкомъ и лисою).

პარკი x початокъ кукурузы, ср. კორ-ცა I.

პარმადი (т. *برمنلق, برمنق*) V балконъ кукурузника (ხალა).

პაცი см. პიათი.

პაცოჯგი A двѣ дощечки на ремняхъ, части ткацкаго станка, см. ღხალა.

მა-პაცულე V названіе птицы, товарки ჩინჩინს или ჩინჩინი, ср. კირიკუა.

პაჭა (т.-перс. *اچچا* бедро) A по Aჭარ. нога, собственно въ чанской рѣчи его употребляютъ въ b; V ноги, голова (иногда и внутренности), сдѣлапныя въ укусы; ср. ცუტული.

პენჭკა x шесть для сбиванія орѣха, ср. ო-ნ-ჩხაკალე.

პეპერი см. პიპერი.

პერონი x, V деревянная переклад-динка между ножками стула, ср. ზაზა 2.

პეტელ: ოპეტელუ x, V бляеть, п. პე-ტელამს, аор. პეტელუ. ნ. პეტელასე; въ рх и про коровъ: мычать.

პეტრეპოლი Петербургъ.

პეტრესზული Петербургъ.

პეჩკო (русск. печка) печка.

პეჯი AV толстый, плотный, по ни отъ кого я не могъ добиться, чтобы подтвердили существованіе при-лаг. ზჯი въ значеніи крѣпкаго или плотнаго, какъ это свидѣтель-ствуетъ R; — страд. II-я пор. II. დ-იპეჯანენ x, V становится жест-кимъ, твердымъ, аор. დიპეჯანუ, ნ. დიპეჯანასუნონ, დიპეჯანასუ.

პი см. უვ.

პია AV неужели!.

პიათი см. პიათი.

ნო-პინწყალე x, рх осколки; пскры.

პიპერი (т. *پپر*) перецъ, პეპერი рх.

პიპიდი V закваска для пригото-вленія сыра.

პიპილა (по R პიპილი A) AV зерно, сѣмя плода (груши, арбуза), ср. კურკა.

პირ (груз.) въ формѣ картской же основы პირებ-: страд. съ род. отнош. II. უპირებუნ «Вт» соби-рается, ჭკვა უპირებუნ дождь со-бирается.

პირინძი см. პრინძი.

პიჭკუპა см. პიჯი.

პიჯი ротъ; лицо; берегъ (см. აკრა, ჩი-ნარი); პიჯიში წყარი V вода для омо-вения лица (такъ въ рх), а потомъ честь, стыдъ, პიჯიშ წარი; პიჯამათი x лицомъ вверхъ (наир. спитъ), პიჭ-კუპა x навзничъ; — ოპიჯუ A при-сваивать, приучать, привлекать, II-я пор. II. მოვიპიჯამ приучаю или при-влекаю къ себѣ, аор. ქომვიპიჯი, ნ. მოვიპიჯარე. ср. ჭკ.

პოჯა V, рх (часто слышу и პორ-ჯა) колѣна, «лоно» (на колѣнахъ), ср. პოჯა.

პოდжа (греч. *ποδιά* передникъ) x объятія, лопо, ср. პოჯა.

პოლი Константинополь, Стамбулъ, პოლ ღო თუნა იზ Стамбуლს ი ნა Дунаზ.

«პოპოჯი» см. ფოფოკი.

პორჯა см. პოჯა.

პოსჯა см. პროსჯა.

პოცე (греч. *ποτέ*) когда либо; пѣ-когда, давно; древній, პოცეს.

პრასა სმ. პროსკაა.

პრასკა სმ. პროსკაა.

პრიკე А горькій.

პრინში А ристъ, изъ усть же Ф.-беа
სმინალъ ბრინში, პირინში b, ფრინჭი
V, ბრინჭი x. Т.-პერს. گریبъ отнюдь
не объясняетъ происхожденія этого
слова.

პროსკაა А (по Ф.-бею) лукъ-порей,
პოსკაა (Ламфо: სმინალъ отъ маль-
чика, опять съ удареніемъ на пос-
лѣднемъ слогѣ), პრასკა x, რx,
პრასა V.

პროც: ოპროცუ x, V ოძიპყვავ, ოძი-
ყავ, ჩისტით (პლოდს, ოვოცი), (x:
ოძიყავთ პოჯემъ яблоко и т. п.),
п. პროცუფ, პროცუმ, აორ. პროცი, б.
პროცამინონ, პროცარე, სმ. ფრც პ
ср. სოს.

ქ

მ-ჟალვა AV молоко, ჰეალვა b, но п
ჟალვა A, სმ. ნანა; — ჰეალვასტერი
ბѣлый какъ молоко, чистый.

მ-ჟანგი V ржавчина, ჟანგი x; R პრ-
ვოდით «ლოლა»; — ჟანგერი რჟავი
რx, ჟანგერი x, სრ. ცანგერი.

მ-ჟვაბუ V лягушка, ჟაბა, ჟვაბუ x «ша-
сушѣ, большая, черная, сосетъ ко-
ровъ» по объясненію хопца, ჟვაბუ
A, სრ. მარი I, მამევაბულე (подъ ქინკა).

ჟვალ: ოჟვალე V ოდიხათ, II-я пор.
п. ბიჟვალამ, აორ. ბიჟვალი, б. ბიჟ-
ვალარე; — აორ. დ-იჟვალეს პოლიყალი;
პობლევი (звѣзды).

ჟვარ: ოჟვარუ V პორთ (მოლოდუმ
პრუთმ), п. ჰევარამ, აორ. ჰევარი,
б. ჰევარამინონ.

ღე-ჟვერა x, V слюнявый (мальчикъ).

ჟი: ჟილე AV ნავერხუ; — ჟილენი AV

პროწანა სმ. წანა.

მა-პუზალე სმ. მა-პუზალე.

პულა AV облако; — პულერა AV ობ-
ლაცნი, სრ. პულუთი.

პურმლოი x, V (V თავსე პურმული)
პავაპიე პიწყი: ჟელთა შეა, ბწ-
ლათ გრუდ, სწოვათი ხვოსთ.

პურწუმლოი V (იწყე ვე სელახე
პროწოსიჟე პურწუმლოი) ვიდე
თერპოყიკა, სწოდბოე რასენიე:
იზე ნეო გოვოთე ოსობოე ბლოდო
(გრუვ. ეკალი).

«**პუტოჯი**» სმ. ბუტყუჯი.

პუტუჯი სმ. ბუტყუჯი.

პწკორა V (-რx) მწსო ვოკრუგე ოცაგა;
პო დრუგოუ თოკვოპიუ, სამოე მწ-
სო ოგია.

ვერხი; — ჟინ AV ვვერხუ, ნადე,
ჯინ (Арташенъ), ოხორის ჟინ ნადე
დომომ, ნავერხუ დომა; ოხორიჟენ
ჟინ ვიშე დომა.

ჟილ სმ. ჟოლ I.

ჟირ სმ. ჟოლ I.

1. **ჟოლ** x, ჟილ რx, ჟირ AV: გე-ჟირუ
ვიყერიყავ, სირათ, п. გე-ბეო-
ლუფ x, გებეილუმ რx, გებეირუმ A,
აორ. გებეოლი x, გებეილი რx, გებ-
ეირი A, б. გებეოლამინონ, გებეი-
ლარე, გებეირარე.

2. **ჟოლ** სმ. მჟოლი.

ჟორა სმ. მჟორა, მჟორასულე.

ჟუ სმ. ჟურ.

ჟურ, ჟური AV, x დვა, ვე არტაშენწ
ჯური, ა ვე ლამფო 85-თი ლწნი
სთარიკე პროწოსიჟე ოტყელივო:
აჟურ, აჟურ წანა დვა გოდა; არ-ჟურ

одинъ, другой, нѣсколько, см. არ; ქუ, причеъ послѣдующій согласный получаетъ парость б: ქუ ნღლა

два дня; ქურ მუშ, ქურენეჩი, მაქურა, Gr., § 34 сл.

რ.

რ: а) основа ორე, I-я пор. н. ვორე А, х я есмь, ბორე V, ორე х, ღ-ორე, რენ есть, ორენ, ღ-ორენ, ონუ А, нов. ორცას А да будетъ, ცას V. б) основ. რინ: ღორინუ А зачать, родить, III-я пор. н. ღოვორინამ А, ღოვორინაფ, აორ. ღოვორინი, ფუჯგიქ ქოღორინუ короვა отелилась, б. ღოვორინარე, ღოვორინამინონ; — ღორინერი родившійся; урожденный R.

რაგი V западня, მთუგიშ რაგი, თუთიშ კაპანი западня — мышей, კაპაი — медвѣдя.

ო-რაკანე რх названіе мѣста, гдѣ разставляютъ сѣть ნეჭერი для ловли птицы, ср. ნეჭერლული.

რაკანი А подъемъ по Шукри-эфенди, отвѣсная гора по Ф.-бею (то же самое и არაკანი), V небольшая гора, რх, х высокая гора.

სა-რაველი х (груз. სა-რეკელი) деревянный молоточекъ для жернова въ мельницѣ, ср. ო-კანკული.

რანწკ, რანწ: ორანწკუ რх звучать, дребезжать, звенѣть, ორანწუ А, н. რანწკალაფს х.

რანხა (греч. ἀράχνη) AV наука, ср. ზომბულია.

რანხუნ: ორანხუნუ რх дрожать, объеет. строя 3-го ср. н. მარანხუნენ, აორ. მარანხუნუ, б. მარანხუნასენ, ср. თირთ.

რაჰათი (т.-арб. راحت) покой; спокойно.

1. რგ: III-я пор. н. ვორგამ А сажаю, ბორგამ რх, ვორგაფ х, აორ. ვორგი, ბორგი, б. ვორგარე, ბორგარე, ვორგამინონ; — н. ღო-ვორგამ, ღო-ბორგამ и т. д., ლუ ბორგამ сажаю ვაпустუ (въ нѣкоторыхъ селахъ V также употребляютъ, но въ V обычно ღობღკუმ и въ этомъ значеніи, а въ რх ღობღკიმ только ставлю).

2. რგ, герс. რგინ А, х, ნგრინ V: ორგინუ катать, крутить, III-я пор. н. ვორგინამ, ზონგრინამ, აორ. ვორგინი, ზონგრინი, б. ვორგინარე, ზონგრინარე:

რღ: ორღუ расти, увеличиваться, страд. зал. II-я пор. н. ვირღერ х расту, ირღენან, აორ. ღოვირღი, б. ვირღამინონ; ორღაფუ, III-я пор. ვორღაფ х рошу, ვრაცივაю, აორ. ვორღი, б. ვორღამინონ; — II. ღო-ვირღერ, აორ. ღოვირღი, б. ღოვირღამინონ; — რღერი (иногда ღერი) взрощенный х, V, ჩქიმი ხეს (ხეშ) или ხე ჩქიმიში რღერი взрощенный моею рукою; — მურღაფუ и ომორღუ AV расти, страд. зал. II-я пор. н. ვიმორღერ А, ზიმორღერ V, იმორღენ, იმორღერან А, აორ. ვიმორღი, ზიმორღი, б. ვიმორღარე, ზიმორღარე, IV-я пор. II. ვომორღაფამ, ზომორღაფამ, აორ. ვომორღაფი, ზომორღაფი, б. ვომორღაფარე, ზომორღაფარე; — [II ღევიმორღუმ А увеличиваюсь, აორ. ღევიმორღი, б. ღევიმორღარე]. ЭТИ ВЪ

скобкахъ стоящія формы сообщилъ одинъ атинець, а четверо, въ томъ числѣ Ф.-бей твердо отрицали его существованіе; — მორღერი A взрослый; большой, მორღერი ორუბა большая рѣка, მორღერი თუგი большая мышь, ср. ღიღი; — ნომორღერი A взрощенный, უკიმი ნომორღერი взрощенный мною (полный сирота), ჩქიმი ნომორღე რხ, ჩქიმი ზეშღერი (ср. выше).

რენშუფენლული (т.-перс. رنشلو) земледѣліе.

რენგი (т.-перс. رنگ) цвѣтъ.

რესიმი, რესმი (т.-арб. رسم) рисунокъ, портретъ, რესიმი ჭარუმს V фотографირуетъ.

რთ: н. съ род. отношеиємъ ვურთაბ х раздѣляю, раздаю, аор. ვურთი, б. ვურთამინონ; — н. გობურთამ, аор. გობურთი, б. გობურთარე; — ღობურთამ რხ, аор. ღობურთი, б. ღობურთარე.

რე-რი AV чеснокъ.

რიკი см. წუკალი 1.

რინ см. რ.

რკვან (რკუანდ) х, კვან (კუანდ) AV: II-я пор. н. ვირკვან х попрошайничая, ირკვანან, ვიკვან AV, იკვანან; — ოკუანდუ, ოკუანდინუ, II-я пор. н. ვირკუანდუჟ желаю, прошу, ვიკუანდამ, съ дат. отнош. н. ვარკუანდუჟ, ვაკუანდუმ; — მარკუანდე проситель, нищій, მაკვანდე.

«ე-რკინა» желѣзо по мало-достоверному Et: слова не знали мои собесѣдники ни въ A, ни въ V, ни въ რხ, ни въ х.

რკუანდ см. რკვან.

«როსი Bt вкусный, сладкій; изысканный», A чар. ссылается и на At, но здѣсь этого слова не знаютъ, если это не ვორსი, resp. ოვროსი хорошій.

რუბა რხ, х ровъ, ორუბა и რუბა A ущелье съ рѣкою, рѣка.

რუნცი радуга, ср. ცა ორცაფო. Шукри-эфенди отрицаетъ существованіе слова რუნცი, не зная его и Ф.-бей, но отецъ послѣдняго, старецъ 70-ти лѣтъ, сообщившій его, твердо стоитъ на томъ, что оно существуетъ. Въ V его также не знаютъ, ср. ზუნც.

რუსი русский, ურუს; — რუსიში კონი русский человекъ.

მა-რქვალღი х, V лицо, მაქვალღი რხ; — ღისა-მარქვალღი картофель.

რჩ: გურჩი თუ ნოსტალღემუ; — ღო-რჩე AV ნოსტალღე постель; — страд. II-я пор. н. ღ-რჩენ სტელეტსა; — ღორჩეღღი A, х постель, მერჩეღღი х (чаще); — მე-რჩონი годный для настиланія; — ოკორჩონი для разстегиванія, разстегиваніе; — მო-რჩონი подлежащее разстиланію; раскрытіе (одного [секретнаго] дѣла).

ს.

სა- картскій префиксъ отглагольныхъ именъ въ заимствованныхъ изъ грузинскаго словахъ, соответствуетъ тубал-кайскому ოშ, resp. ო [$\leq$ ო].

საათი (т.-арб. ساعات) часъ; часы; — საათღული (т. ساعتღلي) - часовоი.

საბავრონ, **საბავრონი** см. пазванія дней подъ ღღა.

საბასთან (т. صباحدن) утромъ.
საბრი (т.-არბ. صبر) терпѣніе.
სადე (т.-არბ. ساد) простой; просто; всѣ.
სადრაკი см. ფსარდაკი.
სავალი V плетенка для поклажи, ср. ცენური.
სააადი (т.-არბ. صياد) птицеловъ, охотникъ.
სანდალი (т. صندال) парусное судно поменьше გემი, ср. კარავი.
სანსარი (т. سنسار) бѣлодушка, камешная кунница.
საპარი слабый, разслабленный.
საპი (т. صاپ) рх рукоять, древо; палка.
საპუ A лишай, мохъ (на камнѣ), ср. ღლეპი.
სარაკელი см. სარაკელი.
სარგანა х угорь, სარანა AV.
სარი (т. صارى) желтый; — და-სარუ пожелтѣлъ.
სარდაკი см. ფსარდაკი.
სარლა A, рх деревянное корыто для укладки хлѣба, სარა V; деревянная миска, ср. გობი, სლანი.
სარლანა см. სარგანა.
სათვანი (т. صبان) рх сошникъ, желѣзная часть на сохѣ, см. ღემირი.
სალანი (т.-არბ. ساحن sahan) A, х тарелка, ср. სარლა.
სალი (г. صاغ) здоровый; цѣлый.
სევკაუელი (т. سوکيلو) возлюбленный, -пая.
სევდა (т.-არბ. سودا) грусть, тоска; сграсть; — სევდალი (т. سودالو) влюбленный, любовникъ; — სევდალული (т. سودالق) любовь.
სეთი (т.-არბ. صيت) голось; слухъ, молва; слава.

სელ: ე-სელუ рх подниматься, II-я пор. II. ე-ბისელამ рх, ევისელ х, აორ. ებისელი, ევისელი, ბ. ებისელარე, ევისელამინონ; — მო-სელუ AV подниматься, вставать для совершения послѣдней почпой трапезы въ рамазани, II-я пор. II. მოვისელამ A, მოვისელ х, აორ. მოვისელი, ბ. მოვისელარე, მოვისელამინონ; — მოსელა время вставанія въ рамазанъ для совершения ночпой трапезы за два, три часа передъ разсвѣтомъ.

სელადი х задвижка деревянная, прибиваемая къ верху пролета двери: ее надвигаютъ на дверь и закрываютъ, ср. ცაკო.

სერენდე х кукурузникъ, амбаръ для кукурузы, ср. ბაკენი, ხლოა.

სერი AV, х почь; (რქდო) вечеръ, სერ Bt по Aჭარ. почью; — ამ-სერი въ эту почь; — სერი-მწუმალუ другое названіе птицы სერიში; — სერიში почной: а) «свадебный» по R и Aჭარ., б) названіе птицы вроде летучей мыши, постоянно чирикаетъ; гнѣзда она вьетъ въ августъ, ср. სერი-მწუმალუ; — წოქ-სერი (ср. წონ) позавчера, куда же ცოქსერი [позавчера] х пѣсколько дней тому назадъ, по Aჭარ. позавчера (Bt), ღოქსერი A вчера.

სერსი см. სესი.

სესი (т. سس) голось, სერსი V.

სეფილი (отъ арб. سفیه) рх глушый, მუ სეფილი კონი რენ какой глушый человекъ! Ср. ქანდარ 2.

1. სვ: ოსუმუ V мазать (краскою и т. п.), тереть (рукою), гладить; съ род. отнош. сосл. ღო-გისვა поглажу у тебя; — II. მებუსემ, აორ. მებუსევი,

ბ. მეზუსვარე; страд. н. მეზუსუმე რხ (ხო ი მეზუსუმერ), ნუსუმე (ნუსუმერ), ნუსუმე; — მისუმეს მაჯეთ მენა.

სვ: «მე-სვალუ» тянуть, тащить, сь род. отнош. н. მე-უსვავ х, ნუსვავ, ნუსვავს, აორ. მეუსვი, ბ. მეუსვამინონ.

სვა см. სვა.

სვარ: ფსვარუმ (ფსვარუმ) AV ставлю въ рядъ, აორ. ღოფსვარი, ბ. ფსვარამინონ; А чар. сь ссылкой на Вt приводить форма: აორ. ღობსვარი, нов. ღოსვარი, ბ. სვარამინონ; — გამსვარი დაი მიქ ნოყათ; — გე-სვარაფუ V переплетъ, илетень по толка; — მესვარაფუ AV частоколь, А по Ф.-ბею: выложенныя въ рядъ балки, напр. кровли.

სი ты, სინ, ა въ нѣкоторыхъ селахъ и სინო.

სიავი см. სუავი.

სივალლი V верхушка кукурузы, ср. თალასანი.

სიმინ: II-я пор. н. ვისიმინუჲ х слышу, слушаю, აორ. ვისიმინი, ბ. ვისიმინამინონ.

სიმსი-კოკარი х маленькая птица, хвостикомъ бьетъ, быстро пере-скакиваетъ, სიფსი-კოკარი х трясо-гузка, ср. მაბუზალე, წინცანი.

სინავ: ოსინავუ V говорить, бесѣдо-вать, II-я пор. н. ზისინავამ, აორ. ზისინავი, ბ. ზისინავარე; — сь род. отнош. н. ზუსინავამ говорю сь нимъ; — ოსინავონი V предметъ разговора, ср. გჳ I.

სინდომი А сѣть треугольной формы для ловли ястреба; сѣть патыги-вается на двѣ палки, сходящіяся угломъ.

სინო см. სი.

სინორი (т. سنور) граница, предѣлъ.
სირა (т. صر) рядъ, порядокъ; оче-редь.

სირაფი см. სკურაფი.

სირცი (т. صرت) А хребетъ, вер-шина горы, по R ущелье.

სიფთენერი (отъ т. استفتاح, арб. استفتاح) А прежний, ранний, ср. იფთენერი.

სიფსი-კოკარი см. სიმსი-კოკარი.

მ-სიფი см. მ-სუფი.

სიფთერი (греч. ζυφτερι) А ястребъ (охотничий), ср. ათმაჯა.

«სიქა» см. ციქა.

«სვალაფი Вt сукно» по А чар.

სვანი твой.

სვაფინდი (греч. σχαφίδι) А длинное корыто (для стирки бѣлья), ср. კანჩა.

სვიდ см. სკედ.

ვლა-სვიდერი см. სკედ.

სვილიმუნცური см. ცქირმუნცური.

სვირ см. სკურ.

სვირაფი см. სკურაფი.

სვირი AV, х слыть, въ А, новиди-мому, то же слово звучало и სვი (< *სვიჲ skid), если записанное R'омъ ესვი представляеть зват. падежь, точнѣе — неформл. сь междометиемъ ე, см. ე; сюда же «შირი» «трапезундскихъ лазовъ», если вѣрно записано слово А чар-помъ.

სვირმუცი см. ცქირმუნცური.

სვიშ см. სვირი.

სვიფინდრი, равно სფინდრი AV (ხო въ რხ იწუ) название дерева сь пестѣдобвыми желтыми плодами, по виду дерево похоже на мас-личное, на «ишаты», въ Тифлисъ

называют барбарисомъ, ср. სოუთი. В груз. напоминает по созвучію სვინტრი, по это растеніе купёна, смырникъ.

სკულ A по R, სკიდ x, V: п. დო-ფსკუ-დუმ остаюсь, დოფსკიდუმ V, დოფსკიდუ x, აორ. დოფსკუდი, დოფსკი-დი, ნ. დოფსკუდარე, დოფსკიადარე, დოფსკიადამინონ; — ნადოსკუდეუ оста-თოქ (ბუკვ. что осталось); — ელა-სკიდერი x оставшийся; оставшаяся ვე დვახ.

სკურ V, **სკირ** x: страд. п. მე-ბსკირურ x გასუ, მესკირინაფ, აორ. მებსკირი, ნ. მებსკირამინონ, ოსკურინუ V, III-я პორ. п. ბოსკურინამ V გასუ, სუსუ, აორ. ბოსკურინი, ნ. ბოსკურინარე, п. მე-ვოსკირინაფ x გასუ, ნოსკირი-ნაფ, ნოსკირინაფს, აორ. მევოსკირინი, ნ. მევოსკირინარე.

სკურაფი (греч. ξυράφι) x бритვა, სკირაფი რხ, სირაფი A.

სკუჭუნი რხ приспособленіе ვე мельничномъ желобѣ для усиленія силы воды, ср. ლულა, სცვინა; по-грече-ски σχοφούμι носки, а σφούμι мельничный вешнякъ (пролетъ сь подъемнымъ замкомъ для спуска лишней воды).

სო გდს? куда? სოთი გდს ბი თო პი ბილო; — სობთახნი куда либо, куда ბი ინი; — სოლე A ოკუდა; — სოშა куда; — სობური ოკუდა პროსოდა-ში? სონი V.

სოი (т.-п. سو сторона, бокъ) ოკოლო, სბოку.

სოკადი (т. سوقاق) V ოლიცა, სოლადი A, სოხანი Bt по Аѳар.

სორა см. მსორა.

სოუთი x ნავანიე დერევა; ოდინъ хо-

нецъ этимъ словомъ хотѣлъ объ-яснить аѳинское სკიფინდრი, по не пастанвалъ.

სოლანი (т. صوغان) რხ ლუქ, ср. კრომი.

სოლადი см. სოკადი.

სოლენ (т.-არბ. سكون) პოкой (?).

სოხანი см. სოკადი.

სპინ: ოსპინუ A სვისათე, სვისათიე, სვისთე; ნ. ბსპინუმ, აორ. ბსპინი, ბ. ბსპინარე, ср. სცვინ 1.

სპირ: ოსპირუ A ვინმათე, II-я პორ. п. ვისპირ ვინმათე, აორ. ვისპირი, პოვ. ისპირი, ნ. ვისპირარე ი თ. დ.

სპირილი (греч. σπυρίς) A a) ილი სვი-რილი по Ф.-ბეო: კორპინა, პლენელა ბევე დერევიანთქ პროკლადოქ, ვე სელახე ონა ნავივათეა ი ოქსურა. ტაკე ნავივათეა ი ტაკე ჯე ივთოვლიათეა სუმოქვა, პერეწხინვა-მალი ჩერევე პლეო; b) по Шубри-эфенди: კორპინა. По сообщенію ობოიხე ოე პლეთუთე ივ ლუბკა ჩერენი.

სპიცონი V ჯელზნალია ჩაწე ნა ბრე-ნი, ვე კოთორი უკრწილენა ოსე მელ-ნიჩნალი კოლესა.

სპიწილი A პიჩკა, ბევეთე კლოვომ, სე მწესა ნა მწესო პერესაკივათეა, ჯელთაი ციწეა, ვე უწელახე ბი-ვათეა, ზიბილი (ვე სელახე ზიბი-კოკარი) V, ზიბი-კოკარი x, ср. მ-კუდი, ა ოსობეპო სიმსი-კოკარი.

სცარიშინა, სცაროშინა см. თუთა.

სცერ: ოსცერუ რხ პლესათე, по Аѳар. ი «თლკათე», ოსცერამუ по Аѳარ., II-я პორ. п. ვისცერ x, ბისცერ რხ, აორ. ბისცერი, ნ. ბისცერარე.

სცელო (греч. στέγη, герм. стéγος) [кровь, домъ], по объясненію კოქცა: «пространство вокругъ дома ввут-

რი ლინი სტეკანია капель съ крыши дома».

სცვ: ოსცვინუ V, x სკოლზიტ, ნ. ბუსტურ V, ვუსტურ, უსტურ, უსტუნ, აორ. ბუსცვინი, ვუსცვინი, ნ. ბუსცვინარე, ვუსცვინამინონ; — объект. строя II-го ср. п. გომისტუნ V выскальзывает у меня из рукъ, გუსტუნ, გომისტუნან, прош. п. გომისტუტუ, აორ. გომისტუ; — п. მე-მისტუნ AV у меня скользить, მეგისტუნ, ნუსტუნ, მემისტურან, მე-მისტუნან; прош. пес. მემისტურტუ, მემისტუტუ, აორ. მემისტუ, ნენა მე-მისტუ V у меня сорвалось слово,

სცველი см. თუთა.

- სცვინ:** ოსცვინუ V свпстать, ნ. ზსცვინუ V, ზსცვინუ x, აორ. ზსცვინი, ნ. ზსცვინარე, ზსცვინამინონ, სრ. სვინ; — სცვინა x, V приспособление въ мельничномъ желобѣ для усиления силы воды, სრ. ლულა, სკუტუნი.
- სცვინ** см. სცვ.

სციბ: п. დოფსციბუმ V молчу, დოფსციბურ x, აორ. დოფსციბი, ნ. დოფსციბარე, დოფსციბამინონ, სრ. მისა.

სციპო A кислый, სრ. შკაი, მ-ჭოსხა.

სცოლ см. სცო-მ.

სცო-მ: страд. зал. II-я пор. н. ვისცომერ x бросая; мечу, стрѣляю (изъ ружья), სრ. კან (დო-კანუ), ვ-ე л. мн. ч. ისცომერან, прош. пес. ვისცომერტი, აორ. ვისცოლი, ნ. ვისცოლამინონ, სრ. ცკო-მ ი ცკონ.

სცუელი см. თუთა.

სუა A мѣсто, სვა, მვ. სუალეფე, სვალეფე.

სუალი (т.-არბ. سوال) вопросъ.

სუბუქი (груз., перс. سبک) x, V легкій, სრ. ელაჭრონი.

სულ: ოსულუ A, x щепить (копю на веревки), п. ფსულუმ A, აორ. ფსული, ნ. ფსულარე; — страд. зал. II-я пор. п. ისულენ A, x щепится, აორ. ისულუ, ნ. ისულასერე; — су-лერი AV ищепленная конопля, приготовленная для витья веревки.

მ-სულთუ см. ტულტუ.

სუმ см. შუმ.

მ-სუმიარი мѣра, равная турецкой мѣрѣ «qila», въ A 30 окъ, въ Хопэ — 20 окъ (ока — около трехъ фунтовъ): въ A 1 მსუმიარი = 8 ოზუმაშე (см. ზუმ), 1 ოზუმაშე = 2 კაპიწი.

სუდაკი x торбеть (рыба), სიაკი V, შაკი A.

სურეთი (т.-არბ. صورت) изобразе-ние, портретъ.

სური (т. سوری) AV стадо; стая; толпа.

სურიე ж. имя Суріа.

სურივი A скворецъ (пепельнаго цвѣта съ бѣлыми пятнами, летаетъ въ стаѣ), врагъ сарапчи, სრ. მ-ჩიერი.

სუს-გიში (т. سوسگي) цѣдника.

სუსერი замѣль.

მ-სუჯი V плющъ, სუჯი At по A чар., მსიჯი x, рх.

სვირილი см. სპირილი.

მ-სქიბუ Bt мельница, წკარიში მსქიბუ водяная мельница по A чар., ფსქიბუ x; основа, ვწროათი, — სქიბუ; სრ. ქარმატე.

- მ-სქვ:** ნ. ქო-გე-სქვამს V несетъ (лнца), გესქუმს рх, გესქუმს x, აორ. ქო-გესქუ, გესქუ, ნ. ქოგესქვასე, გესქვასენ, გესქვასუნონ.

- მ-სქვ** AV, მცქვ x, рх: ომსქუ AV красоваться, хвастаться, чваниться,

гордиться, ომცქუ x, pх, II-я пор. н. ომსქუამს ჟვანითა, აორ. ვიმსქუი, პ. ზიმცქვერ pх, აორ. ზიმცქვი, ბ. ზიმცქვარე, პ. ვიმცქვერ x, აორ. ვიმცქვი, ბ. ვიმცქვამინონ x; — მე-გომსქუბ კუ თებუ ხოროშო იდეთ.

მ-სქუა AV красивый, прекрасный, სქუა აჩარ., ფსქუა x. R приводит и форму «abskuu»; — полн. форма:

სქუალი «Bt»; — სქუალინა კრასивейкий; — მემსქუანერი x, pх парядный, щегольской, по R прилчпый, მემსქვიმერი V, მომსქუანერი AV.

მ-სქუერი AV олепъ, и R, и აჩარ. приводят еше форму безъ префикса მ: «სქუერი» («სქერი» R).

სქინდრი см. სკიფინდრი.

ტ.

1. **ტ**: სუ დატ. ონოშ. გე-ვატუშ A падаю на что либо, натаლივაюсь, ვსტრჩაюсь, გაატუშ и т. д. [მუწუ სდაეთს, что лучше бы спрягать по страд. залоту: გე-ვატერ, გაატერ и т. д.], აორ. გევატი, ბ. გევატარე, пов. გე-ვატას და პონადეთ ვუ თებუ; у აჩარ. подь «vat» (sic!) приведены აორ. «გი-ვატი», ბ. «გივატამინონ» სუ ссылкою на Bt, ср. ნონ 1; — ე-ვატუ ვსტრჩათ, ვსტრჩათსა, პ. ევატერ AV (V სუ ზ ვმ. ვ) ნეჩაიპო სტალივაюсь სუ-ნიმუ, ევატი, ევატერს, აორ. ევატი, ევატი, ევატუ, ბ. ევატარე, ემატუ პონალ მუწუ (პო ნოგუ) — პ. მე-ვატერ AV (V სუ ზ ვმ. ვ) ვსტრჩაю, ვსტრჩაюсь, აორ. ნავტერ, ნავტერს, აორ. მევატი, ნავტი, ნავტუ, ბ. მევატარე; — სუ род. ონოშ. н. მო-უტამ я папускаю на него; — სუ დატ. ონოშ. აორ. მო-მატუ x, V რაილ ვუ მეპა, მომანტუ A, ზიგა მომატუ პალკო იდარილ მეპა, შურა მომატუ ვაპაქომუ იდარილო მეპა, ნაхнуло на меня, მომატუ V ნაхнуло на меня, მომანტუ A, მოგატუ, მოგანტუ. ср. ცალ 2.

2. **ტ** (ღ) см. ლ 1.

3. **ტ** см. ტვ 1.

1. **ტაზანი**: კურსე-ტაზანი x პოდშვა ნოგი, კურსეში ტაზანი pх, ср. კურსე-ტაბუ подь ტვაბ.

2. **ტაზანი** V კრუჩკოვათაა ჩაсть сохи, на пижемъ вонцъ которой желъзный сошникъ (ღემირი), ср. საფანი.

«ტაბუ» см. ტვაბ.

ტავა см. თავა.

«**ტავარ**»-ი (т. طوار) A სკოტუ; ვუ A ფორმა «davari», პრиводимая აჩარ., ვივალა იდივლიენი, и слово соглассились ობъяспити лишь в качествъ турецкаго.

«**ტავერი**» მუდიპიდა, ვმეობრაზნაა იაщерица» по R, ср. მ-ტვერი 1.

ტაკო V დერევიანააა ვადვიჟკა, პრиваемая კუ ვერუ პროლეთა დერი: პადვიგაოთ на дверь и закрываютъ, также გოლატკომილონი, ср. სელადი.

1. **ტაღი**: a) აორ. მო-მი-ნ-ტაღეს у меня перемѣшали, ომინტაღი თუ ვამუტილ მეპა; — ოკონ-ტაღუ A სმუშივათ, პ. ვოკონტაღუმ, აორ. ვოკონტაღი, ბ. ვოკონტაღარე. ср. ნღღვარ; b) н. ოკონ-მტაღუფ A ვუო ვერეკუ, აორ. ოკონტაღი, ბ. ოკონტაღამი-

ნონ; — ოკონცალე მწაპიო, სმწა-
შაპიო.

2. ცალ: აორ. გე-მიცალეს покинули ме-
ня; — დო-მიცალეს оставили меня; —
ეკე-მიცალეს подпустили; — მე-მიცა-
ლეს папустили на меня, паусь-
кали; — მომიცალეს поманили меня
(глазомъ).

ცალახი (გრუზ.) х, V грязь, სრ. ცო-
ლოფი, ჩაჟური.

ცამცრა х, V Трапезундъ, ცრაპიზანი,
ა თავჯე ცრაპუზონი А (ხო ვე ნწ-
которыхъ селахъ и здѣсь особое
пазваніе ცრაპცრა).

ცანგა სმ. ცანგარა.

ცანგალა სმ. ცანგარა.

ცანგარა А волоколычнѣй, подвѣши-
ваемый въ шеѣ коровы и т. п.
(«ცონგორო») А чар. мои аѳинцы не
знають), ცანგალა V, ცანგა рх, სრ.
ონ-წკიალონი, ორანწკიალონი.

ცანგერი рх ржавый (პრო ჯელწხო),
особенно заплесневѣлый (პრო
фрукты), სრ. ჟანგერი, ჯანგერი, ცენ-
გარი.

ცაპ სმ. წაპ.

ცარონი рх погода, время, ცარონი
დიღო უინი რენ погода — очень хо-
лодна, აა მუ ჰატი ცარონი! что за
скверная погода! სრ. ორა.

ცას სმ. რ.

ცაფელი გრუზ. სმ. წუკალი 1.

ცაქიმი V, х плугъ, სოჯიშ ცაქიმი,
ცხენიშ ცაქიმი.

ცალანი AV сковорода, ცილანი AV,
ცალანი х каменная сковорода для
жаренія хамсы, ქაფნაში ცალანი, სრ.
კალა 2; — ოცალანუ жарить въ соб-
ственномъ соку, п. ჰცალანუფ, აორ.
ბცალანი, ნ. ბცალანამინონ.

ცას: ოცასუ ломать, раскалывать,
разбивать, п. ჰცასუმ А, ბცასუმ V,
ბცასუფ х, აორ. ჰცასი, ბცასი, ნ.
ჰცასარე, ბცასარე, ბცასამინონ; ლა-
წუტიში ოცასუ рх срываніе почат-
ковъ кукурузы, сборъ кукурузы; —
ოცასუ V, х долото, желѣзное ору-
діе плотника для выбиванія де-
рева; — მე-ცასუ А сломать, п. მე-
ჰცასუმ, აორ. მეჰცასი, ნ. მეჰცასარე; —
მოცასერი разбитый, ოლოი ილი ოო-
ლეფე მოცასერი სწ выкатившимися
глазами.

ცასცრეკანდი სმ. მ-ცხოღარი.

ცები სმ. ცეპი.

ცეკივე სმ. ღეკივე.

ცელები (т. طلب) ученикъ, მორღერი
ცელები студентъ.

ცელი სმ. ცეცელი.

ცენგარი х прохвѣшій или пѣсколь-
ко прохвѣшій, хотя бы послѣ со-
ленія, სრ. ცანგერი.

ცენი рх влажный, сырой, სრ. დი-
მ-ცონუ.

ცენცელი სმ. ცეცელი.

ცენური (პო Шурн-აфенди ცენო-
რი) А четырехугольная плетѣка
(объемовенно изъ лубка) სწ четыре-
мя веревками, привязанными къ
четыремъ ея угламъ: ვე пее завер-
тываютъ повлажу, чтобы пести па
спинѣ. Слово употребляется въ
верхнихъ (нагорныхъ) селахъ.

ცერი სმ. თერი.

ცეცელი х голый, нагой, ცენცელი
рх, ოი-ცეცელი х სწ непокрытой
головой, ოი-ცენცელი рх, ვე сложе-
ნიი იპოგა ცელი: კუწეცელი х бо-
сой, სრ. ქუნქუ.

ცეფური А лазскій круглый столъ

на одной пшзой пожкѣ, см. *Изъ помядки*, стр. 631.

1. მ-ცეცო V молочная каша, ლეცო რხ, სრ. ფაფა.

2. მ-ცეცო см. მ-ცეცეცო.

ცვაპ см. ცვატ.

ცვატ: ოცვატუ A лопнуть, разрываться, მიცვატუნ AV, x у меня разрывается, აორ. მიცვატუ, ბ. მიცვატასენ (მიცვატასენ At по А чар.), მიცვატასუნონ, გური მიცვატუნ (მიცვატუნ At по А чар.) сердце разрывается у меня.

1. მ-ცვერი A змѣя (красная, пелодвптал), მცვერი (въ селахъ и цვერი) V, ყვერი x.

2. მ-ცვერი см. მ-ცუქერი.

ცი «Вѣ» вошь, მცი A.

ციბ см. ცუბ; — ციბუ см. ცუბუ.

ციბა см. ცობა.

ციკ: дѣйств. зал. I-я пор. п. ციკამს или ციკუმს A капаетъ, აორ. ციკუ, страд. зал. I-я пор. п. ციკუნ капаетъ, прош. пес. ციკურტუ, სრ. წაპ, წროდ; — «ციკი капля» A по R, სრ. წაპუ.

ციკანი см. თიკანი.

ციკინა A, x корзинка поменьше კალათი.

ციკინარსა см. названія дней недѣли подь ღლა.

ციმცვირი x губы, სრ. ჩაბრი.

ო-ცირონი см. თორ 1.

ცირლონი (греч. τρυών) A, რქე რх горлица, въ A ვსრწვაებასა ი ცრიგონი, სრ. კურმული, ცოროჯი.

ცილანი см. ცალანი.

ციშურჩა несчастный. Это слово сообшилъ Ф.-бей, какъ вицское, по въ V мои собесѣдники его не знали. Въ словѣ какъ будто უჩა

черный, но что тогда ციშ? Не род. лн (ცი-შ) отъ ცი < арм. տիւ დიւბ?

1. ცკ [< tkw], ც A, თქ x, VA: ოცკუ

говорить, чптать, ოთქუ A, I-я пор.

п. ბოქუფ x говорю, приказываю, сочиняю, ფოქუმ A (ჭარა ფოქუმ ჩი-

таю, სრ. კითხ), აორ. ფოქუნი x, VA, თქუნი, თქუ (ჭარა ცკუ ბ), ფოქუნით,

თქუნით, თქუნეს. ღობოქუნი V, ბ. ბოქუ-

მინონ x, ფოქუნარე VA; страд. II-я

пор. ზი-ცა A слово [zi-ta || karp. si-tkva], ი. ვიკურ A учусь, სრ. ზობ,

იკურ, იკურს; ვიკურთ, იკურთ, იკურ-

ნან, ბ. ვიკურარე; отым. глаг. ოზი-

ცუ A говорить, ოძიკუ ბ чптать, объект. строя 2-го сир. მიძიკაფუნ

ი чпталъ, учился, III-я пор. п. ოძი-

კაფამს учить, съ род. отнош. ი. ვუ-

ზიკამ A я говорю ему, აორ. ვუ-

ზიკი, ბ. ვუზიკარე; — თქუერი x

сказавшй [воmolвленнй], Rea-

სოც თქუერი, რესრ. გამათქუერი

приводитъ въ значеніи женатаი —

ჯუმალი ჩქიმიში ბერე გამათქუერი

რენ ჰემუშ ღამს სმპ მоего дяди

женать на его сестрѣ, სრ. ჩილერი,

также გამათხუერი (подь ობ) ი ქო-

მოჯერი; — ოთქალუში x предметъ

разговора, ოთქალუში ნენა слово

въ сообщенію, სრ. ზობ, ლაფი, პა-

რამით, სინაფ, ღარღალ, ხაპარ.

2. ცკ см. ცკო-მ.

«ცკა Вт [длкая] трава» по А чар,

მცკა x, V шиповникъ, свеціально

кусть лѣсной черной малины (груз.

მაყვალი); — მცკური x лѣсной, дикій,

მცკორი რხ, V, ცური ი მცური A,

მცკორი ლეჯი რხ დივій кабанъ, см.

ქოთუმე.

ცკაპ რხ, ცკაპ V, ცაპ A: ონცკაპუ რხ,

ონცკაბუ V, нажимать рукою, напирать ногою, топтать; — ცაბუ A: კუნსე-ცაბუ подошва ноги, სრ. ცაბანი, სე-ცაბუ A ладонь руки, სეშ-ცაბუ рх.

ცევი V кожа, шкура, ცევი A, გაა-რიშ ცევი корка ხაზბა, აჩარ. при-водигы и форму «კევი» какъ тра-незундскую.

მ-ცევი V лубокъ, кора дерева, მცე-ვი A.

მ-ცო x, V протяжение межъ большого перста и мизнца, растянутых на плоскости (მცოველი), მ-ცუ A, по R и ცუ, სრ. მ-ციღა.

ცობ: н. ზცობურ x прячусь, скрываюсь, აორ. ღობცობი, ნ. ზცობა-მინონ; — ცობაშა x, V секретно, тайно, ცობაშა A, «ცობაშა ოზო-პინუში ლაფი მიღუნ ვე у меня ш-что (ბუკა. слово) для сообщения тебѣ секретно» по აჩარ.

ცორინ V, ცორინ A: ოცორინუ пердѣть, ოცორინუ, н. ზცორინამ, ზცორინამ, აორ. ზცორინი, ზცორინი, ნ. ზცორინანე, ზცორინანე. Есть и въ x.

ცო-მ: ოცომაღუ V бросать, метать; стрѣлать (изъ ружья); — н. მე-ზცომერ бросаю туда; сыплю, проливаю (слезы); — н. მეუ-ზცომერ x отбрасываю, აორ. მეუზცო-ნი, ნ. მეუზცონამინონ; страд. II-я пор. н. ზიცომერ, съ дат. отнош. н. ზოცომერ, აორ. ზოცონი, см. ცკონ и სრ. სცო-მ; — н. გური ოკო-ბიცომერ разбиваюсь; убиваюсь (ბუკა. сердце бросаю); — გო-ცკე-რი оторвавшийся, сорвавшийся; — ოცომაღუ ружье.

ცკონ V, ცკონ A: I-я пор. ზცკონუმ V,

II-я пор. ვიცონამ A, III-я пор. н. ზოცკონუმ, ოცკონუ V бросать, метать; стрѣлать (изъ ружья), სრ. კან (ღოკანუ), ოცკონუ A, ვოცკონუმ или ვოცონამ, აორ. ზოცკონი, ვო-ცკონი, ნ. ზოცკონანე, ვოცკონანე. V აჩარ. по недоразумѣнню აორ. მე-ზცკონი («mebdgoč» sic) и ნ. მე-ზცკონამინონ («mebdgočaminon» sic) съ ссылкой на ვე приведены подъ основою კონ («goč») — ნონ. ქომეშ-უცკონი брось внутрь, см. ცკო-მ и სრ. სცო-მ.

ცკუბი см. ცუბი.

ცობა A (больше въ селахъ) озеро, прудъ, ცობა x.

ცოქსარი (греч. τοξάρι) V лукъ, въ V чаще орудіе для тренанія ваты, ცუქსალი A.

ცოლოფი V гризь, სრ. ცალანი, ჩამური.

ცონ: ცონუ A погружаться въ воду, страд. зал. II-я пор. н. ვიცონერ A (— V, по въ деревняхъ встрѣчается ბიცონერ), ვინცონერ x, აორ. ვიცონი, ვინცონი, ნ. ვიცონანე, ვინ-ცონამინონ, სრ. ლ 2; — ძწიწვ. зал. III-я пор. н. გე-ვონცონანუ x, გაონ-ცონანუ, აორ. გე-ვონცონი, ნ. გე-ვონ-ცონამინონ; — страд. зал. I-я пор. съ дат. отнош. н. გე-ვანცონერ x, გაანცონერ, გაანცონერს, აორ. გე-ვანცონი, ნ. გე-ვანცონამინონ; — აორ. ღ-ი-მ-ცონუ A промокъ, სრ. ცენი.

«**ცონგორო**» см. ცანგარა.

ცონა см. ორა.

ცორინ см. ცკორინ.

ცოროჯი A голубь, также горлица, V, x горлица, სრ. კურმული, ცირღონი.

ცოცი V вѣтъ.

ცოქსერი см. წოქსერი подъ სერი.

ცოჩ სმ. ცკოჩ.

ცრამცრა სმ. ცამცრა.

ცრაპიზანი სმ. ცამცრა.

«**ცრაულა**» სმ. ცრლოლე.

ცრლოლე (греч. τρῆχυστις), ცრლოლე AV იწნე, A წარ. ცრაულა სხ სმულია на Вt и A, н. ცრლოლე მან поють, объект. строя 3-го спр. н. მაკრლოლენ пою, у меня настроение ить, ср. ბირ.

ო-ცრები A камень очага, на который кладут концы дровь;—**ოცრებულე** A მწხო, გდვ გორიჭ ოგონ, ოცაგ, ср. კერა, ოკრებულე.

ცრიგონი სმ. ცირლონი.

ცრიკი V часть ноги, х, по однимъ ниже колѣна, по другимъ ниже лодыжки.

ცროც V, **ცრუც** х: ოცროცუ ოპროკიდываться, разрушаться, ოცკრუცუ х, н. ცროცუნ, მ-ცრუცურ, ცრუცურ, ცრუცუნ, აორ. ღომცროცუ, ღომცრუცი, ნ. ცროცასე, ცრუცამინონ.

ცროხ: н. ბკროხუე A ломаюсь, აორ. ბკროხი, ნ. ბკროხარე;—სპრეკ. სხ ოთნოშ. როდ. მე-გიკროხუ у тебя сломался, სხ ოთნოშ. დატ. მეკოკროხუ ოთь тебя отломался;—სხ დატ. ოთი. «მო-გოკროხოე» по A წარ.; ср. ცახ, სმ. უქა.

ცრუნჯი рх померанецъ (груз. თურინჯი, т.-перс. نرنج), თრუნჯი, ср. არ-არანცი.

ცრუც სმ. ცროც.

მ-ცუ სმ. მ-ცკო.

ცუბ V, рх, **ციბ** х: ოცუბუ გრწბყსა, н. ბკუბურ (ბკუბურ) V, აორ. ბკუბი, ნ. ბკუბარე, III-я нор. ოცუბინუ V печь, н. ბოცუბინამ V пеку, ღომბოცუბინამ рх согрѣваю, ვოციბაფ х со-

грѣваю, ჟურუნჯი გარი ოცუბინამს V пекаръ нечеть хлѣбъ, აორ. ბოცუბინი, ვოციბი, ჟურუნჯიე გარი ღოცუბინუ V пекаръ испекъ хлѣбъ, ნ. ბოცუბინარე, ვოციბამინონ;—ცუბუ рх теплый, ციბუ х.

ცუბი სმ. ცუხი.

მ-ცუერი х зола, ср. მ-ცუცა.

ცუკსალი სმ. ცოკსარი.

ცულუმი (т. طلوع) х мѣхъ, въ х это турецкое слово—предпочтительно въ сочетаніяхъ ქაფჩაშ ცულუმი მწხ ძლი ხამს (რყბ), ღინიშ ცულუმი მწხ ძლი ვინა, ср. გულა; зурпа.

ცუპრანი სმ. ცურპანი.

ცურა სმ. ღურანი.

ცური სმ. ცკა.

ცურკეში სმ. თუთა.

ცურპანი (греч. τρυπάρι) х буравъ, ცუპრანი рх.

მ-ცუცა AV зола, ср. მ-ცუერი.

ცუცული A бедро (встрѣчается и въ V, равно рх); х исклочноительно პრო бедро животнох, იტიფე; სმ. მ-ცესული.

ცუცუჯი A крапива, ср. ო-ჩხაპულე.

ცუჭელი (т. تفنگ) ружье.

ცუცა A горячий, ср. მოლა ი ჩუჩუნა; кисель: ცუცა თიფა წრეწარეაქт кисель изъ винограднаго сока и муки съ приправою орѣховъ или другихъ фруктовъ. Разсказывается, что лазъ изъ Атинскаго ущелья спросилъ: «если этотъ кисель называется თიფა горячий, то что же онъ такое, когда остываетъ?» Ср. თერმონი.

ცუხი х близнецы, ცკუბი рх, ცუბი A;—ცკუბიში Vрх, х.

უ.

უ-, resp. უნ- отрицательный префикс, не-, без- и т. п., Гр. § 31, 32.

უბა V გრუდი, სნებკი; А, х пазуха, ოსორძალეფეს უბა ქულუნან, ამა ნოსი ვარ ულუნან V у женщины грუდი есть, по ума იწბ, უბას ქომელიდუ პოლინაზა ზა პაზუხუ, უბას ქომულიდუ х.

უბღუ см. ზღ 1.

უგვერდეღა см. გუვერდი.

უვა по R ფინიჭ.

უვერინე (т. اوورين) ია, უვერინე უქიმი ია მიწ, со мной.

უკაჲე см. უკაჩხე.

უკაჩხე А сзади, послѣ, черезъ, спустя; изъ усть одного деревенскаго жителя и слышалъ уკაჲე; — უკაჩხინერი послѣдний, ср. კულე 2; — უკაჩხელე по Реасок'у сзади.

უშვა (ср. греч. ὄμφαλος) х, V ნუპ, ნუპოქ, ოშვა ვე Арташен, უშვა მაწკუნენ х, V у меня болитъ пупоქ, ср. წიპა.

უმქი см. названія дней подъ ღღ.

უნ- см. უ.

უნოსე см. ღნოსი.

უნქი см. названія дней подъ ღღ.

«ური» см. უერი.

ურუს см. რუსი.

ურძენი см. უურძენი.

უსცუნე (т. اوستند) поверхъ, ზა.

უსცუნი (т. اوستون) верхне, надстрочные знаки арабскаго письма для гласныхъ.

უფი поть, «უფილი» Вt по А чар., უფი გემწე А поть выступилъ у меня, უფი გემწე ბ.

ულუნოსე см. ღნოსი.

«უშა» см. უჩა.

უშკირი см. ოშკური.

უშქური см. ოშქური.

ურჩა черный; печальный; А чар. приводитъ и форму «უშა» съ ссылкой на Tr.

უწილონი см. წილ.

«უხუენი беременная Вt» по А чар.

უჯგისი см. გჯგირი.

უჯგი, უჯგ- см. უუჯგი.

უჯელი см. უუჯგი.

უჯუზი (т. اوچوز) х дешевый.

ფ.

1. ფ- префикс см. ვ 1.

2. ფ- префикс см. მ 1.

ფავრი AV древесный листъ, ვე რხ იწბ, ა ვე х поспорил, есть ли слово у нихъ или იწბ; повидимому, იწბ; — მაფავრი AV მწხოლი ლიწბევე.

ფათქალ: ოფათქალე V биться (о пульсе), ოფათქალაფს х бьется (пульс), მიფათქალამს V у меня бьется (пульс),

ფათქალს რх бьется (пульс), აორ. ფათქალე, ნ. ფათქალაფენ, ср. ნემზი, ფათს; — ი. ფათქალემს взлетаетъ.

ფათს: ოფათსე А встряхнуть; биться (о пульсе), ср. ფათქალ.

ფავ см. ფალი.

ფაღა х, V мечъ (такъ называются острые мечи) *собств.* съ длиннымъ остриемъ, отсюда ზუჯული ფაღა ჩეღოვჩე съ длинными усами.

ფაღუ x, V простой, одинъ: ფაღუ გაარი одинъ хлѣбъ (на хлѣбъ и на воду).

ფაღური AV შამი, ფარელი x.

ფამფაი см. ფამფარი 1.

1. **ფამფარი** (< ფანფარი) V, x კოჩიქი, შიშილია ჩატი, უჯგიშ ფამფარი x შიშილია ჩატი уха (ушная мочка), გძე პროდუატი სერგა, უჯგიშ ფამფაი (< ფანფაი) px, V, სრ. ფანწალა.

2. **ფამფარი** (также ფანფარი) px გრეშოქი (пѣтушій), სრ. «კია» 2.

ფანკილი A გრეშოქი (უ პѣтуха), ვე სელახე V ფანკელი, სრ. კუკულა, კუკულე.

ფანფარი см. ფამფარი 1 и 2.

ფანწალა AV სელეზენკა, ფანწალა x, უჯგიშ ფანწალა (ფანფარი ილი ფანფაი x, V) A ნიზე уха (ушная мочка), გძე პროდუატი სერგა.

ფარა (т.-перс. *فارس*) x დენგი, მონეტი.

ფარელი см. ფაღური.

ფარიოს (груз.) x შიროკი.

ფარფა AV კრუპიე პრესო ვერენა; A, x დერევიანი კაშიტილი ილი კოჩიშია სტოლა ვე ფორმე კრუგა უ კუკურუნიკა (ნალა).

ფარფალი AV, x ბაბოჩკა, სრ. ქეფენელი; — ფარფალონი см. კოპეჩა.

ფარჩა (т.-перс. *فارسچا*) კუოქი, ბლომოქი; მელკი.

1. **ფატი** V პროსო (Hirse R); სუდა პო ბიასენიე, დანპო მუე ვე px, — ვიფივი, ბრუბი, სრ. таковое же семасиологическое раздвоение груз. ფეტი ვე რაзилицих говорах, სრ. ჩხვარი.

2. **ფატი** A კუოქი დოსეპ (ср. арм. *փայտ*).
ფაფა x მოლოჩალი კაშა, სრ. მ-ტივი 1.

ფალი (т.-перс. *فالى*) b ჩიტი, პო ი ბეზე იმეპიე ბოკი: ფა.

ფაცა px შიტილია დია სობირანი ლიფევი; შიტილია-ვიტილია დია კურე; x შიტილია-გუბო, ვე კორომე კური ვიფივილია ლიფევი, სრ. ქაცანციელი; კვინიშ ფაცა x გუბო, სრ. ბბე; V ხატი იზე შიტილია.

ფანწალა см. ფანწალა.

ფანწალი (т. *فانالى*) x დოროგი; — აორ. დოკოფანწალეს სძილი დოროგი (?).

ფელი: სტრ. ვალ. იფელი გოტი; II-ია პორ. ბიფელი V გოჯე, იფელი, იფელი A გოტი, აორ. ბიფელი, ნ. ბიფელი, იფელი, იფელი ილი იფელი; — ფელივი px დიტილი.

ფემციკა V ვერხვია შილია სე კოლიკაში კაშაპოვი ქოლოვი, ფენცი x.

ფენი (т.-перс. *فینیر*) A სურე, სრ. უჯლი.

ფენი A, x ულია, ფენი V.

ფენჯერი (т.-перс. *فینچری*) ბიპო.

1. **ფერი** (груз.) V დიფე, x კრასია კრასია დია ლი, სრ. ბ-მ-ტილი, см. კალი 1; — ფერი-დალი V შირია ტრა, ფერი x, სრ. წიწილია ბოლი; — უჯერი A (რძე) ბეციტილი, პილილი; — ფ.-ბეი ვე კატივი მარიალა დია A ბე ებო სოლი მოგი პიპონიტი ლი იფი. გლაგ.: II-ია პორ. აორ. დ-იფერი კრასია.

2. **ფერი** (п. *فیری*) V დიფე (такъ слышалъ я и въ px), ანგელი.

ფერი см. ფერი 1.

ფელი (т. *فالى*) ბე, ვეშია, ფელი დილი ბეში ბილი, სრ. ბბე.

ფილა груз. см. წუკალი 1.

ფიმფილი x ბოდა, ფიმფილი AV; —

ფიმფილონი х бородастый, по А'чар. и «царь» (ср. ჰაპული), ფიმბილონი AV.

ფინ: ოფინუ A, х разстилатъ, III-я пор. п. ვოფინამ A, აორ. ვოფინი, ბ. ვოფინარე.

ფინბილი см. ფიმფილი.

1. **ფინჭო** V видъ сосны.
2. **ფინჭო** х камышовое растеніе невысокаго роста: изъ него дѣлають вѣшникъ.

ფირფიცა х, V подматокъ, дощечка для наматыванія витей.

ფიშმანი (т.-перс. پشیمان) раскаявшийся; — ოფიშმანუ каяться, II-я пор. п. ვიფიშმანამ каюсь.

ფიცარი (груз.) AV, х доска, по А'чар. «пилотничья работа; срубъ; лѣса».

ფიჩვ, პიჩვ: ოფიჩუ AV постыться, II-я пор. п. ვიფიჩუმ, ზიპიჩვამ V, ვიპიჩვამ х, აორ. ვიფიჩვი, ზიპიჩვი, ვიპიჩვი, ბ. ვიფიჩვარე, ზიპიჩვარე, ვიპიჩვამინონ, ზიჭი ვიცოხუთ წანერი ოფიჩვამს юноша постытся, когда опъ — пятнадцати лѣтъ, ზოზოქით ოფიჩვამს дѣвушка также постытся.

ფოვარი (т. بيار) родникъ, источникъ, ср. წყარ-თალი.

ფოთინი (фр. bottin) башмакъ, сапоги.

ფოლო A нога (ниже бедра вся).

ფონწო х, V видъ рыбы, ფონცო A.

ფორჩა рубашка; მიწ მე დოვლოს სლყნათ ფორმъ «ბოჯა», «როცა», «ბოგха», «როგха» (см. А'чар., стр. 48); ნѣкоторыя изъ нихъ безусловно фантастическія; — ფორჩონი въ рубашкѣ, ქვე-ფორჩონი въ бѣлой рубашкѣ.

ფორჩუმაღლე х одна изъ сорныхъ травъ.

ფორცუხი A животное вродѣ шакала, но поменьше. По Ф.-бею, ფურცხუ > ფურცუხი, ср. მუ-ნ-ჭყი.

ფოსკოლი бахрома кукурузнаго початка, ფუნცქული х.

ფოსცი (т.-перс. پشت) спина (?).

ფოფოჟი х пѣна, ფოფოჯი V, въ A слово не удостовѣрено: Ф.-бей произнесъ «პოპოჯი», но съ сомнѣніемъ.

1. **ფრინჯი** (т.-перс. برنج) желтая мѣдь; бронза.

2. **ფრინჯი** см. პრინძი.

ფრუჯ см. ფურჯი.

ფრც: ოფრცუ A очищать отъ кожурь плодъ. При образованіи окончательныхъ временъ мои учителя сбивались и не знали, какъ собственно: п. ფორფცუმ, აორ. ფორფცი, ბ. ფორფცარე или п. ფროფცუმ, აორ. ფროფცი, ბ. ფროფცარე, см. პროც.

ფს: п. ფსუმ AV мочусь, აორ. ფსი, ბ. ფსარე, съ предлогомъ ღო- п. ღოფსუფ х, აორ. ქლოფსი, ბ. ღოფსამინონ, съ дат. отношеніемъ при предлогѣ ღო-в. ღოვოფსუმ A (но и ღოფსუმ), აორ. ღოვოფსი, ბ. ღოვოფსარე; — ფსელი A, მსელი V (по и A) моча.

ფსარდაკი рх названіе невысокой травы, горькой на вкусъ, въ огородахъ и садахъ, да и вѣ ихъ: ею отравляютъ рыбъ [ср. греч. ψάρια рыба, ψαράδιχος рыболовъ], სარდაკი V, სარდაკი х.

ფსკალა см. მსკალა.

ფსუა см. მსუა.

ფსქიბუ см. მ-სქიბუ.

ფსქუა см. მ-სქუა.

ფუთხ: ოფუთხუ V взлетать, в. ფუთხურ

V ვილეთაუ, აორ. ფუთხი, ნ. ფუთხარე; ფორმე აორ. ვოფუთხი, ნ. ვოფუთხამინონ, პრиводимыя Аѳар., — III-й пор. и должны означать: я заставляю взлетать, вспугиваю (птицъ).

ფულ (მფულ): ომფულე AV, x პრეტატე, ხოროპიტე, II. მფულუმე, ფულუმე, აორ. მფული, ფული, ნ. მფულარე, ფულამინონ, III-я пор. II. ვომფულუმე, აორ. ვომფული, ვომფულარე.

ფული (греч. πσυλί птичка) A (სმუშალე ე იზე უთე მალეჩიკა სერვეთა ვე ს. ლამო სე უდარეიემე ნა სეხოდიომე ო) ცჳილეოქე, პო მოი უჩიტელი ვე A II V უთერჯდალი, ეთე თურეოქო სოვო [جلیج молодая курочка], II ეთე თაკე გოვორატე ვე რიზე, სრ. წიპილი, ქუჭული.

ფუნცურა x, V პუსეთი (орѣхъ); Цунтура, პროვიზე ოდიოგო ლაზა. პო მიწიეო სკაიზეთელი ფახრი-აჳფენდი, ვე სტიხოთერენი A. II, 3 იგრა სე ათიმე სოვომე II ემევემე, კე ნოსეტელი კოთორაგო II ებელე ობრეშენე ეთოთე აქსპრომიტე ვო ვრემა ილესი სე პერეკრესთნიმი სიგხამი.

ფუნჩხა A ვროხა, კროშიკი, у Аѳар. «gunċha (Bt) miettes de pain».

ფუნცული სმ. ფოსკოლი.

ფურკი A დრევესნიი ლისტე, ფურქი V, ფუქური რე, ფუქირი x, ფურქი მცხული ნიდე არომათნიი გრუში, ფურქირელი მცხული x; — ოფურკე A ციწესი, ოფუქურე რე, II. ფუქურუმე რე, ფუქირუფს, ნ. ვიფურკარე A.

ფურფუ b ლეგოქო, ლეგია.

ფურჩ სმ. ფურ.

ფურცუხი სმ. ფორცუხი.

ფურჯი AV პოჩკა;—ოთმი. გლგ. აორ. ლ-ფურჯე სლოჳილესე ვე პოჩკე, ჯა-

ვიალესე, დალე ჯავილესე, ვე V პრევი-ნესლი ლოფურჯე, პო პრი პერე-სპროსე პოპრავილი ვე ლოფურჯე, სრ. კურუმე, ქეკემა.

ო-ფუცე x მწეთო ვოკრუგე დომა, დვორე ჯა ლიწიეო სტეკანიი კანელე სე კრუში დომა.

ფუფული AV პარევე, A II ფუფე პო უთერეიეო შენკი, ა ვე რე სოობ-შაიუთე, ეთე ფუფე უთერეილესე ვე ბესედე სე დეწმი.

ფუქირი სმ. ფურკი.

ფუქური სმ. ფურკი.

ფუშკუნდი (< ფუჯეშ გუნდი) A კოროვიი ნავოზე, სმ. კუნდი II სრ. ლაწმა.

ფურ x, V, **ფურჩ** A: ოფურე V ელესე-სი, II. ლოფურუმე V, ლოფურუმე, აორ. ლოფური, ლოფურე A, ნ. ლოფურარე, ლოფურამინონ.

ფუცული გლუნიი, ბეზუმნიი (სოვო, პოვიდიომო, ვულგაროქო: ვე x, გდე მიწე ეგო სოობილი, ონო ევილესე სმეხე).

ფუცხლ: II. ფუცხლუმე პარაიეო ნოგთამი, აორ. ფუცხლი, ნ. ფუცხლამინონ; у Аѳар. სე სეშლიკო ნა Bt პრევიდე ნეგოლე «сѣс» პარა-პატე კოგთამი, ნოგთამი.

ფუწი x, V პოლუნსტეწვესე დერევე (ხოროშო ჯაგორაეტესე).

ფუჯი AV, x კოროვა.

ფუაფერი სმ. ოფუა.

ე-ფუერი სმ. ოფუა.

ფუირიღონი სმ. შილიღონი.

ფუკერი სმ. მ-შუკერი.

ფშქველა V ოლხა. სოვო უთერე-ლესე ვე სომომე ვიწა, ვე სელახე ეაშე ოსომე; ვე რე ნე ჯნაუთე ფშქველა; ვე x თაკე ეწილესე

молодые экземпляры, а рослые
თსომუ.

✓ ფშქირღონი, ფშქირიღონი სმ. ში-
ლიღონი.

ფხენი AV веретено, მხენი b.

ფხორ სმ. მხორ.

ფხორულე სმ. ხორულა.

ფხუჯი სმ. მხუჯი.

ქ.

ქ სმ. 1) ქო, 2) ს < ხა 2.

ქალამანი ლატი, სრ. ჩაფულა.

ქალე A რქდკო: o, ძვუიშკა (всегда сь
ბოზო), рх, еше мѣше знаютъ ქალე
въ х.

«ქამი» სმ. ხამი.

1. ქანდარა х, V სილოქ, какъ объяс-
нили въ V; эти силки «для ловли
птички, которую лавы называютъ
ჭიჭიღენი, а турки ლაჯო» [у грузинъ
ლაჯო]: ею потомъ ловятъ
ластреба, სრ. ლაჭო.

2. ქანდარა V, х глухой, სრ. სეჭიღო,
ქანდარა კოჩი малоумный человекъ,
მუ ქანდარა კოჩი რენ! Какой глухой
человекъ!

ქაპი V, х пень (пижний обрубок на
корню, пенствѣвший).

ქარა ободокъ сѣта; *metaf.* задница.

ქართალი სმ. ქარცალი.

ქარმაცე A мельница, სრ. მ-სქიბუ.

ქარცალი х бумага, ქართალი A.

ქარუალაკი V, х куски дровъ, вы-
брасываемые моремъ на берегъ.

ქარციმალი სმ. კარწიმალი.

ქაცო х перхоть.

ქაფჩა AV излюбленная у лавовъ
рыба «хамса», вродѣ сардинки
или скорѣ кильки, ანчоушь,
ქაფჩა х. Двустийше: ჰანწო ვარ იგუ
ქაფჩა: ბერეფე ჩქიმის მუ ზჩა? Въ
этомъ году не было улова хамсы:

что же мнѣ дать мопы дѣтямъ?—

ქაფჩონი სь «хамсой».

ქარ х, V, კარ A: ოქანუ хватать, дер-
жать, II-я пор. н. ვიკანამ A, აორ.
ვიკანი, ბ. ვიკანარე, III-я пор. н. ვო-
ქანაფ х, ბოქანამ V, აორ. ვოქანი,
ბოქანი, ქოდიქანი თუ хватилъ, ბ. ვო-
ქანამინონ, ბოქანარე, აუქსელი გოქანი
ი тебѣ привилъ свысока; — страд.
ვალ. II-я пор. н. ვიქანერ хვათაი, ხ
ლოვლუ, აორ. ვიქანი, ბ. ვიქანამი-
ნონ; — აორ. მე-ბიქანი V.

ქარულა (სრ. თ. كچك) папача.

ქაცანცელი V плетенка-гнѣздо, въ
которомъ куры высиживаютъ яйца.

«ქაცახი» A აჩარ. приводитъ въ каче-
ствѣ атинскаго слова въ значеніи
цезрѣлаго виноградаго сока, но
его не знаютъ ни въ Атинѣ, ни
въ другихъ частяхъ обследова-
нныхъ мною пунктовъ Лазистана;
въ Атинѣ теперь извѣстна лишь
фамилія одного лаза ქაცახი, სრ. კა-
წახური. Не отъ хемшина ли идетъ
слово? По-арм. *քաղաղ* уксусъ.

ქედერი (т.-арб. كاد) печаль, огорче-
ше.

ქედი деревня P (kedi).

ქემერი (т.-перс. كمر) поясъ.

ქერენდი A коса. Слово, восходящее
къ арм. *դերանդի*, употребляется и
въ мѣстной турецкой рѣчи; у ла-
зовъ теперь нѣтъ косы, სრ. ღრეპანი.

ქერეჭი (ტ. كبرج) რხ извести, სრ. კირი.
ქერი (გუზ.) х, რх ячмень, А «კერი» по Ф.-бею, который однако сообщил это съ оговоркой «быть можетъ», въ V слова не знаютъ.
ქერქი (გუზ.) х, V кора дерева.
ქერცვლა см. ცვლა 1.
ქესარი А молотокъ-топорикъ (გუზ. ჩაქუჩი), ქესერი რх.
ქესეთი (ტ.-არბ. كيسه) კისეთი.
ქესიმი (ტ.-არბ. قسم) დოღი, часть; უძღაღი.
ქესტანე (ტ. كستانه) კაშტანა, სრ. ქუბური, также კასტანე.
ქეფნელი А червь (სა ნიმს სვიაზაი ბოღსვი овецъ), такъ обьяснилъ мѣтъ Ф.-бей, а по Аѳар. «At, Bt ба-бочка», какъ въ турецкомъ كينك, სრ. ფარფალი.
ქეჭი (ტ.-არბ. كيف) უდოღსვიღი.
ქვათანა х глиняный кувшинъ для приготовления ариани, სრ. ღერგი.
ქვამჭკული V красная глина (негодная), ქვამჭკიღი х.
ქო: ოქო AV კრუღისა, ვერღისა; страд. зал. II-я пор. н. ვიქოღ AV, х კრუღსა, აორ. ვიქო, ბ. ვიქოღრე, ვიქოღინონ, საათი ოქოღნ ჩასი იღუღ, სრ. გზარ, ქარმაღე (ფსქიბუ х) ოქოღნ მელნიღა ვერღისა; III-я пор. или съ дат. отнош. н. ვოქოღ A, ზოქოღ V, ვაქოღ и т. п. ვრაცაო, კრუღუ или ვრაცაოღსა, ვერღსა по отношению къ нему, აორ. ზაქო; — съ дат. отнош. აორ. გო-ვაქოღ A я оботелъ кругомъ чего л., по-сѣгилъ его; II-я пор. აორ. გზაღე (გზაღენ х) გოვიქოღ AV, х я ვერღულსა съ დოღიღი, გოქოღ V онъ ვერღულსა, გოქოღ A (въ х გოვრატъ

გოვიქოღ, ხოქამაღ სვღისა и форма გოქოღ, по они ее называютъ აღნიღსკოღ); გომაქოღ ნა если сუმღიო ვერღულსა; — ოქოღ х, V პოღემღ.

ნოქოღინისა V, х мужъ დუღსა ჯენღ.

ოქოღ см ქო.

ქოღრ см. ქოღრ.

ქოღრ AV, ქოღრ х: II-я пор. н. ვინ-ქოღრამ A მღსვიღ, მღსვიღსა ვეღსა, ზიქოღრამ V, ვიქოღრავ х, აორ. ვინ-ქოღრი, ზიქოღრი, ვიქოღრი, ბ. ვინ-ქოღრანე, ზიქოღრანე, ვიქოღრამინონ; — II. ღო-ზიქოღრამ V, აორ. ღო-ზიქოღრი, ბ. ღო-ზიქოღრანე, სრ. როღ. ოღნოღ. ღოღვუქოღრავ х, ღუქოღრავ и т. დ.

ქი (ტ. اك) ბ ჭო; კოღა, რავღ, см. ოღი.

ქიღირი (ტ.-არბ. كبير) გოღდი.

ქიო: ოქიოღ х სკლადვავღ, II. ზქიოღავ, აორ. ზქიოღ, ბ. ზქიოღინონ, სრ. ქირ.

ქიოაღი (ტ.-არბ. كتاب) კნიღა.

ქიმი (ტ. كمي) კო-ღიბო, ჰწკოღორღე, ქიმი — ქიმი ოღნი — დოღრიღ, დიაღექტიღსკი რიმი.

ქიმიღ: II. ზქიმიღნუღ х მღსვიღ (хღღნღ მღსვიღ), ზქიმიღნამ რх, სრ. უვეღ 2.

ქიმიღლი см. ქომიღლი.

ქიმიღღი, ქიმიღღერი см. ქომიღღი.

ქინ (ნქინ) რх, **ქირ** (ნქირ) V: I-я пор. სრ. როღ. ოღნოღ. II. მო-ზუნქინამ რх ზანოღუ (რუღნი, გუზ. მოღვუქინეღ), მო-ზუნქირამ V, აორ. მო-ზუნქინი, მო-ზუნქირი, ბ. მო-ზუნქინანე, მო-ზუნქირანე.

ქირეზ или **ქირეზ-აღ** см. თუღა.

1. **მ-ქირ** см. ქინ.

2. **მ-ქირი** см. ქუნერი.

ქიღ см. ქოღ.

ქიღ см. ქუნ.

ქირ: II. ზქირნუღ х მიუ, აორ. ღო-ზქირი სმიღღ, ბ. ზქირინონ; Аѳარ. სრ.

смылкой на Вt переводить «складывать», აა მენდილი ღობქინი პო АЧар. значить «я сложил этот платок», а вь х понимают «я смаял этот платок», ср. ქიბ.

ქლიბ: ოქლიბუ А приобрести; торговля, ср. გ 4; — ქლიბა (см. ქლიბა) приобретение.

ქნოლ: аор. ქნოლუ ჰწვიულუ Р (кнол, knolu).

ქაარი (т.-перс. ك) ძწლო; выгода, прибыль.

ქაონა А свѣтъ, ჩაონა (Аранашъ), ср. თუ.

ქაურდი курдь.

ქო х, V და, ср. ჰო; — ქო- утвердительная приставка вь глаголахъ, предшествующая всякому префиксу и даже предлогу, Гр. § 60.

ქოალი см. ქოვალი.

ქოვალი А хлѣбъ, ქოალი х.

ქოთელი (т. كوتك) палка.

ქოთუმე х, V курица, მცკა-ქოთუმე ლწსная курочка, бекасъ, მცკორი ქოთუმე რх, მცკური ქოთუმე х, ср. ქორმე; — ოქოთუმალე V курятникъ.

ქოი (т. كوي) деревня, село, приходилось слышать и ქოა.

ქოლო AV (— რх) лубокъ, кора дерева, изъ коей готовятъ корзины.

ქომ см. ქუმ.

«ქომი» см. ჰამი.

ქომოლი А храбрый, доблестный мужъ, герой, ქიმოლი х.

ქომოჯი AV мужъ, ქიმოჯი х; — ოქომოჯუ V выдать замужъ, ოქიმოჯუ х, II. ბოქომოჯამ, ვოქიმოჯაფ, აორ. ბოქომოჯი, ვოქიმოჯი, ნ. ბოქომოჯარე, ვოქიმოჯამინონ; — страд. II-ი ნორ. II. ვიქიმოჯერ х. выхожу за-

мужъ, аор. ვიქიმოჯი, ნ. ვიქიმოჯამინონ; — ქომოჯერი V რх замужня, ქიმოჯერი, ср. გამა-თხუერი (подъ თხუ) II გამა-თქუერი (подъ ტკ 1); — ქომჯონი А замужня, ჰავი ქომჯონი სь дурнымъ мужемъ; — უქომოჯუ AV (პო АЧар. ოქომოჯი) безмужня, вдова, ოქიმოჯუ х, უქიმოჯე х.

ქონ = ქო ონ (< ონუ).

ქორბა AV, х животь, желудокъ, «ქოლბა» Р, ქორბას იწხეб желудокъ у него дѣйствуетъ, ქორბა-ჩხალა V дизептерія.

ქორთული см. უომური.

1. **ქორი** коршунъ.

2. **ქორი** см. ქური.

ქორიცი V коза безъ рогъ (особый видъ).

ქორმე А курица, მცა-ქორმე ლწსная курочка, бекасъ, ср. ქოთუმე.

ქოს: ოქოსუ подметать, чистить, стирать, II. ბქოსუმ А, ბქოსუფ х, აორ. ღობქოსი, ნ. ბქოსარე, ბქოსამინონ, სь цеоформл. отнош. ღომქოსი, ღომქოსუ, ღოგქოსი, ღოგქოსუ; — ოქოსალე А вѣннѣт.

ქოც А, ქიც х: ოქოცუ сложить (plier), II. ბქოცუმ, ბქიცუფ, აორ. ბქოცი, ბქიცი, ნ. ბქოცარე, ბქიცამინონ.

ქოფაქ (т. كويك) собака, ср. ლაკი II ჯოლორი.

ქოშაცი V годовалая коза, ср. ოონლი.

ქოჩანი V номеръ каждаго жителя вь Турци.

ქრა х, რх, V (მწ. ქრალეფე) рогъ, აქრა А, აქრა მეტიცასარე *metaf.* я тебѣ сломаю рога.

ქროსთე რх точною круглое (колось).

ნო-ქროფე А початокъ (кукурузы).

ქრუსი х ударъ погою, ქუსი AV, ცხენი ქუსი გებო ლოшадь лягнула.

ქრუსი «курушь», შიასრე, но слышно и ქროშე, სრ. გროში.

ქსინ: ოქსინუ А бздѣть, н. ფქსინამ, აორ. ფქსინი, ბ. ფქსინარე.

ქუა AV, х камень, х кремь для шьсѣкапя огви, მი. ყ. ქუალეფე; — ქუაბი х дѣтская игра въ пять камешковъ, სრ. წიკვაბი.

ქუბორი см. მ-ცხული.

ქუდი AV шапка, х феска.

ქუერი AV мука, მ-ქირი х, по ქირი по А чар. съ ссылкой на Вт; — ო-მქირალე х ящикъ для кукурузы, изъ коего она сыплется въ жерновъ (собств. «мѣсто для муки»), სრ. ო-ხარულე.

ქუი см. ქური.

ქულე см. კულე 1.

ქუმ А, ქომ V, ქიფ х: II-я пор. н. ვი-

ქუმ А дѣлаю, ბიომ V, ვიქიფ х, см. ქიმინი.

ქუნ: დოლო-ქუნუ AV, х одѣваться, А платье, II-я пор. н. დოლოვიქუნამ А, დოლობიქუნამ V, აორ. დოლოვიქუნი (ქოდოლოვიქუნი), დოლობიქუნარე, ბ. დოლოვიქუნარე, დოლობიქუნარე, страд. н. დოლოვიქუნერ, აორ. დოლოვიქუნი, ბ. დოლოვიქუნამინონ, III-я пор. н. დოლობოქუნამ V, დოლოვოქუნამ х, აორ. დოლობოქუნი. დოლოვოქუნი, ბ. დოლობოქუნარე, დოლოვოქუნამინონ.

ქური х, V пята, ქუი რх, კუნხეშ-ქური (ქარი) х пята поги, კუნხე-ქური V (по А чар. н Вт).

ქუსი см. ქრუსი.

ქუე см. ხე.

ქჩანერი см. თხირი.

ქჩე см. ხე.

ქც см. ხე.

ღ.

ღ [$\langle$ ღვ], ღმ > [ღმ]: გამოღმალუ А извлекать, II-я пор. пов. გამოღი რესიმი სიმი портретъ мой, resp. для меня; — გამო-ღილი დო-საჲ მვჩ; — н. გევიღამ А ვიღვ სიმი, გიღამ, გიღამს, აორ. გევიღი, გიღი, გიღუ, ბ. გევიღარე, გიღარე. გიღარე; — н. ქოდოლო-ღამს ოპუსკაეთ ვიღვ; — н. ქევიღამს (ქევიღამ) возносить, извлекаетъ; — н. ეშევიღამ А извлекаю, ვიღვ, ვიღვო, ეშე-ღიღამ V, ეშევიღერ х, ეშევიღამ, ეშევიღამ, ეშევიღერ, ეშევიღამს, ეშევიღამს, ეშევიღერს (ეშევიღერს) > ეშევიღერ V, აორ. ეშევიღერი, ეშევიღერი, ეშევიღერი, ეშევიღერი, ეშევიღერი, ბ. ეშევიღერარე, ეშე-

ღიღარე, ეშევიღამინონ, სხ რიღი. ოღიღი. ეშე-ღიღამ V იღვთუ დო მენი, ეშევიღამს, ეშევიღამს, აორ. ეშევიღამს, ეშევიღამს; — н. [მევიღამ А, მევიღამ V] ოღიღი, მევიღამ, მევიღამერ х, см. მ, აორ. მევიღი, ბ. მევიღამინონ; — н. მევიღამ AV (V всегда съ ზ ვმ. ვ) იღვთუ, ოღიღი დო მევიღამ, მევიღამერ, მევიღამ, მევიღამერ, აორ. მევიღამერი AV, მევიღამერი, ბ. მევიღამერი, მევიღამამინონ; — იმიღვთუ მო-ღამ AV, «მო-ღამ» по А чар., н. მოვიღამ AV (V съ ზ ვმ. ვ), მოვიღამ იმიღვთუ მოვიღამერ х, მოვიღამ, მევიღამ, მოვიღამს, მევიღამს, აორ. მოვიღამერი AV, х, მოვიღამ AV, მევიღამ х, მო-

ღუ, მუღუ, ნ. მოვიღარე, მოვიღამინონ, მუღარე, მოლაგინონ, მოლასერე, მუღასუნონ, მოვიღამინონ, однако въ V: მო-იღამს и т. д., ნენაქ ნენა მოიღამს слово вызывает слово; — и. ოკო-მიღამს привносить мѣ; — и. ქეშემოგოღამ разстегну у тебя, гесп. твое что либо.

ღაზ см. ყაზ.

1. **ღაზი** см. კაზი.

2. **ღაზი** (т.-არბ. حاحا ?) чистая, подлинная монета; золото.

ღალაგვიგვი или **ღალაგვიგვა** V мышка, подмышка, по АЧар. съ ссылкой на Vt: «ხელაგვიგვი» (въ A не знают).

ღალღ Vt утомлять, уставать. аор. მოზღალღი, ნ. მოზღალღამინონ» по АЧар. Возможно, что это — заимствование изъ грузинскаго: მოლღვა, ср. ქკინ.

ღალი V рѣчка, ღიღი ღალი რჩა, წუჭა ღალი ручей.

ღალია A название животного («краснаго цвѣта, поднимается на дерево»).

ღანჯი A нога (jambe), х, V икра ноги.

ღანჭკვა х паразиты на животныхъ, вырастають крупнее, отпадаютъ.

1. **ღარ**: ოღარუ რხ чертить, проводить линии, и. ზღარუმ, аор. ზღარი, ნ. ზღარარე, ср. ხაზ 2; — ღარერი полосатый; — გელა-ღარერი V полосатый, გელაღარელი х, ср. გელა-ხარერი.

2. **ღარ**: ოღარუ V очищать отъ лѣса, сорной травы садъ, орѣшникъ и т. и., и. ზღარუმ, аор. ზღარი, ნ. ზღარარე; — съ род. отнош. и. თხირის ეწე-ბუღარამ V пропалываю орѣхъ; ср. ნ-ჭვარ.

3. **ღარ**: съ дат. отнош. и. გო-ზღარამ V обнимаю, аор. გოზღარი, ნ. გოზღარარე.

ღარა «Гара», пзъ поговорки (Хрест., А. I, 18), неизвѣстное слово (см. стр. 99, 1).

ღარამწო A (въ селахъ) петрушка, ср. ქიჭამი.

ღ-ღარაშე A удочка.

ღარი AV ტხი (груз. ღანღი), ср. ვავა.

ღარღა см. მ-წვარ-ღაღა.

ღარღალ х: ოღარღალუ говорить, бесѣдовать, и. ვუღარღალუ ვორიუ, бесѣдую, аор. ვუღარღალი, ნ. ვუღარღალამინონ; — ოღარღალუში предметъ бесѣды, ოღარღალუში ნენა слово къ сообщенію, ср. ცკ 1, см. ლაჭი, პარამით, სინათ. ხაზარ.

ღარღალიცა х, V болѣзнь горла; скарлатина.

ღაჭო х сороконожь (груз. ღაჭო), мать этой птички въ х называется ანაგვი, отецъ — შირა, ძღუშკა — ჩიქი შირა, ср. გვიგვეღნი.

ღერი AV стволъ кукурузы.

ღეჯი AV, х свинья, кабашъ, см. ეომური; — отым. глаг. II-я пор. и. ბიღეჯერ V веду себя какъ свинья, ვიღეჯერ х, аор. ბიღეჯი, ვიღეჯი, ნ. ბიღეჯარე, ვიღეჯამინონ.

ღვალუ V, х название травы.

ღვამფო х сажа на низу котла; въ V говорили, что такъ называютъ мягкую кожуру грецкаго орѣха, ср. ღღვა.

ღვანჩქი V крупная форель, лосось, ср. ინესი.

ღვარ: ოღვარუ A промокать, мочить; молодѣть, быть свѣжимъ, зеленѣть; II-я пор. и. ვიღვარამ, аор.

ვიღვარი, ნ. ვიღვარარე, იღვარანენე, а также страд. и. ვიღვარერ, იღვარენ, см. ღუარი, ср. შოლ, შუვ.

ღველიკ x, V, **ღლიკ** px: ოღველიკუ ივზივათსა (ო ზმუხ); II-იორ. и. იღველიკაჲს, იღლიკაჲს, აორ. დიღველიკუ, ნ. იღველიკასენ.

ღვი x, **ღი** V: и. ღვიფს მიაჟაეთ, ღიამს, აორ. ღვიუ, ღიუ, ნ. ღვიასუ-ნონ, ღიასე.

ღი см. ღვი.

ღინ: ოღინე передь, до.

✓ **ღინი** см. ღუინი.

ღინჯგაილი см. ჯირჯილი.

ღლეკა V мягкая кожа гредкаго орѣха, ср. ღვაჲფო.

ღლეპი x, V лишай, мохъ (на камняхъ въ рѣкъ или морѣ), см. სპუ.

ღლიკ см. ღველიკ.

ღლიმა A обмылокъ.

გამო-ღმალუ см. ღ.

ღნოსი (греч. γνῶσις): ნოსი A (A წარ приводит и ნოსე A) AV разумъ, умъ, ღნო-ნოსი A безъ ума; ნოსითე სიზღუძიი, учепий, разумный, умный; — ნოსიარი V мудрый, разумный, умный, ფელი ნოსონი очень умный, «ნოსონი სოჯა докторი» по R; — უნოსე или უნოსერი px, x (также უღუნოსე) безъ ума, глупый, უნოსე A, x или უნოსერი A; — отым. глаг. II-и иор. აორ. დ-იღნოსუ x образумился.

ღობერი AV плетень, ограда, изгородь.

ღოდ: ოღოდუ x ძღლათ, совершать; III-ი იორ. и. ვოლოდაფ, აორ. ვოლოდი, ნ. ვოლოდამინონ, ელუდი ვოლოდარე ვოდათ თებ დობრომ, თესლიმი ვოლოდარეჲს я передалъ бы ему, შუკაბილი ვოლოდათ ოთმესიმъ.

ღოვიდი V (-px) ჳრით (морской), ср. კოვიდი.

ოკო-ღოლი приведн.

ღომა x вчера, ღომა AV, ომა A წარ. (см. ჳუმანი); — ღომანერი AV вчераში.

ღომი, **ღომუ** см. ჩხვარი.

ღორ: и. შო-ვალორ x обманываю, აორ. ქომოვალორი, ნ. მოვალორამინონ; — შო-ღორდინუ A обманываться, бытъ обмануту, и. მოზღორდუმ, აორ. მოზღორდი, ნ. მოზღორდარე; — ნომღორდე обманщикъ.

ღორმა V, x широкое отверстие.

ღორმოთი AV (въ V обыкновенно თანგრი) Богъ, въ Трап. по A წარ. ორმოთი, въ x жепщины еще говорить: ღორმოთიჲე კობა ოთე Бога благо, ღორმოთიჲე გიშველას და მოჲეთე თებ Богъ, ღორ მოთი ჳურცილა რუგательное реченіе, смыслъ котораго неизвѣстенъ и тѣмъ, кто его произноситъ, ср. თანგრი.

ღრამათი (греч. γραμματέυς) A писарь (Ф.-ზეი охотнѣе произносить ღრამეთი).

ღრინდ: и. ე-ღრინდამს x, V, ფუჯი სოჯი კორუმს კოროვა სტრატნო ჲელაეთ ბყკა, აორ. ეღრინდუ, ნ. ეღრინდასე, ფუჯი ეღრინდუ კოროვა ვოზმზლა სტრატნო ჲელაეთ (ბყკა).

1. **ღუ** см. ზღუ.

2. **ღუ** см. ღუნ.

1. **ღუა** V, x შეკა; უ სლიში ი კაკუ ჲი; მი. ч. ღუაფე x, ღუაღეფე V, ср. ხაჲარი.

2. **ღუა** см. უუ.

ღუარი V потокъ, см. ღვარ.

✓ **ღუინი** x ვიხო, ღინი V, ср. შერაბი.

✓ **ღულა** x გუთый, согнутый, ღული V, см. ზვენ.

ღუმბი, ღუმბიარი см. კუმი.

ღუნ: объект. строя 2-го спряж. п. მიღუნ у меня есть, გიღუნ и გიღუნს, უღუნ, прош. нес. მიღუტუ, ომური მიღუნ х живу.

ღუნი А улей, ср. ბოგინა, კავრანი.

ღურ: ღურა AV умирание, смерть; — ოღურუ умирать, п. ბღურურ AV, х умираю, ღურურ, ღურუნ, აორ. ღობღური, ნ. ბღურარე, ბღურამინონ; сь предлогомъ ღო могутъ быть всѣ формы; — აორ. გელა-ბღური . и

умеръ; — страд. ოკობნაღურურ х, V გადაო ვь обморокъ, лишаюся чувствъ, აორ. ოკობნაღური, ნ. ოკობნაღურარე; — ღურერი умерший, мертвый.

ღურნი V, х мельничный желобъ.

ღურღულაფს см. გურგულაფს.

ღურმული AV чума, несчастие, V იღ, ნაჭკომი გაარი ღურმული გაგას სწედენნი ხღბზ ვь იღ (чуму) тебѣ да поидеть (букв. тебѣ да будетъ).

ქ.

ყ см. ყვ.

ყა вѣтъ, мп. ყალეფე. Вь западномъ нарѣчии слово могло звучать а, что и записано Розеномъ изъ аѳинскаго говора; мпѣ казалось, что не удастся найти ни одного лаза, который зналъ бы эту закономѣрную западную форму слова; не зналъ слова вовсе и Ф.-бей, а вь значении вѣтви онъ предлагалъ არა, но вь Дамбо я однако слышалъ: ед. а, мп. ალეფე, -რх, -V.

ყაზ х, **ღაზ** V, **საზ** A, **დაზ** A, **აზ** V: ოყაზუ х тесать, стругать, ოღაზუ V, ოსაზუ A, ომაზუ A, ოაზუ V, п. ჰყაზუფ х, ჰაზუმ AV, აორ. ჰყაზი, ჰაზი, ნ. ჰყაზამინონ, ჰაზარე, ср. ღარ; — ყაზერი тесаный, ღაზერი, საზერი, აზერი.

ყალი х шел, ალი A; х наголенникъ; — ყალონი сь наголенникомъ (обувь).

ყაყ [квакать, ср. кьарт. ყიყ-ინი]: მყაყი х лягушка, მაი [**მაი**] რх, ჯა-მაყაყი х дренесная лягушка, ср.

მაარე. Груз. ზაყაყი, по всей видности, представляетъ заимствованіе изъ туб.-кавказской группы сь подъемомъ მ вь ზ.

ყვ > **ყ** (ყ || ა), ვ: აორ. ჰი [**ჰეი**] я сдѣлалъ, ღობი, ღოი, ღიუ, сосл. ღოაას (ჰიმუქ A, ჰეიქ х), ნ. ჰარე, [ჰყარე], сосл. II ივასტუ; — сь дат. отнош. ნ. ღობავიკო я ублажу его, ღავიკო, ღავუკო, ღოგავიკო я тебя ублажу, ღოგავუკო тебя ублажить (онъ, то); — III-я пор. страд. п. ჰივერ დწლაюся, становлюсь; бываю; — сь дат. отнош. ნ. გავასენ у тебя будетъ; — ღო-მავეუ сдѣлаея у меня, см. ყინი; — ნ. ყოფუმამინონ ვე я хочу сдѣлать, сдѣлаю, ღოყოფუმე сдѣлапный, готовый; зрѣпый; — страд. зал. II-я пор. ვიყოფურ становлюсь, *Гр.*, § 108.

ყვაილი [**ყვაილი**] х оспа, კვაილი V, ვავილი A, კვაილი მეჰკუპოუმ я прививаю оспу; — კვაილონი V оспенный.

ყვბლი см. ყუბლი.

უვარ (ერ. უვაჯ): უვარელი ცხენი ხ вы-
холощенный конь, კვარერი ცხენი V,
ვარერი ცხენი A (გურ. ღაუვერილი),
ერ. ვაუა.

უვაფ: მეუვაფერი х кислое молоко
(lait caillé), მევაფერი V, მეაფერი
AV, მუაფერი A.

უვაჯი см. კვაჯი: უვაჯონი ცხენი х
жеребец, см. აჯირი.

უვერი см. მ-ცვერი 1.

უვილ х, ილ AV: ოვეილუ х убивать,
ოვილუ A, ოილუ [$\leq$ ოწილუ] V, II.
ბევილუფ х, ვვილუფ, ვვილუფს, პი-
ლუმ [პწილუმ] V, ვილუმ A, ილუმ,
ილუმს (это же 3-ье лицо — прилаг.
убийственный, смертельный), აორ.
ბევილი, პილი, დოპილი, ვილი, ნ.
ბევილამინონ, პილარე, ვილარე; —
II. მეპილუფ х гашу (свѣтъ), მეუვი-
ლუფ, მეუვილუფს, აორ. მეუვილი, მეუ-
ვილუ, მეპილი я уничтожить, истре-
бить, ნ. მეპილამინონ, пов. თუ ქა-
მეუვილი გასი სვѣтъ.

უვილი х кости, ილი AV; — უვილონი
х костяной, ილონი A.

უი х, კი A: კია პწიბე პწტუხა, მამული
უიაფს х иѣтухъ поеть; — აორ. დო-
კიაუ ვაწქლ (иѣтухъ), ერ. კრი II
კრიალ.

უინ х, ინ AV: ოუინუ х мерзнуть, ле-
дѣнѣтъ, წკარი უინუფს вода замер-
заетъ, წკარი დიუინუ вода замерз-
ла; — უინი х холодь, წინი V, ინი х,
უინი ქოალი х холодный (кукуруз-
ный) ხაწხ, черетвий ხაწხ, ინი
ქოალი, ანლა დილო უინი რენ сего-
дня очень холодно, ანლა უინი დილო
რენ id., უინი ილი ინი მილუნ მიწ
холодно, უინი მაუუ х я замерзъ,
ინი მაუ AV, უინი მომჭუნ х მიწ

холодно, უინი ღალი холодная რწ-
კა, უინი წკარი холодная вода; —
უინერი х ледъ, ინერი AV. Въ A
существовало слово «ინილი», если
правильно записаны R-омъ гла-
гольные формы: «ინილირუ» мерз-
нуть, «დოინილირუ» [ты замерзъ],
წკარი «დოინილირუ» вода замерзла;
ინი въ A, ინი въ V теперь этихъ
формъ не признали.

უირდ х, ირდ V, დინდრ A: ოუირდუ
покупать, ოდინდრუ A покупать (ме-
лочн), II-я пор. II. ვიუირდუფ х, ბი-
ირდამ V (ხო II ხ ვირდაფ), აორ. ვი-
უირდი, ბიირდი, ვიინდრი, ნ. ვიუირ-
დამინონ, ბიირდარე, ვიინდრარე, ერ.
ინდრ II ცწერ.

უირუინცი х горло, ერ. ხუნჭკული.

უოალი см. უუალი.

უომინ, ომინ, მზინ, მზ: ოუომინუ х
жаждать, ომინუ A (ინი V პწტუ, II
სომიწვაუთესა ვი ეო სუწესთვა-
ნი), ომზო; ობექტ. строя I-го
спряж. II. მ-უომინს х я жажду,
მ-ომინს V, გომინს, ომინს, მომინან,
გომინან, ომინან, მომზოს A, გომ-
ზოს, ომზოს, მომზორან, გომზორან,
ომზორან, 3-го спряж. II. მა-უომი-
ნენს х, მაომინს V, გაომინს, აომინს,
მაომინან, გაომინან, აომინან, აორ.
მაუომინუ, მაომინუ, ნ. მაუომინსუ-
ნონ, მაომინსერე, წკარი მომზოს A
хочу пить воду, მომზორან იამა
хочется пить, II. მაზინენს A, გამზი-
ნენს, აორ. მაზინუ, ნ. მაზინსერე,
ერ. ნ 2; — უომინი х жажда, ომი-
ნიA; — უომინერი х жаждущий, ომი-
ნერი A.

უომური х слива, ომური რх, ომზრი
A (ზ слышно весьма глухо, точно მ);

сорта сливъ, по сообщенію хопца: ყომურ ლავა, ყომურ მარიაშინა, ყომურ ქორთული, ყომურ ლეჯი, ყომურ ქაჭი (ср. гурійское названіе сорта сливъ: ქანჭური).

ყონ *x*, **აონ** *A*, **ონ** *V*: მიყონებ უ მენა ესტ, მიაონებ, მიონებ;—II-я пор. дѣйств. зал. пов. მიონი *A* повези мена, страд. зал. б. გიონარე *A* послѣдую за тобою (въ рпомѣ гиონარі);—ნოაუ *A*, ოაონუ *V* პროვოჯათ, страд. п. მე-ვააონერ *x*, მე-ვააონერ *AV* (*V* безъ *a* и съ *ბ* вм. *ვ*), ნააონერ, ნააონენ, აორ. მევა-აონი, ნააონი, ნააონუ, ბ. მევააონარე, ნააონარე, ნააონასერე, III-я пор. II. მევააუეუ *x*, ნოაუეუ и т. д., მევააუე *A*, ნოაუემ, ნოაუემს, აორ. მევააოი, ნოაი, ნოაუ, მევააარე, ნოაარე, ნოაასერე;— пов. მენდ-იონი *V* поведи, повези.

ყონა *x* ნაშია, პივა, პილე, ონა *AV* (въ *V* слышенъ эдифъ: ცონა *აონა*), *px* ჩაჲე ონტულე.

ყონოვა *x* ლობოვ, ონოვა *AV*, ოთმ. глаг. ყონოფუ *x* ლობიფ, ონოფუ (ოვროფუ) *A*, სუბქექ. სტოი *n*. პკონომ *V*, გყონოვს *x* ოპ თება ლობიფ, ფუჯი სოჯი კონუმს *V* კოროვა იწეტ ბყა, სრ. ღრიბდ, რავიო პონომ и даже პონუმ *V*, ორუმ, ორუმს, კასატელხო აორ. დვა ვიქ-სკიხ ლაზა რაჲოპიწეს: по Шев-чи ии პონი, ии ღო-პონი იწეტ, по Кязим-бею ест, и тогда пов. ონი; ობქექ. სტოი *n*. მაყონოვენ *x* ლობიუ, გაყონოვენ, აყონოვენ, მავროვენ *A*, გავროვენ, ავროვენ, მავროვენარ, პროш. ნეს. მაყონო-ფეგუ *x*, მავროფერგუ *A*, пов. მაყონო-ფეტას *x*, მავროფერტას *A*, *mn*. *ч*.

მაყონოფეტეს, აორ. მაყონოფუ *x*, მავროფუ *A*, *mn*. *ч*. მაყონოფეს, მავროფეს, ბ. მაყონოვასმინონ, მავროვასერე (по некоторымъ мавროვасен), *mn*. *ч*. მავროვანერე, აორ. გარაფი *я* полюбилъ тебѣ, ты полюбилъ мена, см. კორ *მ*; — ყონოფერი *x* ლობიმი, ონოფერი *A* (по *R* ონოფერი святаѣ).

ყოფუმ - სმ. ფე.

ყოყორე *x* ტყვა, ოაორე *A*, ორე [*<* ოქორე] *V*, *px*, *A*, სრ. ჭელი.

ყვ: გე-მოყუეს (უფი) ტეჩეტ უ მენა (იოტ); — მოყუეს *Bt* по *A* *ч*არ. ტე-ჩეტ უ მენა, სრ. უფი გე-მჩუ.

ყუა *x* ლობ; ღუა *A*, კუა *V*, ვა *A* по *R*. უ სლშიხო и какъ *ჟ*.

ყუალი (ყვალი) *x* სერ, ყოალი *Bt* по *A* *ч*არ., კუალი *V*, ვალი *A*, სრ. ფენი.

ყუარი *x*, კუარი *AV* ვოროა, по *A* *ч*არ. «*guri*» (ყური?) *Bt*, а по *R* и «ური», სრ. უური.

ყუაჯი *x* შულიტნია იწი, *V* კუაჯი (и *A*); — ყუაჯალა *x* ბოლწიზი შულ-ღვიწ, გრყა, *V* კუაჯალა; — ყუა-ჯონი სმ. ფვაჯი.

ყურ: *n*. პყურაფ *x* კრიჭუ, სერჯუს, რუგაი, აორ. პყური, ბ. პყურამინონ, სრ. ბეჯდ.

ყური *x* ნაზვანიე ჭერი იტიცი, პო-ხოჲეი ნა ვოროუ, по კრუწიწე ელ, ური *V*.

ყურმენი *x* ვიწოგრად, ურმენი *AV*; — ჯოღორ-ყურმენი *x* ნასენ, *selamen nigrit*, ისინკა (растение съ черными ягодами, не съѣдобными, *бука*. собачій виноградъ).

ყუჯი *x* უხო, უჯი *AV*; ოთმ. глаг. სრ. როდ. ოთიოш. *n*. მე-ბუჯემ სლშიაო

его, მეგიუჯამ слушаю тебя; — უჯელი A (по R უჯილი) горшокъ, глиняная утварь (*ბუკა. სე უშკომე*),

ერ. ღერგულა; — «ლეცა-უჯელი» по R გლიპა; — უჯრონი x სე უშკამი, ушастый, უჯრონი AV.

შ.

შაბან ჰელიმი м. имя, Шабанъ hЕлимъ.

შათხ: ოშათხუ V, x встряхнуть пыль, აორ. ღობშათხი.

ამ-შაღ: აორ. ქომშალი я развернулъ, б. ქომშალამინონ» Вt по Аѳар. (это груз. გა-შლა, აორ. გა-ვშალე); — п. მო-ბშალეუ x разстранваю, აორ. მოფშალი, б. მოფშალამინონ.

შაპვა (русск.) шапка; шляпа.

შაქარი см. შექერი.

შაქი см. სუაკი.

შაშ (т. شناسمق): გო-შაშუ V, x впасть въ безуміе, остолебнѣть, II-я пор. ш. გობიშაშერ, აორ. გობიშაში, б. გობიშაშარე.

შაჩ см. ჩ 2 (გოშაჩუ).

შეპი (т. شهاب) V, x квасцы.

შერაბი (т.-арб. شراب) рх вино, см. ღუინი.

შერეპი A большая ложка для черпанія изъ котла.

შექერი (т.-арб. شکر) сахаръ, შაქარი въ რიუმѣ, Хрест, А. II, 21,28, если здѣсь не чтение მუშა ქარი; см. მ-ცხული; — შექერონი сахарный, სე сахаромъ.

შვ см. შვ 1 и 2.

1. **შვადღ, შოღ:** ოშვადღენა A желобъ (для питья воды изъ родника), по R ომშოლინა родникъ.

2. **შვადღ** см. შვ 2.

შვან: შური ღობიშვანაშა (я слышалъ ღობიშვანაში) при каждомъ моемъ дышаніи.

შვაჯ V: II-я пор. п. მო-ბიშვაჯამ V отдыхаю, აორ. მობიშვაჯი, б. მობიშვაჯარე; — მოშვაჯინონი бесѣдка для отдыха у дороги, см. *Изо по-шадки*, стр. 562.

1. **შველ V, შოღ x, V:** п. ღო-ფშველამ мочу, ფშოლუფ x, ღოფშოლამ V, აორ. ღოფშველი, ფშოლი, ღოფშოლი, б. ღოფშველარე, ფშოლამინონ, ღო-ფშოლარე, II-я пор. ღოვიშოღერ x мокну, ერ. ღვარ, შუვი — შოღერი x намокшій, влажншй.

2. **შველ:** ოშველუ V мѣсить, п. ფშველამ, აორ. ფშველი, б. ფშველარე, ერ. ქიმინ.

3. **შველ:** მე-შველუ AV помогать, სე род. отнши. п. მე-ვუშველამ A помогаю, მევეუშველ x, ნუშველამ, ნუშველ, ნუშველამს, ნუშველს, აორ. მევეუშველი, б. მევეუშველარე, მეუშველამინონ.

შვენ см. შონ.

ში: ოშიუ V шумѣть (сѣ шестомъ, про море), п. შიამს, აორ. შიუ, б. შიასე.

შიადღ: п. შიადღამს V, x шестить, ფავრი შიადღამს листья шестять, ერ. შირალ.

შილიღონი (греч. χηλιδόνι) A лас-точка, შილიღონ b (по н А), შექე-ლიღონი მქსტამი, ფშირიღონი x, ფშქირღონი рх, მშქირღონი V, ფშქი-რიღონი მქსტამი, ერ. კუღელ-მაკასი.

შილაძა (греч. χιλιάς) тысяча, შილია, ერ. ვით-ოშ.

შილოგოგია (გრუზ. შვილოგოგია) ხ ივოლგა, სრ. მა-ლალუდე.

შინ: შური შინა помни мою душу; — II-я пор. сь род. отнош. გო-გიშინაუ ხ პრიაშიაუ тебѣ, აორ. გოგიშინი, ბ. გოგიშინამინონ, გოგიშინარე А, ჰანდა ქოგოგიშინარე всегда я буду помнить о тебѣ, ნა შური მიშინარე; объект. строя 3-го спряж. აორ. გომაშინუ или ქოგომაშინუ х, А я вспомнилъ; — შინერი х, V უომიპუთყ, დოსოპამაყთყ, ვადაოყშყ; помолвленнყ или помолвленнаყ; — ელა-შინერი х, А უომაყუთყ.

შინა А волоось изъ конскаго, равно бычьего, хвоста, სრ. წარი 1.

შინახ см. ნახ.

1. **შირ:** ш. ფშირაფუ х кпичау (виноградный сокъ), აორ. დოფშირი, ბ. ფშირაშინონ; — შირა (т.-перс. شیر) сладкй сокъ винограда, свѣжй виноградный сокъ, სრ. ლოყა.

2. **შირ:** ფშირაფუ х изнашваю, დო-ფშირაშ V, აორ. დოფშირი, ბ. ფშირაშინონ, დოფშირარე; — დომაშირუ А у меня изнашлся.

1. **შირა** см. შირ 1.

2. **შირა** (греч. χήρα) AV, х вдова; покинутаყ мужемъ.

3. **შირა** см. ლაჭო.

შირადლ: შირალოფს х (булакъ) шумить сь шелестомъ (море), სრ. ში, შიადლ.

«შირი» см. სკირი.

შირიმი х, V (въ V рѣдко) песокъ (и рѣчной, и морской), სრ. კუმი.

შისედი (перс. شیشاک) V, х двухлѣтнй барашекъ.

შიფა (т.-арб. شفا) здоровьѣ.

შკემზე (перс. شكم, شكنب) V ვიშიკი, ვუთრენპოსი.

შ-შკერი А, рх рододендропъ, ფშკერი V, но и შშკერი; — შშკერ-დაძი х вьющееся терновое растение, обвивающее около дерева, сь красными плодами; птицы ихъ ѣдятъ.

შკვ: сь род. отнош. ш. გე-ვუშკუმ А проглатываю, აორ. გევეუშკვი, ბ. გე-ვუშკვარე, сь дат. отнош. ш. გე-ვ-შკუმ А поглощаюсь, проваливаюсь, страд. გევაშკუმერ х глотаю, გე-ბოშკუმერ V поглащаюсь, проваливаюсь, აორ. გევაშკვი, გებოშკვი, ბ. გევაშკვარე, გევაშკვამინონ, გებო-შკვარე, II-я пор. страд. ш. გებიშ-კუმერ V глотаю, აორ. გებიშკვი, ბ. გებიშკვარე.

შკვიდ х, შკიდ А: ошკვიდეу душить, топить, ошკვიდეу, III-я пор. ш. ვო-შკვიდეуеу душу, топлю, ვოშკვიდეუმ, აორ. ვოშკვიდი, ვოშკვიდი, ბ. ვოშკვი-დამინონ, ვოშკვიდარე, страд. ვალ. II-я пор. ш. ვიშკვიდერ ვაძყახაოყ, თონუ, ვიშკვიდერ, იშკვიდერან, აორ. ვი-შკვიდი, ვიშკვიდი, ბ. ვიშკვიდამინონ, ვიშკვიდარე.

შკიდ см. შკვიდ.

შ-შკირი V мелкая птица сь цвѣтною грудью вродѣ капарейки, შჩკირი х.

შკორ AV, **შკირ** х, «ჩკირ» Вт по А чар: ш. ზშკორომ V я голодець, შკორომ, შკორომს, объект. строя I-е спр. ш. შშკირონს х я голодець, ქშკირონს, შკირონს, შშკირონან, ქშკირონან, შკირონან, შჩკირონს (у А чар. «ბჩკირონს») и т. д., აორ. შშკი-რონუ, შჩკირონუ, 3-о спр. ш. შამ-შკორინენ А я голодець, შამშკირო-ნენ х, აორ. შამშკორინუ, შამშკირონუ.

ბ. მამუქირონამინონ; — მუქორინერი პროგოდავშიეს, მუქირონერი.

უკურ (უქურ A): III-я пор. п. ვოუკურინამ A пугаю, угрожаю, ვოუკურინაფ x, აორ. ვოუკურინი, ბ. ვოუკურინარე, ვოუკურინამინონ; — объект. строя 3-го спряж. п. მამუქურინებ боюсь, აორ. მამუქურინუ (A, пожалуй, II V, по не рх: მამუქურინო), ბ. მამუქურინსერე, მამუქურინამინონ (чаще მამუქურამინონ); II. მამუქურინან A, прош. нес. მამუქურინერტუ, აორ. მამუქურინუ, მამუქურინეს, ამუქურინუ страхт; — უკურინა V, x, равно უკურნა страхт, боязнь, უქურნა; — უკურინერი или მუქურინერი боязливый, трусливый; — უნუქური безстрашный.

უღეთი см. ჩუღეთი.

უღობ: ოუღობუ A шлепнуться въ лужу, грязь, страд. II-я пор. п. ვიუღობერ, იუღობერან, აორ. ვიუღობი, ბ. ვიუღობარე.

უღუთი: III-я пор. п. ბოუღუთინამ опорашиваю рх, აორ. ბოუღუთინი, ბ. ბოუღუთინარე, ср. ჩუღეთი.

უოღი см. უველი 1.

უონ A, უვენ x, V, A: II. მებუონემ A II надбюсь, მეფუვენემ V, A, მეფუვენეფ x, ср. ჩუ 2; — ნამვენუ сомнѣваться по объясненію Аслапбея: объект. строя 3-го спряж. п. მე-მამვენენ, მეგამვენენ, ნამვენენ, აორ. მეამვენუ, ბ. მეამვენესერე; — უმევენუ безнадежно; нежданно.

1. უჳ: ოუუუ AV, x пить, II. ფუუუ, ფუუუ, აორ. ფუვი, უვი, უუ, უვეს, ბ. ფუვარე, ფუვამინონ, II-я пор. ბ. «ვიუუარე» AV иапьюсь, оупьятѣю; —

უუმერი R пьяный; — ოუუონი A (Ламіо) (вода) для питья, питьевая.

2. უჳ: ოუუ A ткать, ოუვალუ x, V, по A чар.: «ოუუმალი», «უვალი»; «прять», «илести», II. ფუუუ AV, ფუუუ ვაჳუ (поски), აორ. ფუვი, ბ. ფუვარე, ფუვამინონ; — ოუვალერი V, x сѣдалище для ткача, ткацкій стажокъ; — «ოუუუუ» подлежащій ткапью, для ткапья по A чар.

უუვ: ოუუუ V мокнуть, II. ღოფუუევმ рх мочу, აორ. ღოფუუვი, ბ. ღოფუუვარე, страд. II-я пор. II. ღობიუუერ рх мокну, აორ. ღობიუუვი II ღობიუუი V, ბ. ღობიუუვარე II ღობიუუარე, ср. ღვარ, უველი 1.

«უუვა огурецъ» по A чар., см. მ-ცხულო.

უუმი три, სუმი, უუ მუ, უუმენერი, მამუმა, Gr., § 34 сл.

უუმენერ шестьдесятъ, Gr., § 34 сл.

უუნ: объект. строя 1-го спряж. II. ქომუუნს V, x номвю, прош. нес. ქომუუნტუ, ბ. მუუნცასე V, ქომუუნცასენ рх.

უურ: II. ფუურამ A пахну (V უურა მეჩამს), ფუურაფ x II т. д., ოუურა AV нюхать, II-я пор. II. ვიუურამ A нюхаю, იუურამს (собака) ищеть, ბიუურამ V, ვიუურაფ, III-я пор. II. ვოუურამ даю запахнуть, папр. табаку выдержкою, ბამუურამ V, по въ A ვამუურამ сдуваю съ него (съ дат. отнош.), IV-я пор. II. ვოუურამ даю собакѣ нюхпуть сѣдѣ (на охотѣ), ვოუურაფაფ, ბოუურაფამ; съ дат. отнош. въ x: ვამუურეფ воспринимаяю запахъ; ამურს: ჯოღორი ამურს x собака ищеть; — უურა AV запахъ; — უური дуповеніе; дыха-

пис; душа; запахъ, შური გონცამს
AV пахнетъ; — შურონი пахучий;
А коза (слово есть и въ рх, но въ
значеніи мясистый), შურონი თიკანი
козленокъ.

შეშანი х дроздь (ср. груз. შაშვი).

1. **შქა** А чресла, ჩქა V; *метаф.* შქა მე-
გიცახარე სლოაჲ თებქ ჩრესლა (со-
бью съ тебя спѣсь, сокрушу тебя),
ჩქა მეგოცახარე V, შქა ნუცროსუ
(V ჩქა ნოცროსუ) чресла его сло-
мались (отецъ или мать скончался
у него; обанкротился).

2. **შქა** середина, შქა-გური х самая се-
редина, среди чего либо.

შქელილონი см. შილილონი.

შქენ: ოშქენა А середина, средній,
см. კითი.

მ-შქერი см. მ-შქერი.

ნო-შქერი AV, х уголь.

ლე-შქი А (слышалъ и ლეშქი) губа, გუბი,
см. კოლა-კიდერი, ср. ჩაბრი.

შქითი см. შქიითი.

შქიმი см. ჩქიმი.

შქინ см. ჩქინ 1.

შქინი см. ჩქინი.

შქირ см. შკორ.

შქვ: მევაშქვაჲ х я покидаю, оставляю,
მევაშქვამ А, აორ. მევაშქვი, ნ. მევაშქვა-
მინონ, у А чар. съ ссылкою на Вt
предлогъ მი: მივაშქვაჲ и т. д., ср. ჩქვ.

შქუ см. ჩქინ 2.

შქუითი семья, შქუითენერი, მაშქუითა,
Гр., § 34 сл.

შქუნ см. ჩქინ 1.

შქუნი см. ჩქინი.

შქურ см. შკურ.

შხომი см. ჩხომი.

R.

1. **R:** ოჩამუ х кормить, пасыщать, გაარი
ფჩამ (ფჩაჲ х) пасыщаю; — გამ-
ოჩამუ продавать, პ. გამაზჩაჲ х
продаю, აორ. ქოგამაზჩი, пов. გამაჩი,
ნ. გამაზჩამინონ х, გამაზჩარე V; — გე-
ჩამუ х бить, ударять; играть на
трубѣ, პ. გეზჩაჲ х, აორ. გეზჩი, გერუ,
пов. გეჩი, ნ. გეზჩამინონ, გექჩი я уда-
рилъ тебя, ჭეფუნეჲ გემჩუ онъ уда-
рилъ, გერ. побилъ меня палкою,
ფსუა გეჩამს А (გეჩაჲს х) летаетъ,
букв. бьетъ крыльями, გური გეჩამ
А обращаешь внимание, უფი გემ-
ჩამს V (გემჩაჲს) въ потъ ударяетъ
меня, потѣю, უფი გეჩამს А потѣетъ,
უფის გეჩალა х потѣвие, უფი გემჩუ
V я вспотѣлъ, ср. გემო-უფუს, ღი-
ლო «ღინი» (читай: ფინი; ინი რხ)

გემჩამს (აორ. გემჩუ) V მიწ იчень
холодно (было холодно), что въ х:
ღიღი ფინი მიღუნ (ср. ჭ 2); — გელა-
ჩამუ х, გელა-ზჩაჲ х играю (*букв.*
бью) на инструментѣ, აორ. გელაზჩი,
ნ. გელაზჩამინონ, ცულუმე გელაზჩამ
V играю на зурчѣ, ср. ჭანღ; IV-я
პორ. აორ. გელოგოჩამაჲი я заста-
вилъ его играть, ნ. გელოგოჩამა-
ფამინონ; — მე-ჩამუ х давать, პ. მეზ-
ჩაჲს х, აორ. ქომეზჩი х, ქომეფჩი AV,
пов. შერი დაი, ბეი (въ подборо-
докъ = лицо), მეზჩამინონ х, მეფ-
ჩარე AV, ქომექჩითკო დადიმქ თება,
გზა მეჩამუ х дать дорогу, пустить,
გვევაბი მომჩი х დაი მიწ ოთვქტ,
ღორმოთიქ (въ селахъ V, რხ, въ са-
михъ городвахъ ორანგი-ქ х, რხ,

თანგრის-ქ V) შიჭა მეჩას AV, x და დასტუ მუ ბოგუ ჯდორვუა, ლორმო-თოქ შიჭა მეჩას ბოგუ და დასტუ თებუ ჯდორვუა; — II-ია ნორ. II. ე-ბიჩამ პრეაუ ანაფემუ, პროკლინაუ.

2. ჩ: გოშა-ჩუ V, x გოვორიტ ბეზუ სმუსლა ილი ბუჯდუ, ბოლთატ, II. გოშა-ბჩამ, აორ. გოშაბჩი, ბ. გოშაბჩარე.

ჩა სმ. ცა.

ჩაბლა სმ. ჩაფულა,

ჩაბრი V გუბა, გუბუ, ჩარბი x, რხ, სრ. ციმცვირი, ლე-შქი.

ჩაი (т. چای) რჩეკა, სრ. ლალი.

ჩაირი სმ. გიბერო-ჩაირი.

ჩალ: ოჩხალუ x კოსიტ, II. ბჩალუფუ, სრ. ცალ II ქკორ; — ჩალა: ლოფუტიში ჩალა სუოი სტებელ კუკურუზუ, სჩპო, «ჩალა სკირდუ სჩპა» უ აჩარ. სუ სსმლოკუ ია At, გდუ ეო ოდნაკო ნე ჯნაუთუ; — ოჩხალუ V ამბარუ დუა სჩპა, სრ. ოწულუე პოდუ წუ I.

ჩამი (т. چام) AV, x სოსპა.

ჩამიბ: ოჩამიბუ A ჩესატ, ჩესატუსა, ოჩამიბუ V, II-ია ნორ. II. ვიჩამიბამ A, ბიჩამიბამ V, ვიჩამიბამ x, აორ. ვიჩამიბი A, ბიჩამიბი V, ვიჩამიბი x; — ობუექტ. სტოა III-ო სრ. II. მჩამიბენ, მანჩამიბენ ჩეშუსუ.

1. ჩამურ: ოჩამურე x თო ჯე, ჭდუ ბუ A მანგანა; ოჩამურე რხ, ოჩამრე A კამენოე ოსტროდნოე კორუთო, ჯარუთო ბუ ჯემლუ II დოვოლბო ვუსოკო ვუდაუშეუსე პადუ იეო; ჯბუვ უჯკი, ბუ კოტორუი ოდნაკო ვოდიტუ გოლვა მოლოტიკი. ბუ იეო ბროსაუთუ კუკურუზუსე ნოჩატკი დუა ვუბნავაი ჯერენუ მოლოტიკო, პაჯვუბაეო მანგანა [სრ. გურ. ჩამური].

2. ჩამური (т. چامور) A გრიზუ, სრ. ცალახი, ცოლოფი.

ჩან: ოჩანუ A უროდიტუსა (ო პლოდახუ), უურბენი ვარ ჩანს x ვიშოგრადა იჩუტუ (იჩუტუ ეო უროჯაი), უურბენი ვარ ჩანს V, უურბენი ვა ჩანს; — აორ. გო-ფჩანი II პრირასტილუ (პრიდუბალუ ბუ რუდუ, პრიჩილუ); — სტრად. II-ია ნორ. II. იჩანენუ როდიტუსა, რასტეტუ, დიჩანუ ნაჩალოსუ ცუბეტენი (პლოდოვო გო დერევა); — აორ. მე-ბიჩანი II ვურასტილუ სებუ (კრუბუსა).

ჩარბი სმ. ჩაბრი.

ჩაფა x, რჩ მოტყკა, სრ. თოხი.

ჩაფუკი A მალეპუკი კორზინეა სუ რუჩკო. სლოვო ჯნაუთუ ილუშუ ბუ იჩკოტორუხუ სელენიუხუ.

ჩაფულა x ლატი, ჩაბლა AV (V თაკ-ჯე II ქალამანი), ბუ x, რხ ვჩრუბე: ჩაფულა «ჩუსტი» (გურ. წულა), ა ქალამანი ლატი; — ჩაფულა A კოჯანუსა «ჩუსტი» სუ პოდოშვო, პადუ-ვუბაეუსა პოვერხუ მეტკი, სმ. მეტკი, სრ. წულა.

ჩაქი (т. چاق) x სკლადნი პოჯუ.

ჩაჩხა სმ. ნავაიი დნიე პედილი პოდუ ლა.

ო-ბ-ჩახულე V, x გლინიუი სოსუდუ დუა პრიგოტოვლენი «არაიბი» სო ვსუმი პრიპადლეჯნოსტუსა, სმ. დერგი, მეგა-ფერი დოლობუმბ, არაიბი იქომან ოჩჩახულეოე სლუვაკუთუ კისლოე მოლოკო II (ბუვ ოსატკა) დუბლაკუთუ პაჩტაუსე ბუ გლინიუმო სოსუდუ «ოპჩა-ხულე».

ჩე სმ. ქჩე.

ჩეთიბი (т. چتين) ტრუდნი, ოპასნი.

ჩელამურე x სლეა, სლეზი, ჩილამბრე V, ჩილამბრი AV, ჩილამბი A, ჩილამრე რხ, იო Aჩარ. ბუ A: ჩილამი; თოლოშ- II-ილი თოლო-ჩილამბრე, თაკ-ჯე თოლოშ- II-ილი თოლო-ჩილამბრი V სლეა (буха. სლეა გლავა), თოლოშ-

или толи-чилиамре х, толи-чилиамре х, также толи-чилиамре х, толи-чилиамре А; — ჩელამური х слезливый, ჩილამური V. ჩილამი вызвал у Ф.-эфенди недоумение; когда же я назвал толи-чилиам, онъ его призналъ какъ знакомое слово, но въ значении глазного гноя, потому въ значении глазного гноя указалъ шибиди, а ჩილამი — въ значении слезы. Шекви Дж. сразу далъ форму ჩილამური.

ჩელტი х плетенка, накладываемая сверху на балки «онцхони» или «оцхонэ» въ лазскомъ домѣ, ჩელთი А, ср. ცელა 3, ონ-ცხონი.

ჩეპენი (т. چيپن) верхняя куртка до чреселъ съ откидными рукавами; теперь ея не носятъ.

ჩერგა (т. چرچا шатеръ?); ათმაჯაში ჩერგა სბთ დია ლილი ისრება, ср. თენთა, მოსა.

ჩეჭეჯე (т. چچچ) вомодь.

ჩერხური А горячка, лихорадка, ჩხე х, V.

ჩვ см. ჩვ.

- ჩით**: ჩითუ А, II. ფჩითურ ოსვობჟდაюсь; — აორ. გამა-ფჩითი А я ოსვობჟილქ; — II. ღო-ფჩითამ AV, ღო-ფჩითურ х კოჩაю, ოსვობჟდაюсь, აორ. ღოფჩითი, ღოჩითუ ოსვობჟილქ, კოჩილქ, ო. ღოფჩითარე V, ღოფჩითამინონ х.
- ჩით**: ჩითუ, II. ფჩითუფ х რუბლუ, აორ. ღოფჩითი; ღოჩითუ ოფ რასკოლქ, ო. ფჩითამინონ, ღოშკა ფჩითუფ რუბლუ დროა.

ჩილამი см. ჩელამურე.

ჩილამური см. ჩელამურე.

ჩილი жена; — ოთხ. გლგ. II პორ. II.

ღო-ვიჩილამ А жепюсь, ღო ზიჩილამ V, страд. II. ვიჩილერ х, აორ. ღოვიჩილი. პოვ. იჩილი, ო. ვიჩილარე А, ვიჩილამინონ х; — ოჩილუში ზერე გიეოუნს х у тебя сивъ — жепихъ (бука. [зрѣвший] для женитьбы или которому пора жениться), ოჩილუში ვაქთი გილუნი ვრეა ლი თებქ ჯეპიტქა? — პოვ. ღო-მოჩილი ჯეპი მექა; — ჩილერი ჯეპათый, ср. გამა-თქუერი (подъ ცკ 1), თავჯე გამათქუერი (подъ თხ) ი ქომოჯერი; — უჩილუ ჯეპათый.

ჩილივა-ჯგონი груз. см. წუკალი.

ჩიმი см. ქიმი.

ჩიმშირი (т. چمشير) самшитъ, назв. дерева, ჩიმშირი. Быть можетъ, отъ этого слова — ოჩემშირე ოჩემ-чпры, названіе мѣстечка, ср. მ-ჩირე.

ჩინ: ოჩინუ AV, х зпачъ, бытъ знакомымъ, II-я пор. II. ვიჩინამ А, ზიჩინამ V, ვიჩინაფ х, აორ. ვიჩინი, პოვ. იჩინი, ო. ვიჩინარე, ვიჩინამინონ; — ჩინაფერი AV знакомый, ჩინაფერი х, ср. გნ-აფერი.

ჩინ (მ-ჩინ): სქ როდ. ოთხოშ. II. უმჩინამ AV პაკავილქ, პორუჩაю, აორ. ღოუმჩინი, ო. უმჩინარე; — II. მეწდა-უმჩინაფ х, აორ. მეწდაუმჩინი, ო. მეწდაუმჩინამინონ; у Ачар., პრиводящого послѣдній глаголъ სქ ოსპო-იო მჩენ, პავილქ ი ქიი დ. «მჩენაფა».

ჩინარი (т.-перс. کنار) берегъ, см. აკრა.

ჩინდ: ოჩინდუ А чихать, ობъект. строя 3-го спряж. II. მაჩინდენ А чихаю, აჩინდენ, მაჩინდინენ х, V, აორ. მაჩინდუ, მაჩინდინუ, მაჩინდა-

სეკე, მაინდანენე(-ენ); მაინდინამი-
ნონ, მაინდინასე.

ჩინჩინა x, V, რავი ჩინჩინი, პა-
ვანიე კრუპიი პტიცი, სრ. მა-პა-
ტული; по Шевки-Козьмѣ Кадіа-
швилн: ჩიმჩინე x, px, სრ. მა-ჯაჯლე.

ჩირ სმ. ჩუიჩ.

მ-ჩირე широкий; будто отсюда пазва-
ნიე мѣстечка Очемчирь: «უჩა-მჩირე»
черно-широкий, სრ. ჩიმშირი.

ჩირეზ-აჲ, гесп. ჩირეზ-აი სმ. თუთა.

ჩირი по R, **მჩირი** A воскъ. R сопо-
ставляетъ съ греч. χηρίον, по если
принять отождествленіе, пѣтъ па-
добности сѣшнить признаніемъ
чѣпскаго слова заимствованнѣмъ:
ჩირი čir-i (< *čwir-i) — тубал-кайн-
ская форма яфетическаго слова,
картская его форма — ცვილი čvil-i.

ჩიქარი V, x доброе дѣло, სრ. კალიული,
воздаяніе благое, выгода, თი ჩქი-
მიში ჩიქარი.

ჩიქი x პავანიე კრუპიი პტიცი, კრი-
ჩაჩეი «ჩხვრ-ჩხირ», მ-ჩიქი px
(فرعون قوشی, სრ. ჩინჩილი); — ჩიქი
შირა სმ. ლაჭო.

ჩიჩელი (т. چيچک) ძვტოკე, სრ. ღაღალი.

ჩიჩი x მოლე, у Ачар. приведена
форма „či« ნაჭკომოე; червякѣ
(арм. čči [т. е. շճի]); п арм. շճ,
песомѣнно, яфетическаго пропс-
хожденія, съ нимъ родственно
карт. ქია, ქიაჭუ» червь, гады, по
эквивалентъ пашего чѣпскаго слова
въ армянскомъ — *ძიე* моле, სრ.
წიწი 1.

ჩიჩქუ სმ. ჩუჩქუ.

ჩიჩხილი V мелкое пернатое тем-
паго ძვტა, бываетъ въ дубѣ, стре-
кочетъ, სრ. ჩიქი.

ჩღონა სმ. ქაონა.

ჩოპანი სმ. ქვეში.

ჩოდ: III-я мор. п. ღოვოჩოღინამ A опо-
раживаю, трачу, копчаю, ზოჩოღი-
ნამ V, ვზა ღოზოჩოღინამ, ვოჩოღინათ
x, აორ. ღოვოჩოღინი A, ვოჩოღინი x,
ბ. ვოჩოღინარე A, ვოჩოღინამინონ; —
მო-ჩოღინუ A опораживать, п. მო-
ვოჩოღინამ.

ჩოლი (т. چوچو) пустошь V, x бо-
лотное мѣсто.

ჩომენა V глуховатый.

ჩომჩი V ливна, облегающая куку-
рузный початокъ, ჩომჩოლა A; —
ჩომჩონი въ ливтѣ початка.

ჩორზა (т. چورچو) супъ.

ჩოღენი სმ. ჩუვენი.

ჩოშელი პავანიე რყბი.

ჩოჩოქა A грива, ცხენიშ ჩოჩოქა
грива лошади, V хохоль, ჩოჩოქა x,
სრ. კუკუჭ.

ჩოზა AV верхняя куртка, обыце-
венно изъ шерсти, მჩოზა x, px.

1. **ჩზ:** съ род. отнош. п. ვურუმ A, ვურუმ-
მერ x толкаю, гою, сироваживаю,
ბურუმერ V, ურუმერ, ურუმერს, აორ.
ვურვი A, x, ბურვი V, ბ. ვურვარე A,
ბურვარე V, ვურვამინონ; — მენლა-ვუ-
რუმერ x туда погопяю, доставляю,
მენლა-ურუმერ (2-ე ლიცი), აორ. მენლა-
ვურვი, ბ. მენლა-ვურვამინონ; у Ачар.
основа звучитъ «čр» съ ссылкою
па Bt.

2. **ჩზ:** п. ფრუმერ падѣюсь, увѣренъ, სრ.
შობ; у Ачар. «čи» ждатель.

ჩუვენი x котель (по Ачар. «schaudron en fer»), ჩოღენი V.

ჩუიჩ x, px, **ჩირ** A: ომჩუიჩუ V, ონ-
ჩირუ A плавать, п. ვინჩუიჩი или
ვიმჩუიჩი x, ზიმჩუიჩი px, ვინჩირ A,

ბინჩირამ V, აორ. ღოვინჩირი x, ღო ბინჩირი px, ბინჩირი V, დევინჩირი A, სოვ. ინჩირი, ნ. ვინჩირამინონ x, ვინჩირარე A, ბინჩირარე V.

ჩუღეთ AV, შუღეთ x, px, V: ოჩუღეთინუ AV избавлять, спасать, ოშუღეთინუ x, px, V, III-я пор. II. ვოჩუღეთინამ A, ზოჩუღეთინამ V, ვოშუღეთინაფ x, ზოშუღეთინამ px, ღო ზოშუღეთინამ V, აორ. ვოჩუღეთინი, ზოჩუღეთინი, ვოშუღეთინი, ზოშუღეთინი, ღო ზოშუღეთინი, ნ. ვოჩუღეთინარე, ზოჩუღეთინარე, ვოშუღეთინამინონ, ზოშუღეთინარე, ღო ზოშუღეთინარე, სრ. შუღეთ.

მ-ჩუღეთი სმ. სერი.

ჩუნქი (ტ.-პერს. چوڭن) такъ какъ, ჩუნქი Bt по A чар.

ჩური AV vulva.

ჩურუნა x, px V теплый, სმ. შოლა ი ტუცა.

ჩურქუ [я слышалъ собственно ჩურქუ] V мягкій, ძეჟიყი, x, px ჩინქუ.

ჩვა სმ. შქა 1.

ნო-მ-ჩვა V щель, ნომჩვა x.

ჩქარ въ выражени: ჩქარ ვა რენ პლი ჩქარ ვარ V ничего ძეჟ; у A чар. ჩქარვა სვ ссылкою на Bt со значениемъ никогда.

ჩქვ სმ. ჩქვ.

ჩქვა სმ. ჩქვა.

ჩქიმი x, V мой, შქიმი A, ჩქიმი რე принадлежит мпѣ, *суб.* [это] — мое; — ჩქიმეზურა x, px, V по моему.

1. **ჩქინ:** ოჩქინუ px зпать, слышать, внимать, ოშქინუ A, ოჩქინაფუ x зпать, *собств.* давать зпать, II. მიჩქინ x, გიჩქინ, უჩქინ, მიშქენ A (но слышу и მიშქენ), გიშქენ, უშქენ, прош. пес. მიჩქიტუ x; — IV-я пор. აორ. გოჩქინაფი я тебѣ сообщилъ.

2. **ჩქინ** [**ჩქუნ**] x მმ, შქუ A, ჩქუ V, ჩქუნ px.

ჩქინი x [**ჩქუნი**] нашѣ, შქუნი პლი შქინი A, ჩქუნი V.

«**ჩქირ**» სმ. შკორ.

მ-ჩქირი x скворецъ, სრ. სურიკი, მ-შკირი.

ჩქვ x, შქვ AV: II. ვოჩქუმერ я посылаю; провожаю, сироваживаю, აორ. ვოჩქვი x, ვოშქვი AV, ნ. ვოშქვარე, ვოჩქვამინონ, გოშქვარე и послѣдую за тобою, სრ. შქვ 1.

ჩქუ სმ. ჩქინ.

ჩქუა, а также ჩქვა x, V другой, остальной, ჩქუა შუ გინონან ოტი (|| ქი) შოტილა чего еще хочешь, чтобы я принесъ тебѣ (вамѣ), x; въ V лишь არ ჩქვა პლი ა ჩქვა еще разъ, хотя въ стихахъ встрѣчается (*Хрест.*, A. II, 19, 51) и самостоятельно по ჩქვა.

ჩქუნ სმ. ჩქინ.

1. **ჩხ:** испражняться, II. ვინჩერ x, აორ. ვინჩი, ნ. ვინჩამინონ.

2. **ჩხ:** ოჩხუ мыть AV, x, II. ფჩხუმ, აორ. ღოფჩხი; ნ. ფჩხარე, ფჩხამინონ, по корню ორქუ = *карт.* რქ, т. е. *რეტვა* стирать, სრ. ზონ.

ჩხა სმ. ღლა.

მა-ჩხა V, x желобокъ (у источникъ).

ო-ნ-ჩხაკალე A шесть для сбивания орѣха, ონჩხალე px, სრ. პენჭკა.

ო-ნ-ჩხალუ A, x сбивание шестомъ или собиране грецкаго орѣха, სმ. ონჩხაკალე.

ჩხამი x ядъ.

ო-ჩხაპულე px, V крапива, სრ. ღიჭკიჯი, ტუტუჯი.

ჩხე სმ. ჩეჩხური.

ო-ჩხე пощы, ხამი (V ხამიშ) ოჩხე.

ჩხვარი A, x, მჩხვარი A ხიხბიое расте-

nie; изготовляемый из него хлѣбъ (собств. каша) — ღომუ A, x, ღომი A; въ Ламбо 80-ти лѣтній старикъ меня увѣрилъ, что мнѣзარი и ღომი (sic) — одно и тоже, но ღომი моль тур. слово. По названію это — гур. ღომი видъ пшена.

ჩხვათა (ჩხუათა) AV жаркій, теплый (про воздухъ, погоду), ჰვა (ცარონი რხ) ჩხვათა ობ (რებ რხ) — года жаркая, жарко, ჩხოთა (записано у меня и ჩხოდა) x, ცარონი ჩხოთა რებ жарко, ср. ცუცა.

ჩხვიბ см. ჩხუბ.

ჩხვიბლი x цость, ჩხიბლი AV. У Ачар. приводится форма ჩხვიბჯი, архаическая, но я не слышалъ ея; კვიბნიშ (კიბნიში) ჩხვიბლი x клювъ, კიბნიშ ჩხიბლი V, კიბნი-ჩხიბლი A; — უჩხიბლე безносый.

ჩხომი AV, x рыба, ჩხომიშ მარქვლი იკრა, A и უხომი; см. კოპჭა.

ჩხოთა см. ჩხვათა.

ჩხორო девять, «ჩხოლო» по P, «უეღო ჩხორო» по Ачар. двадцать

девять; ჩხორო მუშ, ჩხორობერი, მანჩხორო, Gr., § 34 сл.

ო-ჩხოცადლე V, x доска съ зубцами для расчесыванія «სულერი» конопля; — ი. ბჩხოცუმ რაჩესყვაო პითი კოპილი, აორ. ბჩხოცი, ბ. ბჩხოცარე.

ჩხუ A толстый, მჩხუ x, V; по ი A, თი-მჩხუ важный, знатный, თოლი-მჩხუ V съ широкими глазами, съ широкими петлями (ო სტი), თოლი-მჩხუ ურბენი ვიოგრადъ съ крупными ягодами, თოლი-მჩხუშ ყურბენი x.

ჩხუნ: ოჩხუნუ ი ოჩხუნუ A, II-я пор. ი. ვიჩხუნამ A მიწ жарко, გრბოყ, აორ. ვიჩხუნი, ბ. ვიჩხუნარე, III-я пор. ი. ვოჩხუნამ A სორბვაო, ვომჩხვინაო x, ზომჩხვინამ V, აორ. ვოჩხუნი A, ვოჩხვინი x, ზომჩხვინი V, ბ. ვოჩხუნარე A, ვომჩხვინამინონ x, ზომჩხვინარე, ღემირი ზომჩხვინამ V რაყალიო ჯეღზო.

ჩხური AV по R овца (теперь въ A კოიბი), მჩხური x;

ც.

ცა небо; изъ цѣлаго ряда будто бы діалектическихъ разновидностей этого слова, собранныхъ у Ачаряна («са», «заа», «за», «ка», «са») первая («са») представила бы настоящую чашскую, вообще тубалкайпскую форму, если читать ее въ, что и приводитъ особо Ачар. съ ссылкою на Bt, на основаніи одного Et., по такая форма неизвѣстна и малодостовѣрному Et. (182), да и миѣ се не пришлось пи-

гдѣ слышать самостоятельно, иъ составѣ же ჩანა четвергъ она сохранилась вездѣ; — ცაშ ოცკაფუ რხ радуга (ჩარტ. ცის სარცეელო), ცაოცკაფუ V, ცაორცაფო A (ср. რუნცი).

1. **ცად** смотрѣть, ოცადე, I-я пор. ი. ბცადუმ смотрю, ცადუმან (по ი ცადომან) V пробую (იკუს), ბცადლეუ x, აორ. ბცადი, ბ. ბცადარე, ბცადამინონ, II-я пор. ი. ვიცადლეუ x ი смотрю для себя, у себя, აორ. ვიცადი, ბ. ვიცადამინონ.

2. «ცად заниматься, работать» по А Чаряну, судя по имени дѣйствія ცადინუ, названнаго А Чаряномъ «содн.», записано со словъ лаза, подвергшагося грузинскому влиянiю, какъ указываетъ и его пометка «Вt». Формы, приводимыя у него: «п. ვიცადაზ, аор. ვიცადი, ნ. ვიცადამინონ».

ცად: ოცალუ А очипты; косить (დრეპანით), аор. დომცალი, ср. ჩალ и ქეორ.

ცანა А мелкая птичка: красношейка.

ცანცა V корзина для собиранiя виноградъ и другихъ плодовъ, отличная отъ გუჯელი; дѣлается она изъ «ცულტუ» камтановаго дерева, а также изъ лубка черешни.

ცარა x, V грубая, бесплодная земля, ср. გა-ხადერი.

1. **ცელა** или **ქერცელა** x корочка на ранѣ; чешуя.
2. **ცელა** V ხელოვ (яйца), ცილი x (въ груз. ცილი желтокъ).
3. **ცელა** V плетенка, навязываемая сверху на балочный потолокъ въ лазскомъ домѣ, ср. ჩელტი.

ცვ: გონცვერი x ясный.

ცვა: ოციგუ, п. ზციგუ x продѣваю, протыкаю, прокалываю, аор. ზციგი, ნ. ზციგამინონ, ср. ცონ;—მ-ციგურა x растенiе съ парными колючками, пристающими къ платью (ხუკა. всаживающимся въ платье).

ციგარა напроса.

მ-ცილა (груз. ცილა) x пядь, пядень.

ციღ см. წიღ.

ციღი см. ცელა 2.

ნო-ცინქცხადე или **ნოცინცხადე** x искра, ср. წილილი и მ-წიკა.

ცირ см. ცორ.

ცირასქუა (ингр., ср. груз. ქალი-შვილი) дочка Р.

ციფრი см. წიფური.

ციქა А, по А Чар. и Вt, мало, «სიქა» R, მციქა V, x (изъ x лучше ქიცა), მციქა ქოალი და ყვალი მომილი x принеси мнѣ немного хлѣба и сыру, ციქა ღაზური მიჩქინ я знаю немного по-лазски (по-ჩაქსი); — «არციქა (Вt)» по А Чар. немного (un peu), არ-მციქა x, ა-მციქა AV, «ამსიქა» А;—ციქობა недостача, голодь.

ციცი V (арм. չիչ) снѣжки, въ x пѣтъ, но понимаютъ, ср. ზუძი; — ციცილი id.

ცომი (груз.) x тѣсто, ср. ზომარი.

ცონ: ოცონუ AV, x, п. ფცონუმ, ზცონუჲ шродѣваю (груз. განვწონავ); пабиваю (табакъ), аор. ფცონი, ზცონი, ნ. ფცონარე, ზცონამინონ;—III-я пор. п. დოვოცონამ А, аор. დოვოცონი, ნ. დოვოცონარე, ჰალუ დოვოცონი я всадила или вбилъ клинъ, ქემოცონი вбей въ мешъ; — п. მე-ვოცონამ, аор. მევოცონი, ნ. მევოცონარე, ღემში მევოცონი я воткнулъ въ него иглу, ხამი მევოცონი я всадила пожь, ხე მე-მოცონი супъ мнѣ въ руку, ср. ციგ.

ცორ AV, **ცირ** x: ზცორუმ V просѣваю черезъ сито, ზცირუჲ x; — ონ-ცორო AV сито, ონცირუ x.

ცული А, x пустой, ложный, მცული AV и лжець, მცული ზზობონ говорю ложь; — ცულაზა ложь, неправда, მცულაზა V.

ცუღტუ V верхняя мягкая часть древесной коры (не смѣшивать съ მკვეცი), также მსუღტო V, ср. ქერქი.

ცუნცულერი х рѣзвый (про дѣтей).

Слово было истолковано несовѣтмъ ясно, и тогда мнѣ его объяснили другимъ хопскимъ же выраже-
ниемъ: ელა-მ-წკვერი.

მ-ცქა х улей въ двѣ створы, въ двѣ половины; если въ одно дерево, то — კაგრანი.

ცქაპი рх, V западня, силки.

ელა-მ-ცქვერი см. ელა-მ-წკვერი.

ცქიალი х пить съ серебряными пу-
говками, падштая на нижней сто-
ропѣ рукава женскаго платья до
локтя, ср. კუმბი.

ცქიმუცი см. ცქირმუნცური.

ნო-ცქიპაღე рх щепки отъ работы плот-
ника, ნო-ცქიპაღე V въ частности
и «щепка» для чистки зубовъ.

ცქირმუნცური рх башмала (плодь),
кнзильпикъ, ცქიმუცი V, ცხომუნცური
х, სკილიმუნცური A, а также სკირ-
მუცი, безъ ნ передъ ც, какъ въ
ცქიმუცი V, по это, очевидно, лишь
диалектическiя особенноти.

ცქჳ ом. მ-სქჳ 2.

ცხ см. ძღ.

მ-ცხაღე х, V паялу.

ცხანაკო см. კაცხანაკა.

ცხაპ: ზ. გომცხაპაუ х, аор. გომცხაპი,
გონცხაპი, გონცხაპუ, რ. გომცხაპა-
მინონ, კონიქ ცკეპი გონცხაპუ че-
ловѣкъ содралъ лубокъ.

მ-ცხემზრი ср. ცხემური.

ცხემური х, рх грабъ, მცხემზრი A.

ცხენი лошадь, ცხენი-ბუცხა или ცხე-
ნი ბუცხა A копыто, ცხენი შ მონთა
A жеребенокъ, ცხენი შ მონთა V.

ცხერი х: II-я пор. п. ვიცხერაუ или
ვიცხერუ х беру въ долгъ, аор. ვი-
ცხერი, ნ. ვიცხერამინონ.

ცხიკი х хворость.

ცხიმუნცური см. ცქირმუნცური.

ღი-ცხირი х, VA кровь, по и ღინცხირი
AV, ხ; ღინცხირი ეჭოფუშუ х пустить
кровь, ღინცხირი ეჭოფუსერე სუა ქო-
მიშუკუბ A я знаю мѣсто, гдѣ можно
пустить кровь.

მ-ცხოღარი кровать б по словамъ Али-
ренза, по и по справкѣ Ф.-бел,
лазы отвѣтили, что это «ცახცრე-
ვანდი» (sic), т. е. опять таки кро-
вать, собственно посплки (т.-перс.
تختروان).

ცხოზი V, х яство вродѣ сыра: его
приготавлиють съ яйцами изъ
трехдневнаго молока, какъ въ х
въ дополненiе пояснили, «отъ ко-
ровы при молодомъ телепѣ».

ო-ნ-ცხოზი A потолокъ изъ балокъ, не
сбитыхъ вмѣстѣ (груз. სხვენი),
ოცხოზე х, ср. ოცხოზღურე, ჭერი; —
ო-ნ-ცხოზღურე A «такъ, кажется, на-
зывается плетенка (ღობერი), па-
кладываемая сверху на потолокъ
«ოვძხონი» въ лазскомъ домѣ»,
объяснили мнѣ въ A сначала. При
дальпѣйшихъ справкахъ Ф.-бей
сообщилъ, что эта плетенка назы-
вается ჩელთი (см. ჩელცი, ცელა მ), а
ოცხოზღურე тоже, что ოცხოზი.

ცხოც: ოცხოცუ A, н. ქაფჩა ცხო-
ცუმს срываетъ голову хамсы, ქაფჩა
ცხოცუტს х.

ო-ცხოჯი х, рх гребешокъ, A ოცხოჯი,
ოცხეჯი V.

ცხუკუმბი (< ცხული კუმბი) растенiе:
крессъ или сердечникъ, ср. ცხუ-
კუმბი.

ცხუკუმბრი см. მ-ცხულ კუმბრი.

ცხული A, «Вт» груша, მცხული AV,

х, აჭარა-მცხული А ачарская груша; еще названія сортовъ груши въ Виѣ: მცხულ ზალი «груша-старушка», изъ нея готовятъ хорошии бекмезъ, მცხულ გვერდანი сочная, кислая груша, მცხულ კარაზურუნ «черноносая» груша, средней величины, зимняя (созрѣваетъ послѣ сбора), მცხულ კოჭალი мелкая груша, მცხულ შალაღურე желтая, ароматная груша, მცხულ-ოკა «трехфунтовая» груша, крупная, მცხულ ცუცული изъ лѣтнихъ сортовъ груши, მცხულ ქუბორი изъ зимнихъ сортовъ груши, მცხულ ჯუმორი «груша-уксусъ», сочная, кислая груша, изъ нея готовятъ отличнии бекмезъ, въ Хопэ: თავრეჯული მცხული

таврпзская груша, მცხულ კალასაპი (მცხულ კაიში V) зеленая, стебелекъ толстый, загнутый, მცხულ კვანცა сорть крупной груши, მცხულ კვინი желтая, продолговатая, сочная груша, по меньше «груши-золота», მცხულ მეტაქსი «шелковая» груша, მცხულ ოქრო «груша-золото», желтая груша, მცხულ შექერი сахарная груша, მცხულ შუკა груша-тыква или груша-огурецъ, см. შუკა.

მ-ცხულ-კუბური х, рх пастбище въ уцельѣ, V, х: ცხუკუმზი, ცხუკუმრი, სრ. ცხუკუმზი.

მე-ნ-ცხური А суставы, მემცხური V, მე-მცხერი х, рх; х также: перевязанная веревки.

ძ.

ძ: п. გე-ბპურ А валиюсъ, лежу, გე-ბპირ х, рх, V, გეპურ, გეპირ, გეპუნ, გეპინ, გეპურან, ნ. გეპურცარე А, გე-ბპირცარე рх, V, გეპურცარე, გეპურცასერე; — გაუძინ у него находится; — ვარ გეწეშიძინ იწე у меня поддержки, опоры; — ეწე-გიძინ ნძე тобою валается; — მე-გიძინ протянуть тобою, перекинуть тобою (мостъ); — ნუძინ находится у него.

ძანკალი см. ზანგალი.

ძარო плетеная кѣтка для птицъ, nichet по Ачар. съ ссылкой на Bt) (груз. ძარი).

ძგიფ: ონძგიფუ х палить, наолипть; п. ზპგიფუფ, აორ. ზპგიფი, ნ. ზპგიფამინონ.

1. **ძგ:** п. ზპგუმ AV ისრაჟიუოს,

ზპგუფ х, აორ. ზპგუი, ქიღობგუი, ნ. ზპგურე AV, ლობგუმინონ.

2. **ძგ** см. მ-ძგულ.

მ-ძგულ: страд. и. მძგულენ растеть, прорастаетъ, пробивается, აორ. მძგულე, ნ. მძგულასერე, въ V также понимаютъ, во говорить предпочитаютъ: п. აულენ (ფილისი), აორ. ესტუ, ნ. ესტასე, какъ въ х, გძ, однако, ნ. ესტასუნონ; — მძგულე А стволъ кукурузы (до сбора) или, повидимому, სჳრჳე, какъ облепный также, სწეჳე-выросшии стволъ кукурузы, ფილისი V. Афинское слово მძგულე напрашивалось бы на сближеніе съ [корнемъ ძგ>] «žgn», если бы онъ существовалъ; «žgn» приводится у Ачар. со значеніемъ «растп» (о деревѣ) съ ссмл-

кою на Вt, по Аѳар. «zgdud» [аор. მტკულე] припалъ за прош. песов. и тому же сомнительному корню «zgi» присовплъ имя дѣйствія глагола «кормить», собственно «насыщать» (см. ძღ) въ искаженной передачѣ Ер. 485—dzguma = Аѳар. zguma [груз. ძღმა].

მეშური V большая горная мышь, მე-ნურური рх, х, ср: მან-წეფურა.

მერგუ V (-რх) пень, негодная часть дерева.

მი V, х «жалю» пчелы.

ნე-მი AV орѣхъ, А и ნეზი, ხ ნეძი внутрешняя мягкая съѣдобная часть орѣха, ср: კაკალი.

მიკვა см. ზიკვა.

მიმილი A гной въ глазу, глазной гной, ср: ჩელამურე, წამი 2.

1. **ძიბ:** მო-ნ-ძიბეу увеличивать, прибавлять, II. მოვეუძიბნამ AV, მუენძიბამ, მუენძიბამს, მოვეუძიბნუ х, аор. მოვეუძიბნი, მუენძიბი, მუენძიბე, ნ. მოვეუძიბნარე, მუენძიბარე, მუენძიბასერე, მოვეუძიბნამინონ, მუენძიბაგინონ, მუენძიბასუნონ, სვ род. отнош. მომინძიბამ, მომინძიბამს, მოგინძიბამ, მოგინძიბამს и т. д., II-я пор. II. მოვიენძიბამ.

2. **ძიბ** см. წიბ 1.

3. **ძიბ** см. ძ.

ძირ: ოძირეу видѣть, смотрѣть; находить, II. ზძირამ AV ვიპე, ზძირამ х, аор. ზძირი, ქოზძირი (ქომძირი თქმენი უვიძქვ), ნ. ზძირარე, ზძირამინონ; — II-я пор. аор. ზძირითი პოვიძალეს; — объект. строя 3-го спряж. II. მაძირენ მოგე ვიძქვ.

ძიც см. ზიცა.

ძიქვა см. ზიქვა.

ძიც х, ღიც AV: ოძიცინეу х, V სმქვთესი, ოძიცინეу А, I-я пор. II. ზღიცამ А სმქვთესი, аор. ზღიცაი, ნ. ზღიცარე, II-я пор. II. ზიძიცამ V სმქვთესი, ვიძიცამ х, аор. ზიძიცაი V, ვიძიცაი х, ნ. ზიძიცარე V, ვიძიცამინონ х, კოზიკალა ოძიცინეუ ონჯღორე რენ სმქვთესი პრი [чужомъ] ჩელოვქვ — срамъ.

ძღ: ოძღე, ძღეу насыщаться, паѣдаться, II-я пор. II. ვიძღერ А, ზიძღერ V, аор. ვიძღი, по Аѳар. ღო-ვიცნი, ნ. ვიძღარე, III-я пор. II. ვიძღამ насыщаю, аор. ვიძღი, ნ. ვიძღარე, IV-я пор. ოძღაფეу заставлять насыщать, II. ვიძღაფამ заставляю его насыщать, аор. ვიძღაფი, ნ. ვიძღაფარე; — ძღერი AV, х сытый, ძღელი х; ძღაფერი AV насыщенный.

ძღაზულერი (იწკორთ: ძღაზულერი) V, х რიბი (отъ осны).

ძღეზე V дѣтская игра въ пять камешковъ, ср. წიკვაბი.

წ.

1. **წ** см. წკ.

2. **წ:** ოკო-ნ-წეу А одинъ къ другому иодомель (по цвѣту, характеру и т. п.).

წა: წალე AV ვიპი, ვიპი; — წალენი პიპი.

წათხ х солить: ოწათხე, II. ზწათხე, аор. ღოზწათხი, ნ. ზწათხამინონ, ср. წუთხ.

მო-ნ-წალერი A чванящійся, иѣжашійся, ср. ელა-მ-წკვერი.

1. **წამი A** (въ самомъ городѣ Аწიპი) ремень для связывающа набокъ ярма, ср. ზეველე.

2. **წამი** гной въ глазахъ: წამიარი A гноиный, ср. მიმილი.

წამწამი см. კამწამი.

წანა годъ; разповидности «запа» и «сопа» — результатъ неумѣлой транскрипціи, быть можетъ, и «сапа», если это не передача тур.-арб. *سال*, წანა აღანი AV по- вый годъ, см. თუთა, ნა მოხვასებ (ნა მოხვასუნობ ხ) წანა х, V бу- дущій годъ, ნა მულუნ წანა х, V гридущій, будущій годъ; — წანაშ A въ будущемъ году, წანაშე V, х, წანაშ გინჭარარე A я напишу тебѣ въ будущемъ году, «მა ემუს მინდუჭარამინობ წანაშ Vt» я ему напишу въ будущемъ году; — წანას AV въ будущемъ году; — მე- ცი წანაშ A черезъ годъ, მეწანა- შე რხ, გამწანაშე; — გოწო A, რხ прошлый годъ, въ прошломъ году, გოწოს х, რხ; გოწოწოფეს რხ, х еще раньше, გოწოწობს Vt въ по- запрошломъ году, გოწოწობსლე х за годъ до прошлаго года, V два, три года тому назадъ; — ჰროწანა V въ позапрошломъ году; — ჰანწო V въ этомъ году, აწო A по Ф.-нею, а по Шукри и просто: წო; — წა- ნერი: არ-წანერი х, რხ одного съ кѣмъ либо года, сверстникъ, ср. აღანი, ღიღო-წანერი რხ древній, ср. წიანერი.

წანგი (греч. *τῆλεγγιον, τῆλεγγα*) х женская обувь изъ желтой кожи, съ паголепникомъ (ვალონი), ср. ჰპუწი. Этой обуви (წანგი) пѣтъ уже сейчасъ: мать Али-эфенди, моего учителя въ Хопэ, 80-ти лѣт- ная старушка, носила ее еще.

წანწამი см. კამწამი.

წაპ: წაპუმს V капаетъ, წაპუმს, страд. зал. წაპუნ V, ცაპუნ V, ср. ციკ, წროღ; — წაპუ V, х капля.

1. **წარი** х, V волость конскаго, равно бычьего, хвоста, მწარი V (чаще), ნწარი რხ, ср. უნა; — წარი რხ си- локъ изъ конскихъ волость, წარიშ ქანდარა х, ср. უნა.

2. **წარი** см. წკარი.

წარი-ღალა см. მ-წკარ-ღალა.

წარსა (т.-перс. *چرخ*) რხ, V, A ко- лесо, часть ткацкаго станка, ქარ- სა х, წანრა A, см. დინალი.

გონ-წაფ см. გონ-წკ подъ წკ.

წანრა см. წარსა.

ო-ნ-წერი V колыбель, ონწელი х, რხ, ომწელი A.

მა-ნ-წეფურა х большая горная мышь, ср. ძემური.

წვ: говорить, ნ. ღოუწუმერ х я ему говорю, ღუწუმერ, ღუწუმერს, აორ. ღოუწვი, ნოვ. ზერევეს უწვი скажи дѣтямъ, ღუწვი скажи ему, ღომიწვი. скажи мпѣ, ნ. ვუწვამინობ; ნ. უწვაბ ი-ღოუწვაბ х я ему говорю, ღოვი- წვაბ я тебѣ говорю; ნ. ვუწუმ AV, ზოწუმერ რხ, აორ. ღოუწვი (ღობუ- წვი V), ნ. ვუწვარე.

წვინარი х борбъ (въ х описательно объяснили: ღალიშ ჯოლორი რჩინა собака, ср. Н. Марръ, *Physiologie*, стр. 115, 117), წინარი A (въ A объ- яснил словомъ კუნდუზი); — ნოწი- ნარე название мѣстности въ Атин- скомъ ущельѣ въ полчаса ходьбы отъ Атины.

წვრის-თი см. მ-წკური.

წი: უწიუ V, х выть (про собаку), ნ. წიამს, წიავს, აორ. წიუ, ნ. წიასე, წიასუნობ.

წიანერი V древній, წიანერი მიანერი древній, предревній, ср. ღიღო-წა- ნერი, მ-ჯვეში მჯვეში.

წიბს см. წოფს.

წიკვა см. ზიკვა.

წიკვაბი А пять круглых камен-
ковъ или дѣтская игра въ пухъ:
въ эту игру обыквовенно играютъ
дѣвочки, рѣдко мальчики, ср. პაპუ-
ლიში, ქუაონი, ძღებუ.

წიღ: срывать плоды, собирать, ჯა-
შენ მეზწილი AV, х я собралъ съ де-
рева, А въ произношеніи Ф.-бел
мѣтъ послышалось მეფცილი; — უშ-
კური-უწილონი V сѣтка для соби-
рація яблокъ, ოწილაშე х, рх, ср.
ბოღა; — II. გამა-წილუვს (მარქუ-
ლეფე) х выжиливаетъ (лѣща), аор.
გამაწილუ, ნ. გამაწილასუნონ.

წიღას: ოწილასუ А давить руками,
выжимать сокъ руками, II. პწილა-
ხუმ, პწილახუვ, аор. პწილასი, პწი-
ლასი, ნ. პწილასარე, პწილასამინონ,
ურძენი ოწილასენ, ოშქური ვარ ჭი-
ნასაშა ვარ ოწილასენ ვინოგრადъ вы-
жимается рукой, по изъ яблока
пельзя выжать сокъ иначе, какъ
прессомъ. Приводимое съ ссылкой
на Вt Ачаряномъ «მწიღეს» вы-
жимать тигოტბეთს сюда, какъ II
аор. «ღო-მ-წიღესი», ნ. «უმწიღე-
ხამინონი».

წიღიღი А искра, ср. მ-წკა и ნო-
ცინცხალე.

ეღა-წიშერი см. წკ.

1. **წინ** А, **ძინ** V: ონწინუ расплавлять,
топить, III-я пор. II. ვონწინამ, ბონ-
ძინამ, аор. ვონწინი, ბონძინი, ნ.
ვონწინარე, ბონძინარე.

2. **წინ** см. წონ.

წინარი см. წვინარი.

წინდეკი А воскъ, წინეკი А, წინეკი
х, V, у Ачар. приведены еще фор-
мы: «zendeki», «sindeki».

მა-წინდი см. მა-წკინდი.

წინწინ: объект. строя 3-го спряж.
II. მაწინწინენ х я вытягиваюсь (მა-
წოღინეპს), მაწინწინენან, аор. მა-
წინწინეუ, მაწინწინეს, ნ. მაწინწინა-
სუნონ, მაწინწინასუნონან.

წინცხანი рх маленькая зеленая птич-
ка, хвостикомъ бьетъ, быстро пе-
рескакивается, ср. მაპუზალე, სმსი-
კოკარი.

წიპა А пупъ, пупокъ, წიპა მაწუნენ
у меня болитъ пупокъ, ср. უშპა.

წიპი х, рх мелкія рыбешки, წიპია V.

წიპილი V дышлокъ, ср. ფული, ჭუ-
ჭული.

წირ: показывать, III-я пор. II. ვოწი-
რამ V, аор. ვოწირი AV, II. ვოწირავ
х, аор. ქოვოწირი, ნ. ვოწირამინონ,
ср. ძირ; — ო-წირამუ V яйцо,
оставляемое подъ песущеюся ку-
рицею, ოწირაფუ х, ср. კუჭოლი.

წირღუ х червеобразный паростъ
на половомъ органѣ коровы; онъ
мѣшается слухъкъ быка, и потому
его выжигаютъ раскаленнымъ же-
лѣзомъ.

წიფრი см. წიფური.

წიფური х, рх букъ, буквое дерево,
წიფრი AV (въ А слышалъ я II
ციფრი).

წიფხ см. წოფხ.

წიწ (груз. წიწვა) Вt по Ачар. тя-
нуть, II. [ბწიწუფუ.] წიწუფუ; წიწუფს.

1. **წიწი** б моль, х, рх красный червякъ,
ср. ჩიჩი.

2. **წიწი** х кишки, внутренности, ср.
ჭინჭუვალა.

წიწილა AV, х змѣя, R приводить
форму «sisila»; — წიწილა-ბოღა А
жирная трава, ср. ფკრი-ღაღალი; —

წიწილა-თენა V სწილაქს, წიწინათერი рх, ср. мѡнѡра подѡ тѡн; — მაწიწილე V ანტს (бука. змѣвнѡн); მაწიწილი A, წიწილა-მკარობუ x (бука. подбирающѡн змѣн).

წიწინათერი см. წიწილა-თენა.

წკ: ოწკიმუ x პორთ (шовъ), რვათ, ვრვათ, ოწკუ V, x, ოწკუ A, II. ზწკიჲ; აორ. ღობწკი, ბ. ზწკამინონ, აორ. ღობწკი A; Аѡар. сѡ ссылкой на Вt переводитъ «стиратъ, портитъ», у него же фраза «ანღლა [даже ანღლა!» ცარონი ღოწკუ სეგოდნა პოგოდა ნეპორტილას; — «გობწკიმუ Вt», გობწკაჲუ V ოტკривათ, გობწკაჲუ A, II. გობწკიჲ x, გომწკუმ V, გომწკუმ A, გობწკუმ, გობწკუმ, გობწკუმს, გობწკუმს, გობწკამან ბ ოტკривათს, აორ. გობწკი (იო II გომწკი x, გომწკი V, გომწკი (даже მგომწკი, იო II გომწკი) A, пов. გობწკი x, V, გობწკი A, ეკნა გობწკი A ოტკрой дѡერъ, ბ. გომწკამინონ x, გობწკაგინონ, გობწკასუნონ, გომწკარე V, გომწკარე (даже მგომწკარე), გობწკარე; — გობწკიმერი II გობწკერი x, V ოტკрываетъ, გობწკუმერი II გობწკერი A; — აორ. ე-ზწკი x, V II ვრვალს, ეზწკი A; — ელაწკუმერ A პრიოтвореннѡн, немпограскрѡтнѡн (o дѡერი), ელაწკიმერი II ვ-გოვორახ A, ელაწკიმერი V, ზოზო ქოგემავალუ ელაწკიმერ (ელაწკიმერ V) ეკნაზა (ნეკნაჲუ V) დѡвущка ოვარѡლა მეჩა მოღვიუ ვь полуоткрѡтѡუ дѡერъ; — აორ. მო-ზწკი x, V II ვ სოდრალს კოჲუ, კორკუ, მო-ზწკი A, II-ი პორ. მოზწკი II ვ სვალს სѡ სეჩა, III-ი პორ. თუ სპილს სѡ ნეგო (эта же форма повел.); — ობ-

ект. строя 3-е спряж. II. მემაწკენ II მოგუ რვათ.

მ-წკა V ისკრა, ср. ნო-ცინცხალე II წილოლი.

წკარი V, x вода, წარი A; форма «сакали», приводимая у Аѡаряна, сѡмнѡительна; ჰიჯიში წკარი სწიწი, სწიწი (бука. вода лица), ჰიჯიში წკარი მოკვათერი ბეზსწიწი (бука. у кого ოტѡчена вода лица); — წკარ-თოლი V ისწიწი წკარი, რდინქს, ср. ფოვარი; — მ-წკარ-ღალა V ვიდი ანსა: როსთომს სѡ კულიკა, ოპ ოდიპოკო ჲეტაეტს, ნეწიწიწი წიწი, კრასნოვათ უ კრწიწი, სѡ დიწიწი წკიწი, II ნა ვისწიწიწი პოგახს, წარი-ღალა A, ღარღა x; — წარიარი A ვიწიწი, ვიწიწი; — წკარონი V ვლავიწი, ვიწიწიწი, ობიწიწი წკიწი, წარიონი A.

წკად: ოწკელუ V, ოწკომუ V სწორწი, ოწკიწი, ოწკუ x, II. ვოწკერ x სწორი, ჰეჲ ოწკენ ოწკიწი ოპ სწორიწი ვა დომომს, აორ. ღოვოწკელი, ბ. ვოწკელამინონ, აორ. ზოწკელი V; — გამ-ოწკელი ვღიწი; — გეწკი-ბიწკერ V სწორიწი სწორიწიწი; — ჰეჲჲიწკი გომოწკელუ დოკტორს ოწკიწიწი მეჩა; — II-ი პორ. II. ეკე-ბიწკერ ოღიღიწიწი; — II. მეწკოვოწკერ x სწორიწი ვь თუ სწორიწი, აორ. ქომეწკოვოწკელი, пов. მეწკოვოწკელი, III-ი პორ. II. ვოწკელაჲ.

ელა-მ-წკვერი V ჲვალაწიწი, იწკაწიწი, ელაწკვერი x, ср. ცუნცუღერი, მონწკაღერი.

ო-წკიადლონი V კოლოღიწიწი (II ნა შეწკიწი კოვოწკი II თ. II.), ср. ცხანგარა.

წკინ: ოტღვლათ, კონწკათ, II. გოვოწკინაჲ x, აორ. ქაგოვოწკინი, ბ. გო-

ვუწკინამინონ; — ი. მებუწკინამ რხ, ნუწკინამ, ნუწკინამს, აორ. ქომბუ-წკინი ი თ. დ. id.

მა-წკინდი V кольцо, спец. обручальное кольцо, მაწინდი A, x (Ф.-ბეისбли-ჯალъ съ ოჭანდუ приглашать).

წკინცილი x пометъ (птичий).

წკიპილი x колючее растение, въ x сообщили, что такъ называютъ მ-ციგურა.

მ-წკირმე x хорошо скрученная или витая пить; — მწკირმე კობი კრწი-კიი, энергичный человекъ.

მ-წკო x, V лавровишня (قرويمش), წუ A, მწკო ფავრი ილი ბუტკა გობ-ვაის x, V, მწუ ფავრი გობვაის A კოდა სნადუტ ლესტა ლავროვინი, თ. ე. ნიკოდა.

წკუნ: მაწკუნე V, x у меня болитъ (ბუკვ. заболѣлъ), მაწუნე A [«მა-წონე»] აჩარ. съ ссылкой на Вt ი не слышала, какъ не слышала и «თახოში», თი მაწკუნე V, x у меня заболѣла голова, თი მაწუნენ A у меня болитъ голова, თი მაწკუნენ წონსლებლო голова болитъ у меня спереди, მწკუნეს x у меня болитъ; — წკუნა V боль, წუნა A, ქორბა-წუნა A желудочная боль; — წკუნი боль, მ. ч. წკუნეუე.

მ-წკური x прясло, мелкий пако-ничъ веретена, მწკურის-თი V, წკურის-თი A, სრ. ფარფა.

მ-წკუფი V, x темный, мрачный, წუფი, чаще მწუფი A; — წკუფობა x тем-пота, мракъ.

წონ см. წანა.

წონბს см. წონებ.

წონლა (по Ф.-бею მწონლა) A сажа, копать, მწონლა ჟ, რხ.

1. **წონ:** A вѣшать, взвѣшивать, წინ x: აორ. ფწონი A я взвѣсилъ; ოწინაფუ x, ი. ფწინეუ, აორ. ფწინი, ბ. ფწინამი-ნონ, у Ачар. приведены формы относ. спряжения: აორ. «ქაეუწინი», ბ. «ვეუწინამინონ»; — აორ. დაწონეუ ოწე подумалъ; — კობ-ბონი ი დოგადალს, понялъ.

2. **წონ:** одобрять, правиться, ი. მაწონ-ნენ რხ მიწე правится, აორ. ღომა-წონეუ, მაწონეუ x, კიი მაწონეუ ოწე მწე поправился, ბ. მაწონსენ ილი მაწონსუნონ; — წონ съ карт. ха-რактеромъ прош. несов. ღ — წონღ ვსტრѣчается въ вост. нарѣчii: აორ. მო-მწონდეუ, ბ. მომწონდასუნონ; აორ. მომწონდეუ ი слышала и въ რხ.

3. **წონ:** брать медъ изъ улья, აორ. ღოფ-წონი x, სრ. მცქ ი მ-ცქა, კარვანის თოფური ღოფწონი x ი взялъ медъ изъ улья.

4. **წონ** см. წკუნ.

წონრი x ровный; прямой.

წონფ-უელ: страд. зал. II-я пор. ი. ვიმწონფულერ x учусь, мудрѣю, ბ. მწონფულამინონ, III-я пор. ბ. ვონ-წონფულამინონ ი обучу, сдѣлаю муд-рымъ. Слово вსტრѣчается и въ V.

წონფს AV, წონფს x (иногда слышны წონბს, წინბს): ოწონფსეუ AV строить, ოწონფსეუ x, ი. პწონფსემ, ბწონფსეუ, აორ. პწონფსი, ბწონფსი, სოსლ. პწონფსა, ღობწონფსა, ბ. პწონფსარე, ბწონფსამი-ნონ; — მოწონფსერი A украшенный, наряженный.

წონქ см. სერი.

წონს (სრ. წონქ): წონსლე x передъ; — წონსლები V ирежвий, ранний, სრ. იფთინერი, სიფთენერი; — წონსლებლო სპერеди.

წროდ: н. წროდუმს V напаетъ, წრო-
დუმს х, страд. н. წროდუნ V, ср.
ცოკ, წაპ.

1. **წუ V (-რх)** солома (стебель пшеницы, ячменя, кукурузы); — **ოწულე Vt** по Аѳар. (osuale) амбаръ для сѣна, ср. ოხნაღე подь ხალ.

2. **წუ** см. წუწონუ.

3. **წუ** см. მ-წკო.

ო-წულე V четыре бревна, соединяющія сверху четыре угла кукурузника, х полка.

წუთხ: მწუთხურ V (-რх) созрѣваю, прокисаю, ср. ღლულ, х я соленъ, аор. ღობწუთხი, ср. წათხ; — მწუთხე A соленый.

1. **წუკალი AV** игра въ палки, წუკალი собственно деревянная палочка съ заостренными концами: по одному изъ ея концовъ бьютъ большею палкою მეტი, и когда она подскакиваетъ, повымъ ударомъ въ нее, уже на воздухѣ, мечуть ее подальше, въ рх წუკალი пазывается რიკი, а მეტი, большая палка, — რიკის ბიგა; въ х вся игра извѣстна подь названіемъ მილონი: წუკალი пазываютъ მილი, а მეტი — მილის ბიგა или ღაფა. Въ Лазистанѣ мнѣ говорили, что по-грузински эта игра называется «ბილა»; мнѣ, однако, извѣстно лишь гурійское названіе этой игры რიკ-ღაფელა, რიკი — ჟაჟ. წუკალი A, ღაფელა — ჟან. მეტი A; по словамъ студ. Ак. Шапидзе, на грузинскомъ въ этой игрѣ существуетъ терминъ ფილა въ значеніи *осычки, неудачи*, такъ въ Верхней Имеретіи; въ Гуріи и въ Нижней Имеретіи въ томъ

же значеніи терминъ ფუწი, отсюда по-грузински выраженіе ფუწიმე *виноватъ, я ошибся*. Въ Картлиніи та же игра называется ჩილიკა-გობხი; въ ჩილიკა имѣемъ т. *چلیک* *палка для игры*, откуда и арм. *չիլիկի տալ* *играть съ палку*.

2. **წუკალი** см. ქუკანი.

წულუ A маленький, წულუ კიოი მიწვიპეც, ср. ქუტა.

ელა-წუმერი см. წკ.

წუნ см. წკუნ.

1. **წუნა A** ядъ, წუნა უკომარე перепосно.

2. **წუნა** х самка, წუნა მხსური х овца, ср. ზურა.

წუპუტი см. ქუპუტი.

მ-წურველი რх пивка, «ველა» Vt по Аѳар.

წურიკი V карликъ, ср. ქუტა კონი.

წუცა см. ქუტა.

მ-წუფი см. მ-წკუფი.

წულა V кожаная «чустя» съ подошвою, надѣваемая поверхъ მეტცი, ср. ჩაფულა.

მა-წულე см. მჭუჯი.

წუწონუ V сосать, н. ბწუწონუმ V, ბწუწონუმ х, аор. ბწუწონი, ბ, ბწუწონარე, ბწუწონამინონ. Мнѣ не пришлось слышать основы «წუ». приводимой Аѳаряномъ въ томъ же значеніи съ ссылкою на Vt: аор. «ღობწუწი», ბ. «ბწუწამინონ».

წყენ: наскучать, надоѣдать, страд. III-я пор. н. გა-ბწყენდურ х я наскучаю, мнѣ надоѣдается, аор. გაბწყენდი, ბ. გაბწყენდამინონ; приводимыя у Аѳар. съ ссылкою на Vt формы аор. მო-ბწყენდი, ბ. მობწყენდამინონ [სწდვადელბო, н. н. მობ-

წყენდურ], по словам хопцев, встрѣчаются въ «грузинскихъ се-

лахъ», т. е. въ Русскомъ Лазпстанѣ, ср. ჭირ 1.

ჭ.

1. ჭ: ოჭუ шить, п. ზჭამ A (по Ф.-эфенди возможно и ზჭემ), ღოფჭამ AV, ზჭაუ x, аор. ზჭი, ღოზჭი, ნ. ზჭარე, ზჭამინობ. У R глаголь приведенъ со значеніемъ aufrichten, это — недоразумѣніе, возпнвшее отъ смѣшенія т. *كیمك* шить съ *كیمك* aufrichten.
2. ჭ (ср. ჭვ): ღიღო უინი მომჭუნ x მიწ очень холодно, ср. გეჩამუ подь ნ.
3. ნ-ჭ (>ნ-ჯ): II-я пор. аор. მე-ზინჭი я достигъ, прожилъ (созрѣлъ?); — III-я пор. п. ვო-მო-ნჭინამ A даю дозрѣть, аор. ვომონჭინი, ნ. ვომონჭინარე, страд. зал. II-я пор. ნ. მო-ინჭენ x созрѣваетъ, аор. მოინჭე V, ქო-მოინჭე x, ნ. მოინჭასუნობ; — ომ-ონჭე A незрѣлый; — მონჭაფერი AV зрѣлый, спѣлый, მონჭაფერი მეაფეფე зрѣлые фрукты, მონჭაფერი ღული зрѣлый нанизръ; — მონჭონი зрѣлый; — аор. ღი-მონ-ჯუ A созрѣлъ.
4. ჭ см. ჭკ 1.
5. ნ-ჭ см. ჭვ.
ჭაბუ V растительный наростъ съ вѣтвями, на нихъ подобіе несъѣдобныхъ плодовъ, листья остаются и зимою, бываеъ на яблоняхъ и грушахъ; x растительный клей.
მა-ჭაბულე V ящерица зеленого цвѣта, см. თხოლა-მანჭამულე подь მ-თხო-ლარი. Грузины называютъ такъ лазовъ, по словамъ послѣднихъ.
მე-ჭაბულე V (-რხ) «клей», образу-

ющийся на деревѣ, особенно персиковомъ, ср. ჭაბუ.

ჭად см. ჭკად.

ჭაკვი V зеленая шелуха мелкаго орѣха, ჭაჭი, см. უომური, ср. ზომქვა.

ჭალა რხ мелкій, круглый камень, голышь; თი-ნჭალა безволосый чело-вѣкъ (ბუკი. съ головою, какъ голышь).

ჭალიში A, x красоватая глина (въ x специально для изготовленія черепицы, ср. კერმილი), а въ V მიწ объясняли: «грязь такая».

ჭამი V, x лѣкарство.

ჭანგი (т.-перс. چنگ) коготь (птиць); — аор. съ неоформл. от-пош. ღომჭანგე опъ оцарапалъ меня, ср. ზაკარ.

ჭანდ: ოჭანდე AV приглашать, ნ. ზუ-ჭანდამ V, ვუჭანდაუ x, аор. ვუჭანდი, ნ. ვუჭანდამინობ; — III-я пор. съ ინ ნ. ვოჭანდინაუ ვაფაფაю пригла-шать; — аор. ქო-გოჭანდე (A ოჭარ. ქოგოჭანდრე); — ჭანდა A пригла-шеніе; x брачная процессія: когда брачная процессія съ певѣстой прибываетъ къ стѣнамъ женихова дома (სველო-ს), ее осыпаютъ день-гами (ფარა ნობლაფან) свекровь, шу-ринь, свояченица; — III-я пор. съ ინ: ოჭანდინე A играть на инстру-ментѣ, ნ. ვოჭანდინამ, აორ. ვოჭან-დინი, ნ. ვოჭანდინარე, x приглашать ср. გელა-ჩამუ (ნ).

ჭაპრასცი см. კობჭა.

ჭარ: ონჭარუ А писать, п. ბჭარუმ AV, ბჭარუფ х, ღობჭარუფ, აორ. ბჭარი (по R: მჭარი А), ღობჭარი, ნ. ბჭარარე (по R: მჭარარე А), ბჭარამინონ; — ჭარა грамотность, наука; — ჭარალი написанный, ჭარალი მიღუნ я написал, ჭარალი მიღუტუ (მიღურტუ А) у меня тогда было написано; — ჭარერი писанный, ჭარერი მიღუნ V, ჭარერი მიღურტუ; А пестрый, чаше გოჭარერი, ср. ქნეჭარერი; — ჭარუ по Аchar. А, Вt буква, наука, учение; — ჭარონი грамотный, ученый; — ოჭარონი х, V чернильница, чернила съ перомъ, ონჭარონი А; — უჭარუ не написанный, უნჭარუ; — გეჭარელი х деньги, გენჭარერი, ср. თუთხუში.

ჭარსა см. წარსა.

ჭაფუ см. კაფუ.

1. **ჭაფხ:** п. გო-ბჭაფხუფ х натягиваю шкуру на палки (ხაშარი), აორ. ქაგობჭაფხი, ნ. გობჭაფხამინონ.
2. **ჭაფხ:** ოჭაფხუ прильпиться, прильнуть; — сь род. отнош. ელ-უჭაფხამს А тащится около, трется о кого либо, ელ-უჭაფხუფს х.
3. **ჭაფხ:** აორ. ღო-ჭაფხუ А поблизу тросточкою, см. ჭეფხე.

ჭაფხუ х, V шнуръ, правило плотниковъ съ ремнемъ и краскою.

ჭალანა (т. چالمنوس) V (по R и вь А) ракъ, х, рх ჭალანი, მჭალანი х.

ჭაჭი см. ჭაკი.

ჭახი см. კახი.

მჭაჯი AV, х муха, форма безъ префикса ჭაჯი приводится у Аchar. сь ссылкою и на R, и на Вt, но вь сомнительной, точнѣе ошибочной транскрипци *«jaji»*, ср. კამკული.

ჭე *междом.* о!

ჭელ (> ნჭელ): объект. строя 3-го спряж. и. გო-მანჭელენ х тоскую по дому, აორ. გომანჭელუ, ნ. გომანჭელასუნონ; — გონ-ჭელერი х тоскующий (по дому), ოხორიში გონჭელერი.

ჭელერი см. ა) ჭელ, б) ჭერელი.

ჭერელი (груз. ჭრელი) х нестрый, ჭელერი V, ჭირილი рх.

ჭერი х потолокъ изъ балоевъ, не сбитыхъ вмѣстѣ, ср. ო-ნ-ცხონი; V поль кукурузника изъ рѣдко проложенныхъ бревень, ჯერა х.

მ-ჭეფერი см. კერფი.

ჭეფხე AV, х пруть; вѣтвь; тростинка, хлысть; V тростинка, прокладываемая вь тѣани во время тѣанья.

ჭეში см. ჭკეში.

ჭვ см. ჭვ.

ჭვალ: ონჭვალუ А, х донть, п. ბჭვალუმ, აორ. ბჭვალი, ნ. ბჭვალარე, ფუჯი ბჭვალარე подою корову.

ჭვაი х молодая кукуруза, ср. შკირი, ჭიცირი, ჭლოლო, а также ჭყინცი.

მო-ნ-ჭვა х насѣдка, V მონჭვე.

ნ-ჭვარ: I-я пор. сь род. отнош. გობუნჭვარამ очищаю отъ сорной травы, ოხირის გობუნჭვარამ (გოგუნჭვარამ х) рх пропальваю орѣхъ ср. ღარ 2.

ო-ჭვეთელა V мѣсто для сора во дворѣ дома, отгораживаемое особо камнями, х ოჭვეთურა.

ჭვინ: сь род. отнош. აორ. ღოვუჭვინი я сжать (но Ф.-ბей не знаетъ).

ჭვითი (т.-перс. چغت) пара.

მ-ჭითა AV, х красный, Аchar. и R записать и форму ჭითა; — ომჭითანონი V красная краска для лица, ср. ფერი.

ჭიკრიკი V, რხ орудіе для птиц.

ჭილინჭუღალა см. ჭინჭყვალა I.

ჭიმა (რბდკო), **მჭიმა** A дождь, у Аѳар. ჭუმა სვ ссылкою на Вt; — отым. гл. ონჭიმუ AV надать дождю, ш. მჭიმს AV, მჭივს x, აორ. მჭიმუ, ბ. მჭიმასერე A, მჭიმასუნონ x; — გო-მჭიმს A протекает.

ჭიმოშ: ოჭიმოშუ x, V ვით ვერევკუ, ш. ზჭიმოშუვ x, აორ. ზჭიმოში, ბ. ზჭიმოშიმინონ.

ჭინ см. ჭკინ.

ჭინას A: ოჭინასუ სჯინათ, დავით, ш. ზჭინასუმ, აორ. ზჭინასი, ბ. ზჭინასანარე; — ოჭინასუ прессы сь корытомъ для выжимавія винограда.

ჭინვა x ლხსოი ჩელოვხ, ლხში; — ჭინვა მამევაბულე x ანეს, ჭინვა მომევაბულე V.

ჭინო A чайка, ср. ლილიონი.

ჭინუ см. ჭუნუ.

1. **ჭინჭყვალა** x კიშიკი, ვუტრენოსტი, ჭინჭვალა რხ, V, у Аѳар. სვ ссылкою на Вt ჭილინჭუღალა, ср. წიწი 2, მ-ჭუ.

2. **ჭინჭყვალა** x суматоха или возня дѣтвора.

1. **ჭირ:** паскучать, падоѣдать, страд. III-я пор. ш. მე-ბჭირდურ V паскучаю, მვხ падоѣдаеть, მეჭირდურ, მეჭირდუნ, აორ. მებჭირდი, მეჭირდი, ბ. მებჭირდარე.

2. **ჭირ:** объект. строя 3-го спряж. ш. ღო-მაჭირენ მვხ пужень овъ, მვხ недостаеть, დვაჭირენ [< ღოაჭირენ] A ему недостаеть, ср. კორ 3; — ღო-ჭირონი A пужный.

ჭირილი см. ჭერელი.

ჭირილი V молодой бугурузный початокъ, ср. ჭვაი.

ჭიფე по Аѳар., **მჭიფე** AV, x мелкій, ზჭიფე At по R, მჭიფე მჭი A мелкая вошь, მჭიფე მთუკი x тонкая бичевка.

ჭიშ: მე-ჭიშუ A (по R и მე-ჭიშინუ) достигать, ш. მეზჭიშამ или მეზჭიშუმ AV, მეზჭიშურ x (3-е л. мн. ч. მეზჭიშუნან, но незадолго передъ этимъ въ такомъ же случаѣ произнесъ сь რ вм. ნ: მეჭიშურან), აორ. მეზჭიში, ბ. მეზჭიშარე, მეზჭიშამინონ, სვ неоформл. отвош. ш. მეკჭიშამ A я тебя догоняю; достигая, მეკჭიშურ x, V, აორ. მეკჭიში, ბ. მეკჭიშარე, მეკჭიშამინონ.

ჭიჭამი x петрушка, ср. მეროგაღ, ღამწო.

1. **ჭკ > ჭ:** გე-ჭკავუ V начинивать, გოჭკავუ A (по Аѳар. გეჭკავუ), ш. გე-ვოჭკავუ x, გე-ბოჭკამ V (по ш. გე-ბოჭკუმ), გევოჭკამ A (по ш. გევოჭკუმ), გოჭკამ, გოჭკამს, აორ. გე-ვოჭკი x, გე-ბოჭკი V, გევოჭკი A, ქოგევოჭკი, გოჭკი, გო-ჭკუ, ბ. გე-ვოჭკამინონ, გე-ბოჭკარე V, გევოჭკარე A; — страд. зал. II-я пор. ш. გ-იჭენ [< გე-იჭენ] A начинивается.

2. **ჭკ:** ომჭკუ პრუჩათ V, x, III-я пор. ш. ზომჭკამ V, აორ. ზომჭკი, ბ. ზომჭკარე; — ჭკერი სიჭთერი (რხ ათმაგა) прирученный истреб; — II-я пор. ш. მო-ბიჭკამ პრუჩაю къ себѣ, ოხო-ვომჭკინავუ x.

ჭკაღ x, V, **ჭაღ** A: ш. ზჭკაღუმ V пбиваю гвоздь, обиваю, ზჭკაღუმ x, ზჭკაღუმ A, აორ. ზჭკაღი V, x, ზჭკაღი A, ბ. ზჭკაღარე V, ზჭკაღამინონ x, ზჭკაღარე A; — მე-ჭკაღუ V пригвоздить, მეჭკაღუ A, ш. მეზოჭკაღამ (sic, такъ какъ мой учитель сначала

продиктовалъ მეზოჭკაღუმ, по-
томъ призналъ самъ «ошибку» и
просилъ исправить въ форму 1-го
класса -ამ) V, მე-ვოჭკაღუმ A, აორ.
მე-ზოჭკადი V, მევოჭკადი A, ბ. მე-
ზოჭკადარე V, მევოჭკადარე A; —
მე-ჭკადერი კოვანყ; твердый (о
мясѣ); — ქეგე-ჭკადერი хотя и крѣпко
кованый.

ჭკეში ხ სჲმა; почка, ср. კურუმში,
ფურჯი.

ჭკეში по R пастухъ, форма восточ-
ная, по мнѣ удалось слышать лишь
ჭეში A, ჩოხანი (т.-перс. چوبان)
x, px; — отым. глаг. н. ზჭეშუმ сто-
рожу.

ზო-ჭკვადერი Хрест., A. II, 17,2.

ჭკიდი см. ჭკული.

ჭკინ (> ჭინ A) и **ჭკინდ**: ონჭინუ A
установить, III-я пор. н. ვონჭინამ
утомляю, აორ. ვონჭინი, ბ. ვონჭი-
ნარე; — объект. строя 3-го спр. н.
ლო-მაჭკინდენ V, ლომანჭინენ A
устаю, აორ. ლომაჭკინდუ, ლომა-
ნჭინუ, ბ. ლომაჭკინდასერე, ლომა-
ნჭინასერე, ср. ლაღღ; — ჭკინერი V
усталый, ჭინერი A, ჭკინდერი V,
ლოჭკინდერი х.

1. **ჭკინდ**: ოჭკინდუ V приобрести, вып-
грывать, имѣть выгоду, барышъ; —
объект. строя 3-го спряж. н. ლო-
მაჭკინდენ მიიბრტაქ, см. აინდრ
подъ ფირდ, ср. თავჯე გ 4, ქლიმ.

2. **ჭკინდ** см. ჭკინ.

ჭკირ см. ჭკორ.

მ-ჭკირი ხ გჲდა, «мелкйя бѣшья па-
сѣбшья въ волосахъ, какъ вши,
по не вши».

ჭკოდ: აორ. მე-ჭკოდუ px разорвалъ,
оторвалъ, მეჭკოდუ V, მეჭკოდუ A.

ჭკომ: ოჭკომუ V, ოშკომუ A, н. ვიმზორ
A, იმზორ, იმზორს (ხო ი შქომ), ზი-
ფზორ px, ვიმფზორ, ზიმფზორ V,
აორ. ზჭკომი V, ოზჭკომი x, ოშქომი
A, ბ. ზჭკომარე A (въ A იზბნგაეტსა
это буд.), ზჭკომამინონ; у А чар.
სჲ ссылкою на Вт приводится и
н. ქოზჭკომუ; страд. зам. II-я пор.
н. ზიჭკომერთ V другъ друга сѣ-
даемъ (во время вражды), აორ. ზი-
ჭკომით, ბ. ზიჭკომითერე; — ოჭკო-
მალე კუშაჲ, იტვა, ოშკომალე
A; — ოჭკომონი სჲზობნყ, ოჭკო-
მონი მცესული გრუშა [пастолько
созрѣвшая, что] можно ее ѣсть; —
ჭკომურა V, x ობჯორა.

ჭკონდ: აორ. გომო-ჭკონდუ V ია-
ზბნყ, გოჭკონდუ ონ ზაზბნყ, გო-
მოჭკონდუ A, по А чар. Вт: აორ. გუ-
მოჭკონდუ, ბ. გუმოჭკონდასუნონ; —
გო-მიჭკონდინამ თჲ ზაზბნაშ მენა.

ჭკონი V დუბ, მჭკონი x, px, მჭკონი
A (ხო R ი ჭონი), ვჲ ვიწა ი სჲ-
შაღ ი მჩკონი.

ჭკორ > ჭკირ: ოჭკორუ V კოსტე
(стричь V), ოჭკირუ x, н. ზჭკორუმ V,
ზჭკირუ x, აორ. ლოზჭკორი V, ლოზჭ-
კირი x, ნოვ. ლოჭკორი V, ლოჭკირი, ბ.
ზჭკორარე, ზჭკირამინონ, ср. ჩაღ ი
ცაღ; у А чар. ია приведена фраза
დიშკა ლოზჭკირი ვჲ ზნაქი ია ნა-
რუბნყ დროა, ნო ვჲ ეთოვ სლუჩაჲ
ი ვჲ x, ი ვჲ V მიდრეჩაიოთ გო-
ვორიტ: დიშკა ლოზკვათი ი ნარუბნყ
დროა; — ქომე-ზჭკორუმ V ოტრჲზ-
ვაю, მეზჭკირუ x, აორ. ქომეზჭკორი,
ქამეზჭკირი, ნოვ. ქამეჭკირი, ბ. მე-
ზჭკორარე, მეზჭკირამინონ.

ჭკორდ см. ჭკოდ.

ჭკულ см. ჭკოდ.

ჭკუელი V (ი A) маисовый хлебъ, чурекъ, მჭკუელი რx, ჭკილი x, სრ. გარი.

ჭკუილ x, ჭკილ V: ი. ბჭკუილუე x разрываю, ломаю, ი. მო-ბჭკილამ V, აორ. მე-ბჭკუილი я отрываю, მო-ბჭკილი V, ბ. ბჭკუილამინონ, მობჭკილარე. А чар. приводить основу скuid со значениемъ гнать, выводить съ ссылкой на Bt.

ჭოლ: «ონჭოლაფუ» იო А чар. отказывать, ი. ვუნჭოლამ A отказываю, აორ. ვუნჭოლი, ბ. ვუნჭოლარე.

ჭოლო V свѣжая кукуруза, სრ. ჭვაი, ჭიცირი.

ჭონი სმ. ჭკონი.

ჭორ: ონჭორუ A буравить, ი. მჭორუმ, აორ. მჭორი, ბ. მჭორარე, სრ. ხვ 5.

ჭოფ: ოჭოფუ AV, x хватать, брать, ловить, поймать, ი. ბჭოფამ A (დაже ფჭოფამ), ბჭოფუმ V, ბჭოფუე x, აორ. ბჭოფი, ბ. ბჭოფარე; — ეჭოფალა x брать, ეჭოფუმუ, ი. ებჭოფუმ A, ეჭოფუმან покупаютъ, სურეთი ეჭოფუ ოფ снялъ фотография, ებჭოფი A, x, ეეჭოფი ილი ქაეეჭოფი «Bt» იო А чар. ბ. ებჭოფარე AV, ებჭოფამინონ x (აეუეჭოფამინონ «Bt» იო А чар.), ემიჭოფარე возьмешь съ меня; — объект. строя 3-го спряж. ი. მაჭოფენ могу взять.

ჭოჭყოფი x топкое мѣсто.

1. **მ-ჭოსა** სმ. კოსა.

2. **მ-ჭოსა A** название птицы.

ჭვ: ი. ბჭუმ AV жарю; зажигаю, ბჭუმ x, აორ. ბჭუი, ღობჭუი, ბ. ბჭუარე, ბჭუამინონ, ღახხურის ბჭუმ V развожу огонь, ღახხურის ბჭუმ x; — მე-ბოჭუმ სჩიგაკ; — страд. ზალ. II-я пор. ი. ბინჭვერ რx горю, სრ.

გზ; — ჭვერი сожженный, закаленный.

მ-ჭუ A книжка, სრ. ჭინჭყვალა 1.

ჭუარი рожь იო А чар. съ ссылкой на Bt [груз. ჭვაი], სრ. ჩხვარი.

ჭუბრი სმ. ჭუბური.

«ჭუბული» სმ. ჭუბური.

ჭუბური x, რx каштанъ, каштановое дерево, ჭუბრი AV, ძინგეფრეცე произнесъ ჭურბი, у А чар. приведена форма ჭუბული съ ссылкой на Bt, ი. ели она существуетъ, въ пей ღ замѣнилъ რ, по всей вѣроятности, подъ влияниемъ груз. წაბლი, სრ. ქესცანე; — ჭუბურიშ-ჯა каштановое дерево.

ჭუკალი სმ. ჭუკანი.

ჭუკანი A большой котелъ, იო Шурри უწერეთ, что въ Атинѣ ჭუკალი, წუკალი V, სრ. კარღალა.

ჭუკი x, V большой (იო ინიმე: ი. большой, ი. малый) котелъ, ჭურჭი [$\leftarrow$ *ჭურკი] A большой котелъ, სრ. ჭუკანი.

ჭუმანი AV, x утро, ჭუმანან V съ утра, ღომა (ღომან x) ჭუმანი ინჯირუ AV вчѣра утромъ заснулъ, у А чар. въ значении «вчѣра утромъ» «ომან ჭუმანი», ოჭუმე A (ჭუმე x, V) завтрашній день, на слѣдующій день, завтра, ოჭუმე (ჭუმე V) ნოღაშა იღარეი? AV пойдемъ ли завтра на рынокъ? у А чар. приведена форма «ჭუმენ» въ значении завтра, судя по примѣру съ глаголомъ въ ბ. ი. ბინონ, изъ восточнаго нарѣчія: ჭუმენ სი ჩარ-შიშა იღაგინონი? пойдемъ ли ты завтра на рынокъ? — ჭუმანიშე

завтра утром; — ჭუმანერი утренний, см. გარობა.

ჭუნუ А тонкие прутья, которыми заплетаются колы (სოშკა = груз. სარი) плетня (ლობერი), ჭინუ х, груз. წნელი, resp. წენელი.

ჭუნჭუ AV голый, пагой, თი-ჭუნჭუსь обнаженной головой, კუნსე-ჭუნჭუ босой (სუკვ. голоногий), ср. ცეცელი.

ჭუნუცა рх маленький (меньше, чѣмъ ჭუცა), малюсенький, წუნუცი V.

ჭურბი см. ჭებური.

ჭური х растение, употребляемое въ пищу, тоже, что въ V კუკუმბოლი.

ჭურჭა V, х название маленькой птички.

ჭურჭი А см. ჭუკი.

ჭუცა рх маленький, ჭიცა х, წუცა V, ჭუცა კონი рх жарликъ, ср. წურიკი, ჭიცა ღალი რუცესქ, ср. წულუ.

ჭუჭე V маленький, ჭიჭა, см. კვაჯი.

ჭუჭული х цыпленокъ, ср. ფული, წიპილი.

მუნ-ჭუცი название животного, по Ф.-бею, тоже, что ფორცუხი. Произносится н მუნხხი.

ჭყინცი х кукуруза настолько молодая, что ее нельзя ѣсть, ср. ჭყინი.

ბ.

ხ см. სეღ.

1. ხა см. ხე.

2. -ხა до, -ქ, равно -ქ-ის, ლუმჯიშა-ქის до почв; подобный, подобно, какъ; ზაზა შქიმიშხა какъ мой отецъ, въ степи моего отца (заслуженный), ჰამუშხა подобно этому.

ხაბერი (т.-арб. خابر) V н А вѣсть, новость, ხაბერი ქებჭოფი V я узналъ новости (სკანი о тебе), по Ачар.: «ხაბერი ქეგიჭოფი я узналъ новости о тебе» [вѣроятнѣе: для тебя], ср. ხაპარი.

«ხაგური» см. გური.

გა-ხადერი А худой; грубая, безплодная земля, ср. ცარა.

ხავა воздухъ; погода, ჰავა (груз.).

ხავი А дурной, ხი А, ხავი გვა скверная дорога, ср. ჰავი, სიხანი.

ხაი см. ხავი.

1. ხაფ см. ფაფ.

2. ხაფ: ოხაფუ AV (-рх) чертить, про-

водить линию, н. ფხაფუმ; аор. ფხაფი, ბ. ფხაფარე; III-я пор. н. გეზოხაფინამ рх (говорятъ такъ пѣкото-рше), ср. ღარ; — ხაფერი полосатый.

ხაფი см. ხაძი.

ხაფირი (т.-арб. حاضر) готовый; — отым. глаг. ოხაფირუ готовить, н. ფხაფირუმ готовлю, пов. დოხაფირი приготовь, დე-მიხაფირი приготовь мпѣ.

ხაკარი: н. ფხაკარუმ V парашю, аор. დო-ფხაკარი, ბ. დოფხაკარე, сь неоф. отнош. დომხაკარუ онъ оцарапалъ меня, ср. ჭანგი.

ხალე: ოხალე V, х пережарить, н. ხალემს, аор. დოხალე, ბ. ხალესე; — ხალერი перегорѣлый.

ხალადი V ящерица, ჰალადი рх, а также მხალაი.

ხალადი жертва, «ყურბან».

ხალე (т.-арб. خلا) отхожее мѣсто по

R (у Аѳар. почему-то пѣм. Abtritt) переведено французскимъ degré).

ხალი (т.-арб. حال) положеніе, состояніе, ჰერ-ხალ (т.-перс.-арб. هر حال) во всякомъ случаѣ, ჰალი At по Аѳар.

ხამამი (т.-арб. حمام) А баня, точнѣе было бы ჰამამი, что также приходилось слышать.

ხამი AV, х ножъ; если формы «kami (К.), komi» Аѳаряпа результатъ сколько нибудь правильного наблюденія, то онѣ должны звучать «хамми», «комми», а не «камми», «комми».

ხამია AV (-рх) тифъ.

ხამნელა (по-чхальски) болѣзнь; — ხამნელი больной; — ხამნელობა бо-
лезнь.

ხამსი (т. خمسی) рыба хамса, см. ქაფხა.

ხანგამი рх (одни знаютъ, другіе — пѣтъ) серпъ, ср. ღრეპანი, მხგალი.

ხანედანი (т.-перс. خاندان) члѣпъ зпатпаго дома.

ხანძ: II-я пор. н. ზიხანძმ V у меня болить горло, ломаетъ меня, аор. ღოზიხანძი, ბ. ზიხანძრე, объект. строя 3-го сир. аор. სურსი ღომ-
ხანძე горло заболѣло у меня.

ხანჭადლი А рука (отъ плеча до кисти), мышца, по Аѳар. мышка, подмышка.

ხანჭელი х полузрѣлый (плодъ: яблоко, груша и т. п.).

ხაძარი, рѣдко **ხარაი** А щека, ср. ღუა 1.

ხაძაღი (т.-арб. حیات) бал-
контъ, терраса.

ხაპარ: ოხაპარუ А говорить, II-я пор. н. ვიხაპარ, аор. ვიხაპარი, ბ. ვიხაპარარე, ვორსი ხაპარს (бываетъ слышно

и ხაძარს) А краспорѣчивъ; — ო-
глагол. имя IV-й пор. ოხაპარაფუთ А
для бесѣды, ср. ჭკ 1; — ხაპარი (т.-арб.
خبر?) свѣдѣніе, новость, ср. ხა-
ბერი.

ხაპერაში х черная тыква: ყოყორე
ხაპერაში.

ხო-ხაპულე х щепка.

ხარ: аор. съ род. отпош. ღო-ბესარი
я. разсѣялъ у него, разгромилъ.

ხარაზი (т.-арб. خراب) развалины.

ხარაი см. ხაძარი.

გელა-ხარერი А полосатый, გილახარერი V,
გელახარელი х, ср. გელა-ღარერი
ღარ 1.

ხარი х раскрытыя; разставленные
ноги, ხარი გონიხი раскрой или
растопыръ ноги.

1. **ხარკი:** ხარკი ბერე V чужое дитя
[сынъ наложника, герс. наложни-
цы, ср. арм. հարձորդ].

2. **ხარკი** V (употребляется и въ турец-
кой рѣчи) канавка для воды мель-
ничной, оросительной и т. н., ср.
ხელოკი.

ხარო (груз.) V четырёхугольное отдѣ-
леніе въ углу или вдоль любой
стѣны кукурузника, амбара и т. п.
для храненія фруктовъ, хлѣба и
подобной провизіи.

ხარსუე (греч. χαριζω): ოხარსუე V
жаловать, дарить, съ род. отпош.
н. ბესარსუემ, аор. ღოზესარსუეი,
ბ. ბესარსუვარე.

ხარცომა х, V драпъ (груз. ფავარი),
ср. ბედქურა.

ო-სარულე рх ящичь для кукурузы,
изъ коего опа сыплется въ жер-
повъ, ოხარე V, ср. ო-მ-ქირაღე подь
ქუერი.

ხარხალ: ოხარხალუ х, V விப்த் ச்
шумомъ, шумъ கின்பீயி, н. ხარხა
ლამს, ხარხალაფს, აორ. ხარხალუ, ნ.
ხარხალასე, ხარხალასუნონ.

ო-ხარხალონი рх дѣтская игрушка,
см. ვირვილი.

ხარჯ (т.-არბ. خرج): н. ბხარჯუფ х
расходу, аор. ბხარჯი, ნ. ბხარჯა-
მინონ, ი. ღობხარჯუმ А, აორ. ღობ-
ხარჯი, ნ. ღობხარჯარე.

ხაცირ (т.-არბ. خاطر память; уваже-
ние): აორ. ღობხაცირი я вспомнил
(часто слышно было ღობხაცირი); —
ხაცირილი (т. خاطرلو) пользующийся
уважениемъ.

ხაშარი х пакли (для натягивания
шкуръ), см. სოშკა.

ხაშკ см. ხაჩქ.

ხაშკალოთი см. კალოთი.

ხარკეცი см. სოშკა.

ხარქ х, V, **ხაშკ** А: ოხარქუ V კონათ, ოხაშკუ А, н. ბხარქუმ V, ბხარქუფ х, ფხაშკუმ А, აორ. ბხარქი, ფხაშკი, ნ. ბხარქარე, ბხარქამინონ, ფხაშკარე; — ხარქერი, ხაშკერი выкопанный, рас-
копанный.

ხაძი (სმუხალე я н ხაძი) А, особ. ბ
хорошо, приятно, угодно, ხაძი
მაიენ (> მაიენ) მიწე პრიათი. Ф.-ნეი
считаетъ слово арабскимъ حاحى,
но, быть можетъ, слово стоитъ въ
связи съ арм. հաճոյ սიովմий.

1. **ხაჯი** фасоль.

2. **ხაჯი** (т.-არბ. حاجى) паломникъ.

ხაჭაჭური ვიდე გრუნი: ხაჭაჭური
მცხელი А, მცხელ ხეჭეჭული V,
მცხელ ხეჭეჭური х.

ხე рука; чистая тубал-кайпская форма
ხა; она сохранилась лишь въ нѣ-
которыхъ сложныхъ словахъ (см.

გური, ღურუე, კალოთი, კლავე) и въ
качествѣ послѣлога (см. ხა); — ხეში
х снопъ, собственно оханка, ср. ხეფა.

ხე-გური см. გური.

ხედ > ხ, ხუნ (основ. III-й пор.): ღო-
ხუნუ სიძებ (ხუთ. сажать), I-я пор.
н. ბხერ, ხერ, ხენ სიჯუ, прош. нес.
ხეცუ (< ხერცუ), აორ. ბხელი,
ღობხელი, ნ. ბხედარე, ღობხედარე,
ბხედამინონ, ღობხედამინონ; III-я
пор. აორ. «ღუხუნი» я спрятаъ;
ნ. «ღუხუნამინონ» по А ф ар. — გე-
ხუნუ სიძებ ვერხომ, н. გეხხერ; —
н. გელა-ბხერ სажусь въ засаду; —
III-я пор. [გელაბხუნამ სажую въ
засаду], გელახუნაში А სიძებნი; за-
сада, გელახუნუში х, გელახუნონი рх,
х; — н. ქე-ლა-ბხერ V подсаживаюсь,
сажусь съ боку, со стороны; —
სუდ. ოთვოშ. н. ელ-უხერ са-
дншься около него; — ქ-ეწე-ბუხელი
я სხლ ვიწვ; — н. მელე-გიხენ па-
ходится у тебя; — н. მეშა-ბხერ V, х
прячусь, მეშახერ, მეშახენ, აორ. მე-
შახელი, ნ მეშახედარე, მეშახედამი-
ნონ, III-я пор. н. მეშკე-ვოხუნამ А
сажаю, заключаю (во что либо),
хоровю, прячу (напр. ტიპუ въ
კლქტუ), მეშე-ბოხუნამ V, მეშე-ვო-
ხუნამ х, მეშკოხუნამ, მეშოხუნამ;
მეშოხუნამ, მეშკოხუნამს, მეშოხუ-
ნამს, მეშოხუნამს, აორ. მეშკე-ვოხუნი,
მეშე-ბოხუნი; ნ. მეშკე-ვოხუნარე, მე-
შე-ვოხუნარე, მეშე-ვოხუნამინონ; — სუ-
დ. ოთვოშ. მო-ვუხერ სажусь на
него, მუხერ, მუხენ, ср. ხე 3.

ხელილი ლიჯი.

ხე-ღური см. ღურუე.

ხე-კლავე см. კლავე.

1. **ხელ:** ოხელუ AV бытъ довольнымъ,

веселымъ, радоваться, II-я пор. **ხ. ვისელამ AV**, ვისელოფ ილი ვისელ **х. აორ. ვისელი, ნ. ვისელარე, ვისელოამინონ;** — ხელა რადოსტი; — ხელერი **V** обрадованный, веселый.

2. **ხელ** სმ. სველ.

«**ხელაჯიჯი**» სმ. ლალაჯიჯი.

ხელკი **рх** кававка для воды мельничной, оросительной и т. п., ср. **ხარკი 2**.

ხემშელი ხემშინა.

1. **ხენ** სმ. სვენ.

2. **ხენ** სმ. ხედ.

ხენჭკელი სმ. ხენჭკელი.

ხენჭკელი V маленькая корзинка, **ხინჭკელი V**, **ხენჭკელი х, рх**.

ხინჭკელი სმ. ხენჭკელი.

ხერემი **рх** лѣстница въ каменной стѣнѣ вложенными камнями, особливо въ каменных оградахъ.

ხეფა V, **х** снопы, собств. гореть, სმ. **ხეში**; — **თი-ხერსერი** სь распиленной головой (сь гребешкомъ).

ხერხი V, **х** пила; — **отым. глаг. ოხერსუ, ი. ფხერსუმ, აორ. ფხერხი, ნ. ფხერსარე**; — **თი-ხერსერი** სь распиленной головой (сь гребешкомъ).

ხეშკალათი სმ. კალათი.

ხეჭეპა х, V скорлупа орѣха, **თხირიშ ხეჭეპა**.

1. **ხვ:** **п. ღო-ხხუმ რх** полю (проколоть), **აორ. ღოხვი, ნ. ღოხვარე**.

2. **ნა-ხვ:** **ონახუ AV**, **х** стирать, **ი. ნა-ფხუმ, ნაფხუმ, აორ. ნაფხვი, ნ. ნაფხვარე, ნაფხვამინონ**.

3. **ხვ:** III-я пор. **ი. ღო-ვოხუმ AV (V სь ზ ვმ. ვ)** хороию (покойника), **погребаю, ვ. ღოვოხვოფ ხ, აორ. ღოვოხვი, ნ. ღოვოხვარე, ღოვოხვამინონ, სრ. ხუნ** подъ ხედ.

4. **ხვ:** **п. მე-ხხუმ AV** кидая, выливаю, **მეხხუმ х, აორ. მეხხუი, ნ. მეხხვარე, მეხხვამინონ**.

5. **ხვ:** **п. გამა-ხხუმ х, გამახხუმ рх** **რუ-რავლიუ** **აორ. გამახხვი, ნ. გამახხვამინონ, გამახხვარე, სრ. ჭორ;** — **გამახხვი V**, **х** пробуривленный, **продырявленный**.

6. **ხვ:** **пов. ქოლო-მოხვი** **ვსტრფე** **меня, სრ. ხვად**.

ოკო-ხვ: **ოკოხუ A** портить; **разбить** (войско), **ი. კოკოხხუმ A** порчусь, **კოკოხხუმ, კოკოხხუმს (о погодѣ), ოკოხხუმ ხ, აორ. კოკოხხვი, კოკოხხვი, კოკოხხუ** испортилась (о погодѣ), **ნ. კოკოხხვარე, ოკოხხვამინონ (хотскія формы, конечно, сь ნ. ოკოხხვარე** **ვსტრფა** **ются и въ Аѳинской казѣ, но въ селахъ);** **размѣшываю:** **ი. ოკოხხუმ, აორ. ოკოხხვი, ნ. ოკოხხვამინონ, ხავა ქოკოხხვის-ის (слышно и კოკოხხვისის)** **когда погода испортится, станеть холодна; — ოკოხხვერი х** мелочь (дешви), **ოკოხხვერი ვარ მიღუნ** **ქფე** **у меня мелочи.**

ხვად: **п. მო-გხვადონ** **ვსტრფა** **ется сь тобою, სმ. ხვ 6, სრ. ხუაწ.**

ხვალ: **ოხვალუ AV** кашель, кашлять, **აორ. ხვალი я** **завашлял, объект. строя 3-го свряж. აორ. ღომახვალუ я** **закашлял; — ხვალი** **плевков.**

ხვალა სმ. ხუალა.

ხვამ, ხვამზ: **ოხვამუ х** молиться, **молить, ოხვამბუ AV**, **сь** **род. отпощ. ზუხვამამ V**, **აორ. ზუხვამი, ნ. ზუხვამარე, II-я пор. ი. ვიხვამამ, ვიხვამამ, აორ. ვიხვამბი, ვიხვამბი, ნ. ვიხვამბარე, ვიხვამამინონ;** — **ოხვამბე** **домъ** **моления, церковъ.**

ზვანგი свинка; — ზვანგონი большой свинкой.

ზვაც: მე-ზვაცირუ გრვზე, რაწყენლა ზუბამი (ნაპრ. ორქუხ), პონსტერეტი, პ. ზვაცუმს V გრვზეტი ი თ. პ., ზვაცუმს, აორ. ზვაცუ, ბ. ზვაცასენ, ზვაცასუნონ; — ზვაციერი იგრვშეპნიი, ისტერტი.

ზეელ რხ, **ზეელ** AV: გო-ზეელუ რხ ქწლოვატი, გო-ზეელუ AV, პ. გოზახველერ რხ, გოვახველერ A, გოზახველერ V, სრ. ჟუნდ.

ზეენ ხ, **ზეენ** AV: ოზვენაფუ ძქლატი, სტონტი, ოზვენაფუ, IV-ია პორ. პ. ვოზვენაფეგ (ი ბყ ოჟიდალ: ვოზვენაფეგ) ხ, ვოზვენაფამ, აორ. ვოზვენაფი, ვოზვენაფი, ბ. ვოზვენაფამინონ, ვოზვენაფარე, ღულა ოზვენაფუ A რაბოტატი, ღულა ოზვენაფუ ხ სგიბატი, ღული ოზვენაფუ V; — პოვ. ღო-მიხენი ძქლაი მიქ; — ობქეტი. სტოა 3-გო სპრ. ბუდ. პარალ. ზახენუკო; — ზვენაფერი ძქლაპნიი, ვისტოენნიი, გოთოვიი [პ რავიწ ვქ ეტოქ სმისქი «ჰრქლიი»], ზენაფერი (ხნაფერი R).

ზეეწ: ოზვეწინუ ხ, რხ, V პროსიტი, პ. ვოზვეწაუ ხ, აორ. ვოზვეწი, ბ. ვოზვეწამინონ, პ. ზახვეწამ V, აორ. ზახვეწი, ბ. ზახვეწარე; — პ. გო-ზეეწერ პროშუ ტება; — პ. გო-ზეეწეფურ პროშუ ტება.

ზეეწი რხ ზელქზოე ორუდე ღლა ვი-სკაბლიპაია უღლუბენია ვქ ლოჟქ.

ზეი სმ. ლ 1.

ზეიზანი V პლოხი, სრ. ზავი.

ზეიზარი A პილა.

ო-ზეილე V პერილა მოსტა (სქ ოდიოი პლი დუიქ სტოროქ).

ზეინ: ოზინუ ბლქდიქტი, ლიპიატი, *მეაფ.* სქდქტი; II-ია პორ. პ. ვიზინერ ხ

ბლქდიქტი, ზელქტი (ოტი ლიქორადქი), პ. ვიზინაფერ ხ ლიპიატი; IV-ია პორ. პ. ვიზინაფეგ ზასტავლიო ლიპიატი; — ღეზინე რენ ხ პობლქდიქტი, პოჟელტიქტი (ოტი ლიქორადქი).

ზეინჯი AV მოსტი; ხ, V (-რქ) ქატი პლუგა, პრიმიქაოიქა კქ ცაზანი.

ზეიპირი მოლოდი ოგურეცი, მალექიი, სმ. ზიციპი.

1. **ზეირ:** II-ია პორ. პ. მე-ვიზირამ A (V სქ ზ ვმ. ვ) კრადუ, ვორუი, ნიზირამ, ნიზირამს, მევიზირ ხ, ნიზირ, ნიზირს, აორ. მევიზირი, ნიზირი, ნიზირუ, ბ. მევიზირარე, ნიზირარე, ნიზირასერე, მევიზირამინონ, ნიზირაციონ, ნიზირასუნონ.

2. **ზეირ:** ოზირუ V პოდნიპატი (შილქ), რავიქვატი, პ. ე-პოზირამ, აორ. ეპოზირი (სვაიტილი პრონიციქ ეპუზირი), ბ. ეპოზირარე.

ზეირცი პუსტიქტი; პეგოდაი ვექტი.

ზეირზინ: ოზირზინუ V, ხ რქატი, პ. ზირზინამს, ზირზინაუს, აორ. ზირზინუ, ბ. ზირზინასერე, ზირზინასუნონ.

ზეისიმი (т. خصم) სოიქტი.

ზეისციონა, ზისცირონა სმ. თუთა.

ზეიციპი V მოლოდი ოგურეცი, მალექიი [სუკა ოგურეცი], სრ. ზიპირი; *პერი.* მუჟსკოი ქლეპ უ ძქტი; ოტიმ. გლა. II-ია პორ. პ. იზიციპამს მალექიი ოგურცი «ვიპუსქაეტი», ძქლატი ზავი, აორ. ღეზიციპუ, ბ. ღეზიციპასენ.

ზეიჯი კულაკი პო R, შიჯი A, სრ. შ-ჯინი.

ზემარ: ოზმარუ AV უნოტრებიატი; II-ია პორ. პ. ვიზმარამ A (რქდო), ზიზმარ ი ზიზმარამ A; III-ია პორ. პ. ვიზმარამ A, ზოზმარამ V, აორ. ვიზმარი, ზოზმარი, ბ. ვიზმარარე, ზოზმარარე.

ხნაფერი см. ხვენაფერი.

ხოდ: ხოდლუჲ х совершаю половой актъ, аор. ღობხოდი, ბ. ზოდამინონ; — «ხოდურა Вt педерастія» по Аѳар.; — «ხოდურობა Вt запятіе педерастією» по Аѳар.

1. **ხოლ:** მე-ხოლაფუ А приближаться (по Ф.-бею, тихоенько приближаться), II. მევოხოლოჲ А, მევოხოლოჲ х, ნოხოლოჲ, ნოხოლოჲრ, ნოხოლოჲს, ნოხოლოჲნ, აორ. მევოხოლი, ბ. მევოხოლარე, მევოხოლამინონ; IV-ი პორ. II. მევოხოლაფამ приближаю, მევოხოლაფაჲ, აორ. მევოხოლაფი, ბ. მევოხოლაფარე, მევოხოლაფამინონ; — ხოლო х близко, около, ხოლოს id., ჩქიმადა ხოლო რენ близъ мепя паходится, ближе ко мпѣ находится.

2. **ხოლ** см. ხოლო 2.

1. **ხოლო** см. ხოლ 1.

2. **ხოლო** AV назадъ; оиатъ, снова, ხოლო გოვიჲთი я снова вернулси, ხოლ'.

3. **ხოლო** тецерь.

«**ხოლურა**» ящерица по R; Ф.-ბეი предлагалъ «მ-ხოლულე», но тутъ одинъ изъ аѳинцевъ произнесъ ფხოლულე, II съ нимъ согласился Ф.-ბეი съ поправкой ფ въ მ: მხოლულე, ср. მ-თხოლარი.

ხომ: აორ. ღოხომჲ х просохъ, высушенъ, ღოხომბჲე V, ჰამ მევეჲჲე ღოხომეს ღორენ эти плоды просохли, какъ я слышала (გამხმარან); III-ი პორ. ოხომინჲ რх сушить, ოხომბინჲ A, II. ზოხომინამ რх, ვოხომბინამ, აორ. ზოხომინი, ვოხომბინი, ბ. ზოხომინარე, ვოხომბინარე; — ხომჲ-ლა х, რх сухой; суша, ხომბჲულა AV; ხომბჲულა засохнiй калъ, см. თიფი.

ხონდ: II. მე-ვოხონდჲუ A живу, ხონდჲუ, ნოხონდჲუს, აორ. მევოხონდი, ბ. მევოხონდარე; — ხუნდჲუ живи; — მე-ვუხონდჲურ х терплю, მებუხონდჲურ, ხუნდჲურ, ხუნდჲუნ, აორ. მევუხონდი, მებუხონდი, ბ. მე-ვუხონდამინონ, მებუხონდარე.

ხონც х, V, **ხუნც** A: II. ხონცჲუ х, V громъ гремитъ, აორ. ხონცჲუ, ბ. ხონცასუნონ, ხონცასე, ср. გურგულამს, II. ხუნცამს A сверкаетъ молнiя, აორ. ხუნცჲუ.

ხობ: ოხოპინჲ V, х затыгивать, связывать, стягивать, наир. кисеть, сѣ род. отнош. II. ზუხოპინამ, აორ. ზუხოპინი, ბ. ზუხოპინარე.

ხოპე A допатка; весло. R сопоставляетъ сѣ греч. κἀπίον, скорѣе сѣ κἀπη слѣдуетъ сопоставить, по вопроса о происхожденiи это не рѣшается.

ხორონ (греч. χορός): ოხორონჲ AV, х играть, плясать, II. ზხორონაჲ х, აორ. ზხორონი, ბ. ზხორონამინონ; II-ი პორ. II. ვიხორონამ AV (V сѣ ზ ვმ. ვ), აორ. ვიხორონი, ბ. ვიხორონარე.

ხორს-არ V, х, **ხოს-არ** х, V, **ხოსიარ** A: ოხოსიარჲ A смотреть черезъ щель, ოხოსარჲ V, III-ი პორ. II. ვოხოსიარამ A, ვოხოსარაჲ, აორ. ვოხოსარი, ბ. ვოხოსიარარე; — II. მე-ბოხოროსარამ заглядываю, აორ. მე-ბოხოროსარი, ბ. მე-ბოხოროსარე, ღოხმბჲე მე-ბოხოროსარამ რх заглядываю черезъ отверстие, ფენჯერჲუ ჭირი-დაჲე მეგოხოროსარი я посмотрѣлъ на тебя черезъ просвѣтъ между створами II рамкою окна; II. მე-ბოხოროსარამ выглядываю изъ укром-

паго мѣста, изъ-подъ вуали; — მეშ-
ობრს-ს когда ты смотришь изъ
скрытаго мѣста.

მ-ხორუდე см. «ხოლურა».

ხორშა см. ხოშკა.

ხორშაკალი см. ხოშკაკალი.

ხორცი (груз.) AV, x мясо.

ხორძა см. ოხორი.

ხორჯა см. ოხორი.

ხოს: п. ფხოსუმ b сѣнщаю кожуру
плода, очищаваю, чищу плодъ, аор.
ფხოსი, ღობხოსი A, б. ფხოსარე, по
Ачар.: «ხოც и т. д.», ср. ჰროც,
ხროსკ.

ხოსკ: მე-ხოსკინუ гасить, III-я пор.
п. მეფოხოსკინამ AV (V სვ ზ ვმ. ვ)
гашу, ნოხოსკინამ, ნოხოსკინამს, აორ.
მეფოხოსკინი, б. მეფოხოსკინარე.

ხოცორ см. ხოჭორ.

ხოშკა A კოლქ (груз. ხარი) плетня
(ღობერი), ხოჩკა V, ხორშა рх; კოლქ
или тычинка (груз. ბარჯგი), во-
кругъ которой вьется фасоль (слы-
шалъ въ Ламго), ხორშა рх, ხაშარი
x, ხაჩ-კეცი V.

ხოშკაკალი AV. градъ, ხორშაკალი
x, рх.

«ხოც» см. ხოს.

ხოჭორ > **ხოცორ:** ხოცორუ A
стричь волосы, шерсть, სვ род.
отнош. п. ვუხოჭორაფ x, თომა უხო-
ცორამ A стригу волосы, აორ. უხო-
ცორი, б. უხოცორარე, ср. ჭკორ.

ხოჯა (т.-არბ. *اچا*) учитель, არი-
ფიშ ხოჯა учитель ученыхъ.

ხოჯი AV, x быкъ.

«ხრაკ» (груз.) по Ег. жарить, აორ.
ღინრაკუ.

ხრისცანა см. თუთა.

ხროსკ > **ხოსკ** A, **ხროცკ** x, V: ო-
ხროსკუ или ოხოსკუ A издохнуть,
околѣть, ოხროცკუ x, V, п. ფხროს-
კუმ, ფხოსკუმ, ფხროცკუმ, ფხროც-
კუფ, აორ. ფხროსკი, ფხოსკი, ფხროც-
კი, б. ფხროსკარე, ფხოსკარე, ფხროც-
კარე, ფხროცკამინონ, ср. ხოსკ.

ხც: აორ. ე-ხცუ AV, x («ეხცუ» по
Ачар.) взошелъ, поднялся, по-
явился, б. ეხცასენ V, ეხცასუნონ,
ბეორა (მეორა V, по Ф.-бею и A)
ქეხცუ A солнце взошло, აწი მეო-
რა ეხცასუნონ (по Ачар. «ეხცასუ-
ნონ») сѣйчасъ взойдетъ солнце.
Наст. აულუნъ восходить см. ლ 1.

ხუცალი AV одиноко; только, ზვალა.
«ხუცაწ ვt ვტრѣчатъ, აორ. ქომოზხუა-
წი, б. ხუცაწამინონ» по Ачар., ср.
ხვად.

ხუთ пять, ხუთ მუშ, ხუთენერი, მახუთა
см. Гр., § 34 сл.

ხუთათუდი A сортъ винограда, ხუ-
თათური მცხელი сортъ груши, ვწ
V: ზღეთური.

ხუდე см. კუდე.

ხუდეხი x, V ручная сѣть съ двумя
палками для ловли рыбъ.

ხუნ см. ხედ.

გელა-ხუნაში см. ხედ.

ხუნც см. ხონც.

ხუნჭკული V горло, гортань, ср.
ყირუინცი, ხურხი.

ხურ: ოხურუ рх, x затягивать, свя-
зывать, стягивать, напр. ვისეთ, п.
მე-ფხურუმ рх, ср. ხოპ.

ხურმადლი V раскаленный уголь, ср.
მარხვა.

ხურხი рх горло.

ხუცალი A (იზუ устѣ булѣнца) стрѣла
ср. ისიჯი.

ხუცულა V, ხ отверстие, дыра.

ხუცენი V, х бесплодные экземпляры вь конопль.

ხუცუპალი V маленькая корзинка (წუცა ცანცა): ძბტი ვლადუთ ვь ნეე ნიშუ, კოდა იდუთ ვь შკოლუ.

ხუხულა V хата изь досоь; пгрушечная хата дль дბтей.

ხუხული х кроть, ср. მუხუნი.

ხჩე х бблый, ქჩე AV, меджидი (сереб. мопета), ვь V მოჟნო სლყშათ ნ ქშე (იზь გრუპყ ლავოვь იდინუ ვь V ქჩე ნ სავოსთაილყო პროიზნესუ ქშე, ნო დრუგიე ნოირავილი ვь ქჩე), ვოზმოჟნა ნ ფორმა ჩე, ჰოყა მწფ ნე პროიდილყო სლყშათ, ნო «kiše» ნ «dze», პროვიდენიყა უ A ჟარყანა, მალოვბროყთყ ნლი ჰლოხო ტრანსკრიბიროვანყ; — ქჩე-ჭარერი რხ იყთნიშყთ (სუ ბბლყმნი ყთნაყმნი), ნესტრყთ, ხჩეჭარერი х; — ქჩეჯა A (ნო ჰდბსუ ჰაყე კაცუნჯა *ხუჯა*: კოშაყე დერეво), თოპოლუ, ქშენჯა V,

ხჩეჯა ნლი ჯხჩე х; — ქჩონი ვь ბბლოყ იდეჟდს, ср. ქჩე-ფორნონი.

ხჩინი х [сбдой, сбдая] старикь, старуха, ქჩინი AV (ნ ვь х) посбдбвший, сосотарившийся, V старуха (იშოგდა ნ ვь A სარიკუ); — ოხჩინუ სბდბთ, ოქჩინუ, II-ყ პორ. ნ. ვიხჩინერ, იხჩინერ, იხჩინენ, ვიქჩინერ, იქჩინერ, იქჩინენ, აორ. ვიხჩინი, ვიქჩინი, ბ. ვიხჩინამინონ, ვიქჩინარე; III-ყ პორ. აორ. ვოხჩინი, ვოქჩინი, ჰამ ზერეყ დომოქჩინუ (დომოხჩინუ х) ეთოთ მალყჩიკუ (სყშ) ჰავსთილყ მენა პოსბდბთ.

ხც х, ქც AV: ოქცუ გნით, ნ. ფცტურ, ფქცტურ გნო, აორ. დოფცტი, ფქცტი, ბ. ფცტამინონ, ფქცტარე; III-ყ პორ. ნ. ვოქცამ ჰავსთილყ ნლი დოყსკაო გნით, აორ. ვოქცტი, ბ. ვოქცტარე; IV-ნ პორ. ნ. ვოხცტაფუ ჰავსთილყ ეო დოყსტი, გნით, ვოქცტაფუ, აორ. ვოხცტაფი, ვოქცტაფი, ბ. ვოხცტაფამინონ, ვოქცტარე; — სცაფერი, ქცაფერი გნოლი, ისპორყენიყ.

ჰ.

1. **ჯე**: ნ. დოლომჯარ A ложусу вь воду, ოყსკაოყსუ ვь воду, დოლონჯარ, დოლონჯარს, დოლომჯარან, დოლომჯარნ V, დოლონჯარ, დოლომჯარს, ср. ჰინ 1.

2. **ჯე** см. ჰვ.

ბ-ჯე см. ნ-ჭ 3.

ჯა х, VA დერეво, მპ. ყ. ჯალეფე, ნჯა A, см. ქჩეჯა; — ჯაში V ნბვ დერევა, დერევიანიყ, ნჯაში V.

ჯაზი создание.

მა-ბ-ჯაღე (კოჩი) V ჰლოვბუჟ, სპოსობნიყ ნესტი სკოლყო ოგოდნო დროვ ნლი დსრევა, ნო ნ მენჯელონი.

ჯამე (ტ-არბ. جامع) соборная мечеть; мечеть со школою; шкoла.

ჯამი (ტ-პერს. جام) стекло; зеркало, ср. აალი.

ჯამუში (ტ-არბ. جاموس, არმ. ԴՈՒՆԷ) A ბუივოლუ, ჯამიში 'X', V.

ჯანჯარა х, რх тупой (ножь, ჰლოვბუჟ), ср. ზენჯელა.

ჯანჯერი см. ეანჯერი.

ჯანჯი см. მ-ეანჯი.

ჯანლი (ტ-პერს. جانلو) мяснстий, ჰირიყ.

ჯანუმ (ტ-პერს. جانم) душа моя! დოროგი მონ!

გარი см. გაარი.

გახ: ონგახუ x, px бить, молотить, н. ზგახუე x, აორ. მგახნი A я ударилъ, ср. ზახ.

მა-გაგლე AV названіе итички: похожа на მსურიდა, съѣдобная, но меньше ея, მაგაგლა x, px. «Кажется, это по тур. جوز بغال *ძროძო*», сказалъ мнѣ Ф.-бей, по ср. მსურიდა, ჩინჩინა.

გგინ (см. გგირი): III-я пор. н. ვოგგინამ A побѣждаю, ვოგგინავ x, აორ. ვოგგინი, ბ. ვოგგინარე A, ვოგგინამინონ x.

[**გგირი** мингр. хороший, отсюда сравнительн. степень] უგგირი x, px, რѣდკო V лучший, ირის უგგინს лучший изъ всѣхъ, лучше всѣхъ, ср. გგინ.

გები (т.-перс. جيب) карманъ.

გევაბი (т.-არბ. جواب) отвѣтъ.

გეზა шия, Джеза.

გენგი (т.-перс. جنگ) война.

გენი см. გაენი.

გერ: ოგერუ A, x ვერить, II-я пор. н. ვიგერ A, x (а также ვიგერამ A), აორ. ვიგერი, ბ. ვიგერარე, ვიგერამინონ; — н. დო-ბიგერ px ვერю; — აორ. 2-ე л. დო-მაგერი ты мнѣ повѣрилъ; повѣрь мнѣ; აორ. დო-მაგერუ онъ мнѣ повѣрилъ, ბ. დო-მაგერასე онъ мнѣ повѣритъ.

გერა см. ჭერი.

გვ: ონგუ AV пасть, I-я пор. н. მგუმ A я пасусь, ზგუე x (въ перномъ лицѣ эта порода у лавовъ вызываетъ смѣхъ, такъ какъ выходитъ такъ, точно говорящій, т. е. человекъ, свидѣтельствуеъ про себя, что онъ насется), აორ. 3-ე л. დოგუ x, ბ. 3-ე л. გუასუნონ,

напр. ფუგუიქ გუასუნონ корова будетъ пасть, ონგვინუ V, ონგვინუ A; III-я пор. н. ვონგვინამ A пасу, ვოგვინავ x, ზოგვინამ V, დობო-მგვინამ V, აორ. ვონგვინი A, ზომ-გვინი V, ვოგვინი x, დოვოგვინი x, ბ. ვონგვინარე A, ვონგვინამინონ x; въ V *მეაფ.* падуваю, провожу (точно скотину пасу); формы გუნ, приводимой A чаряномъ, отъ этой основы мнѣ не удалось слышать.

გვაბუ A см. მ-ევაბუ.

მ-გვეში см. გუე.

გვინ см. გვ.

გინალ см. გუბალ.

გინბეთი см. ბეთი.

გოგერი (т. جگر) печень, ქნეგოგერი A (ср. т. اق جگر) легкія, სნეგოგერი x, უნა გოგერი (т. قرد جگر) печень.

1. **გინ:** ოგინუ A ложиться, лежать (по и спать), II-я пор. н. დევიგინამ A, დებიგინამ V, აორ. დევიგინი, დები-გინი, ბ. დევიგინარე, დებიგინარე; — н. დოლო-ვიგინამ A ложусь внутрь, აორ. დოლოვიგინი, ბ. დოლოვიგინ-არე, значенія «tomber en ruines», указываемого A чаряномъ, мон-лазы не знаютъ; — III-я пор. н. მო-ლო-ვოგინამ A заставляю ложиться, укладывваю, повергаю, მოლო-ბოგინამ V, მოლოვოგინავ x, აორ. ქომოლოვოგინი A, x, ქომოლობო-გინი V, ბ. მოლოვოგინარე A, მო-ლობოგინარე V, მოლოვოგინამინონ, გინ < გ'ვ'-ინ, ср. გ 1.

2. **გინ:** ნოგინუ прислониться, н. მე-ვაგინამ A, მეზაგინამ V, მევაგინავ, აორ. მეავაგინი A, მევაგინი A, x, მე-ზაგინი V, ბ. მეავაგინარე II მევა-

გინარე A, მეზაგინარე V, მევაგინა-
მინობ.

3. გინ სმ. გეინ подь გვ.

4. გინ სმ. უინ подь უი.

გინიქი A (რქდო) шея, у Aჩარ. сь
ссылкою на Bt.

გინლი (т.-არბ. جنلی) дьявольскій;
дiаволь.

გირ: ონგირუ AV, რხ, х, გირომა Bt
по Aჩარ., спать, по Aჩარ. лечь Bt,
II-я пор. н. ვინგირამ A, ღოვინგირაუ
х, прош. нес. ვინგირამტი или ვინ-
გირტი, აორ. ვინგირი, б. ვინგირარე,
ვინგირამინობ; III-я пор. н. ვონგირ-
რამ A уснуваю, აორ. ვონგირი, б.
ვონგირარე; — объект. строя 3-го
спряж. н. მა მანგირენ х я хочу спать,
სი განგირენ, ემუს ანგირენ, აორ. მა
მანგირუ, სი განგირუ, ემუს ანგირუ,
დიღო მანგირენ მიწ; очень хочется
спать; — გირი сонъ, გირითე A зас-
нувшій, заспанный; — გირონი со-
ня; — ონგირერი A уснувшій, ле-
жащій, больной, ღონგირელი х ус-
нувшій, по Aჩარ. лежащій, въ по-
стели; — ონგირე х постель; —
უნგირე бессонный, бдательный.

გირგილი A десна, ღინგგილი х.

მ-გინი AV кулакъ; у Aჩარ. сь ссыл-
кою на Bt გინი, ср. სიგინი.

გოგო A, х корень, სმ. ღაღაგოგო.

გოგეღენი A сорокпудъ, ср. ღაჭო.

გოღორი х, რხ собака, ср. ღაკი и
ქოფაქ.

გოს х, V, ოს A: н. ვუგოსუე х
зову, называю, ბუგოსამ V, ვუგო-
სამ, აორ. ვუგოსი х, ბუგოსი V,
ვუგოსი A, б. ვუგოსამინობ, ბუგო-
სარე, ვუგოსარე; II-я пор. н. ბიგო-
სამ, ვიგოსამ; იზანი იგოსამს (მულა)

выкрикиваетъ «азанъ», муэззинъ
зоветъ; — страд. н. გოსუნ зовет-
ся; მუ გგოსობს? V какъ тебя зо-
вутъ? — გოსო х, V იმია, ოსო A,
გოსო სკანი მუ რენ? х, გოსო სკანი
მუნ ორენ? V какъ твое имя? —
გოსობი. х, V прославленный, име-
нитый, ოსობი A, ა კონი დიღო სა-
თირლი ღო გოსობი კონი რენ ოთოტ
человѣкъ очень уважаемъ и про-
славленъ.

გუბალ х и გიბალ A: ოგიბალუ
ловить, вырывать, II-я пор. н. ვინ-
გუბალაუ х, ვიგიბალამ A, აორ. ვინ-
გუბალი х, ვიგიბალი, б. ვინგუბა-
ლამინობ, ვიგიბალარე, resp. ვინგი-
ბალარე A.

გუგ (ბ-გუგ): გო-ნგუგუ, объект.
строя 3-го спряж. н. გო-მანგუგენ A
მიწ ნადობდაეთ, ნასკუჩაეთ, про-
тивно, აორ. გომანგუგუ, б. გომანგუ-
გასერე, ср. ჭელ.

გუეი старшій, древній, გუეი V, მგვე-
უი х; ოდინъ въ V увѣрялъ, что
გუეი, მგუეი V и მგუეი х; у Aჩარ.
приводится и форма «сив» сь ссыл-
кою на Tt; გუეი ოსორი старшій
домъ по Aჩარ., გუეი ღაჭეუე დრე-
ნიე ღაზი по Aჩარ., მგვეუი მგვეუი
предревній, ср. წიანერი.

გუეი (т.-არბ. جوي) орѣхъ, ср. ნე-მი.

გუმა ბრატ, მნ. ч. გუმაღეუე; — გუ-
მა-ბერე х, V სინъ ბრატა, племи-
ნიქ, გუმა-ბერე A по R, также Bt
по Aჩარ.; — გუმაღი х, V ბრატ
მატერი (ср. დი) или отца, дядя,
უ Aჩარ. только брატъ отца; кромѣ
того, у него же — старшій брატъ
сь ссылкою на Bt и A, въ послѣд-

ნემს პუნქტს ნიკო მიწს ნე პოდ-
ტვრდილს ზნაჩენი სლოვს.

ჯუმარსა სმ. ნაზვანი დნი დოდ ღლა.

ჯუმენი ნაზვანი სვსდობნი ტრავს.

ჯუმორი უკუსუს, სმ. მ-ცხული.

ჯუმუ სოლს, უ ოჩარ. პრედენს ესე დრუგი ფორმს ეტო სლოვს, იმენო «jim (Gr.)», «guimi (K.)», «čimo (Tr.)», ჩასტი სომნიტელნი, ჩასტი ვოზმონი, ჯუმუს-კაბი AV სოლონკა, ჯუმუს-კაბი x; — ჯუმონი სოლენი, პოსოლენი, პრინოსიუსი ნ მჯუმონი; — ონჯუმალე V, x სოლონკა, «ოჯუმალე» Bt პო ოჩარ.; — «ონჯუმორუს» A პო R სოლიტს, ნ. ზჯუმორუს x სოლს, აორ. ზჯუმორი, ბ. ზჯუმორამინონ x, «მჯუმორარე» A პო R; — უნჯუმელი A ბეზს სოლს, უნჯუმელი მო იზაპარამ (px მოთ იზა-რამიოამ) ნე გოვრი პოშო (ბუკო. ბეზს სოლს).

ჯუნდ: ნ. ვაჯუნდუს x ცქლუს ეგო, აორ. ვაჯუნდი ი პოცქოვალს ეგო, ბ. ვაჯუნდამინონ პოცქლუს ეგო, IV-ა

პორ. ი. ვოჯუნდლათუს ი ზასტავლუს ეგო ცქლოვალს, სრ. გო-სველ.

ჯუნჯული V უჩინი, კუნსე-ჯუნჯული სვს პოგო კულტუშკო (ბეზს ნალცევს ოფ ოგნი ილი რაი), სე-ჯუნჯული სვს რუკო კულტუშკო (ბეზს ნალცევს ი ტ. ი.), სრ. ჯუნჯური.

ჯუნჯური x გრუბნი, გლუბნი, პო ოჩარ. სვს სსლკო ი Bt «ჯუნჯული grobe, grossier».

ჯური სმ. ჟური.

ჯლიმ: ნ. ზჯლიმუს x მნუ, აორ. ზჯლიმი, ბ. ზჯლიმამინონ; — ჯლიმერი x პოი-ტნი.

ჯლირერი A სგნივიში.

ჯლონ: ონჯლონუს პოსლალს ივს დარს, დარის, რაზდავალს, დოსტავალს, ნ. ვონჯლონამ A, აორ. ვონჯლონი, ბ. ვონჯლონარე; — სვს როდ. ოთიპი. ნ. მევენჯლონაფ x, მუნჯლონაფ, მუნჯლონაფს, აორ. მევენჯლონი, ბ. მოგინჯლონარე, მევენჯლონამინონ.

«**ო-ჯლორე** Bt» პო ოჩარ. სტუდს, სრამს, ონჯლორე A.

სა.

ჰა ეტოტ, *Gr.*, § 41, ჰა კონი px (პოდ დრევიმს ვლიპიემს ვოსტოჩნაგო ნარქია) ეტოტ ჩელოვქს.

ჰავა სმ. ხავა.

ჰავესი (ტ.-არბ. هوس) სტრასტს, ჯელა-შიე, რენიე.

ჰაი ბ ზდწს.

ჰაკუ [ვაქს ბუდო სლშიპო ჰაკეკუ] A სოლსო (ჰოდუკი, გრუვ.ამდენი), ჰაკო V (მეტაფ. ჩუტოჩკუს, სვს კოტოჩეკს, შე-ნოტუს), აკო x ვს თაკოი სტენი,

თაქს, სრ. ეკო პოდ ჰე, ა თაქსე ნაკო, რსრ. ნაკუ პოდ ნა.

ჰალადლი სმ. ხალადლი.

ჰალი სმ. ხალი.

ჰამ A ეტოტ, მნი. ყ. ჰანი, ამ Vid., მნი. ყ. ჰამთეფე, ანთეფე, *Gr.*, 41, h, 4; «ჰამ ეერი» ეტო მწსო, ჰამ სჰა A, ჰამუსას A თაქს, პოდობნი სემუს, ჰამუსაქის px, ამუსაქის x, ჰანიუსას პოდობნი სმწს; — ჰამინეფე ზდწშილიე.

ჰამამი სმ. ხამამი.

ჰამდლა სმ. ღლა.

ჰანი см. ჰამ.

ჰანწო см. წანა.

ჰანა этогь, *Гр.*, § 41, b, 1, ср. ჰამ.

ჰანთერი см. თერი.

ჰაქ см. ჰაქო.

ჰაქო и ჰაქ А здѣсь; сюда, такимъ образомъ, ჰაქ V, აქо Vt по А'არ., აქ х; — ჰაქოლე AV съ этой стороны; сюда, აქოლე х; აქოლე ექოლე х съ этой и съ той стороны; — ჰაქონი здѣшній V, აქონი х, ჰაქონისცერი подобный здѣшнему; — აქონაში «Vt» [здѣшній;] здѣсь.

ჰაშო А сюда, «сякъ».

ჰაწი А, აწი х теперь, აწიმ «Vt», ჰაწიშ-კულე V отнынѣ, აწიშ-კულე х, ჰაწი ღოთანასერენ вотъ разсвѣтеть, აწი მეორა ეხთასუნონ теперь взойдетъ солнце; — ჰაწინერი V нынѣшній, აწინერი х, ср. ჰუს.

ჰე, *Гр.*: 41: ე-კო столько, въ такой степени, ср. ჰაკუ.

ჰელაღღული (т.-арб. حلالی) законность; одобрение, согласие.

ჰელაქი жалкій.

ჰელბეთ (т.-арб. البت) конечно, навѣрно.

ჰელიმი см. შაბან.

ჰელჰად (т.-арб. الحال) теперь, нынѣ, см. ხალი.

1. ჰემ V тотъ, *Гр.*, § 41, b, 5.

2. ჰემ (т.-перс. هم) также, и; ჰემ — ჰემ и — и.

ჰემინდონერი см. ჰინდონერი.

ჰერ см. ხალი.

ჰერსლი (т.-арб. حرصی) сердитый, вспыльчивый.

«ჰეფეიჯე» [т. ابايوجه] R порядочно.

ჰექიმი (т.-арб. حكيمة) докторъ, врачъ.

ჰექო А тамъ, тогда, ჰიქო А, ჰიქი b, ჰექ V, ექ х, ექოი и тамъ; — ჰექოლე А тамъ; туда, оттуда, ჰიქელე ექოლე х; — ჰიქელენდე оттуда, ჰიქელენდეთი оттуда также; — ჰექობ тамъ; — ჰიქონი тамошній; — ექონაში [тамошній;] тамъ «Vt» по А'არ.

ჰეშო V туда, такъ, ეშო «Vt» по А'არ., ჰიშო А, იშო b; — იშოთ b такъ.

ჰიმ А тотъ, мн. ч. ჰინი, *Гр.*, § 41, b, 6; ჰიმუშაა подобно тому; — ჰიმინეფეს въ тѣхъ (мѣстахъ).

ჰიმართი см. ამართი.

ჰინდოს тогда, въ такомъ случаѣ; — ჰინდონერი А тогдашній, ჰემინდონერი V, მუნდენერი х.

ჰინი см. ჰიმ.

ჰიქ см. ჰექო.

ჰიქო см. ჰექო.

ჰიშო см. ჰეშო.

ჰირი (т.-перс. هيچ) V нисколько, никогда, вовсе.

ჰო да А, b, но въ Худისъ отъ мѣстнаго лаза я слышалаჲ ქო, ср. ქო.

ჰურიეთი (т.-арб. حریت) свобода.

ჰუს А теперь, ჰუსიშ-კულე отнынѣ, ჰუს მეორა ეხთასენ, გერ. ეხთასერე теперь взойдетъ солнце, ჰუს ღოთანასერე теперь разсвѣтеть; — ჰუსუნერი нынѣшній, ჰუსუნერი დულაა теперешнее дѣло, ჰუსუნერი ვაკიცი нынѣшнее время, ср. ჰაწი.

ჭ.

ჭარა $\bar{x}$, V რაზ, -კრატ, ან **ჭარა** —
 однажды, раз, ან ჟურ **ჭარა** რაზა
 два, нѣсколькo რაზ, სრ. **ჭარი**.

ჭელენგი ბალკა, подкладываемая
 под судно, чтобы легче проташить
 его на берегъ.

ჭელი V თყვა, სრ. უოუონი.

ჭელუკა (т. *فلوكة*) «ფელიუკა», фелю-
 га, нарусная лодка, вообще лодка,
 სრ. კარავი.

ჭესი (т. *فيس*) ფეს, феска.

ჭოი სმ. ლ 1.

ჭიღისი V თოჲ, что въ А მ-ჭეუდა.

ჭიღაღღეს ღაზი სანი პერველი
 «брызнули». Быть можеть глаголъ
 отъ *في الحال* *впрыгъ*.

ჭირიღა V პროსვѣтъ (отверстie)

между створами и рамкою двери
 или окна, см. ზონსარ.

ო-ჭირჭიღონი რხ. дѣтская игрушка
 см. ვირვილი.

ჭისთან (т. *فستان*) არხალუხ.

ჭიქირი (т.-არბ. *فكر*) მყს; — **ჭი-
 ქირლი** (т.-არბ. *فكرلو*) задумчивый
 разсудительный, умный.

ჭლაშური (т. *اوخلامور, فلامور*) ლინი.

ჭორი (греч. *φορξ*) А რაზ, -კრატ
 სრ. **ჭარა**.

ჭრანგული х висячій замокъ.

ჭუკარა (т.-არბ. *فقرا*) ბѣдый.

ჭუნნი სმ. ჭურნი.

ჭურნი (т. *فرون*) х, რხ იეჩ ხლბო
 нека, по А чар. «fupni Вт»; — **ჭ-
 რუნჯი** (т. *فورنجى*) некарь.

წ.

წაა სმ. აა.

წინი სმ. უინი.

წონა სმ. უონა.

წურ სმ. უურ.

МАТЕРІАЛЫ ПО ЯФЕТИЧЕСКОМУ ЯЗЫКОЗНАНІЮ

Изданы:

- I.—ილია ჭყონია. სიტყვისკანს. სხვასულებს რებეღინის და დავით ჩუბინის შვილის ლექსიკონებში გამტკიცებულ სიტყვები
Илья Чконія. Грузинскій Глоссарій. Слова, не вошедшія въ
Словари Савы-Сулхана Орбеладани и Давида Чубинова. 1910.
- II.—Н. Марръ. Грамматика чанскаго (лазскаго) языка съ хрестоматіею
и словаремъ. 1910.

Печатается:

- I. Кипшидзе. Дополнительные свѣдѣнія о чанскомъ языкѣ. (Изъ
лингвистической экскурсіи въ Русскій Лазистанъ).

Приготовляются къ печати:

- I. Кипшидзе. Грамматика мингрельскаго (иверскаго) языка.
— II. Марръ. Грамматика сванскаго языка.

Цѣна 2 руб. ; Rix 4 Mk. 50 Pf.

Продается у комиссіонеровъ Императорской Академіи Наукъ
И. И. Глазунова и Н. Л. Риннера въ С.-Петербургѣ, Н. П. Нарбасникова въ С.-Петербургѣ, Москвѣ,
Варшавѣ и Вильнѣ, Н. Я. Оглоблина въ С.-Петербургѣ и Кіовѣ, Н. Ниммеля въ Ригѣ, Фоссъ (Г.
Зоргенфрей) въ Лейпцигѣ, Люзань и Коми.

Commissionnaires de l'Académie Imp.

Glasounof et C. Ricker à St.-Petersbourg, N. Karbassnikov,
Vilna, N. Oglobline à St.-Petersbourg et Kiof, N. Nimmes,
à Leipzig